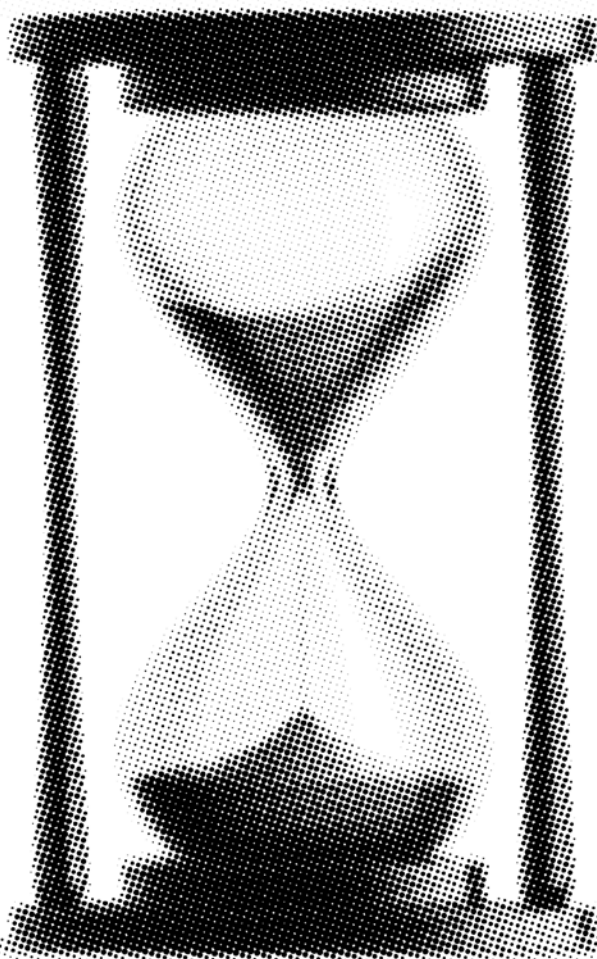

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 66 | 2012 | št. 1-2 (145) | str. 1–256

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Tina Bahovec, dr. Bojan Balkovec (tehnični urednik),
dr. Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Ivo Goldstein,
dr. Žarko Lazarevič, dr. Dušan Mlacovič (namestnik odgovornega urednika),
dr. Božo Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar, dr. Peter Štih (odgovorni
urednik), dr. Marta Verginella, dr. Peter Vodopivec, dr. Marija Wakounig

Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo
vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. aprila 2012

Prevodi: Nives Sulič Dular (angleščina), Pavlina Bobič (angleščina),
Niko Hudelja (nemščina)

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2012: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBAS12X

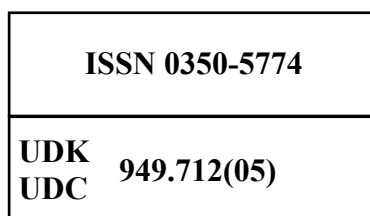
Sofinancirajo: Javna agencija za knjigo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport

Prelom in tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, april 2012

Naklada: 1250 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies,
European Reference Index for the Humanities (ERIH)

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International editorial Board: dr. Tina Bahovec, dr. Bojan Balkovec (Technical Editor),
dr. Borut Batagelj, dr. Rajko Bratož, dr. Ernst Bruckmüller, dr. Ivo Goldstein,
dr. Žarko Lazarevič, dr. Dušan Mlacovič (Deputy Editor-in-Charge), dr. Božo
Repe, dr. Franc Rozman, Janez Stergar, dr. Peter Štih (Editor-in-Charge),
dr. Marta Verginella, dr. Peter Vodopivec, dr. Marija Wakounig

Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with
explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on April 10th 2012

Translated by: Nives Sulič Dular (English), Pavlina Bobič (English),
Niko Hudelja (German)

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/1, phone: +386 1 241-1200,
e-mail: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2011): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €,
retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €

Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE,
AŠKERČEVA CESTA 2, 1000 LJUBLJANA
Nova Ljubljanska banka, d.d., Ljubljana, Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

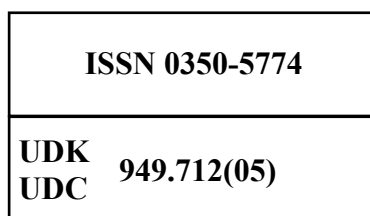
Co-Financed by: National book agency, The Ministry of Education and Sport

Printed by: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, April 2012

Print Run: 1250 copies

Historical Review is included in the following international databases:
International Bibliography of the Social Sciences, Historical Abstracts,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies,
European Reference Index for the Humanities (ERIH)

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Tomaž **Lazar**, Poznosrednjeveška orožarna na Loškem gradu:
nova dognanja v luči terminološke analize..... 8–45
Late Medieval Armory at the Škofja Loka Castle:
New Findings based on Terminological Analysis
- Boris **Golec**, Valvazorjevo neznano potomstvo
do današnjih dni (3. del) 46–114
Valvasor's Unknown Offspring up to the Present (Part 3)
- Robin **Okey**, Religija, jezik in narodnost: primer modernega Walesa 116–143
Religion, Language and Nationality:
The Case of Modern Wales
- Mateja **Ratej**, Josip Hohnjec – načelni borec za revizijo vidovdanske
ustave v Narodni skupščini v letih 1921–1925 144–163
Josip Hohnjec, the Principled Activist for the Revision of the
Vidovdan Constitution at the National Assembly during
the 1921–1925 Period
- Goranka **Kreačič**, Pričevanja: brata Jože in dr. Anton Krošl..... 164–210
Accounts. Brothers Jože and Dr. Anton Krošl
- Osman **Keskiner** and Mehmet **Yavuz Erler**, Ottoman Migrants
to America Left to Their Fate in the Ports of Trieste
and Rijeka (1896–1914) 212–227
Otomanski migranti v Ameriko in njihova usoda v tržaškem
in reškem pristanišču (1896–1914)

Jubileji – Anniversaries

- Nevenki Troha ob šestdesetletnici (Mojca Šorn) 230–232
To Nevenka Troha on Her Sixtieth Anniversary

Kongresi in simpoziji – Congresses and Symposium

17. letna konferenca IIHA »German intelligence history from Bismarck to present«, Marburg, 17.–19. junij 2011
(Ljuba Dornik Šutej)..... 234–236

Ocene in poročila – Reviews and Reports

- Matjaž Bizjak – Aleksander Žižek, Knjiga obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1513 (Boris Golec)..... 238–240
- Ignacij Voje, Starodavni Dubrovnik v besedi in sliki (Vasko Simoniti) ... 241–243
- Rade Petrović, Ruski konzulat u Dubrovniku od osnivanja do 1878. godine (Ignacij Voje) 244–246
- Peter G. Tropper, Ordnung der Frömmigkeit – Normierung des Glaubens. Kirchliche Ordnungsvorstellung und katholisches Laienchristentum in Kärnten zwischen 1848 und 1938 (Matjaž Ambrožič)..... 247–249
- Davide Toffolo, L' inverno d' Italia (Metka Gombač)..... 250–252
- * * *
- Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis 253–256
Instructions for Authors

Razprave

Tomaž Lazar

Poznosrednjeveška orožarna na Loškem gradu: nova dognanja v luči terminološke analize

**UDK 930.22(497.4 Škofja Loka)
"13":623.4**

LAZAR Tomaž, dr., Narodni muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20, tomaz.lazar@nms.si

Poznosrednjeveška orožarna na Loškem gradu: nova dognanja v luči terminološke analize

Zgodovinski časopis, Ljubljana 66/2012 (145), št. 1-2, str. 8–45, cit. 152

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Inventarji Loškega gradu, sestavljeni v zgodnjem 14. stoletju, poleg druge opreme popisujejo tudi tamkaj shranjeno oborožitev. Ta je bila v preteklosti že večkrat predmet znanstvenih raziskav, vendar težko razumljiva in pogosto nejasna terminologija tudi danes ostaja nezadovoljivo pojasnjena. V prispevku skušamo ob uporabi primerjalnega gradiva in sorodnih primarnih virov revidirati nekatere dosedanje interpretacije, da bi ugotovili, katere vrste orožja so hranili na freisinškem gradu in čemu je bilo v resnici namenjeno.

Ključne besede: Škofja Loka, grad, inventar, orožje, terminologija

Avtorski izvleček

**UDC 930.22(497.4 Škofja Loka)
"13":623.4**

LAZAR Tomaž, PhD., National Museum of Slovenia, SI-1000 Ljubljana, Prešernova 20, tomaz.lazar@nms.si

Late Medieval Armory at the Škofja Loka Castle: New Findings based on Terminological Analysis

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 66/2012 (145), No. 1-2, pp. 8–45, 152 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

In addition to other equipment, early 14th century inventories of the castle of Škofja Loka, which was owned by the Freising bishops, also list the castle's armament. This subject has already been studied by scholars yet the related terminology, extremely difficult to understand and frequently very vague, remains to be adequately clarified and explained. Employing comparative material and related primary sources, this article aims to revise previous interpretations in order to establish what type of weapons were stored at the castle, and their exact purpose.

Key Words: Škofja Loka, castle, inventory, weapons, terminology

Author's Abstract

Popisov opreme na škofjeloškem gradu iz prve četrtine 14. stoletja, ki so jih sestavili ob pregledu grajskega inventarja med vizitacijami škofa Konrada III., danes ni treba posebej predstavljati. Pomen tega vira, ki dopušča malone izjemen vpogled v grajsko materialno kulturo poznega srednjega veka na Slovenskem, je zgodovinopisje prepoznalo že pred več generacijami. Poleg naštevanja bivalne opreme, orodja in gospodinjskih pripomočkov so pozornost raziskovalcev vzbudili predvsem razmeroma natančni popisi različnih vrst orožja, ki so ga v tem času hranili na freisinškem gradu v Škofji Loki.

Ker v slovenskem prostoru podobnih – vsaj ne tako izčrpnih – virov iz tega obdobja ne poznamo, ne preseneča, da so iz inventarjev Loškega gradu črpale generacije slovenskih zgodovinarjev. K temu je bistveno pripomogla objava Josepha Zahna iz leta 1871,¹ s katero je to izjemno pričevanje postalo lažje dostopno domačim raziskovalcem.² Vendar Zahnova transkripcija pomeni šele prvi korak na poti k razumevanju besedila. Kot se še posebej jasno pokaže pri popisu orožja, je analiza škofjeloških inventarjev v resnici zelo zahtevna naloga. Skopo nizanje vojaške opreme brez podrobnejših opisov nam ne dopušča preproste razlage vseh navedenih terminov. Uporabljeno izrazje – deloma latinsko, deloma pa nemško – je precej diferencirano. Pisci inventarjev so zlasti za samostrele, ščite, orožje na drogu in zaščitno opremo uporabili različne termine, vendar pa njihovega pomena pogosto ne moremo nedvoumno določiti brez obsežnega študija primerjalnega gradiva. Latinski izrazi so namreč praviloma presplošni, nemški pa tako specifični in zaradi nedoslednega zapisa popačeni, da jih težko ustrezno prevedemo.

Franc Štukl je leta 1964 v Loških razgledih prvič objavil besedilo loškega inventarja iz februarja 1315 z vzporednim slovenskim prevodom.³ Ta zgoščeni prispevek ni podrobneje analiziral uporabljene terminologije, je pa očitno spodbudil Ferdinanda Tancika, da je dve leti pozneje v isti reviji objavil obsežnejši članek, v katerem je z vojaškozgodovinskega vidika obdelal popisano orožje.⁴ Da se je

¹ Zahn, *Codex Diplomaticus*, 1315, februar 10.; 1318, november 14.; 1321, april 6.

² Popisov sta se v zadnjem času dotaknila tudi Tomaž Nabergoj v prispevku o srednjeveškem izrazju za orožje in bojno opremo na Slovenskem (Nabergoj, *Habent sua fata*) in Jože Štukl v članku o puščičnih osteh z območja Škofje Loke (Štukl, *O puščičnih osteh*).

³ Štukl, *Inventar škofjeloškega gradu*, str. 205–208.

⁴ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 44–66. Tancik je Štuklov prispevek poznal in se nanj tudi vsaj deloma oprl, vendar ga v svojem članku ni natančneje citiral razen kratke opombe, da je avtor »večje število predmetov prevedel napačno«. Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 64.

Tancik spoprijel s tem zanimivim virom, je bilo logično in navsezadnje skoraj neizogibno. Svojo poklicno pot v Narodnem muzeju je začel leta 1952, kjer je bil do leta 1964 zaposlen kot preparator oz. konservator, nato pa po pridobljeni diplomii iz umetnostne zgodovine kot kustos Kulturnozgodovinskega oddelka, na katerem je služboval vse do smrti leta 1973. Tancik je bil pravzaprav prvi predstavnik slovenske stroke, ki se je specializiral za preučevanje orožja in vojaško zgodovino starejših obdobij. Bil pa je tudi avtor prve ter vse doslej edine zares ambiciozno zasnovane muzejske predstavitve zgodovine orožja pri nas, razstave *Orožje in bojna oprema od naselitve Slovencev do 17. stoletja* iz leta 1971, ob kateri je izšel tudi katalog s spremno študijo.⁵ V njegovem času je bila ta tematika še malone nedotaknjena – slabo obdelana navsezadnje ostaja še danes. Zato so bili njegovi prispevki v številnih pogledih najzgodnejši poskus resnejših vojaškozgodovinskih raziskav.

Tancik je v članku z naslovom *Orožje v škofjeloškem gradu v prvi četrtini 14. stoletja*, objavljenem leta 1966,⁶ skušal celovito obdelati loške inventarje iz let 1315–21, prevesti uporabljene termine ter popisano orožje in vojaško opremo umestiti v časovni kontekst. Njegov prispevek je bil v strokovni javnosti dobro sprejet in v našem zgodovinopisju še vedno sodi med najpogosteje citirane domače razprave o srednjeveškem orožju. Pri tem pa je ostalo skoraj neopaženo dejstvo, da ima Tancikova interpretacija loških inventarjev številne šibke točke in dejansko zahteva temeljito revizijo. Analiza tako težavnega dokumenta sredi skromnih razmer povojnega obdobja je našega raziskovalca postavljala pred komaj premostljive ovire. Pri domačih kolegih zaradi pomanjkanja tovrstnih specialističnih znanj ni mogel najti primerne strokovne podpore, opiral pa se je na večinoma že zelo zastarelo literaturo, kar ga je potisnilo v velik zaostanek za prav tedaj posebej živahnim razvojem vojaškozgodovinske stroke na Zahodu.⁷

Poleg takšnih težav so Tancikovo študijo slabila tudi nekatera raziskovalna izhodišča. Bil je prepričan, da lahko posamezne termine interpretira zelo natančno, čeprav za to ni imel trdnih dokazov. Njegova predpostavka, da je bilo orožje – kot tudi terminologija zanj – v času in prostoru srednjeveške Evrope v bistvu standardizirano, ga je privedla do metodološko spornih ugotovitev. Omejimo se le na en povedni primer: izraz *schoufeln ferree* naj bi se po Tancikovem mnenju nanašal na železna metalna lovska kopja, in sicer s kopjiščem dolžine 170 cm ter lahko ostjo,⁸ čeprav ni pojasnil, od kod tako določni podatki. Sicer pa je takšna interpretacija očitno sporna, ker moramo besedno zvezo prevesti kot železne lopate, na kar je pozneje opozoril Ivan Stopar.⁹ Da je pisar resnično mislil na orodje, navsezadnje kaže mesto zapisa tega termina na koncu seznama, in sicer poleg tesarskih sekir in dlet oz. sekačev. Podobno zavajajoč je Tancikov članek pri splošnejšem povzemanju razvoja srednjeveške bojne opreme. Te pomanjkljivosti so najopaznejše pri obravnavi

⁵ Tancik, *Orožje in bojna oprema*.

⁶ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 44–66.

⁷ Pomislimo npr. na Blairovo delo iz leta 1958, ki še danes pomeni odlično sintezo razvoja srednjeveške in zgodnjenovoveške zaščitne opreme: Blair, *European Armour*.

⁸ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 55.

⁹ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 131.

zaščitnih sredstev, kjer naletimo na tako zastarele trditve, kot je teza o »haubertu« iz usnjenih jermenov ali verižnini iz sešitih obročkov. Podobno problematičen je prikaz razvoja turnirskih oklepov ter površne kronologije italijanske in nemške mečevalske šole, pa tudi opis tehničnih lastnosti samostrelav.

S polstoletne distance Tancikovi razpravi ne bi bilo primerno pretirano očitati vseh omenjenih pomanjkljivosti, saj je bil njegov prispevek v slovenskih razmerah pionirske narave. Problematično pa je, da Tancikovi izsledki v naslednjih desetletjih niso privedli do širše kritične razprave, temveč so jih poznejši pisci večinoma pozvali brez natančnejših preverb. Pomenljivo je, da po vsem tem času še vedno čakamo na poglobljeno, celostno obravnavo loških inventarjev, ki bi odpravila zdaj že splošno razširjene zmotne predstave o oborožitvi freisinškega gradu

Tancikovo analizo je v svojem pregledu grajskih stavb na Gorenjskem nadgradil Ivan Stopar.¹⁰ Kljub temu mu – kot je sam priznal – terminologije ni uspelo razvozlati v celoti. Zaradi nekaterih nedoslednosti in lapsusov je njegova interpretacija na več mestih sporna in se nanjo ne moremo trdno opreti. Stopar je postavil tudi novo hipotezo glede kraja popisov, saj je za razliko od svojih predhodnikov menil, da se nanašajo na stari Wildenlack, ne pa na mlajši Loški grad neposredno nad mestno naselbino.¹¹ Vendar je treba to trditev ovreči, saj proti njej govori več argumentov. Inventar iz leta 1321 posebej navaja oborožitev na Wildenlacku, ki nastopa kot ločena lokacija.¹² Še pomembnejši pa je začetek popisa iz leta 1315, ki pravi, da je škof ob svojem odhodu podelil »burghut« gospodoma Markvardu in R(ugerju) Polhograjskemu za varovanje gradu Wildenlack ter stolpa na Kranclju, za kar jima je pripadlo 150 modijev pšenice in ovs, 600 hlebcev sira ter plačilo 20 mark.¹³ Vir na tem mestu govori o *turris antique super castrum*, o »starem stolpu nad gradom«, ne pa nad grajsko kaščo, kot je zmotno prevajal Stopar.¹⁴ *Castrum* se torej nedvoumno nanaša na Loški grad pod Krancljem, ki je bil predmet vseh treh inventarnih popisov, in ne na Wildenlack, ki se v njih le dvakrat omenja kot samostojna postojanka.¹⁵

Avtor tega prispevka je med zbiranjem gradiva za pripravo doktorske disertacije o vojaški zgodovini slovenskega ozemlja v poznem srednjem veku poskusil revidirati obstoječe razlage loških inventarjev v kontekstu poznosrednjeveške oborožitve in vojaške opreme ter ob upoštevanju sorodnih pisnih virov iz srednjeevropskega prostora, kjer se pojavlja podobna terminologija.¹⁶ Neodvisno od tega

¹⁰ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 120–131.

¹¹ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 119.

¹² Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 148.

¹³ ... *domino Ch. episcopo recedente de Lok instituit castellanos ibidem dominos Marquardum et R. de Pilichgrecz quibus ad anni spacium deputata est hec burchu^ota pro custodia castri in Wildenlok et turris antique super castrum siliginis et avene cl modii chasnales, item casei dc, item denariorum xx marce.* Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 122.

¹⁴ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 119–120.

¹⁵ Ob tem je zanimivo, da so na Wildenlacku med leti 1317 in 1321 potekala obsežna utrdbeno dela, ki so zajela jarek in obzidje gradu. Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 61–62.

¹⁶ Pričujoči prispevek temelji na razširjenem poglavju iz avtorjeve doktorske disertacije *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja*: Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 394–412.

je izbor osebnega vojaškega orožja iz popisa leta 1315 obdelal Nenad Plemeniti, čigar prispevka v času naših raziskav še nismo poznali, vendar je pri terminoloških vprašanjih večinoma prišel do podobnih zaključkov.¹⁷ Škofjeloški inventarji bodo gotovo tudi v prihodnje predmet zanimanja tako akademskih raziskovalcev kot laičnih piscev. Zato ne bo odveč, če poskusimo na tem mestu povzeti stanje dosedanjih raziskav ter natančneje opredeliti različno oborožitev na Loškem gradu v letih 1315–21 s pomočjo primerjalnih virov, specialističnih slovarjev in sodobne strokovne literature – kjer pa ta naloga presega naše zmožnosti, vsaj odkrito opozoriti na nejasnosti, ki ostajajo.¹⁸

10. FEBRUARJA 1315¹⁹

Lavrinova soba

43 samostrelav (*balistas*), med njimi 14 starih

12 ščitov – »tarč« (*taetschen*)

Morda večji pehotni ščiti ali zgodnja oblika pavez. Tako bi nakazovala tudi nekoliko poznejša raba nemškega termina *Tartsche/Setztartsche*.²⁰

36 ščitov (*clipeos*)

Tancik je domneval, da so z izrazom *clipeos* označene paveze,²¹ vendar je termin *clipeus* v srednjeveškem jeziku zgolj precej splošen izraz za večji ščit. Inventar novembra 1318 omenja *clipeus* v kompletu škofove zaščitne opreme, zato na tistem mestu gotovo ni mišljena velika pehotna paveza, temveč po vsej verjetnosti manjši konjenski ščit trikotne oblike.²²

2 možnarja (*morser*)

Zanimivo je, da se ta navedba pojavlja med orožjem, vendar se zdi glede na datacijo vira vsaj zelo malo verjetno, če že ne nemogoče, da bi šlo za vrsto ognjenega orožja. Izraz *Mörser* se za vrsto topniškega orožja dokumentirano pojavlja šele od 15. stoletja.²³ Prav tako loški inventarji nikjer ne omenjajo smodnika ali sestavin zanj, kot bi pričakovali v primeru topniške oborožitve.²⁴

¹⁷ Plemeniti, *Loški grad*, str. 11–29.

¹⁸ Največjo težavo predstavlja nemška terminologija, pri kateri smo se poleg drugih objav oprli zlasti na naslednje specialistične slovarje: Benecke, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*; Grimm, *Deutsches Wörterbuch*; Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*; Gärtner, *Findebuch*.

¹⁹ Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 122–124.

²⁰ Gl. naslednjo navedbo – *clipeos*. Prim. tudi Štukl, *Inventar škofjeloškega gradu*, str. 205. Za literaturo o pehotnih pavezah gl. Dürriegl, *Das Wiener Bürgerliche Zeughaus*, str. 12; Waisensberger, *Die wehrhaften Bürger*, str. 22–26; Dürriegl, *Die wehrhaften Bürger*, str. 7.

²¹ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 50.

²² Enako Plemeniti, *Loški grad*, str. 18–20.

²³ Rathgen, *Das Geschütz*, str. 132; Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, g. Mörser (3).

²⁴ Da ni šlo za orožje, kaže navedba možnarja na Enzersdorfu leta 1316, ki je bil nameščen v tamkajšnji kuhinji. Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 105.

12 strelskih pasov za samostrele in loke (*cerfer ad balistas et ad arcus*)

Termin *cerfer* se v popisih ponovi v petih različnih zapisih.²⁵ Tancik in Stopar sta ga prevajala nedosledno, v povezavi s tuli kot jermen, v povezavi s samostreli in loki pa kot tetivo.²⁶ Lexerjev ter Benecke-Müller-Zarnckejev slovar besedo *geserwe* prevajata kot oklep oz. bojno opremo.²⁷ Lexer poleg tega omenja izraz *gezerfe*, ki pa ni zanesljivo opredeljen, ter posreduje tri kratke odlomke iz virov; v zadnjem *gezerfe* nastopa poleg loka oz. samostrela (*bogen*), in sicer kot značilni del pripadajoče strelske opreme. V loškem inventarju se beseda *zerf* pojavi najprej kot del pribora za loke in samostrele, nato brez dodatnega pojasnila in nazadnje trikrat v povezavi s tuli za puščice. V inventarju gradu Enzersdorf 1317 je termin *zerf* natančno pojasnjen. Opredeljen je kot pas s tulom za puščice, *cingulos cum pharetris*.²⁸ To ni mogel biti napenjalni pas – zanj so pisarji uporabljali termin *spangu^ertel* –, ker se omenja tudi v povezavi z loki, ki takšnega pripomočka ne potrebujejo.²⁹ Po drugi strani je na Waidhofnu v letu 1313 *zerf* pomenil več kot le pas, saj naj bi v njem hranili puščice – verjetno za kompozitni lok –, kot pravi zaznamek *i zerif cum telis paganicis*.³⁰ Vsekakor gre za pomensko težko oprijemljiv termin, ki je begal raziskovalce tudi drugod po Evropi. Za primerjavo omenimo objave iz švicarskih virov. Popis oborožitve v Zürichu 5. junija 1322 poleg 162 samostrelav navaja še 47 *cerf*, ki naj bi bili po Zeller-Werdmüllerju deli napenjalnega pribora, morda pasne kljuge ali škripci. Kmalu zatem se izraz *gecerf* spet pojavi v povezavi s samostreli. Dokument, ki je pravzaprav priporočilo, kakšno orožje naj bi pripravili ob vojaškem sklicu, na enem mestu svetuje opremo 6 samostrelav, 3 *gecerf* in 1 napenjalno klop (*sechs armbrüst und drü gecerf und ein spanbank*), na drugem pa 2 samostrela in 1 *gecerf*.³¹ *Geserfen* večkrat zasledimo v švicarskih računskih knjigah. Na podlagi treh vpisov iz leta 1404 je mogoče razbrati, da so bili deli samostrelnega pribora, ki jih je izdeloval neki Kuenin Tanner, isti mojster, pri katerem so naročili tudi tule za puščice. Tako sklepamo, da so bili izdelani iz usnja oz. organskih materialov, a so imeli tudi kovinsko okovje, ki ga je v primeru iz Švice prispeval drugi mojster. Ta je poleg tega skoval še napenjalne kljuge (*krappfen*). V vpisu iz leta 1406 *geserfen* najdemo še četrtič, v povezavi s stremeni – oboje je

²⁵ *Cerfer, gezerfe, cerif, cerf, zerf.*

²⁶ Tancik, *Orožje v škojeloškem gradu*, str. 61; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 120, 125, 130–131.

²⁷ Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, g. *geserwe*; Benecke, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, g. *geserwe*.

²⁸ Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 109. Na to omembo je posebej opozoril Plemeniti: Plemeniti, *Loški grad*, str. 17–18.

²⁹ Ta se npr. na Waidhofnu v letu 1316 pojavlja ob navedbah *arcus Vngaricus et duo pogen-ceruif* ter *vi ceruif pro balistis et iii pirschocher*. Poseben *ceruif* je bil tako del pribora ogrskega (kompozitnega refleksnega) loka, *ceruif* drugačnega tipa pa so sodili k samostrelom. Poleg tega so poznali lovske tule za samostrelne puščice – *pirschocher*. Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 69. Podobno tudi na Waidhofnu leta 1313: *i spangu^ertel et ii faretre pro balistis* ter *i zerif cum telis paganicis*. Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 75.

³⁰ Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 75.

³¹ Opazno je razmerje dveh samostrelav na en *gecerf*. Zeller-Werdmüller, *Die Zürcher Stadtbücher*, str. 38, 47.

priskrbel že znani Kuenin Tanner.³² Holger Richter, ki se je v svoji študiji ukvarjal tudi s tem terminološkim vprašanjem, je ob analizi švicarskih in nemških virov zaključil, da je *zerf* ali *geserf* vrsta napenjalne naprave, vendar ne napenjalni pas, navadna pasna kljuka ali celo tetiva, saj so vsi ti predmeti v obravnavanih virih poimenovani drugače.³³ V primeru freisinških inventarjev pa je bolj ali manj jasno, da se termin nanaša na pas, a so ga občasno uporabljali tudi za poimenovanje pasu skupaj s tulom, torej celotnega osebnega pribora za nošenje puščic.

4 velika sedla, med njimi dve usnjeni oz. prevlečeni z usnjem (*sellas ... magnas quarum tantum due sunt coriate*)

Po Stoparju naj bi šlo za stole, vendar je glede na kontekst popisa na tem in naslednjih mestih jasno, da se latinski oz. italijanski termin *sella* nanaša na sedlo.³⁴

4 napenjalne klopi, od teh ena z vitlom ali drugim priborom (*spanbench ... cum cica*)

Spanbench je izraz za napenjalno klop, namenski pripomoček z lesenimi vodili, v katerega je uporabnik zataknil samostrel ter napel tetivo s škripcem, vitlom ali polžastim vijakom. Le tako je bilo mogoče varno sneti tetivo z močnega samostrela.³⁵ Po Tanciku *cica* pomeni »v palici vloženo šilo ali nož oziroma njej pripadajoče orodje«. Čemu naj bi bilo tako šilo namenjeno, si le težko predstavljamo, niti avtor tega ne pojasni.³⁶ Očitno je bil s tem izrazom mišljen pomemben del napenjalne klopi, po vsej verjetnosti vitel ali polžasti vijak.

4 poekel in 2 velika tula (*magnas feretras*)

Po Tanciku in Stoparju naj bi se termin *poekel* nanašal na sulice.³⁷ V povezavi s tuloma bi ga lahko razlagali kot lahka metalna kopja, morda namenjena konjeniški uporabi, a brez točnejših dokazov tega ne moremo neizpodbitno trditi. Ni popolnoma gotovo, ali je termin sploh povezan z vojaško opremo. Štukl ga je prevajal z bokalom.³⁸

2 draelad

Termin *draelad* se pojavi med oborožitvijo, vendar ga ne moremo zadovoljivo pojasniti. Po Štuklu in Stoparju naj bi šlo za vrsto pohištva, kar pa ni povsem gotovo.³⁹

³² Prim. Wegeli, *Notizen zur Geschichte*, str. 59–60.

³³ Richter, *Die Hornbogenarmbrust*, str. 132.

³⁴ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 120.

³⁵ Prim. Liebel, *Springalds*, str. 52–56; Harmuth, *Die Armbrust*, str. 170–172.

³⁶ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 59.

³⁷ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 54; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 120.

³⁸ Razlaga v smislu posode ali vedra bi bila etimološko prav tako mogoča, čeprav povezava s tuloma daje slutiti, da je šlo kljub vsemu za vrsto orožja. Prim. Spicijarić, *Romanizmi u nazivlju*, str. 13.

³⁹ Štukl, *Inventar škofjeloškega gradu*, str. 206; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 120.

2 turnirska oklepa (*stehzevg*)

Termin *Gestech* je označeval športno različico turnirskega dvoboja, pri katerem si je tekmovalec nasprotnika prizadeval s topim kopjem vreči iz sedla. Očitno imamo opravka s težkim turnirskim oklepom, ki je zagotavljal posebej dobro zaščito na račun zmanjšane gibljivosti. Ni nujno, da je bil izdelan iz železnih plošč, temveč bi šlo lahko tudi za posebno močen verižni oklep.⁴⁰ Turnirski tekmovalci so se v tem času pogosto dodatno zavarovali celo s ščitniki iz trdega usnja.⁴¹ Vendar ni verjetno, da sta bila popisana loška oklepa usnjena. Samostojni usnjeni ščitniki, ki so bili skoraj gotovo izdelani prav v ta namen, so namreč omenjeni drugod v inventarnih popisih.

3 helebarde (*helmparten*)

Omemba helebard je zelo zgodnja in dejansko kaže, da je bilo to orožje že v začetku 14. stoletja bolj razširjeno zunaj meja Švice, kot se običajno predpostavlja. Glede na tipološki razvoj tega orožja lahko domnevamo, da so bile loške helebarde predvsem sekanju namenjeno orožje z velikim sečnim listom in razmeroma kratko konico, na hrbtni strani pa še niso bile opremljene s kavljem.⁴²

10 samostrelav iz tisovine (*eybein balistas*)

Ker je izdelava samostrelnega loka iz tisovine v primerjavi s kompozitnim ali jeklenim zahtevala bistveno manj časa in tehničnih zmožnosti, je bilo takšno orožje veliko cenejše. Vendar ni nujno, da je po zmogljivostih zelo zaostajalo za svojimi naprednejšimi tekmeci – samostreli iz tisovine so se v vojaški rabi obdržali vse v 15. stoletje, v času nastanka loških inventarjev pa so bili še splošno razširjeni.⁴³ Tudi iz tisovine je mogoče izdelati učinkovit samostrelni lok, ki je poleg tega veliko manj občutljiv na vlago od kompozitnega. Njegova največja pomanjkljivost je, da mora biti pri orožju večje moči samostrelni lok bistveno daljši od takšnega kompozitne ali jeklene konstrukcije, sicer bi se pri napevanju zlomil.⁴⁴ Lok iz tisovine tudi nima dolge življenjske dobe, saj razmeroma hitro izgubi moč in ga je treba zamenjati. Brez nadaljnjih dokazov ne moremo zaključiti, da so bili tisovinasti samostreli na

⁴⁰ Takšno turnirsko verižno srajco, ki je zagotavljala bistveno boljšo zaščito od običajnega verižnega oklepa, v svojih spominih opisuje Joinville. Shaw, *Joinville & Villehardouin*, str. 242.

⁴¹ Blair, *European Armour*, str. 156–160.

⁴² Za razvoj orožja na drogu in še posebej helebard gl. Waldman, *Hafted Weapons*. Prim. Plemeniti, *Loški grad*, str. 12–14.

⁴³ Paterson, *A Guide*, str. 65–67; Liebel, *Springalds*, str. 22 sl.; Alm, *European Crossbows*, str. 27.

⁴⁴ Ohranjenih je tudi nekaj primerkov samostrelnih lokov iz tisovine, npr. iz Berkhamsteda z dolžino 122 cm (Paterson, *A Guide*, str. 67) in Västergötlanda z dolžino 105,5 cm (Alm, *European Crossbows*, str. 24). Švicarski deželni muzej v Zürichu hrani še v 14. stoletje datiran obzidni samostrel iz tisovine, čigar lok pa je danes močno skrajšan. Omenjeni obzidni samostrel je izjemno zanimiv tudi zaradi prožilnega mehanizma, saj nima tipičnega vrtljivega želoda, temveč prečni utor za tetivo, ki jo iz ležišča potisne navpično potekajoč čep. Alm, *European Crossbows*, str. 11, sl. 5.

Loškem gradu bistveno šibkejši od ostalih tipov. Zato tudi ni gotovo, ali jih je bilo mogoče napeti z golimi rokami.⁴⁵

Kaplanova soba

Slika 1: Ostanki oklepnega jopiča iz sredine 14. stoletja (Bayerisches Armeemuseum, Ingolstadt)

1 prsni oklep oz. oklepni jopič (plat)

Izraz prsni oklep je nekoliko zavajajoč, saj v tistem času samostojnih kovinskih prsnih plošč še niso poznali. Pod to oznako je bil mišljen oklepni jopič – tekstilno ali morda usnjeno brezrokavno pregrinjalo z železnimi ploščami, prikovičenimi na notranjo stran, ki so ga težko oboroženi bojevniki običajno nosili preko verižne srajce.⁴⁶

⁴⁵ Prim. Plemeniti, *Loški grad*, str. 17. Nedavni praktični poskusi dokazujejo, da je iz tisovine povsem mogoče izdelati uporaben samostrel z močjo 300 liber, ki od takšnega kompozitne konstrukcije le minimalno zaostaja po zmogljivosti. Glavna prednost kompozitnega samostrela je poleg manjših dimenzij loka veliko daljša življenjska doba. Cenni, *Crossbows with Horn*, str. 64–71.

⁴⁶ Blair, *European Armour*, str. 39–42; Thordeman, *Armour*, str. 210–229. Prim. Plemeniti, *Loški grad*, str. 25–27. Mnenje Plemenitega, da naj bi bili oklepni jopiči zaradi načina konstrukcije cenejši in zato bolj razširjeni od verižnine, je lahko brez navedbe sočasnih primerjalnih virov s konkretnimi cenitvami obeh tipov zgolj hipotetično, pa tudi sicer vprašljivo.

Slika 2: Poznosrednjeveško samostrelno streme in tri puščične osti (Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

14 samostrelnih stremen (stegraif)

V zgodnjem 14. stoletju je bilo streme že malone obvezna oprema lovskega ali vojaškega samostrela. V 11. in 12. stoletju so samostrele pogosto napenjali tako, da je strelec stopil neposredno na krake samostrelnega loka ter z rokami napel tetivo, vendar pa bi to zlasti pri kompozitnih samostrelnih hitro privedlo do poškodb loka iz roževine in kit.⁴⁷ V 14. stoletju je bil klasični vojaški samostrel s tisovim ali še verjetneje kompozitnim lokom običajno opremljen s precej ozkim železnim stremenom, trdno privezanim na spoj loka in kopita z usnjenimi jermeni ali vrvmi.⁴⁸

17 pasnih kavljjev za napenjanje samostrelov (chrapien)

Preprost, a zelo uporaben pripomoček za napenjanje močnejših samostrelav. Imel je obliko eno- ali dvorogelnega železnega kavlja, pritrjenega na trpežen usnjen pas. Pojavil se je najpozneje proti koncu 12. stoletja, omogočal pa je hitro napenjanje samostrela s silo nog namesto zgornjega dela telesa.⁴⁹

17 malih obročev (parue rinken)

Na kakšne »male obroče« je mislil pisar, ne moremo ugotoviti. Tancikovi in Stoparjevi interpretaciji, da gre za napenjalne locne, težko pritrdimo, saj ni jasno,

⁴⁷ Harmuth, *Die Armbrust*, str. 140–141; Paterson, *A Guide*, str. 39–40.

⁴⁸ Richter, *Die Hornbogenarmbrust*, str. 21 sl.

⁴⁹ Harmuth, *Die Armbrust*, str. 155–157; Paterson, *A Guide*, str. 41–44; Richter, *Die Hornbogenarmbrust*, str. 24–25, 112.

kaj naj bi ta izraz sploh predstavljal.⁵⁰ Ker je naštetih obročev prav toliko kot pasnih kavljev, bi bila najprepričljivejša domneva, da so bili del usnjenege pasu, na katerem je visela napenjalna kljuka. Takšni obroči so bili dejansko običajen sestavni del napenjalnega pasu s kavljem.⁵¹

Majhna (ribiška) mreža (*paruum rete*)

Glede na zaznamek iz leta 1321 je bila namenjena ribolovu.

V stolpu pod obokom

2 prsna oklepa oz. oklepna jopiča (*platen*)

4 tuli (*faretre*)

3 šlemi (*galee*)

Stopar je navedbo prevedel s panji,⁵² vendar imamo gotovo opraviti s šlemi, značilnimi za težko oborožene konjenike. Uporabljali so jih tudi turnirski tekmovalci. Glede na datacijo vira so bili to najbrž lončni šlemi, ki so pokrivali celotno glavo in obraz, lahko pa so bili opremljeni tudi s premičnim vizirjem.⁵³

6 železnih rokavic (*cirotece ferree*)

Samostojne zaščitne rokavice, izdelane iz železa, ni pa jasno, ali iz pločevine ali verižne pletenine. Ker na tem mestu nimamo podrobnejšega opisa, moramo dopustiti obe možnosti.⁵⁴ Zdi pa se verjetneje – čeprav ne samoumevno⁵⁵ –, da je pisar tako označil verižne rokavice, saj je proti koncu inventarne rubrike par ploščnih rokavic opredelil z nemškim terminom *plechantschuch*. V zgodnjem 14. stoletju so poznali tudi zaščitne rokavice iz kovinskih lusk, trdega usnja ter kosti ali roževine.⁵⁶

4 železni klobuki (*eysenhu^et*)

Železni klobuk z bolj ali manj širokimi krajci je bil že v visokem srednjem veku običajno zaščitno pokrivalo, posebej priljubljeno med pehoto. Vendar so jih pogosto uporabljali tudi težko oboroženi konjeniki, saj so zagotavljali boljšo vidljivost in lažje dihanje kot zaprti šlem.⁵⁷

1 usnjen zaščitni klobuk (*[eysenhu^et] de corio*)

7 parov nožnih ščitnikov (*paingeraet*)

Po Tanciku mučilna orodja, po Stoparju nožne mučilne naprave.⁵⁸ Ne eden ne drugi nista opazila, da se ti predmeti pojavljajo v parih, in to praviloma ob popisu

⁵⁰ Prim. Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 59.

⁵¹ Prim. Harmuth, *Die Armbrust*, str. 155–156.

⁵² Stopar, *Grajske stavbe*, str. 121.

⁵³ Prim. Blair, *European Armour*, str. 47–48.

⁵⁴ Prim. Blair, *European Armour*, str. 46.

⁵⁵ Prim. Plemeniti, *Loški grad*, str. 24.

⁵⁶ Blair, *European Armour*, str. 41.

⁵⁷ Blair, *European Armour*, str. 52; Lazar, *Likovni viri*, str. 151–152.

⁵⁸ Prim. Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 62; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 121.

zaščitne opreme. Kolikor smo lahko ugotovili, nemškega termina *Peingerät* v smislu mučilnega orodja v tako zgodnjem obdobju še niso uporabljali. Po našem mnenju in kot je mogoče še zanesljiveje potrditi ob navedbah v naslednjih dveh popisih, gre za nožni oklep ali del obuvala.⁵⁹

1 kotlasta avba (*pekelhaub*)

Za razliko od zgoraj omenjenih šlemov (*galee*) je kotlasta avba ali basinet (nem. *Beckelhaube/Beckenhaube*) pokrivala vso glavo in tudi del zatilja, vendar ne tudi obraza niti prvotno ni bila opremljena z vizirjem. Na spodnjem robu so nanjo pogosto pripeli verižni ovratnik, ki je zagotavljal še zaščito vratu. Od zgodnjega 14. stoletja se je postopoma zelo razširila med težko oboroženimi enotami.⁶⁰ Po mnenju Plemenitega naj bi se izraz nanašal na lončni šlem, *galea* pa na kotlasto avbo, kar pa glede na utečenost obeh terminov v poznosrednjeveških virih ne zveni prepričljivo. Pisec je svoj sklep utemeljil tako, da naj bi bila *galea* oblika cenejšega in preprostejšega pokrivala, saj so jih na freisinških gradovih hranili več kot *pekelhaub*. A takšna sklepanja so zgolj posredna in sama po sebi ne trden dokaz. Treba je upoštevati, da je bil lončni šlem tradicionalno pokrivalo težke konjenice že skozi vse 13. stoletje, kotlasta avba pa je bila na začetku 14. stoletja še sorazmerno redka.⁶¹ Prav tako ne drži, da se *pekelhaub* pojavlja zgolj v povezavi s škofovo bojno opremo in naj bi bila torej nekakšen statusni simbol grajskega gospoda. Leta 1315 nastopa ločeno od nje in je navedena med različno drugo oborožitvijo.⁶²

4 jahalna stremena (*strepe ad equos*)

4 samostrelna stremena (*[strepe] ad balistas*)

300 železnih ježev oz. bodic (*fu^ozeysen*)

V smislu protipehotnih ali protikonjeniških ovir, raztresenih po tleh, kot je domneval Tancik.⁶³ Navsezadnje pa bi šlo lahko tudi za kakšne druge izdelke, morda celo žeblje ali železne elemente za podkovanje obutve.

12 gorjač ali kijev (*baculi*)

Preproste kije ali gorjače bi si v tem času težko predstavljali kot del vojaške oborožitve, toliko verjetneje pa bi jih lahko uporabljale osebe s policijskimi pooblastili pri vzdrževanju reda in miru.⁶⁴

⁵⁹ Za razvoj ploščnega oklepa za noge gl. Blair, *European Armour*, str. 42–44.

⁶⁰ Adelung, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch*, g. Bickelhaube; Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, g. Beckelhaube; Reichmann, *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch*, g. Beckelhaube; Blair, *European Armour*, str. 51–52; Lazar, *Likovni viri*, str. 150–151; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 380–382.

⁶¹ Blair, *European Armour*, str. 51.

⁶² Plemeniti, *Loški grad*, str. 21–23.

⁶³ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 62.

⁶⁴ Prim. Plemeniti, *Loški grad*, str. 14–15.

1 konjeniško kopje (*contos*)

Ker se latinski termin *contos* nedvoumno nanaša na težje konjeniško kopje in bi takšno orožje na tem mestu tudi pričakovali, ni razloga, da bi ga poskusili prevajati v smislu peresnega buzdovana.⁶⁵

1400 velikih puščic (*tela magna*)2050 malih puščic (*[tela] parue*)2 ploščni oklepni rokavici (*plechantschuch*)2 *eysentaschen*

Po vsej verjetnosti gre za železno torbo ali škatlo, glede na mesto navedbe pa ne moremo povsem izključiti možnosti, da bi to lahko bil del zaščitne opreme (morda za noge ali spodnji del trupa).

1 *rochplat*

Po Stoparju prsna plošča,⁶⁶ vendar je termin dvoumen in ni gotovo, ali pomeni del zaščitne opreme, grobo izdelan, nepopoln oklep ali kaj drugega.

Slika 3: Kotlasta avba iz Ljubljane (Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

KletŽelezna ost ali nastavek (*spina ferrea*) in 1 »kembelj« oblegovalne naprave (*swenchel pertinens ad vnam ru'tten*)

Kot bo podrobneje pojasnjeno v nadaljevanju, to nista bila dela vzmetne lučalne naprave, kot je domneval Tancik,⁶⁷ temveč triboka ali blide – katapult, ki je deloval bodisi na protiutež bodisi ga je s potegom za vrvi poganjala človeška posadka.

⁶⁵ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 55.

⁶⁶ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 122.

⁶⁷ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 57.

Kašča

1000 puščic (*mille tela*)

14. NOVEMBRA 1318⁶⁸

Spodnja oz. nekdanja Lavrinova soba

2 zastavici in svilen prapor (*vaenel et panirium de cendato*)

Natančnega pomena teh izrazov ne moremo določiti, je pa vprašljivo, koliko jih lahko zgolj na podlagi te omembe sploh podrobneje opredelimo.⁶⁹

3 prapori (*stabdwehel*)

Po Stoparju kopjiščna banderca, a pravi pomen inventarnega zapisa ostaja predmet razprave.⁷⁰

7 nožev (*cultelli*)

Po vsej verjetnosti ne bodala, temveč zgolj noži, namenjeni vsakdanji uporabi.

9 nožev v eni nožnici (*cultelli in vna vagina*)

Ta podatek kaže, da ni šlo za vojaška bodala, temveč delovne, lovske ali jedilne nože. Za slednje je bilo namreč običajno, da so jih po več skupaj nosili v eni sami nožnici ali toku.⁷¹

20 pregrinjal oz. tunik s freisinškim grbom (*waffenroech cum capitibus Ethiopum*)

Pregrinjala ali ohlapne tunike, ki so jih prek oklepa nosili srednjeveški bojevniki, so bili praviloma opremljeni s heraldičnimi simboli. V primeru freisinškega škofa je bil to znameniti grb z zamorčevo glavo. Prav na to se nanaša pisarjeva opomba, da so pregrinjala opremljena *cum capitibus Ethiopum*. Tancik je ta pristavek iz neznanega razloga interpretiral kot usnjeno šlemno pregrinjalo, kar je za njim povzel tudi Stopar.⁷²

13 popolnih prsnih oklepov oz. oklepnih jopičev (*platne in vniuerso*)

Po Stoparju običajne prsne plošče,⁷³ vendar je treba opis *in vniuerso* najbrž interpretirati v smislu zaščite, ki je pokrivala celoten vojakov trup. Temu bi glede

⁶⁸ Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 142–144.

⁶⁹ Kot je poskušal Tancik: Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 61–62.

⁷⁰ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 123.

⁷¹ Gl. Cowgill, *Knives and Scabbards*.

⁷² Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 48; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 124. V naslednjem zaznamku je zapisana *cortina pulchra de Veneciis varii coloris*, ki je omenjena tudi v letu 1321. Zdi se, da se to nanaša na lepo, raznobarvno beneško zaveso, ne pa na vojaško tuniko ali šlemno pregrinjalo, kot je domneval Stopar. Gl. Stopar, *Grajske stavbe*, str. 124.

⁷³ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 124.

na čas zapisa najbolje odgovarjal oklepni jopič z zaščitnimi ploščami tako v prsnem kot hrbtnem predelu. To je temeljna razlika, po kateri bi se od njih lahko ločile v naslednji vrstici navedene male prsne plošče.

2 mala prsna oklepa oz. oklepna jopiča ([*platne*] *parue*)

Očitno lažja, manj popolna različica oklepnega jopiča.

4 ploščne rokavice (*plechhantschu^och*)

2 *ferree*

Na kaj se nanašata ti *ferree*, ni povsem razvidno, očitno pa sta mišljeni še dve železni rokavici. Ker se razlikujeta od prejšnje navedbe, gre najbrž za par verižnih rokavic.

1 ovratnik (*gollir*)

Samostojni del ovratnega oklepa, morda verižni ovratnik ali pa tog zaščitni segment iz železne pločevine, morda celo trdega usnja.⁷⁴

2 turnirska oklepa (*stechgezveg*)

Pisar navaja, da si je enega od teh oklepov – ne obeh, kot piše Stopar⁷⁵ – izposodil vitez Ch. (najbrž Konrad) iz Velikovca in ga mora še vrniti.

6 sedelnih stremen (*strepe pro sellis*)⁷⁶

Železna veriga za psa (*cathena ferrea pro canibus*)

6 novih mečev (*gladii ... noui*)

12 ščitov – tarč (*taetschen*)⁷⁷

1 prožilni vzvod samostrela (*clauem baliste*)

Latinski izraz *clavis*, ključ, se ujema z nemškimi poznosrednjeveškimi izrazoma za samostrelno prožilo, *Schlüssel*. Stopar je domneval, da gre za samostrelne kljuge, vendar so te že navedene na drugih mestih in z drugačnimi izrazi, zato ni razloga, da bi se na tem mestu sama zase pojavila še ena. V zapisu je prožilo omenjeno skupaj z nakovalom (*anpoz*) in tesarsko sekiro oz. teslom (*daechsel*). To je lahko zgolj naključje, morda pa namiguje, da sta bila nakovalo in tesača namenjena popravilu ali izdelavi samostrelov in njihovega pribora.⁷⁸

⁷⁴ Prim. Blair, *European Armour*, str. 42.

⁷⁵ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 124.

⁷⁶ Tik pred tem zaznamkom beremo tudi o *duo fotra cum ligneis picariis*. Tu očitno ne gre za lesene sulice, kot je prevajal Stopar, temveč za leseni čaši, ki ju zasledimo tudi leta 1321. Stopar, *Grajske stavbe*, str. 124.

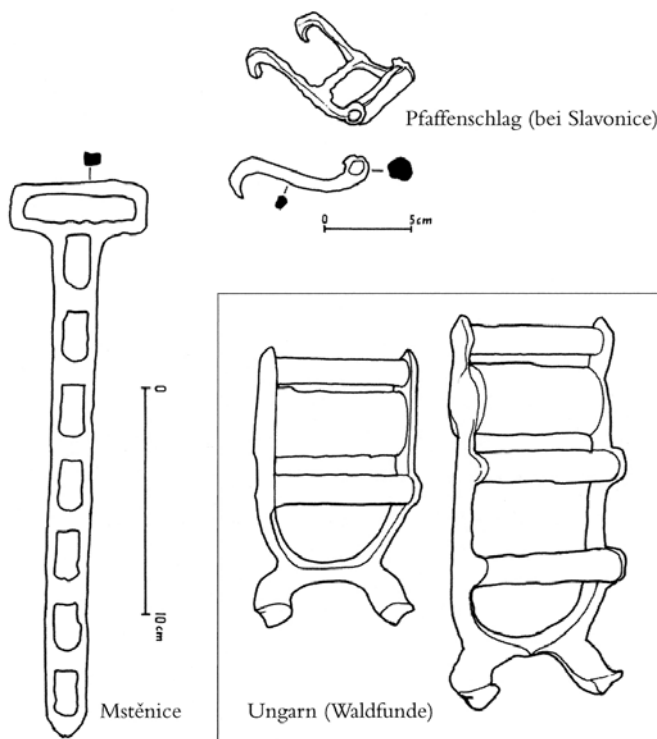
⁷⁷ Naslednja navedba govori o *yrhein iiiii pelles*, kar naj bi bili po Stoparju štirje irhovinasti ščiti, a je treba besedo *pelles* prevajati kot kože.

⁷⁸ Prim. Richter, *Die Hornbogenarmbrust*, str. 131.

5 stremen in pripadajoča dolga železna naprava (*strepe ... et quoddam longum ferrevm instrumentum*)

Če so bila stremena jezdna, je bil neznani *instrumentum* del konjeniške opreme. Bolj verjetno pa se zdi, da so bila samostrelna. V tem primeru bi bila lahko ta dolga železna priprava del naprednejšega napenjalnega mehanizma z vrtljivo kljuko. Tak napenjalnik je bil podoben običajnemu napenjalnemu kavljju, le da kljuka ni bila trdno pripeta na konec pasu, temveč zgoraj opremljena z vrtljivim valjem. Ta valj je med uporabo podobno kot škripec potoval po usnjenem jermenu, ki je bil na enem koncu privezan na strelčev pas, na drugem koncu pa okovan z jezičastim, vsaj okrog 20 cm dolgim preluknjanim kovinskim elementom, ki se ga je zataknilo na zatič v samostrelnem kopitu. Poleg likovnih upodobitev poznamo vsaj eno arheološko najdbo takšnega elementa iz Mstěnic pri Brnu.⁷⁹

2 ščita (*clipei*)

Slika 4: Deli vrtljive napenjalne kljuke z dolgim železnim nastavkom (Richter, *Die Hornbogenarmbrust*, str. 112)

⁷⁹ Gl. Richter, *Die Hornbogenarmbrust*, str. 112.

Spodnji prostor pod gospodovo sobo

4 obzidni samostreli (*wagarmbrust*)

Tancik je zaznamek prevedel kot prevozni samostrel, čeprav je iz njegove razlage razvidno, da je ob tem mislil na springald, torej vrsto torzijskega katapult, in ne na samostrel. Pridružil se mu je tudi Stopar.⁸⁰ Nesporno gre za vrsto težjega samostrela, vendar pa je interpretacija termina *wagarmbrust* problematična. V virih se pojavlja razmeroma pogosto, in to zlasti v statični obrambni oborožitvi utrd, kjer uporaba prevoznih samostrelov ne bi imela pravega smisla. Richter je po drugi strani opozoril na zanimivo navedbo iz regensburške računske knjige v letih 1398–9, kjer je popisanih več vrst samostrelov. Poleg *grozz* in *chleiner wag armbrust* so omenjeni tudi trije *spanwag*. Slednji so bili očitno napenjalne naprave, in sicer na velikih stojalih pritrjeni napenjalni vzvodi. To dokazuje, da *wagarmbrust* ni imel prevozne lafete, temveč je bil tip obzidnega samostrela za obrambo utrjenih položajev, ki so ga napenjali s takšnimi tehtnici (nem. *Waage*) podobnimi, običajno stacionarnimi napravami.⁸¹

26 kavljastih samostrelov (*vberchrapigev baliste*)

Različne tipe samostrelov bomo podrobneje obdelali v nadaljevanju, tukaj opisani tip pa je bil očitno prirejen za napenjanje s pasno kljuko (*chraep*).

1 stremenski samostrel (*balista strepalis*)

Od izdelovalca samostrelov, mojstra Friderika, kupljenih še:⁸²

1 obzidni samostrel (*balista wagarmbrust*)

2 kavljasta samostrela (*vberchraepigev*)

7 stremenskih samostrelov (*stegraifarmbrust*)

6 konjskih sedel (*rosssaetel*)

1 vojaško sedlo (*raissatel*)

Razlika med tema dvema kategorijama sedel ni jasna, a tudi prvi tip bi bil lahko namenjen (predvsem) vojaški uporabi.

4 napenjalne klopi s priborom (*spanbench et instrumenta pertinencia*)

34 ščitov (*clipei*)

2 helebardi (*helmparten*)

8 strelskih pasov (*gezerfe*)

2 *eysentaschen*

Zaboj z velikimi puščicami (*in vna truca sunt sagitte maiores*)

⁸⁰ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 57; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 124.

⁸¹ Richter, *Die Hornbogenarmbrust*, str. 116.

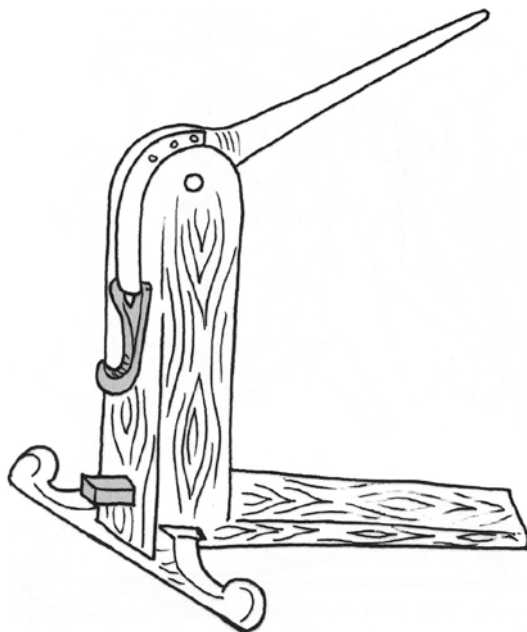
⁸² Zgolj na podlagi inventarja ni mogoče določiti, ali je Fridlin živel na loškem gospostvu ali kje drugje, morda celo zunaj slovenskega ozemlja. Inventarni zaznamek pojasnjuje, da so od Fridlina nakupili 10 samostrelov za skupno vsoto 10 mark. Ker je šlo za primerke različnih tipov, so gotovo imeli tudi različno ceno. Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 130.

2 usnjeni jahalni hlačnici (*strafleder*) in 1 usnjen telovnik ali predpasnik (*brustleder*)

Deli zaščitne jahalne opreme, najbrž namenjene turnirskemu tekmovanju, ne pa bojni uporabi – tako omenjene primere iz škofjeloških inventarjev in heidelberških turnirskih pravil iz leta 1481 pojasnjuje slovar bratov Grimm.⁸³

Gospodov samostrel, imenovan *chraemichel* (*balista domini dicta chraemichel*)

Slika 5: Vzvod, s kakršnim so napenjali t. i. *Wagarmbrust*; risba je izdelana po ilustraciji Kyeserjevega dela *Bellifortis* (Richter, *Die Hornbogenarmbrust*, str. 116)

Škofova soba

Kamižola oz. podložen jopič (*waffenbambes*)

Podložen telovnik ali jopič, namenjen nošenju pod kovinskim oklepom.⁸⁴

Komplet gospodovega orožja (*arma domini*):

Kotlasta avba z zaščitno kaloto in ovratnikom (*videlicet pekelhavb cum slapa ...*)

Nejasen je pomen besede *slapa*, ki se ob popisu iste oborožitve leta 1321 pojavi v zapisu *schoepel*. Tancik je bil prepričan, da gre za šop ali čop in pri tem citiral Lexerjev slovar.⁸⁵ Vendar to delo termin *slappa* prevaja kot viseč pokrovast

⁸³ Grimm, *Deutsches Wörterbuch*, g. *Streifleder*. Prim. Blair, *European Armour*, str. 38–39, 156–157.

⁸⁴ Blair, *European Armour*, str. 33–34.

⁸⁵ Lexer, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*, g. *slappe*.

ali vrečast del pokrivala. V primeru čelade bi temu lahko ustrezala podloga, verižni ovrtnik ali celo vizir. Prav v zgodnjem 14. stoletju je bila priljubljena različica kotlaste avbe s preklopnim nosnim ščitnikom, ki je bil na spodnjem robu pritrjen na verižni ovrtnik, zgoraj pa le zataknen na čelni rob avbe. S takim ščitnikom si je uporabnik lahko zavaroval nos in večino obraza, kadar pa ga ni potreboval, ga je pustil prosto viseti z verižnega ovrtnika.⁸⁶ A problem ni tako preprost. Skoraj sočasni popis iz Züricha iz junija 1322 omenja *27 slappen und cöller*.⁸⁷ Opisana kombinacija nakazuje, da so bila *slappen* dejansko samostojna zaščitna pokrivala s pripadajočimi (verižnimi) ovrtniki. To interpretacijo podpira tudi Benecke-Müller-Zarnckejev slovar, kjer je beseda prevedena kot klobuku podobno pokrivalo ali čelada.⁸⁸ Rimani sestavek v t. i. Liedersaalskem rokopisu omenja povsem enako kombinacijo, *bekelhub und slappen dran*, kot posebno značilen primer utečene besedne zveze dveh predmetov. Spremna filološka študija jo razlaga v pomenu kotlaste avbe in ovrtnika.⁸⁹ Če ponovno pretresemo vse znane podatke, je bila *slapa* del zaščitne opreme za glavo, ki so ga praviloma uporabljali skupaj z ovrtnikom. Iz te ugotovitve bi lahko najbolj utemeljeno zaključili, da se termin nanaša na malo polokroglo čelado ali zaščitno kaloto (franc. *cervelliere*), ki so jo lahko nosili bodisi samostojno, še pogosteje pa kot dodatno podlogo in zaščito pod šlemom ali kotlasto avbo.⁹⁰ To razlago potrjuje tudi loški inventar iz leta 1321, ki v obednici skupaj omenja šlem in čelado (*galeam vnam et cassidem*). Ta povezava daje slutiti, da sta bila predmeta v nekem smislu povezana, to pa bi bilo mogoče prepričljivo razložiti edinole v smislu male polokrogle kalote, ki so jo skupaj z verižnim ovrtnikom nosili pod šlemom. Če to drži, je *slapa* bolj ali manj sopomenka latinski *cassida*.

2 ščitnika za ude (*greysn^er*)

Po Tanciku in Stoparju oklepni vezalki, vendar je razlaga nelogična in gotovo napačna.⁹¹ Popis na tem mestu navaja komplet zaščitne opreme za težko oboroženega bojevnika, zato gre verjetno za par zaščitnih segmentov za ude. Popačeni termin morda izvira iz korena francoske besede, iz katere se je razvilo tudi angleško poimenovanje za golenske ščitnike (*greves* – sodobno *greaves*).⁹²

Oklep s krilom (*pantzirium et scho^ezz*)

Ker se izraz omenja v povezavi s krilom, bi z njim lahko označili dolg oklepni jopič, ki je pokrival tudi stegna. Ker pa popis iz leta 1321 nakazuje, da sta bila oklep in krilo ločena, imamo verjetneje opravka s krajšo verižno srajco (*pantzirium*), ki ni segala dosti globlje od pasu, ter ločenim verižnim krilom ali kratkim hlačam

⁸⁶ Blair, *European Armour*, str. 68.

⁸⁷ Zeller-Werdmüller, *Die Zürcher Stadtbücher*, str. 38.

⁸⁸ Benecke, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, g. Slappa.

⁸⁹ Nellmann, *Das neue Deutsch*, str. 384.

⁹⁰ Prim. Blair, *European Armour*, str. 29–30.

⁹¹ Prim. Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 45; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 125.

⁹² Prim. Blair, *European Armour*, str. 42–43.

podobnim zaščitnim segmentom.⁹³ Da je pisar pod terminom *panzirium* v resnici razumel verižno srajco, se zdi verjetno tudi zato, ker je bila takšna vrsta oklepa v poznem srednjem veku zelo razširjena in bi kakšno ob vsej drugi zaščitni opremi morali hraniti tudi na Loškem gradu, a ni nikjer drugod omenjena s katerim drugim specifičnim izrazom.

2 železni rokavici (*cyrothece ferree*)

Ščit (*clipeus*)

Na tem mestu se lahko prepričamo, da *clipeus* v loških inventarjih ne pomeni velike pehotne pazeve, kot je trdil Tancik, temveč v tem kontekstu skoraj zagotovo manjši konjeniški ščit, namenjen boju ali pa turnirju.⁹⁴

Slika 6: Ulrik von Liechtenstein
v značilni turnirski opremi
iz zgodnjega 14. stoletja
(Universitätsbibliothek
Heidelberg, Codex Palatinus
Germanicus 848)

V sobi gospoda Ulrika, kaplana in notarja

Star oklep (*vetus panczirium*)

Glede na zgoraj predstavljeno hipotezo bi bila to lahko stara verižna srajca.⁹⁵

⁹³ Blair, *European Armour*, str. 78.

⁹⁴ Prim. Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 50.

⁹⁵ Tancik je pod to oznako razumel »zarivni« oklep iz našitih obročkov, kar pa je konstrukt starejšega zgodovinopisja in ga ne podpira nobena navedba v loškem inventarju. Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 49.

14 samostrelnih stremen (*stegraeyf*)
17 samostrelnih kavljev (*chrapen*)
3 sulice (*cuspides*)
17 malih obročev (*parue rinken*)⁹⁶
Majhna (ribiška) mreža (*rete paruum*)⁹⁷
Tul s puščicami (*faretra cum sagitis*)

LETA 1321⁹⁸

Lavrinova soba

2 zastavici in svilen prapor (*vaenel et panirium de cendato*)
3 mali prapori (*stabdwehel*)⁹⁹
8 nožev v eni nožnici (*cultelli octo in vna vagina*)
2 noža v drugi nožnici (*cultelli duo in altera vagina*)
2 noža v tretji nožnici (*cultelli duo in tercia vagina*)
4 posamezni noži (*cultelli*)
20 pregrinjal oz. tunik s freisinškim grbom (*waffenro^och cum capitibus Ethiopum*)
1 turnirski oklep (*stechziug*)

Iz pisarjevega zaznamka sledi, da drugega oklepa vitez Ch. iz Velikovca še vedno ni vrnil.

6 sedelnih stremen (*strepe pro sellis*)
6 stremen za kmečke samostrele (*strepe ad balistas rusticales*)
Železna pasja veriga (*catena ferrea pro canibus*)
11 velikih ščitov – tarč (*taetschen magne*)

Pridevnik *magne* daje slutiti, da se termin *taetschen* dejansko nanaša na velike pehotne ščite, torej ravno nasprotno, kot je sklepal Tancik. Če pa to že ni splošno veljavno pravilo, verjetno drži vsaj pri tem zaznamku.

Samostrelno prožilo (*clauem balistariam*)

1 nožni ščitnik in še 1 star (*payngret de murrone et alterum vetus*)

Po Tanciku in Stoparju »stara nanožna mučilna naprava iz žilavega lesa«, a od kod takšno sklepanje, nam ni uspelo ugotoviti niti ob preverbi citatov.¹⁰⁰ Tudi sicer je iz ponovne omembe istega termina v popisu leta 1321 mogoče sklepati, da ne gre za mučilno napravo. Pristavka *de murrone* nismo znali ustrezno prevedsti, a se morda nanaša na lastno ime – vpis z 22. novembra 1318 namreč omenja nekega Nikolaja Murrone.¹⁰¹

⁹⁶ Prim. inventar iz leta 1315.

⁹⁷ Prim. inventar iz leta 1315 in 1321.

⁹⁸ Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 144–149.

⁹⁹ Prim. vpis iz leta 1318.

¹⁰⁰ Prim. Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 62; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 128.

¹⁰¹ *Nyclino Murrone*. Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 131.

Novo ogrsko sedlo (*sellam nouam Vngaricam*)

2 velika tula za puščice (*magne pfaretre ad sagittas*)

4 napenjalne klopi (*spanbench*)

3 *po^echel*

Podobno kot v popisu iz leta 1315 tudi tu ni nujno, da se termin nanaša na kopja ali kako drugo orožje, je pa kljub temu potrebno pripomniti, da se pojavlja v neposredni povezavi z napenjalnimi klopmi.

Velike puščice za obzidni in kavljasti samostrel (*sagittas magnas ad wagarmbrust et ad chraeparmbrust*)

Škofova soba

Gospodovo orožje (*arma domini*):

Kamižola oz. telovnik (*waffenwameis*)

Kotlasta avba (*pekchelhaub*)

Ovratnik z zaščitno kaloto (*gollirium cum scho^epel*)¹⁰²

2 nožna ščitnika (*grevsnyr*)

1 oklep oz. verižna srajca (*pantzirium*)¹⁰³

2 usnjena ščitnika za roke (*armeder*)

Po vsej verjetnosti del turnirske opreme.

1 oklepno krilo (*schozz*)

Če je bil *pantzirium* verižna srajca, je bilo to samostojno oklepno (najbrž verižno) krilo, kot je bilo omenjeno zgoraj ob popisu iz leta 1318.

2 *flekch*

Po Tanciku golenska ščitnika, kar naj bi sledilo iz Lexerjevega slovarja.¹⁰⁴ Kljub preverbam tega in drugih dostopnih slovarjev Tancikove trditve ne moremo potrditi. Besedo *flekch* lahko poskusimo prevesti zgolj kot del zaščitne opreme, očitno segmentov za ude, saj nastopa v paru – morda komolčne ali kolenčne ščitnike.

2 verižni rokavici s pripadajočo opremo oz. podlogo (*cyrotecas de cathenis cum suis preparamentis*)

Meč, pripadajoč (gospodovi?) oborožitvi (*gladium ad arma*)

Svilen prapor (*vaenel de cendato*)

2 vadbeni osti (*zilpeltz*)

Termin *zilbolz* se je uporabljal za vadbena samostrelna ost, prirejeno za streljanje v tarčo. V tem kontekstu – skupaj s suličnimi ostmi – gre najbrž za topi konici konjeniškega kopja, namenjeni vadbi ali uporabi na turnirju. Ni namreč logično, kaj bi vadbeni samostrelni osti v času popisa počeli na tistem kraju. Glede

¹⁰² Prim. popis iz leta 1318.

¹⁰³ Prim. popis iz leta 1318.

¹⁰⁴ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 45.

na veliko število samostrelav na gradu bi prav tako pričakovali veliko več vadbenih puščic, ne pa samo dve.

3 sulične osti (*spereisen*)

Vreča iz konjske kože za čiščenje orožja (*equinum saccum ad purgandum arma*)

Zakaj bi to pomenilo jezdno vrečo, kot je menil Stopar, brez dodatnega pojasnila ne moremo ugotoviti.¹⁰⁵ Tudi ne, zakaj bi vreča za čiščenje orožja sodila med jezdno opremo. Verjetneje je, da gre za vrečo iz konjskega usnja, ki je zaradi svojih lastnosti zelo kakovosten in trpežen material. Eden od načinov, kako očistiti kovinski, zlasti verižni oklep, je ta, da ga zapremo v primerno posodo, napolnjeno s peskom ali žaganjem, in nato vrtimo. Za to bi lahko morda uporabljali vrečo iz konjskega usnja, čeprav tega v primeru iz škofjeloškega inventarja ne moremo dokazati in lahko za zdaj ostane zgolj hipoteza. Seveda je mogoče tudi, da so v vreči zgolj hranili pribor za čiščenje orožja, kot je zapisal Tancik.¹⁰⁶

Slika 7: Dva meča iz 14. stoletja, najdena v strugi Ljubljanice (Narodni muzej Slovenije, foto: Tomaž Lauko)

¹⁰⁵ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 129.

¹⁰⁶ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 53.

Obednica nasproti kapele

15 prsnih oklepov oz. oklepnih jopičev (*platne*)

4 ploščne rokavice (*plechhantschu^och*)

2 verižni rokavici (*chetenhantschu^och*)

Oklep oz. verižna srajca (*pantzirium*)

6 sedel za bojne konje (*sellas ad dextrarios*)

Sedlo za gospodovega jezdnega konja oz. skopljenca (*sellam vnam ad spadonem domini*)

36 celih ščitov in 3 polomljeni (*clipeos ... integros et ... fractos*)

4 kolenčni ščitniki (*chnieling*)

4 nožni ščitniki (*payngrat*)

Po Stoparju mučilna naprava, toda prevod je očitno napačen, ker so štirje *payngrat* navedeni v skupini s štirimi kolenčnimi ščitniki in dvema usnjenima rokobranoma.¹⁰⁷

2 usnjena ščitnika za roke (*armeder*)

2 okovana tula brez strelskega pasu (*pharetras sufferatas sine cerif*)

6 tulov s puščicami in strelskimi pasovi (*pfeiltaschen cum sagittis et cerf*)

3 helebarde (*helmparten*)

1 šlem in čelada (*galeam vnam et cassidem*)

Nekoliko dvoumen zapis, pri katerem ne moremo sklepati, ali sta mišljena tako šlem kot čelada ali pa je bila slednja le manjša, lažja varovalna kalota, ki so jo za dodatno zaščito nosili pod šlemom. Glede na popis iz leta 1318 je bolj gotova druga možnost.

2 usnjeni jahalni hlačnici (*straihleder*)¹⁰⁸

1 usnjen telovnik (*brustleder*)¹⁰⁹

8 kmečkih samostrellov (*balistas rurales*)

2 vrvi za bojne naprave v svojih škatlah (*funes machinarum cum suis capsis*)

Po Stoparju pripravi za usmrtitve.¹¹⁰ Bolj logično bi bilo, da gre za vrvi kot dele oblegovalnih naprav, morda katapulte. Ali se *capsis* nanašajo na škatle oz. toke ali pa – kar bi bilo še verjetneje – mehanske elemente takšne naprave, je težko pojasniti.

1 turnirsko sedlo (*stechsatel*)

¹⁰⁷ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 129.

¹⁰⁸ Prim. s popisom iz leta 1318.

¹⁰⁹ Prim. s popisom iz leta 1318.

¹¹⁰ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 130.

Zgornja soba

4 deli oblegovalnih naprav (*clauca ad machinas*)

Po Stoparju 2 (napačno) vzvoda za bojne stroje – katapulte.¹¹¹ Prevod je morda točen, vendar ne moremo določiti pravega namena omenjenih delov niti tega, kateremu tipu bojnih naprav so pripadali.

Janezova soba

500 velikih puščičnih osti (*pfeileisen magne*)

2000 izstrelkov za stremenski samostrel (*catapulte ... ad stegraif armbrust*)¹¹²

87 malih in velikih samostrelav, vključno s 6 polomljenimi (*baliste parue et magne ... inclusis ... fractis*)

12 tulov za puščice s prav toliko strelskimi pasovi (*pfaretre et totidem zerf*)

1000 nasajenih puščic (*angeschift pfeil*)

5 slegel ferreas

Tancik in Stopar sta ta zaznamek prevajala z železnimi bojnimi bati. Vsaj enako verjetno je, da gre za kladiva ali macole, saj ta del inventarja popisuje različno orodje.¹¹³

6 slangen

Po Tanciku in Stoparju (ročne) prače, a njuna razlaga ostaja nekoliko dvomljiva.¹¹⁴ Tega orožja na začetku 14. stoletja ne bi več pričakovali v redni vojaški oborožitvi, škofjeloški inventarji pa tudi nikjer ne omenjajo izstrelkov zanj. Prej bi bile lahko prače del metalnih naprav – denimo fundibulov ali celo večjih katapultov, ne nazadnje triboka, ki so ga na gradu hranili leta 1315. Vendar je nenavadno, da tedaj *slangen* niso popisali, v letu 1321 pa delov triboka tudi ni bilo več. Ker se izraz *slangen* pojavlja med raznovrstnim orodjem, gre lahko tudi za orodje ali delovno napravo.

Grad Wildenlack

5 kavljastih samostrelav, od tega 2 na stolpu (*baliste chraepigev et in turri*)

Nekdanja soba gospoda Ulrika

3 sulice (*cuspites*)

17 obročev (*ringen*)

Po vsej verjetnosti imamo ponovno opraviti z deli pasnih napenjal za samostrele, kot je bilo že omenjeno.

¹¹¹ Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, str. 130.

¹¹² Stopar je vpis prevedel z »dva bojna katapulta kot stremenska samostrela«, kar moramo razumeti kot lapsus. Stopar, *Grajske stavbe*, str. 131.

¹¹³ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 55; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 131.

¹¹⁴ Prim. Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 64; Stopar, *Grajske stavbe*, str. 131.

14 stremen za kmečke samostrele (*strepas ad balistas rusticales*)

Majhna ribiška mreža (*paruum rete piscacionum*)

Tul s puščicami za lok (*pfaretra cum sagittis ad arcum*)¹¹⁵

DISKUSIJA

Jasno je, da tudi pričujoča revizija dosedanjih objav in ponovna analiza inventarnih spisov nekatera vprašanja pušča odprta. Vseeno upamo, da nam posreduje pristnejšo podobo tedanje vojaške opreme, shranjene na škofjeloškem gradu. Zlasti pa nas pregled popisane oborožitve vodi k nekoliko drugačnim zaključkom, kot so nakazovale dosedanje razprave.

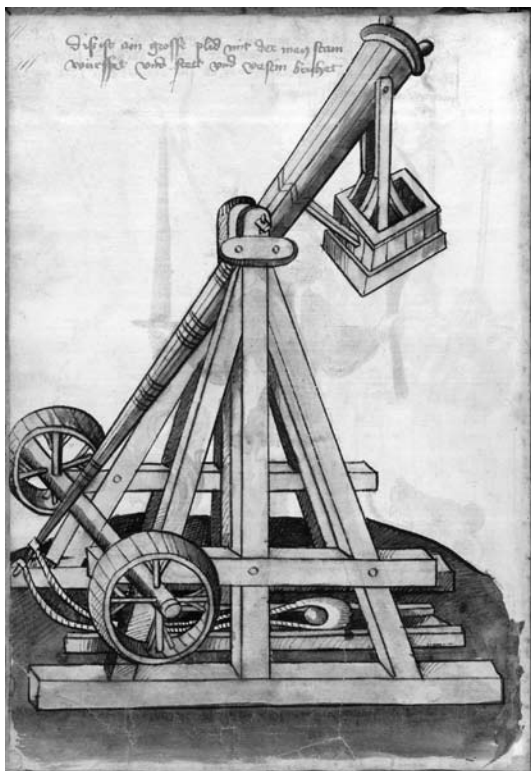
Najprej se moramo oddaljiti od kakršnih koli izvajanj, s katerimi bi poskušali na podlagi komaj treh inventarnih seznamov, sestavljenih v obdobju šestih let, ocenjevati smernice razvoja vojaške opreme. Takšni zaključki preprosto ne morejo biti uporabni niti niso statistično relevantni. V splošnem je bilo na škofjeloškem gradu najmanj oborožitve leta 1318, največ pa tri leta pozneje. Toda podobna nihanja so bila običajna, poleg tega pa moramo upoštevati tedanje politične razmere. To je bil čas intenzivnega vojaškega udejstvovanja koroškega in kranjskega plemstva v severni Italiji, močno pa ga je zaznamoval tudi od leta 1314 tleči nasledstveni spor med Friderikom Lepim in Ludvikom Bavarskim, ki se je končal šele z bitko pri Mühlendorfu leta 1322. Freisinškemu škofu Konradu je v tej napeti tekmi sicer uspelo ostati ob strani, vendar bi bilo v takšnih razmerah logično pričakovati, da so previdni gospodje na svojih gradovih hranili več orožja kot ponavadi in ga morda namenoma kopičili, po potrebi pa tudi premikali ali delili svojim enotam.

Oblegovalne naprave

Najtežje orožje, ki so ga v tem času hranili v Škofji Loki, so bile oblegovalne naprave oziroma njihovi deli. Leta 1315 najdemo v kleti železno ost (*spina ferrea*) in »kembelj« lučalne naprave (*swenchel pertinens ad vnam ruetten*). Podatek je izjemno dragocen, saj gre za zelo redko zanesljivo pisno omembo oblegovalne naprave na Slovenskem. Vendar je njena interpretacija vse prej kot preprosta. Tancik je brez podrobnejšega pretresa virov zaključil, da se termin *ruetten* povsem določno nanaša na tip vzmetnega katapulta.¹¹⁶ T. i. ruta (iz nem. *Rute* – palica, šiba) naj bi bila preprosta naprava, izdelana iz pokončnega stojala z nastavkom za puščico, h kateremu je pritrjena prožna lesena vzmet. To je posadka s škripcem močno ukrivila

¹¹⁵ Povsem na koncu sledi še zapis *item relicte sunt hic Heinrico clauigero xxi ventres capree viles et tres berne similiter viles*, kar je po Stoparju 21 priprav za lov na srnjad in 3 podobne naprave oz. pasti za lov na medvede, ki jih je vse pustil kijenosec Henrik. Kolikor je mogoče presoditi, je ta prevod napačen. Henrik je bil kot *claviger* ali ključar očitno član freisinškega dvora, dobesedni prevod pa bi se glasil, da je za seboj zapustil 21 cenениh kozjih želodcev in 3 druge živalske (medvedje?) želodce podobno nizke kakovosti. Prim. Stopar, *Grajske stavbe*, str. 131.

¹¹⁶ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 57.

Slika 8: Velika blida, upodobljena v Talhofferjevem borilnem priročniku iz leta 1459 (Det Kongelige Bibliotek, København, Thott 290 2°)

nazaj, nato pa sprostila varovalo, da je vzmet silovito šinila kvišku ter z vrhom udarila pravokotno na zadek izstrelka v obliki masivne puščice.¹¹⁷ To vrsto katapulta danes poznamo zgolj iz peščice vprašljivih, večinoma šele renesančnih upodobitev in dvoumnih pisnih virov, zato v sodobni pregledni literaturi pogosto sploh ni omenjena, saj se zdi, da je bila bolj plod domišljije kot del vojaške oborožitve.¹¹⁸ Edini avtorju znani poskus praktične rekonstrukcije je prispeval Ralph Payne-Gallwey, ki poroča, da mu je uspelo z njo izstreliti samostrelno puščico približno 145 m daleč. Pri tem je uporabil razmeroma majhno napravo s približno 150 cm dolgo udarno vzmetjo, zlepljeno iz 8 jesenovih deščic širine približno 7,5 cm in debeline dobrih 6 mm.¹¹⁹

Poskusi z rekonstrukcijo dokazujejo, da takšna naprava dejansko deluje, čeprav se zastavljajo dvomi o njeni smiselnosti, saj rekonstrukcija po zmogljivosti ni dosegla niti običajnega poznosrednjeveškega samostrela. Ne morejo pa odgovoriti na vprašanje, ali je v poznosrednjeveški Evropi sploh obstajala in ali lahko verjamemo, da se je izraz ruta nanašal prav nanjo. Zlasti pri zadnjem vprašanju

¹¹⁷ Piper, *Burgenkunde*, str. 389. Prim. tudi Stopar, *Ostra kopja*, str. 126–130, kjer je naprava večkrat ilustrirana in kratko opisana, vendar brez citiranih virov in podrobnejše obrazložitve. V omenjenem delu je terminološko in vsebinsko precej sporno celotno poglavje o srednjeveških katapultih, saj večinoma temelji na zastareli literaturi.

¹¹⁸ Prim. DeVries, *Medieval Military Technology*, str. 127–142.

¹¹⁹ Payne-Gallwey, *The Crossbow*, str. 316–319.

imamo dobre razloge za skepso. Že zgolj na podlagi analize tribokov ali blid je jasno, da so sodobniki to lučalno napravo poimenovali zelo nedosledno, z nekaj ducati različnih terminov, ki so jih uporabljali bolj kot ne poljubno, med njimi pa je bil tudi izraz *ruta*.¹²⁰

Pri obravnavi škofjeloškega primera se je bolj koristno posvetiti celotnemu zapisu. *Swenchel* je izraz, ki pomeni tolkač, soroden kemblju v zvonu, nanašati pa se je moral na enega osrednjih delov naprave. Ta podobnost bi na ravni površnega opazovanja morda še potrjevala tezo, da gre za udarno ročico vzmetnega katapulta. Vendar je »kembelj« očitno opravljal drugačno nalogo. K takšnemu zaključku nas vodi analiza vira, ki ga v svoji temeljni študiji citira Bernhard Rathgen – leta 1385 so namreč v Aachnu med pripravami na bojni pohod iz orožarne prinesli razstavljene dele velike blide. Njen glavni element, vzvod, je v dokumentu poimenovan *swingel*, za njegov transport pa je bil potreben voz s kar šestimi konji.¹²¹ Primerjalni vir iz Aachna dokazuje, da deli metalne naprave v Škofji Loki niso pripadali vzmetnemu katapultu, temveč triboku ali blidi sorodnemu lučalniku, ki ga je poganjala bodisi protitež bodisi potezna sila človeške posadke. Ne le da moramo *swenchel* opredeliti za vzvod takšnega katapulta, sklepamo lahko tudi, čemu je bila namenjena železna ost, ki z vzmetno »ruto« ne bi imela veliko zveze. Ta železni element je bil najverjetneje na koncu vzvodne ročice pritrjen nastavek za pračo, v katero so položili izstrelek.

V naslednjih letih se *ruta* ne pojavi več. A leta 1321 najdemo nov zaznamek: dve vrvi (*funes machinarum*) ter štirje deli oblegovalnih naprav (*clauca ad machinas*). Vrvi so bile nujni del opreme skoraj vsake oblegovalne, še posebej torzijske metalne naprave. Pristavek *cum suis capsis* namiguje, da bi to lahko bila v lesen okvir vpeta svitka za torzijski lučalnik velikih puščic – springald.¹²² Hipotezo podkrepi dejstvo, da »vrvi« nastopajo v paru, natanko tako, kot bi v primeru takšnega orožja pričakovali. Manj gotov je pomen izraza *clauca*. To so bila po Tanciku bruna oz. tramovi tribokov ali blid,¹²³ kar je prevzel tudi Stopar, čeprav jih je previdneje poimenoval vzvoda za bojne stroje – katapulte.¹²⁴ Ker točni prevod izraza *clauca* ostaja predmet razprave, teh interpretacij za zdaj ne moremo potrditi. Glede na prejšnjo interpretacijo pa bi tudi tu utegnili imeti opravka z deli springalda.

Samostreli

V popisih orožja je daleč najobsežnejša kategorija samostrellov, ki so bili osnovna oborožitev grajskih posadk in podpornih enot, seveda pa jih je bilo mogoče uporabljati tudi za lov. To je bilo smrtonosno, a za uporabo razmeroma preprosto orožje za delovanje od daleč, ki je tudi slabše izurjenemu uporabniku omogočalo, da učinkovito pripomore k obrambi utrjene postojanke – še toliko bolj, ker je bila

¹²⁰ Prim. Chevedden, *The Invention*.

¹²¹ Rathgen, *Das Geschütz*, str. 616.

¹²² Liebel, *Springalds*, str. 2–22.

¹²³ Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 57.

¹²⁴ Stopar, *Grajske stavbe*, str. 130.

srednjeveška utrdvena arhitektura zasnovana tako, da je kar najboljše izkoristila zmogljivosti orožja na tetivo.

Na Loškem gradu so v času inventarnih popisov hranili vsaj okrog 40 delujočih samostrelav, poleg njih pa še določeno število starejših ali izrabljenih primerkov, napenjalne kavljje, stremena in precejšnjo zalogo puščic. Loški popisi omenjajo več tipov, a z različnimi termini in pogosto le površno. Kljub temu jih lahko ločimo v tri osnovne kategorije, ki so bile v tem času razširjene po celotni Evropi. Najtežje, za statično obrambo utrdb namenjene obzidne samostrele je loški pisar leta 1318 poimenoval *wagambrust*. Kot smo že pojasnili, tega izraza ne gre pojasnjevati v smislu samostrela na prevozni lafeti, temveč označuje način napenjanja z velikim vzvodom.

Manjši, bolj vsestranski samostreli, ki so jih uporabljali tako za zaščito utrjenih postojank kot za delovanje na bojišču, so se v poznem srednjem veku delili na dva osnovna tipa. Lažjega so v latinskih virih označevali kot (*arcu*)*balista ad unum pedem*, težjega pa kot (*arcu*)*balista ad duos pedes*. Pravi pomen teh izrazov je bil v sodobnem zgodovinopisju predmet zapletenih razprav, vendar podrobna analiza virov kaže, da je samostrel na eno nogo bolj ali manj identičen t. i. stremenskemu samostrelu (*Stegreifarmbrust*, *balista strepilis*), svoje ime pa je dobil po načinu napenjanja – strelec je stopalo potisnil v streme ter z močjo ene noge potisnil orožje navzdol. Če je bil samostrelni lok razmeroma manjše moči, je uporabnik tetivo lahko držal z rokama, vendar je v 14. stoletju za napenjanje običajno že uporabljal pasno kljuko.¹²⁵ Nekoliko večji, a po obliki zelo podoben samostrel na dve nogi (*Rückarmbrust*,¹²⁶ *balista dorsalis*) je za napenjanje zahteval več moči, zato ga je strelec pritisnil ob tla, sključen stopil na streme ter pripel tetivo na pasno kljuko, nato pa se vzravnaval ter z močjo obeh nog in hrbta napel orožje. Na ta način je bilo mogoče z enako izhodno hitrostjo pognati precej težji izstrelek s posledično večjo prebojnostjo.¹²⁷

Opazno je, da sta si bili ti dve vrsti samostrelav zelo podobni: obe sta bili načeloma opremljeni s stremenom in so ju običajno napenjali s pasno kljuko, ki pa je bila pri samostrelu na dve nogi že obvezen dodatek. Vseeno je bil samostrel na dve nogi precej bolj zmogljivo orožje – ob uporabi navadne pasne kljuke je namreč glede na telesne omejitve odraslega moškega zgornja praktična meja moči

¹²⁵ Glede na majhno število pasnih kljuk na Loškem gradu je vseeno treba dopustiti možnost, da so tamkajšnje stremenske samostrele napenjali še z rokami, kar pa bi bilo mogoče le pri orožju manjše moči. V tem primeru bi bila razlika v moči kavljastih in stremenskih samostrelav precej bolj izrazita.

¹²⁶ Izraz *rukarmbrust* se pojavlja tudi v inventarju freisinškega gradu Enzersdorf leta 1316 in 1317. Leta 1316 ga najdemo med kavljastimi (*v^oberchraepich*) ter stremenskimi (*baliste cum strepis*) samostreli, leta 1317 pa skupaj s kavljastimi samostreli, medtem ko so stremenski navedeni v naslednji vrstici. V besednjaku freisinških pisarjev je bil torej *rukarmbrust* vmesni tip med tema vrstama samostrelav, a bližje težjemu kavljastemu kot stremenskemu. Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 105, 109.

¹²⁷ Harmuth, *Die Armbrust*, str. 33–34; Richter, *Die Hornbogenarmbrust*, str. 14–15. Za druge interpretacije prim. Alm, *European Crossbows*, str. 26–27; Liebel, *Springalds*, str. 24 sl. Prim. Plemeniti, *Loški grad*, str. 15–16.

samostrela na eno nogo okrog 150 daN oz. 300 liber, pri samostrelu na dve nogi pa okrog 210 daN oz. 400 liber.¹²⁸ Ker je splošni razvoj v drugi polovici 14. stoletja težil k vse močnejšim samostrelom, je bilo to mejo mogoče dvigniti z uporabo naprednejših napenjalnih naprav, npr. škripca ali zobate letve, vendar le na račun bistveno nižje hitrosti streljanja.¹²⁹

Loški pisarji večinoma niso prav skrbno ločevali med tipi grajskih samostrelav. Leta 1315 so razlikovali le samostrele iz tisovine od vseh drugih, ki so bili torej očitno kompozitne konstrukcije. Leta 1321 pa imamo poleg kmečkih navedene velike in male samostrele. Inventar iz leta 1321 opisuje velike puščice, namenjene tako obzidnim kot kavljastim samostrelom. To pomeni, da sta bila oba tipa primerljive moči, sicer z njimi ne bi mogli izstreljevati enakih puščic. Zato je ne le povsem mogoče, temveč celo zelo verjetno, da je loške obzidne samostrele uporabljal po en sam mož.¹³⁰ Kavljasti samostrel oz. samostrel na dve nogi je bil kot močno, a kljub temu ne pretirano nerodno orožje odlična izbira za obrambo utrd. Zato ne čudi, da so leta 1321 s petimi primerki varovali Wildenlack.

Pravo razmerje med težjimi kavljastimi in lažjimi stremenskimi samostreli lahko določimo le za leto 1318, ko so prvi občutno prevladovali. Sicer je bilo v splošni vojaški oborožitvi bolj običajno ravno obratno, to nesorazmerje pa je najbrž prispevalo k odločitvi za nakup dodatnih sedmih stremenskih samostrelav. Iz zaloge puščic lahko ocenjujemo, da sta bili v celoti obe vrsti bolj enakovredno zastopani, saj je bila zaloga izstrelkov za stremenske samostrele očitno celo večja kot tistih za kavljaste in obzidne. Leta 1315 je v popisu 2050 malih puščic, leta 1321 pa 2000 puščic za stremenske samostrele. Nedvomno gre za isto kategorijo, to pa je jasen dokaz, da so tudi v besednjaku freisinških pisarjev stremenski samostreli pomenili orožje lažjega tipa na eno nogo, prirejeno za ustrezno krajše in lažje puščice.

Za konec ostaja zanimivo vprašanje »kmečkih« samostrelav. Ti so bili verjetno od vseh najpreprostejši. Kljub temu pa so bili opremljeni s stremenom, kar kaže, da je šlo za različico stremenskega samostrela na eno nogo s primerljivo močjo. V nasprotnem primeru bi namreč morali zanje hraniti tudi zalogo posebnih, lažjih puščic, a so tiste za stremenske samostrele očitno povsem zadostovale. Da bi te samostrele izdelovali kar kmetje sami, je malo verjetno. Najbrž so jih tako imenovali zato, ker so bili namenjeni v sili vpoklicanemu pomožnemu obrambnemu osebju iz vrst podeželskega prebivalstva. Omemba iz leta 1315 kaže, da je bilo to razmeroma ceneno, a ne nujno neučinkovito orožje z lokom iz tisovine.

Nenavadno je, da se v Škofji Loki samostrelna stremena pogosto pojavljajo sama zase, kot da ne bi bila stalno pritrjena na orožje. Ali so bila zgolj trenutno ločena od samostrelav ali morda rezervni deli, ne vemo. Glede na omembe starih in polomljenih samostrelav je sicer mogoče, da so stremena prvotno pripadala prav

¹²⁸ Harmuth, *Die Armbrust*, str. 34.

¹²⁹ Vmesna rešitev je bila tudi naprednejša oblika potujočega pasnega kavlja z vrtljivim tečajem, kot smo pisali ob omembi petih stremen *et quoddam longum ferrevm instrumentum* v popisu iz leta 1318. Ta pripomoček bi vsekakor precej razbremenil strelca ob napenjanju samostrela na dve nogi.

¹³⁰ Nasprotno kot Plemeniti, *Loški grad*, str. 16.

tem poškodovanim orožjem, a se je preplet vrvi ali jermenov, s katerim so bila privezana nanje, pretrgal. Ta možnost je sprejemljiva, saj se med drugim gradivom pojavlja tudi samostrelno prožilo, zato smo lahko prepričani, da je bilo v grajski orožarni več sestavnih delov izrabljenih samostrelov. Da so znali na gradu samostrele redno vzdrževati in menjati tetive – kar je za srednjeveško vojaško postojanko navsezadnje samoumevno –, nesporno dokazujejo napenjalne klopi.

Namembnost popisane orožja in vojaške zmogljivosti freisinške Škofje Loke

Ob vsem povedanem je ključno vprašanje, čemu je bilo orožje na Loškem gradu v resnici namenjeno. V grobem ga lahko razdelimo v tri sklope: vojaško, lovsko in turnirsko. Povsem vojaškega orožja, namenjenega zaščiti postojanke in ofenzivnemu delovanju na bojišču, je bilo pravzaprav razmeroma malo ali vsaj precej manj, kot bi bilo soditi iz dosedanjih interpretacij.¹³¹ Pri obrambi gradu so imeli daleč najpomembnejšo vlogo različni tipi samostrelov, kar se popolnoma ujema s poznosrednjeveško prakso drugod po slovenskem prostoru in njegovi širši soseščini.¹³² Zaloga ostalega orožja pa je bila presenetljivo skromna: poleg nekaj deset ščitov dveh osnovnih tipov (*taetschen* in *clipeos*) zasledimo po nekaj kopij, sulic in helebard, oklepne jopiče, manjše število čelad, šlemov in železnih klobukov, ploščne in verižne rokavice ter ščitnike za ude, nekaj mečev, sedla, stremena ter drugo konjeniško opremo.

Če upoštevamo stanje na drugih slovenskih gradovih v tem času, je bila verjetno tudi na loškem nastanjena le majhna stalna vojaška posadka, ki ni štela več kot nekaj mož.¹³³ Tri helebarde, pet železnih klobukov, nekaj sulic, ščitov in samostrelov iz grajskega inventarja bi tako povsem zadostovalo za opremo stražarjev,¹³⁴ ki bi jih v sili okrepilo še drugo za boj sposobno prebivalstvo, vključno z okoliškimi podložniki. Za takšen primer so na gradu hranili samostrele in puščice, kar najjasneje nakazuje omemba kmečkih samostrelov. 20 pregrinjal z upodobitvijo freisinškega »zamorca« ni bilo nujno rezerviranih le za vojake, temveč jih je morda ob slavnostnih priložnostih in opravljanju uradnih dolžnosti nosilo tudi nebojno osebje.

Koliko zaščitne opreme – če sploh kaj – je nosila grajska posadka, je vprašanje zase. V slovenskem prostoru poznamo le peščico konkretnih opisov vojaške oborožitve, na katere bi se lahko oprli pri tem vprašanju. Dragoceno primerjavo nam ponuja več kot stoletje mlajši reverz, ki ga je novembra 1446 podpisal oddelek 14 strelcev v službi šentpavelskega samostana. Poleg ročnih topov ali samostrelov so bili ti najemniki oboroženi zgolj z enoreznimi meči – *messerji*. Z izjemo dveh, ki

¹³¹ Prim. Tancik, *Orožje v škofjeloškem gradu*, str. 62–64; Plemeniti, *Loški grad*, str. 27–29.

¹³² Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 349–357, 386–420.

¹³³ Štih, *Goriški grofje*, str. 211–213.

¹³⁴ Na freisinškem Waidhofnu na Ybbsu je bila leta 1313 ena sulica izrecno namenjena čuvaju in samostrelcu (*cu(s)pides viii et i habet portulanus et balisterius*). Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 75.

sta bila opremljena z železnim klobukom, pa niso imeli nobene zaščitne opreme.¹³⁵ Če je bilo takšno stanje običajno še med poklicnimi pešaki sredi 15. stoletja, težko upravičeno sklepamo, da je bila loška posadka v zgodnjem 14. stoletju bistveno boljše zaščitena. Domnevamo sicer lahko, da je nosila železne klobuke in vsaj del ščitov iz grajskega inventarja – najbrž t. i. tarče, za katere se zdi, da so bile dejansko pehotne paze. Nikakor pa ni samoumevno, ali so v to kategorijo spadali tudi razmeroma številni oklepni jopiči, ki so bili navsezadnje del običajne konjeniške, ne pa pehotne oborožitve.

Kot je bilo v dosedanjih razpravah že deloma opaženo, inventarji omenjajo le malo značilne opreme težko oboroženih konjenikov, ki so bili v tem času na Slovenskem še vedno daleč najpomembnejši rod oboroženih sil – pravzaprav samo ščite, oklepne jopiče, rokavice, peščico kotlastih avb in nekaj mečev.¹³⁶ Ker je tega orožja tako malo, se zdi, da je šlo zgolj za osebno rezervo škofa Konrada, iz katere bi se lahko po potrebi oskrbel še kdo od njegovih ožjih spremljevalcev. Tu moramo biti posebej previdni pri ločevanju bojne in turnirske opreme.¹³⁷ Gre namreč za vprašanje, ki ga ne moremo tako preprosto odpraviti, saj se lahko obe kategoriji močno prekrivata. Freisinški škof je bil človek vere, a se je po njegovih žilah vseeno pretakala kri plemenitega bojvnika. Na gradu je imel vso potrebno viteško oborožitev: popolni oklep s šlemom, meč, sedlo za bojnega konja in še samostrel. To že spominja na oglejskega patriarha Bertranda, ki je konec leta 1340 osebno vodil veliko fajdo proti Goriškim in sredi pohoda menda še kar deloma oborožen obhajal božično mašo – pri tej pa naj bi mu ministriral nič manj bojeviti opat iz Možaca.¹³⁸

Vendar bi nas primerjava utegnila zanesti predaleč. Bolj kot vojak je bil freisinški škof očitno navdušen turnirski tekmovalec, če pa zaradi svojega položaja že ni javno tekmoval, je vsaj hranil opremo, s katero bi se lahko vadal v viteških spretnostih. Na to kažejo deli usnjene zaščitne opreme za telo in ude, turnirsko sedlo in dva turnirska oklepa, od katerih je enega posodil velikovškemu vitezu. Razmeroma veliko število konjeniških ščitov (*clipei*), bi bilo lahko namenjenih predvsem (turnirski) vadbi, ne pa bojevanju. Pri turnirskem dvoboju s kopji so bili leseni konjeniški ščiti bolj ali manj potrošni material, zato bi jih bilo smiselno imeti na zalogi zadostno število. To možnost podpira navedba iz leta 1321, po kateri so tedaj hranili 36 celih (konjeniških) ščitov in 3 polomljene. Zdi pa se, da je bil škof tudi lovec, saj svojega samostrela, ljubkovalno poimenovanega *chraemichel*, najbrž ni imel le za streljanje v tarčo. Nekatere kose popisanega orožja, zlasti sulice, so najbrž uporabljali tudi za lov, malo mrežo za ribolov. Z železno verigo so lahko priklepali psa čuvaja ali pa posebej dresiranega lovskega psa.¹³⁹

¹³⁵ Schroll, *Urkundenbuch*, št. 464, 1446, november 12., s. 1.; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 96–98.

¹³⁶ Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 84–96.

¹³⁷ Prim. Plemeniti, *Loški grad*, str. 12.

¹³⁸ Friedensburg, *Die Geschichtsschreiber*, str. 242–243, 289; Baum, *Die Grafen*, str. 195–196.

¹³⁹ Za poznosrednjeveške načine lova in lovsko opremo gl. Phebus, *Le livre*.

Vojaške vloge srednjeveških gradov ne smemo precenjevati in Škofja Loka pri tem ni izjema.¹⁴⁰ Čeprav je bil Loški grad sedež pomembnega lokalnega gospostva, so bile njegove neposredne vojaške zmogljivosti razmeroma skromne in predvsem defenzivne. Grajska stavba v primeru resnejših spopadov sama po sebi ni mogla obvladovati več kot le najbližje okolice, svojemu lastniku pa bi bolj koristila kot utrjena preskrbovalna baza in skladišče orožja. Vendar tega vsaj v letih 1315 in 1318 dejansko ni bilo zelo veliko oziroma ne dosti več kot za pokrivanje potreb lastne obrambe. Od tega še najbolj odstopajo deli triboka, ki pa so ga – kar ni nič manj povedno – med leti 1315 in 1318 očitno prenesli nekam drugam, kjer so katapult bolj potrebovali. Enako se je zgodilo s šestimi novimi meči, zabeleženimi v letu 1318, saj jih ob naslednjem popisu že ni bilo več.

To je znak, da Škofja Loka v strateškem načrtu freisinške škofije ni imela vloge resnično pomembnega vojaškega oporišča, saj na tamkajšnjem gradu niso trajno hranili velikih količin orožja in opreme, namenjene pravim bojnim enotam. Kako dobro založen je bil Loški grad v primerjavi z drugimi utrdami na Slovenskem, je brez konkretnih primerjalnih virov težko realno oceniti. Če sledimo zgolj inventarjem nekaterih drugih freisinških gradov v tem obdobju, sta bila Waidhofen leta 1313¹⁴¹ ter Enzersdorf v letih 1316 in 1317¹⁴² v splošnem podobno ali nekoliko slabše opremljena. Dejanska stopnja vojaške pripravljenosti na Loškem gradu ni mogla biti na prav zavidljivi ravni, kot priča znaten delež zastarelih ali poškodovanih samostrelcev. A tega se je škofija zavedala, saj je v letu 1318 prišlo do nakupa 10 novih samostrelcev. Število tega orožja pa se je v letu 1321 tako rekoč podvojilo. Tedaj se je močno povečala tudi količina puščic in tulov zanje. Šele s to opremo bi bilo mogoče oborožiti znatnejše število samostrelcev, ki bi lahko spremljali težke konjenike na bojnem pohodu, ne da bi izčrpali grajsko zalogo in s tem nevarno okrnili obrambne sposobnosti loškega gospostva.

Ob vsej pozornosti, namenjeni loški orožarni, vseeno ne smemo pozabiti, da so v tem času pravo udarno pest zagotavljali primerno izurjeni vazali in plačani vojaki. Podobno kot druga velika gospostva se je tudi freisinška škofija v ta namen najprej oprla na svoje nižje plemstvo, ki ga je za vojaško službo stimulirala s plačili in različnimi nagradami. Varovanje svojih posesti je prepuščala vazalom in pogodbenim kastelanom, ki so nato sami prevzeli praktično breme stražarjenja ter vojaške obrambe.¹⁴³ V letu 1315 sta tako za varovanje gradu Wildenlack in stolpa na Kranclju poskrbela Markvard in Ruger Polhograjski, med njunimi obveznostmi pa je bilo posebej poudarjeno, da morata sama zagotoviti čuvaje in vratarje na teh postojankah.¹⁴⁴

Hibridni sistem plačane vojaške službe, ki se je v zgodnjem 14. stoletju razširil v vzhodnoalpskem prostoru, pomeni vmesni korak med fevdalnim sklicem in pra-

¹⁴⁰ Sapač, *Utrdbena arhitektura*.

¹⁴¹ Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 75–76.

¹⁴² Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 105–106, 108–110.

¹⁴³ Prim. Kos, *Med gradom*, str. 150–154.

¹⁴⁴ *Nota quod predicti castellani in eisdem municionibus prouidere per se debent vigilibus et portulanis*. Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 122.

vim najemništvom. Osnovni gradnik tako zbranih oddelkov so bili težko oboroženi konjeniki in samostrelci. Ti so navadno delovali v razmeroma majhnih, a zelo gibljivih enotah, ki so bile idealno orodje za izvajanje uničevalnih pohodov med fajnami in podobnimi spopadi omejenega značaja.¹⁴⁵ Primer takšnega vojskovanja je bila denimo nekoliko poznejša freisinška fajda s Čreteškimi v štiridesetih letih 14. stoletja, ki se je končala z diplomatskim sporazumom in izplačilom znatnih odškodnin.¹⁴⁶

V sistemu plačane vojaške službe so breme vojaških operacij nosili možje, vajeni bojevanja, ki so s seboj prinesli vso potrebno opremo. Škofiji torej načeloma ni bilo treba skrbeti, kako bi jih opremila s sredstvi iz grajske orožarne – to bi storila le, kadar bi bilo nujno za vzdrževanje njihove bojne pripravljenosti. Večjo finančno postavko so pomenile odkupnine za zajete vojake ter odškodnine za njihove konje. Škof Konrad je moral maja 1318 založiti 150 mark oglejskih denaričev za odkupnino ujetega Jaekleina iz Vipave. Poroštvo za poplačilo dolga so prevzeli Jaekleinovi prijatelji Friderik Chüssenpfenninch iz Vipave, Konrad Polhograjski, Ruger Polhograjski – očitno tisti R. Polhograjski, ki ga je škof leta 1315 nastavil za gradiščana na Kranclju – Völker Vipavski, Berhtold Giktzer, Tomaž Lueger, Oton Jetrbenški, Hertel in Jurij Legspan.¹⁴⁷ Kot je bilo v tem času običajno, je bil Jaeklein upravičen tudi do odškodnine za konja, ki ga je izgubil med svojim službovanjem škofiji.¹⁴⁸ Zato mu je Konrad predal novega bojnega konja v vrednosti 18 mark.¹⁴⁹ Takšni stroški so precej načenjali škofovo blagajno, saj je v istem letu dolgoval še 16 mark za jezdnega konja vitezu Nikolaju de Velsu,¹⁵⁰ Markvardu Polhograjskemu pa je jamčil kot porok pri nakupu konja v vrednosti 40 mark za Viljema Svibenskega¹⁵¹ – ki so ga nekaj let poprej zajeli Čreteški, visoko odkupnino 600 mark pa je zanj plačal tedanji škof Emiho.¹⁵²

Podrobnejša analiza vojaške organizacije freisinške Škofje Loke presega okvire pričujočega prispevka. Kljub temu je jasno, da je škofija za resnejše bojne operacije

¹⁴⁵ Za natančnejšo analizo gl. Frisch, *Der Übergang*; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 84–91.

¹⁴⁶ Novembra 1347 je loški oskrbnik Henrik von Königswiesen Hermanu Čreteškemu predal 16 mark oglejskih denaričev za povračilo škode, ki so jo Herman in njegovi bratranci v Ljubljani utrpeli od freisinških zaveznikov. Otorepec: Centralna kartoteka, 1347, november 11., Škofja Loka. Nikolaj s Kolovca pa je maja 1349 potrdil poplačilo za škodo, ki so jo Čreteškim prizadejali freisinški zavezniki v Marki. Upravičen je bil do 100 mark oglejskih denaričev, od katerih je od Nikolaja, pisarja in uradnika v Loki, dobil 37,5 marke. Odpovedati pa se je moral preostali vsoti 62,5 marke, ki jo je pisar Nikolaj prepisal gospodu Hermanu Chu^umerju za škodo, ki so mu jo povzročili Čreteški. Otorepec: Centralna kartoteka, 1349, maj 9., Škofja Loka.

¹⁴⁷ Otorepec: Centralna kartoteka, 1318, maj 12., Škofja Loka (A, B, C). Pogodba je določala, da bo Jaeklein škofu povrnil stroške v dobrem mesecu dni, do kresnega dne na sv. Janeza Krstnika.

¹⁴⁸ Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 98–100.

¹⁴⁹ ... *pro dextrario dato Jaeclino filio domini C.* ... Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 130.

¹⁵⁰ ... *pro spadone* ... Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 130.

¹⁵¹ ... *fideiussit* ... *pro equo empto* ... Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 131.

¹⁵² Otorepec: Centralna kartoteka, 1309, september 10., Škofja Loka; Otorepec: Centralna kartoteka, 1309, november 12., Škofja Loka; Otorepec: Centralna kartoteka, 1311, december 14., Judenburg; Zahn, *Codex Diplomaticus*, str. 131; Lazar, *Vojaška zgodovina*, str. 104–105.

zaposlovala poklicne vojake. Ti so se bojevali z lastno oborožitvijo, ki je popisi grajske opreme seveda niso zajeli. Loški inventarji torej razkrivajo le razmeroma majhen in tudi ne najpomembnejši delež tamkajšnjih vojaških zmogljivosti. Zato nam tudi ne morejo biti v trdno oporo pri ocenjevanju dejanske oborožene moči freisinske škofije. Ta namreč ni temeljila na skromnih grajskih posadkah niti na v sili vpoklicanem civilnem prebivalstvu, temveč na kontingentih plačanih vojakov, opremljenih z lastnimi sredstvi.

Viri in literatura

Viri

Arhivsko gradivo:

Otorepec: Centralna kartoteka – Božo Otorepec, *Centralna kartoteka srednjeveških listin*, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU.

Objavljeni viri:

Friedensburg, Walter, *Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit*, 14. Jahrhundert, 8. Leipzig: Dyk, 1899.

Phebus, Gaston, *Le livre de chasse de Gaston Phebus*. Paris: Bibliothèque de l'Image, 2002.

Schroll, Beda, *Urkundenbuch des Benedictiner-Stiftes St. Paul in Kärnten*. Fontes rerum Austriacarum II/39. Wien: Historische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1876.

Shaw, Margaret R. B., *Joinville & Villehardouin, Chronicles of the Crusades*. London: Penguin, 1963.

Zahn, Joseph, *Codex Diplomaticus Austriaco-Frisingensis* III. Fontes rerum Austriacarum II/36. Wien: Historische Kommission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, 1871.

Zeller-Werdmüller, Heinrich, *Die Zürcher Stadtbücher des 14. und 15. Jahrhundert*. Leipzig: Hirzel, 1899.

Literatura

Adelung, Johann Christoph, *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart*. Wien: samozaložba, 1808.

Alm, Josef, *European Crossbows*. Leeds: Royal Armouries, 1994.

Baum, Wilhelm, *Die Grafen von Görz in der europäischen Politik des Mittelalters*. Klagenfurt: Kitab, 2000.

Benecke, Georg Friedrich; Müller, Wilhelm; Zarncke, Friedrich, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*. Stuttgart: Hirzel, 1990.

Blair, Claude, *European Armour*. London: Batsford, 1958.

Cenni, Alesio, Crossbows with Horn or Wood Bow Laths; With References to Mediaeval Shooting Contests. *Journal of the Society of Archer-Antiquaries* 51, 2008, str. 64–71.

Chevedden, Paul, The Invention of the Counterweight Trebuchet. *Dumbarton Oaks Papers* 54, 2000, str. 71–116.

Cowgill, Jane, *Knives and Scabbards*. Woodbridge: Boydell, 2003.

DeVries, Kelly, *Medieval Military Technology*. Peterborough: Broadview Press, 1992.

- Dürriegl, Günter, Das Wiener Bürgerliche Zeughaus – Die Geschichte einer Waffensammlung. *Das Wiener Bürgerliche Zeughaus; Rüstungen und Waffen aus 5 Jahrhunderten* (ur. Günter Dürriegl). Wien: Historisches Museum der Stadt Wien, 1977, str. 9–19.
- Dürriegl, Günter, Die wehrhaften Bürger Wiens und ihre Waffen. *Wehrhafte Stadt; Das Wiener Bürgerliche Zeughaus im 15. und 16. Jahrhundert* (ur. Günter Dürriegl). Wien: Historisches Museum der Stadt Wien, 1986, str. 6–11.
- Frisch, Ernst von, *Der Übergang vom Lehendienst zum Solddienst in Österreich*. Wien: E. Kainz, 1907.
- Gärtner, Kurt idr., *Findebuch zum mittelhochdeutschen Wortschatz*. Stuttgart: Hirzel, 1992.
- Grimm, Jacob, Grimm, Wilhelm, *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig: Hirzel, 1971.
- Harmuth, Egon, *Die Armbrust*. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1986.
- Kos, Dušan, *Med gradom in mestom*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1994.
- Lazar, Tomaž, Likovni viri za vojaško zgodovino poznega srednjega veka; Stensko in tabelno slikarstvo na Slovenskem in v sosednjih deželah, 2. del. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 44, 2008, str. 139–160.
- Lazar, Tomaž, *Vojaška zgodovina slovenskega ozemlja od 13. do 15. stoletja*. Doktorska disertacija. Ljubljana 2009.
- Lexer, Matthias, *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch*. Stuttgart: Hirzel, 1992.
- Liebel, Jean, *Springalds and Great Crossbows*. Leeds: Royal Armouries, 1998.
- Nabergoj, Tomaž, Habent sua fata gladii, habent sua fata arma! Prispevek k izrazju za orožje in bojno opremo v srednjeveških pisnih virih za slovenski prostor. *Kronika* 49/1-2, 2001, str. 1–22.
- Nellmann, Eberhard, »Das neue Deutsch«; Eine vergessene Reimrede aus dem Liedersaal-Codex. *Zeitschrift für deutsche Philologie* 123/3, 2004, str. 381–394.
- Paterson, William F., *A Guide to the Crossbow*. S. 1.: Society of Archer-Antiquaries, 1990.
- Payne-Gallwey, Ralph, *The Crossbow*. London: Longmans, Green & Co., 1903.
- Piper, Otto, *Burgenkunde*. München: R. Piper, 1912.
- Plemeniti, Nenad, Loški grad, leto 1315 in bojna oprema posameznika. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 78, n. v. 43/4, 2007, str. 11–29.
- Rathgen, Bernhard, *Das Geschütz im Mittelalter*. Berlin: VDI-Verlag, 1928.
- Reichmann, Oskar idr., *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch* 3. – Berlin: de Gruyter, 2002.
- Richter, Holger, *Die Hornbogenarmbrust*. Ludwigshafen: Verlag Angelika Hörnig, 2006.
- Sapač, Igor, Utrdbena arhitektura na Slovenskem v poznem srednjem veku. *Vojaška zgodovina* 1(16)/10, 2009, str. 161–174.
- Spicijarić, Nina, Romanizmi u nazivlju kuhinjskih predmeta u govoru Dubašnice na Otoku Krku – etimološka i leksikološka obrada. *Fluminensia* 21/1, 2009, str. 13.
- Stopar, Ivan, *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji I. Gorenjska 3. Med Polhovim Gradcem in Smednikom*. Ljubljana: Viharnik, 1998.
- Stopar, Ivan, *Ostra kopja, bridki meči*. Ljubljana: Viharnik, 2006.
- Štih, Peter, *Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.
- Štukl, Franc, Inventar škofjeloškega gradu iz leta 1315. *Loški razgledi* 11, 1964, str. 205–208.
- Štukl, Jože, O puščičnih osteh za lok in samostrel z območja srednjeveške Škofje Loke. *Arheološki vestnik* 58, 2007, str. 367–374.
- Tancik, Ferdinand, Orožje v škofjeloškem gradu v prvi četrtini 14. stoletja. *Loški razgledi* 13, 1966, str. 44–66.
- Tancik, Ferdinand, *Orožje in bojna oprema od naselitve Slovencev do 17. stoletja*. Ljubljana: Narodni muzej, 1971.

- Thordeman, Bengt, *Armour from the Battle of Wisby*. S. l.: Chivalry Bookshelf, 2001.
- Waissenberger, Robert, Die wehrhaften Bürger Wiens. *Das Wiener Bürgerliche Zeughaus; Rüstungen und Waffen aus 5 Jahrhunderten* (ur. Günter Dürriegl). Wien: Historisches Museum der Stadt Wien, 1977, str. 20–38.
- Waldman, John, *Hafted Weapons in Medieval and Renaissance Europe*. Leiden: Brill, 2005.
- Wegeli, Rudolf, Notizen zur Geschichte des zürcherischen Waffenwesens. *Anzeiger für Schweizerische Altertumskunde* 10/1, 1907, str. 58–61.

SUMMARY

Late Medieval Armory at the Škofja Loka Castle: New Findings based on Terminological Analysis

Tomaz Lazar

Inventory lists of the content of the Freising Castle in Škofja Loka, which were made between 1315 and 1321, are almost the only source from that period that gives a rather concise insight into the material culture of castles in the territory of present-day Slovenia. Numerous mentions of weapons and military equipment are particularly valuable. Since 1871, when Joseph Zahn published these inventories, generations of Slovene historians have been able to draw their data from them. Nevertheless, inventories of weapons in particular have been particularly difficult to analyze due to their exceedingly exacting terminology.

Ferdinand Tancik was the first to critically examine the inventories from the aspect of military history. Drawing a strong response from scholars, his pioneering essay titled *Orožje v škofjeloškem gradu v prvi četrtini 14. stoletja* (Weapons at the Castle of Škofja Loka in the First Quarter of the 14th Century), published in 1966 and furnished with a translation of relevant terms, was a valid attempt at a comprehensive analysis of the weapons mentioned in inventory lists. Although somewhat deficient, it represented the basis for future, more or less uncritical, texts written by younger generations of historians. A thorough revision that would set right some of the widely adopted yet incorrect notions, however, had not been attempted until now.

This most recent interpretation of inventories of weapons kept at the Škofja Loka castle in the early 14th century, aided by comparative sources, specialized dictionaries, and recent literature, reveals a rather different picture. The weapons may be roughly divided in three categories, namely the ones used for military purposes, for hunting, and for jousting.

Different types of crossbows played by far the most important role in the defense of the castle. During the period in which the above-mentioned inventories had been taken the castle armory always stored at least forty fully-operational crossbows, and in 1321 even twice as many. In addition, the lists mention a number of old or incomplete crossbows, spanning hooks, stirrups, and other parts of equipment. There were three basic types of crossbows, namely the light stirrup crossbows (*stegreifarmbrust*); the similar but somewhat more powerful hook crossbows (*v^oberchrapigev baliste, chraeparmbrust*) drawn by a belt hook; and the great crossbows for static defense (*wagambrust*), which were the scarcest. Since the inventory of 1321 lists, among other items, large bolts that were designed both for great as well as for hook crossbows both types were evidently of comparative power. The majority of crossbows at the castle had composite laths made with a combination of wood, horn, and sinew. There were also simpler crossbows with yew laths and the so-called peasant crossbows likely made of the same wood. The armory always stocked several thousands of larger and smaller bolts for immediate use as well as unmounted arrowheads, quivers, and crossbowman's belts. As is evident from the mention of tensioning benches listed in the inventories, the crossbows were obviously well maintained and their strings regularly replaced right at the castle.

A particularly interesting piece of military equipment at the castle of Škofja Loka was the catapult, and pieces of catapults were listed in inventory lists. In 1315 an iron spike (*spina ferrea*) and a “bell clapper” from a catapult (*swenchel pertinens ad vnam ru'tten*) were stocked in the castle's cellar. Representing a rare reliable written source that mentions a siege engine in our territory, this piece of information is extremely valuable. In view of an analysis of this and of comparative sources it may be concluded that the term *ru'tten* refers to a trebuchet, either of the counterweight or of traction type. The inventory of 1321 mentions two ropes (*funes machinarum*) and four parts of siege engines (*clauca ad machinas*). These objects are very likely two torsion skeins, or parts of a springald, a torsion siege engine used for shooting large arrows.

The armory evidently stocked a surprisingly small amount of other military equipment. In addition to several dozens of two basic types of shields (*taetschen* and *clipeos*), the lists mention several lances, spears, and halberds; coats-of-plates; a small number of helmets, great helms, and kettle hats; plate and mail gauntlets; limbs defenses; several swords; and saddles, stirrups, and other equestrian equipment. All of these items could serve to equip only a small unit, which is hardly surprising since it may be assumed that the castle of Škofja Loka, like other castles in Slovenia at that time, permanently stationed but several soldiers. In case of emergency these could be joined by other able-bodied members of the castle household as well as by the local population living in the vicinity of the castle that could be equipped with crossbows and bolts. Worthy of mention are also twenty cloaks with the depiction of the Freising coat-of-arms. These were not necessarily intended solely for soldiers but were possibly also worn by civilians performing official duty or on festive occasions.

It has been noticed in various articles that the inventories from the castle of Škofja Loka do not list many items typical of the equipment of heavily armored horsemen; in fact, they list only shields, coats-of-plates, gauntlets, a handful of bascinets, and several swords. What is particularly interesting is that Prince-Bishop Konrad of Freising kept his suit of armor and his sword at the castle; these might have been used in jousting tournaments rather than for fighting. This premise is further confirmed by mentions of leather defenses for torso and limbs, a tournament saddle, two jousting armors, and a relatively large amount of equestrian equipment, all of which could have been used primarily for jousting practice. Possessing his own crossbow, Prince-Bishop Konrad was obviously a passionate hunter or a sport shooter.

Although the Castle of Škofja Loka was the seat of a prominent seignury its military capabilities should not be overestimated. The weapons kept at the armory, whose content varied considerably through the years, sufficed merely for local defense. Since two other Freising castles, namely the one in Waidhofen and the castle of Enzensdorf, were similarly, or even not quite as well equipped it may be concluded that its armament was more or less typical. The castle's staff obviously strived to maintain a suitable level of combat readiness, which is why a considerable amount of new crossbows, in addition to bolts and quivers, were bought in 1318 and 1321. It was only with this additional equipment that a larger number of crossbowmen, who could accompany heavily armored horsemen on a campaign, could be adequately armed without depleting the castle armory, thus ensuring that defensive capabilities of the Škofja Loka seignury would never be fatally curtailed.

Finally, it needs to be said that these inventories indicate only a relatively small portion of the entire military capabilities of the Freising seignury of Škofja Loka. Its fighting core was based neither on the small number of soldiers stationed at the castle nor on civilians that could be enlisted in an emergency but rather on contingents of heavily armored horsemen and professional crossbowmen. In the first decades of the 14th century, the military organization in the area of East Alps had increasingly started to rely on paid soldiers and professional mercenaries. Armed with their own weapons not listed in any castle inventory, it was these trained men who shouldered the heaviest burden of military operations.

Boris Golec

Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (3. del)*

UDK 929.52 Valvasor

GOLEC Boris, dr., izr. prof., znanstveni svetnik, Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, bgolec@zrc-sazu.si

Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni

Zgodovinski časopis, Ljubljana 66/2012 (145), št. 1-2, str. 46–114, cit. 197

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., De.)

Od 13 otrok polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) je imela vnuke le najmlajša hči Regina Konstancija por. Dienersperg, ki je bila po dobrem stoletju pozabe ponovno odkrita šele pred kratkim. Rodbinska veja njene prve hčerke, grofice Paradeiser, je na Kranjskem izumrla leta 1823, štajerska veja, izšla iz druge hčerke, poročene pl. Dienerspergove, pa se nadaljuje do današnjih dni. Njen zadnji potomec, ki je prebival na slovenskih tleh, je umrl tragične smrti leta 1941, medtem ko glavčina polihistorjevega potomstva danes živi v Avstriji. Od Valvasorjevih nagnjenj in talentov so naslednji rodovi podedovali predvsem ljubezen do uniforme – med 18. in 20. stoletjem so dali vrsto častnikov različnih vojska –, a vsaj nekateri vendarle tudi afiniteto do peresa. Polihistorjeva materialna zapuščina se je, nasprotno, porazgubila že pri prvi generaciji, pa tudi vedenje o Valvasorju kot predniku je pri potomstvu razmeroma hitro potonilo v pozabo.

Ključne besede: Valvasor, Dienersperg, Paradeiser, Gadolla, Resingen, plemstvo, rodoslovje

Avtorski izvleček

UDC 929.52 Valvasor

GOLEC Boris, PhD, Associate Professor, Scientific Councilor, Milko Kos Historical Institute, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, bgolec@zrc-sazu.si

Valvasor's Unknown Offspring up to the Present

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 66/2012 (145), No. 1-2, pp. 46–114, 197 notes

Language: Sn. (En., Sn., De.)

The youngest daughter of polyhistor Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), Regina Konstancija, whose married name was Dienersperg, had been recently rediscovered after having disappeared into oblivion for over a century; she was the only one of Valvasor's children to have grandchildren herself. While the family tree of her first daughter, Countess Paradeiser, died out in Carniola in 1823 the Styrian branch of her second daughter, mar. Dienersperg, had been continuing to the present. Her last descendant, who had lived in Slovenia, died a tragic death in 1941. The majority of Valvasor's descendants still live in Austria. Of his many talents and interests, they inherited primarily his love of uniform, with a number of officers having served in different armies, but at least some of them also inherited the affinity for the written word. On the other hand, Valvasor's material legacy had already been lost in the first generation of his children. Among his descendants, the knowledge of their famous ancestor passed into oblivion relatively swiftly.

Key Words: Valvasor, Dienersperg, Paradeiser, Gadolla, Resingen, nobility, genealogy

Author's Abstract

* 1. del razprave je izšel v ZČ 62 (2008), št. 3–4, 2. del pa v ZČ 65 (2011), št. 3–4.

III. c Vitezi Gadolle ter njihovo potomstvo do danes

Drugače kot vitezi Resingeni je vse do danes tudi po moški liniji preživela plemiška **rodbina Gadolla**, v katero se je omožila *Barbara baronica Dienersperg* (1772–1841), imenovana *Babette*,¹ sestra Terezije pl. Resingen. Barbarin 15 let starejši soprog, doktor prava **Johann Gadolla** (1757–1832) iz graške trgovske družine,² je leta 1783 postal lastnik gospostev Blagovna in Anderburg,³ naslednje leto vitez⁴ in leta 1785 še štajerski deželan.⁵ Pred poroko z Valvasorjevo prapravnukinjo je imel 38-letni prominentni graščak za seboj že en zakon brez preživelih otrok.⁶ Svojo drugo ženo je peljal pred oltar v domači kapeli na Blagovni pri Šentjurju 16. novembra

¹ Tako jo imenuje brat Franc Ksaver v spominih (Zgodovinski arhiv na Ptuj (ZAP), ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 57 in 67), sin Franc Gadolla (Steiermärkisches Landesarchiv, Graz (= StLA), Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 12) in uradno tudi deželna deska, ko je postala solastnica Gadollove posesti (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 6, fol. 12, 16).

² Johann vitez (*Ritter von*) Gadolla, se je rodil 11. januarja 1757 v Gradcu v družini trgovca, priseljenca iz Švice, in domačinke (C. SCHILLINGER, *Die Familie Gadolla*. V: E. EHRlich: *Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht*. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Wien : Bundesministerium für Landesverteidigung, 2000, 1–2).

³ Poleg gospostev je kupljena posest obsegala še dve manjši imenji, v štajerski deželni deski pa je bila napovedana z več kot 1.019 funti dominikalnega in 387 funti rustikalnega donosa (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 164).

⁴ Österreichisches Staatsarchiv (= ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv (= AVAFHKA), Adelsakten, Johann Gadolla 1784. – Gadolla je zaprosil za viteški naslov kot doktor obojega prava, ki je končal študij na univerzi v Innsbrucku, deloval več let kot zapriseženi deželnoknežji odvetnik na Štajerskem in nazadnje kupil obsežno gospostvo Blagovna z velikim deželskim sodiščem. Najprej mu je bila dvorna komora pripravljena priznati samo naziv pl. (*Edler von*), a mu je najnižjo plemiško stopnjo po vnovični prošnji vendarle uspelo preskočiti. – Prim. K. F. FRANK, *Standeserhebungen und Gnadenaakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblände bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918*. 2. Band. F–J. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1970, 61; C. SCHILLINGER, *Die Familie Gadolla* (kot v op. 2) 2.

⁵ C. SCHILLINGER, *Die Familie Gadolla* (kot v op. 2) 2.

⁶ Gadolli se je v zakonu z Marijo Ano, roj. Harb, 10. maja 1790 v Celju rodil sin Friderik Viljem, ki je prav tam umrl še isto leto 31. julija, žena pa kmalu za otrokom, 14. marca 1791 (Nadškofijski arhiv Maribor (= NŠAM), Matične knjige, Celje–sv. Danijel, R 1784–1794, fol. 84; M 1784–1807, pag. 66, 75). Zakonca Gadolla se nista poročila ne v Celju ne v Šentjurju oziroma na Blagovni (prav tam, Celje–sv. Danijel, Ind P 1694–1845; Šentjur pri Celju, P 1785–1835), očitno pa tudi ne v Gadollovem rodnem Gradcu (prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz : Lydia Schiviz von Schivizhoffen, 1909).

1795, v nasprotju z običajem torej v svoji, ne v nevestini župniji. Za nastanek njune zveze je imel prejkone zasluge Barbarin ponikovski stric Franc Serafik baron Dienersperg, ki je šel ženinu za poročno pričo.⁷ Barbara je vitezu Gadolli rodila samo dva otroka, oba v manj kot dveh letih po poroki. 14. junija 1796 je zagledala luč sveta (prezgodaj rojena) *Viljemina (Jožefa Viljemina Barbara)*, komaj leto in 12 dni zatem pa 26. junija 1797 še nadaljevalec rodu *Franc (Franc Ksaver Janez Friderik)*.⁸

Johann vitez Gadolla je z družino sicer vseskozi prebival na Blagovni,⁹ toda upravljanje gospoств ni bilo nikoli glavna zaposlitev tega na deželi živečega Gradčana in izobraženca.¹⁰ Bil je človek novih časov in njihovih izzivov, poskusil je srečo z rudnikom¹¹ in uporabo ilovice v industrijske namene,¹² sicer pa je neizmerno užival v zbirateljski dejavnosti in druženju z ljudmi sorodnih pogledov. O živahnem življenjskem utripu na Blagovni, Gadollovi naravi in značaju, družini in družabnem okolju je v svojih dnevnikih pisal nadvojvoda Janez (Johann) Habsburški (1782–1859), brat cesarja Franca I., sicer znan predvsem po svoji nekonvencionalnosti in raziskovalnem duhu. Gadollove in njihov dom je spoznal v letih 1810–1812, ko je tri poletja zapored letoval v Rogaški Slatini, bil vsakič gost na Blagovni ter se tudi sicer večkrat zadrževal v družbi zakoncev Johanna in Barbare.¹³ Blagovskega viteza Gadolla je označil kot pametnega, razgledanega in

⁷ NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, P 1785–1835, fol. 36, 16. 11. 1795.

⁸ Prav tam, R 1785–1805, fol. 146 in 160.

⁹ V literaturi v slovenskem jeziku je blagovskim Gadollam namenil več kot zgolj nekaj vrstic samo I. GRDINA, *Ipavci. Zgodovina slovenske meščanske dinastije*. Ljubljana : Založba ZRC (ZRC SAZU), 2001, 34 sl., ki pa je zagrešil kar nekaj napak. Netočna sta denimo oba datuma in letnici rojstva zakoncev Gadolla, pa tudi glede Gadollovega viteškega stanu, ki bi ga bilo mogoče zelo hitro preveriti, se je Grdina zatekel k ugibanju: »Poraja se občutek, da je mož viteški naslov pravzaprav uzurpiral« (sic!) (prav tam, 34).

¹⁰ Ko je leta 1800 po 14 letih službovanja na Blagovni izpregel Ignac Pavel Resnik, novo-pečeni pl. Resingen (ÖStA, AVAFHKA, Adelsakten, Resing von Resingen 1800, 25. 8. 1800, 4. 9. 1800), so Gadolle upravljali posest po upraviteljih. Prim. botrovanja zakoncev Gadolla otrokom upravitelja Janeza Franca Novaka od leta 1805 dalje (NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, R 1785–1805, fol. 250; R 1806–1836, fol. 1, 33, 53).

¹¹ Od rudnika si je Gadolla veliko obetal in v svoji prvi oporoki leta 1814 je še upal, da bo »prinašal blagoslov« (Zgodovinski arhiv Celje (= ZAC), ZAC/0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna, šk. 2, Gadolla, 1. 3. 1814). Očetovo rudarsko dejavnost je temeljito opisal sin Franc v sestavku o Blagovni in okolici, napisanem v leta 1842 ali 1843, iz katerega je mogoče razbrati, da sta ob nastanku Gadollove prve oporoke delovala dva njegova premogokopa pri Teharjah in Blagovni, zaprta okoli 1818–1820, v gozdnih jamah pri Zlatečah pa je Johann Gadolla do okoli 1813–1815 kopal plemenite kovine; kdaj je ugasnil medtem prav tako že propadli rudnik svinca v Lokavcu nad Laškim (*Lukaufzen*), Franz Gadolla ne pove (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 761, pag. 162, 163). Da Gadollovo podjetništvo ni želo pričakovanega blagoslova, potrjuje Frančeva pripomba iz leta 1864 o dveh očetovih »oslovskih rudnikih« (*2 eselhafte Bergwerke*) (prav tam, Hss. 908, fol. 19').

¹² Franc vitez Gadolla je ne preveč uspešno izkoriščanje t. i. suknarske ilovice (*Walkererde*) od njenega odkritja pri Blagovni leta 1788 do poznih tridesetih let 19. stoletja temeljito opisal v samostojnem rokopisu (prav tam, Hss. 802).

¹³ A. SCHLOSSAR, *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen von seinem Aufenthalte im Kurorte Rohitsch=Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812*. Graz : Leykam, 1912, 28–30, 75, 81–82, 85, 86–89, 116. – V dnevnikih nastopa Gadolla le kot »Herr Gadolla«, prav tako sta brez imena njegova žena in hči, medtem ko

do vseh gostoljubnega moža, izvrstnega poznavalca okolice, lastnika lepe knjižnice in več zbirk. V družbi z njim, ženo, hčerko in nekaj obiskovalci Blagovne je nadvojvoda po lastnih besedah že prvič užival v sproščenosti, tem bolj ker ni bilo čutiti nikakršne »dunajske prisiljenosti«,¹⁴ ob svojem drugem obisku pri Gadollovih leto pozneje pa je zapisal: »Es sind so gute Leute.«¹⁵

Družino Johanna pl. Gadolle poznamo sicer predvsem iz slovenske glasbene zgodovine. V njegovi graščini je namreč po letu 1811 kot vzgojiteljica odraščajočih otrok službovala ovdovela Schweighoferjeva z Dunaja, katere hči Katarina se je leta 1814 v bližnjem Šentjurju omožila s tamkajšnjim ranocelnikom Francem Ipavcem in z njim zasnovala rodovino skladateljev Ipavcev.¹⁶ »Čudodelni padar« Ipavec je kmalu postal osebni zdravnik Johanna Gadolle in po izročilu naj bi bil njun odnos celo prijateljski,¹⁷ ni pa potrjeno tesnejše razmerje med družinama.¹⁸ Valvasorjeva potomka Barbara pl. Gadolla in njena dva otroka bi težko postali osebni prijatelji

sin ni omenjen. Pisec namreč svoje znance večinoma označuje samo s priimki in brez plemiških naslovov. Na dveh mestih kot člana širše družbe mimogrede omenja tudi Resingena in njegovo ženo (89, 103), med plemiškimi hišami v Celju pa Resingenovo in zmotno Gadollovo (115).

¹⁴ Ob obisku na Blagovni 27. junija 1810 nadvojvoda pravi (A. SCHLOSSAR, *Erzherzog Johanns* (kot v op. 13) 28: »Diese Herrschaft gehört dem Herrn Gadolla, einem verständigen, unterrichteten Manne, gastfrei gegen jedermann; er besitzt eine schöne Bibliothek und einige hübsche Sammlungen, seine Gegend kennt er vorzüglich gut. Den Tag brachte ich äußerst vergnügt zu, der Kreishauptmann von Cilli, Freiherr von Juritsch, kam mit seiner Frau und Schwägerin, dazu der Eigenthümer und seine Frau und Tochter bildeten die ganze Gesellschaft, es wurde spazieren gegangen, im Freien gespeiset, nichts von all dem Wiener geschraubten Zwange! Abends war Beleuchtung im Garten und wir speiseten in einem Gartenhause unter Begleitung einer Musik.«

¹⁵ Gre za obisk 24. junija 1811 (prav tam, 81).

¹⁶ J. BARLE, *Ipavci. Prilog k zgodovini slovenske pesmi* (»Ponatisk iz Doma in sveta«). Ljubljana, 1909, 12–13; prim. I. GRDINA, *Ipavci* (kot v op. 9) 42–43.

¹⁷ J. BARLE, *Ipavci* (kot v op. 16) 8. – Po Barletu naj bi graščak Gadolla, »star, bolehen gospod«, vzel Ipavca s seboj na Dunaj, ko naj bi bil tja poklican k večtedenskemu zborovanju gosposke zbornice. Zbornica tedaj, v prvem in drugem desetletju 19. stoletja, v resnici sploh še ni obstajala (prim. datiranje potovanja na Dunaj v: I. GRDINA, *Ipavci* (kot v op. 9) 44) in potovanje, ki naj bi Ipavcu z Gadollovo pomočjo prineslo »poseben tečaj iz oftalmologije« pri znamenitem prof. G. J. Beeru, je moralo biti povezano z nekimi drugimi Gadollovimi opravki v prestolnici (o tem dogodku gl. J. BARLE, *Ipavci* (kot v op. 16) 8–9, E. PERTL, *Ipavci kot zdravniki*. V: J. LIŠKA – M. ŽAGAR (ur.): *Ob odkritju spomenikov skladateljem Ipavcem*. Šentjur pri Celju : Sklad za postavitev spomenikov skladateljem Ipavcem, 1972, 24–26; prim. I. GRDINA, *Ipavci* (kot v op. 9) 44–46). Tudi o Gadollovi starosti in bolehnosti je v tem času težko govoriti, kaj šele pritrčiti svojevotjni interpretaciji nekaterih podatkov, ki jo najdemo pri Grdini (I. GRDINA, *Ipavci* (kot v op. 9) 42). Dejstvo, da se leta 1799, ko je bilo Gadolli 42 let, pojavlja na Blagovni kot zakupnik gospostva Resnik, »bi pričalo o tem,« – tako Grdina – »da je bil mož v resnici bolan in nesposoben za polnokrvnega fevdalca, ki neusmiljeno izžema svoje podložnike«. Podatek, da je 18 let pred smrtjo, pri 56-ih (v resnici 57-ih), napisal svojo prvo znano oporoko, pa Grdina že kar cinično razlaga kot: »Gadolla je očitno kar naprej umiral, pokopati pa dolgo ni bilo ničesar« (prav tam). Ko bi avtor tega sklepa prebral ali znal prebrati samo prvi stavek oporoke, ki jo v opombi citira, si česa takega ne bi mogel privoščiti. Gadolla govori namreč zgolj o možnosti nenadne smrti, kar je pri njegovih letih nekaj povsem normalnega: »Da es sich ohngeacht meiner anscheinenden Gesundheit nur zu leicht fügen dürfte, daß ich jählings mit Todt abgehen /.../ könnte /.../.« (ZAC, ZAC/0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna, šk. 2, Gadolla, 1. 3. 1814).

*Barbara – Babette Gadolla, roj.
baronica Dienersperg (1772–1841)
(last Mirjam Gadolla, Dunaj)*

Ipavčeve družine, ne le ker niso pripadali istemu stanu, ampak zlasti ob dejstvu, da sta bila vitezova hči in sin skoraj eno generacijo starejša celo od najstarejših Ipavčevih otrok.¹⁹

Ko sta Gadollova otroka odrastla, na Blagovni zelo dolgo ni bilo grajskih otrok, ampak je tod odmeval kvečjemu živžav podmladka gosposčinskih uradnikov in služinčadi. Johann in Barbara nista dočakala vnukov, čeprav sta imela njuna hči in sin na plečih že četrti križ, ko jima je umrl oče, in petega ob materini smrti. Vitez *Johann* je preminil še kot »polnokrvni« graščak nenadne smrti za kapjo 14. decembra 1832, star skoraj 76 let,²⁰ *Barbara* pa devet let pozneje, 12. avgusta 1841

¹⁸ Tesnejše razmerje med družinama bi se gotovo potrdilo z botrovanji Gadollovih kate-remu od Ipavčevih otrok, toda ranocelnikovih osem otrok, rojenih med letoma 1815 in 1831, je imelo za botre tržanske sosede (NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, R 1806–1836, fol. 87, 109, 160, 190, 208, 245, 308, 360; o botrinstvih prim. I. GRDINA, *Ipavci* (kot v op. 9) 52). Kot »pokroviteljsko« prijateljstvo Gadollovih do Ipavčevih so odnosi med družinama prikazani v televizijski nadaljevanki Frana Žižka *Ipavci* (1976), 1. del, Franc. Katarina Ipavec naj bi sicer resnično pogosto hodila na obisk na Blagovno in jemala s seboj najstarejšo hčerko Jeanette, roj. 1817 (Župnijski urad Šentjur pri Celju, Dr. H. Kartin, Župnija Šentjur pri Celju, 16; za prepis kopije iz župnijskega arhiva se iskreno zahvaljujem kolegu Jožetu Rataju).

¹⁹ Opozoriti kaže na podatek, da je leta 1835, že po smrti Johanna viteza Gadolle, na Blagovni izpričan kot »kontrolor gospostva« (graščinski uslužbenec) neki Luka Ipavec (*Lucas Ipovitz*), ki je bil tedaj s soprogo na zdravljenju v Rogaški Slatini (B. CVELFAR, *Knjiga gostov Zdravilišča Rogaška Slatina 1823–1850* (Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje. Pričevanja arhivskih dokumentov 1). Celje : Zgodovinski arhiv, 2002, 171). Kolikor je znano, ime Luka v Ipavčevem sorodstvu ni potrjeno.

²⁰ NŠAM, Matične knjige, Šentjur pri Celju, M 1785–1836, fol. 467.

pri 69-ih za vodenico.²¹ Krajevno izročilo jo v povezavi z romantično zgodbico pomni kot »osamljeno grajsko gospo«, navezano na opico, zvesto domačo žival, ki ji je dala gospodarica na Blagovni postaviti celo nagrobnik.²² Ob smrti je bila Barbara kljub sedmim križem še vedno solastnica Blagovne in Anderburga, saj so zapuščino njenega moža skladno z oporoko razdelili na tri dele – med vdovo, sina in hčerko. Po materini smrti sta postala edina lastnika Franc in Viljemina, a ne za dolgo, le do prodaje sredi leta 1844.²³ Bremena v deželni deski pričajo, da Gadollam gospodarjenje ni šlo najbolje od rok, čeprav so obračali precejšnje denarje in skleпали številne posle, ali pa prav zato.²⁴ Vse tudi kaže, da v hiši niso vladali tako idilični medčloveški odnosi, kot bi se zdelo iz dnevniških zapisov nadvojvode Janeza. Barbarin brat Franc Ksaver baron Dienersperg je v svojih spominih najbrž marsikaj zamolčal, denimo to, da je bila Barbara – Babette v odnosu do otrok bržčas precej podobna svojemu avtoritativnemu očetu Avguštinu baronu Dienerspergu.²⁵ Njena otroka sta lahko namreč šele po materini smrti zaživela po svoji meri, prejkone oba že dodobra osivela.

47-letna hči **Viljemina** je mogla zdaj vsemu svetu razkriti svojo skrito lju-bezen – kolikor ni bilo posredi kaj drugega – do 15 let mlajšega 32-letnega *Josefa Hauswirta*, gospodarskega upravitelja (*Ökonom*) blagovnskega gospostva. Še ena ženska iz Dienerspergovega rodu je torej vzela blagovnskega uslužbenca, a Hauswirth je bil drugače kot svojčas soprog njene tete Terezije pl. Resingen veliko nižjega rodu in zlasti plitvejšega žepa. Nenavadni par se je poročil daleč od oči zvedave okolice, 28. maja 1843 v Gradcu, kjer je sprva tudi živel.²⁶ Viljemina je v poročni matici navedena kot solastnica gospostva Blagovna – tega si je zdaj delila z bratom –, Jožef pa je bil le sin skromne viničarske družine iz Hitzendorfa v graški okolici. Kako je na njuno poroko gledal nevestin brat vitez Franc, lahko sklepamo iz dveh zgovornih dejstev. Prvič, zakoncema sta šla v Gradcu za poročni priči dva prijatelja

²¹ Prav tam, M 1837–1864, fol. 63.

²² Župnijski urad Šentjur pri Celju, H. Kartin, Župnija Šentjur pri Celju, 16; prim. J. KARTIN, Pomen Ipavcev in Šentjurja za slovensko kulturno zgodovino. Spomenica izdana ob 200-letnici Ipavčevega doma v Šentjurju pri Celju, poleti 1960. Ljubljana, 1960 (tipkopis), s. p. (pag. 4); prim. I. GRDINA, Ipavci (kot v op. 9) 35.

²³ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 818. – Zanimivo je dejstvo, da je Johann vitez Gadolla po prvi oporoki (1814) zapustil 2/3 svojega imetja sinu Francu in 1/3 hčerki Viljemini, ženi pa le, kar ji je pripadalo po poročni pogodbi, letno preživnino in skrbništvo nad premoženjem do dopolnjenega 24. leta otrok. Devet let pozneje (1823) je svojo zadnjo voljo med bivanjem na Dunaju »zaradi novonastalih razmer« spremenil in razdelil premoženje na tri enake dele, pri čemer je žena Barbara obdržala tudi vse, kar ji je namenil s prvo oporoko, sinu Francu pa je v obeh poslednjih voljah zapustil še knjižnico ter zbirki kamnin in novcev (ZAC, ZAC/0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna, šk. 2, Gadolla, 1. 3. 1814, 10. 7. 1823).

²⁴ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 825–851.

²⁵ Prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienersperg v Celjskega. *Zgodovina za vse XVIII* (2011), št. 1, 41.

²⁶ Diözesanarchiv Graz (= DAG), Matriken-Zweitschriften, Graz–St. Andrä, Trauungen 1843, Nr. 23; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 6) 359. – Josef Hauswirth se je rodil v Hitzendorfu 15. aprila 1811 (Röm.-kath. Pfarramt Hitzendorf, Geburtenbuch, Band VI, pag. 120).

ali znanca – gosposčinska upravitelja, in ne kateri od sorodnikov. Pomenljiva pa je tudi ugotovitev, da je nagrobnik staršem, ki še stoji na šentjurskem pokopališču, postavila samo Viljemina (marca 1842 ali 1843, letnica je namreč poškodovana),²⁷ kot bi z bratom ne bila v dobrih odnosih. Glede na pozno poroko je razumljivo, da v zakonu s Hauswirthom ni imela otrok. Skupno domovanje zakoncev je postal novi del Gradca na desnem bregu Mure, kjer je ženin prebival že dotlej.²⁸ Nato pa sta se preselila na Spodnje Štajersko, kjer sta leta 1845 v neposredni bližini Celja kupila graščinico Spodnji Lanovž.²⁹ Glede na to, da so se na njuno posest hitro začeli lepiti hipotekarni dolgovi, sta morala zelo slabo gospodariti, posebej ob dejstvu, da je dobila Viljemina veliko večjo dediščino od vrednosti spodnjelanovške graščinice, ki skoraj ni imela zemlje. Zakonca nista mogla živeti od graščinskih zidov, žitna trgovina, s katero sta se (med drugim) ukvarjala, pa ni imela blagoslova.³⁰ Po dvanajstih letih zakona je 59-letna Viljemina 3. novembra 1855 v Spodnjem Lanovžu preminila za vročico.³¹ Hauswirth, ki je moral graščino devet let zatem prodati,³² se je drugič poročil, imel otroke, kupil hišo v Celju na Gosposki ulici in tam 8. oktobra 1875 umrl za kapjo, star 64 let.³³

Edini moški naslednik viteške veje Gadoll **Franc vitez Gadolla** se je oženil leto in pol za sestro in nadaljeval svoj rod, ko mu je bilo že skoraj petdeset let. Tudi on je dotlej večidel živel v domači blagovnski graščini ali vsaj blizu doma, razen nekaj študijskih let v cesarski prestolnici. Po celjski gimnaziji, kamor se je vpisal leta 1809,³⁴ je na Dunaju končal pravni študij, vendar ne na univerzi, temveč na terezijanski viteški akademiji (*K. k. theresianische Ritteracademie*).³⁵ Nato ga v letih 1821–1832 srečamo kot praktikanta okrožnega urada v Celju.³⁶ Službe, v

²⁷ Nagrobnik je omenjen tudi v delu Pokopališča pri cerkvah Lavantinske škofije. Razširjeni ponatis. Maribor : Pisarna kn. šk. ordinariata, 1916, 236, vendar brez imena naročnice in letnice postavitve.

²⁸ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–St. Andrä, Trauungen 1843, Nr. 23.

²⁹ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 4, fol. 337. – H graščini je spadala neznatna posest, saj je izkazovala le pol goldinarja dominikalnega in četrt goldinarja rustikalnega donosa. – Namig, kje bi zakonca Hauswirth po poroki živela, je dal Pirchegger, ki kot lastnika Spodnjega Lanovža (Unterlahnhof) pri Celju omenja nekega Jožefa Hauswirtha, in sicer brez letnice nekako sredi 19. stoletja (H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München : Verlag R. Oldenbourg, 1962, 182). Čas priselitve zakoncev v Spodnji Lanovž (Gabrje št. 9) ni natančneje določljiv po knjigi status animarum župnije Celje za obdobje 1843–1852, v kateri sta vpisana naknadno namesto prejšnjih lastnikov Novakov (NŠAM, Zapisniki duš, 0016 Celje–sv. Danijel, K39 (1843–1852), s. p.).

³⁰ StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 4, fol. 338–347, nadaljevanje fol. 334–335.

³¹ NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1851–1862, fol. 85.

³² StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 4, fol. 337.

³³ Okrajno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga, k. o. Celje, gl. knj. 108–154, vl. št. 139; NŠAM, Zapisniki duš, 0016 Celje–sv. Danijel, K 56 (1875–1882), s. p.; NŠAM, Matične knjige, Celje–sv. Danijel, M 1862–1878, fol. 358.

³⁴ ZAC, ZAC/0845, I. gimnazija v Celju, šk. 1, 1/2, Matrikula, s. p.

³⁵ O tem piše sam v: StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 803, fol. 24.

³⁶ Kot konceptni praktikant je v šematizmih vojvodine Kranjske naveden med letoma 1823 in 1831 (*Schematismus für Steyermark und Kaernten auf das Jahr 1823*. Graetz : Andreas Leykam, 1823, 164; 1826, 112; *Schematismus des Herzogtums Steyermark auf das Jahr 1827*.

Prve generacije Gadollove rodbine					
Johann vitez Gadolla * 1757, Gradec – † 1832, Blagovna pri Šentjurju			Barbara baronica Dienersperg * 1772, Dobrna – † 1841, Blagovna pri Šentjurju		
por. 1795, Blagovna 2 otroka:					
1) Viljemina pl. Gadolla por. Hauswirth * 1796, Blagovna, por. 1843 v Gradcu, † 1855, Sp. Lanovž pri Celju, brez otrok			2) Franc vitez Gadolla * 1797, Blagovna, por. 1844 na Dunaju, † 1866, Gradec 6 otrok		
6 otrok Franca viteza Gadolle:					
1) Jožefa (Josefine) * 1846, Turn pri Škalah, † 1889, Dobrna, neporočena	2) Klemens * 1847, Turn, por. 1891 v Kosini, Galicija, † 1919, Gradec, 6 otrok	3) Franc (Franz) * 1849, Turn, por. 1883 v Gradcu, † 1928, Gradec, 1 hči	4) Kajetan * 1855, Turn, por. 1894 na Dobrni, † 1899, Arvež/Arnfels, 2 otroka	5) Ivana (Johanna) por. Ehrlich * 1857, Turn, por. 1886 v Gradcu, † 1918, Staudach pri Hartheimu 6 otrok	6) Elizabeta (Elise) por. Mayer * 1861, Turn, por. 1888 v Gradcu, † 1923, Maribor 2 otroka

kateri ni napredoval, kot bi pričakovali, se je očitno hitro nasitil, ostal doma³⁷ in se posvetil svojim konjičkom. Nadaljeval je tudi s prezidavo in izboljšavami pri grajski stavbi, toda v bistveno manjšem obsegu, kot je načrtoval njegov pokojni oče. Ta je dotrajani grajski kompleks še pred koncem 18. stoletja temeljito prenovil in prezidal, po sinovem pričevanju pa bi zgradil tudi nov, veliko lepši grad od Novega Celja, če mu načrtov ne bi prekrizale vojne s Francozi.³⁸ »Če bi grad res zgradili

Grätz : Andreas Leykam, 1827, 118; 1828, 62; 1829, 65; 1830, II. Abteilung, 22; 1831, II. Abteilung, 21). Prim. A. ŽIŽEK, Upravni razvoj Celja v letih 1748–1850. V: POČIVAVŠEK, Marija (gl. ur.): *Iz zgodovine Celja 1780–1848* (Odsevi preteklosti 1). Celje : Muzej novejše zgodovine, 1996, 39–42). Mesto praktikanta je sicer nastopil že s prisego 7. aprila 1821 (ZAC/0005, Okrožni urad Celje, šk. 72, 72/496). V šematizmih ni opore za podatek v Gadollovem lastnem rokopisu, po katerem naj bi iz uradniške službe izstopil kot nadštevilni okrožni komisar (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 2), saj ga šematizmi s takšno funkcijo ne navajajo (za obdobje 1832–1845 so bili poleg *Schematismus des Herzogthums Steiermark* pregledani še vsi *K. k. Hof- und Staatschematismus des österreichischen Kaiserthums*; prim. A. ŽIŽEK, Upravni razvoj (kot v isti op. zgoraj) 42–50). Zadnjič se je kot koncipist okrožnega urada naslovil sam, ko je bil 28. in 29. julija 1832 s sestro in družabnico na oddihu v Rogaški Slatini (B. CVELFAR, *Knjiga gostov* (kot v op. 19) 140).

³⁷ Vsi razpoložljivi viri pričajo, da je ostal doma. Njegov stric Franc Ksaver baron Dienersperg leta 1835 v svojem biografsko-genealoškem orisu rodbine Dienersperg pravi, da Viljemina in Franc, oba še samska, gospodarita skupaj z materjo na Blagovni (ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 58). Gadollov prestop iz uradniških v zasebniške vrste je lepo dokumentiran tudi v knjigi gostov zdravilišča Rogaška Slatina, v kateri je do leta 1832 vpisan kot okrožni uradnik, od 1833 dalje pa kot posestnik oziroma imetnik gospodstva, dolgo sam ali s sestro, leta 1845 z družino, nikoli pa z osebnim imenom (B. CVELFAR, *Knjiga gostov* (kot v op. 19) 48, 140, 152, 178, 179, 188, 200, 218, 278, 296, 339).

³⁸ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 22.

tako, kot je načrtoval Johann vitez Gadolla, «je v letih 1861–1863 zapisal Franc, »se z Blagovno ne bi moglo primerjati nobeno gospodstvo, kajti tako številnih in lepih gospodarskih zgradb, ki so z drugimi luksuznimi objekti dejansko tvorile mesto, ni najti nikjer.«³⁹ Franc vitez Gadolla je k vsemu temu prispeval malo v primerjavi z očetom. Dal je zgraditi vodovod, obnovil po požaru pogorel hlev, celoten kompleks protipožarno zavaroval, zgradil velik požarni bazen in vse stavbe opremil z dvanajstimi strelovodi.⁴⁰ Njegova rodna Blagovna je bila v vseh pogledih primer »naprednega doma«, katerega gospodarja, oče in sin, sta šla strumno v korak s časom. Steklenjak bi po Frančevih besedah utegnil biti celo najdaljši v monarhiji (?!), Blagovna je imela poleg tega oranžerijo, toplo gredo z nasadom ananasa, nasade tulipanov, hijacint, nageljnov in eksotičnega rastlinja, paviljon (*Gloriett*) in eremitaž (*Gartenhaus*). Ponašala se je z živalskim vrtom z jeleni, srnami in labodi, z golobnjaki, parkom s streliščem in kegljiščem, vodomedom in bazenom.⁴¹ Še več, Franc vitez Gadolla se je lahko pohvalil, da so v njegovi rodni graščini domovali bogata knjižica z deli naravoslovne vsebine, zbirka kamnin in novcev, »kabinet redkosti« (*Raritätenkabinett*), razni astronomski aparati, mikroskopi in druge optične naprave, nadalje pripomočki za poskuse z elektriko, destilacijska peč, peč za metalurške poskuse in drugo, kar je po njegovem upravičevalo naziv »domovanje znanosti«.⁴²

Blagovna je v njegovem času res dajala vtis učenjakovega bivališča, težko pa je iz skromnih opisov sklepati, kaj je k hiši prinesel že oče Johann in kaj šele sin Franc. Zagotovo je bilo tu marsikaj že ob obiskih nadvojvode Janeza (1810–1812), ki govori le na splošno o lepi knjižnici in nekaj čednih zbirkah ter omenja živalski vrt in kegljišče,⁴³ Johann Gadolla pa v obeh oporokah (1814 in 1823) zapušča sinu knjige, orožje, kamnine in novce.⁴⁴ Če bi sodili po poznejši dokumentirani dejavnosti Franca Gadolle, po tem, kar se je znašlo v zbirki Historičnega društva za Štajersko in slednjič v Štajerskem deželnem muzeju, se zdi, da je bil mlajši vitez Gadolla predvsem zgodovinar in domoznanec, naravoslovje pa je sodilo bolj v domeno njegovega očeta Johanna.⁴⁵ A vsekakor ne samo njega, saj Frančev

³⁹ Prav tam, fol. 24'; prim. C. SCHILLINGER, *Die Familie Gadolla* (kot v op. 2) 4.

⁴⁰ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 22'; natančnejši opis v: Hss. 908, fol. 16'–17.

⁴¹ Prav tam, Hss. 678, fol. 23; prim. C. SCHILLINGER, *Die Familie Gadolla* (kot v op. 2) 4. – Propad vsega tega je Franc še videl na lastne oči v začetku šestdesetih let, najbrž malo pred svojo preselitvijo s Turna pri Škalah v Gradec. Leta 1862 ali 1863 je resignirano zapisal: »Videti vse to daje najbolj žalosten vtis, še posebej ko gre za gospostvo, ki je najbolj in v vseh pogledih sodilo med najlepša in prva v deželi, če upoštevamo njegovo velikost, lepe stavbe, čudovite naprave in [grad] kot bivališče muz« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 24–24'; prim. C. SCHILLINGER, *Die Familie Gadolla* (kot v op. 2) 4).

⁴² StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 23'–24'; prim. C. SCHILLINGER, *Die Familie Gadolla* (kot v op. 2) 4.

⁴³ A. SCHLOSSAR, *Erzherzog Johans* (kot v op. 13), 28, 116.

⁴⁴ ZAC, ZAC/0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna, šk. 2, Gadolla, 1. 3. 1814, 10. 7. 1823.

⁴⁵ Leta 1825 je »vitez Gadolla« daroval botaničnemu vrtu graškega Joanneuma veliko cvetočo agavo, prvo tovrstno rastlino v Gradcu, ki je daleč naokrog požela občudovanje (G. MARKTANNER-TURNERETSCHER, *Die zoologische, botanische und phytopaläontologische*

Zadnja upodobitev Blagovne leta 1858, preden je dal novi lastnik graščino porušiti: v ospredju nekdanja kmetija Suša, v ozadju na levi graščinska gospodarska poslopja in še obstoječa upravna stavba, desno enonadstropni graščinski kompleks (Arhiv Republike Slovenije, AS 455, Zbirka likovnih del, št. 62, avtor M. Doberšek)

najstarejši sin Klemens v spominih omenja, kako je na Turnu pri Škalah (pred letom 1862) očetu pomagal pri »fizikalnih delih«, ⁴⁶ »fizikalni kabinet« pa je imel Franc tudi v svojem novem domu v Gradcu (1865). ⁴⁷ Ne nazadnje je bil med prvimi člani leta 1862 ustanovljenega Naravoslovnega društva za Štajersko. ⁴⁸ Večji del zbirk in naprav je vitez Franc ob slovesu od Blagovne odpeljal s seboj na Turn pri Šaleku (1844–45), del pa je že tedaj prodal. ⁴⁹ Doslej neznani poskusi z elektriko na Blagovni ⁵⁰ so Gadollo starejšega ali oba, očeta in sina, tem lažje zblížali s šentjurskim

Abteilung. V: A. MELL (ur.), *Das steiermärkische Landesmuseum Joanneum und seine Sammlungen. Mit Zustimmung des steiermärkischen Landes-Ausschusses*. Graz : Ulrich Mosers Buchhandlung, 1911, 262). V kazalu zbornika, v katerem je bil prispevek objavljen, je navedeno ime Franca viteza Gadolle (A. MELL, Orts- und Personenverzeichnis. V: prav tam, 502), lahko pa bi šlo tudi za očeta, upošteva, da tedaj 28-letni Franc še ni bil gospodar. Prav tako ni jasno, kateri od obeh Gadoll (von *Herrn von Gadolla von Reifenstein*) je nekaj let zatem, leta 1831, obogatil zbirko Joanneuma z rokopisom o lupinah školjk in polžev (*Joanneum. Zwanzigster Jahrsbericht. 1831*. Gratz, 1831, Eingänge, 5).

⁴⁶ Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha (= MRV Gotha), Inv. Nr. 29767, Tagebuch des k. u. k. Rittmeisters Clemens Ritter von Gadolla. Tipkopis spominov v arhivu avtorja. Prim. C. SCHILLINGER, *Die Familie Gadolla* (kot v op. 2) 7.

⁴⁷ Neki Huber iz Celja v pismu Gadolli 27. marca 1865 med drugim piše, da bi si ob naslednjem obisku Gradca rad ogledal njegov »fizikalni kabinet« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, 27. 3. 1865).

⁴⁸ *Mittheilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark I* (1863), Beilage 2, 12.

⁴⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 678, fol. 24; prim. C. SCHILLINGER, *Die Familie Gadolla* (kot v op. 2) 4.

⁵⁰ Krajevno izročilo o Blagovni naj bi sicer pomnilo tudi nekakšne poskuse z elektriko, ki pa, kolikor je znano, niso dokumentirani (informatorec zgodovinar Jože Rataj, kustos Pokrajinskega muzeja Celje, 19. 7. 2011).

»čudodelnim padarjem« Francem Ipavcem.⁵¹ Sicer pa se je Franc bodisi vse življenje bodisi šele v poznejših letih zelo veliko ukvarjal z zgodovino in domoznanstvom, o čemer bomo še govorili.

Za tovrstno delo je imel blagovnski vitez na razpolago veliko časa, saj je zelo dolgo ostal samski in od svojega 34. ali 35. leta tudi ni imel nobene zaposlitve razen skrbi za vodenje domače blagovnske posesti. Po smrti staršev in sestriini poroki se je pri 47-ih končno še sam oženil. Po nevesto je šel precej dlje kakor Viljemina po svojega ženina, vse do cesarskega Dunaja, kjer je stopil pred oltar 29. oktobra 1844.⁵² Izbranka ni bila »tujka«, kot bi lahko predvidevali glede na kraj poroke, ampak jo je lahko Franc poznal še s počitnic pri sorodnikih na Dobrni. Skoraj trideset let mlajša *Kajetana Elizabeta baronica Adelstein*, rojena 6. decembra 1826 v furlanskem Vidmu, je bila hči generalmajorja barona Jožefa (1780–1850), rojenega v graščini Dobrnica pri Dobrni, in Klementine, rojene grofice Coronini-Cronberg iz Gorice. Njen oče Jožef baron Adelstein se je lahko štel za Gadollovega priženjenega sorodnika, saj se je Adelsteinova sestra Antonija (1783–1845) leta 1813 omožila z Gadollovim stricem Francem Ksaverjem baronom Dienerspergom (1773–1846), poleg tega pa sta bila ob dunajski poroki nečakov Franca viteza Gadolle in Kajetane baronice Adelstein oba skupna sorodnika še živa.⁵³ Odločitev o poroki po starosti sicer tako različnih nekrvnih sorodnikov je najverjetneje padla že poleti 1843 v Rogaški Slatini, kjer so se kot po naključju istega dne znašli vsi vpleteni.⁵⁴ Ker je baron Adelstein kot častnik cesarske garde živel na Dunaju,⁵⁵ se mu je očitno zdelo edino primerno, da bo poroka v prestolnici, kjer je nemara prav on poiskal tudi kupca za Blagovno.

S poroko Franca viteza Gadolle in leto prej njegove sestre Viljemine je rod-bina Gadolla po šestdesetih letih vzela slovo od blagovnske graščine. Neposredno po poroki je Franc postal lastnik gradu Turn pri Škalah oziroma gospostev Turn in Šalek.⁵⁶ Kupnino za posest v Šaleški dolini je dobil od prodaje Blagovne, ki

⁵¹ Franc Ipavec, ki je po izročilu zdravil z elektriko, naj bi »stroj za elektriziranje« namestil v svojo ordinacijo 18. maja 1845 (I. GRDINA, Ipavci (kot v op. 9) 63, brez navedbe vira, očitno po dnevniških zapiskih hčerke Mimi), torej slabo leto po Gadolovi prodaji Blagovne.

⁵² Po uradnem rodovniku (Ahnenpaß) vnuka Josefa Gadolle (1897–1945) se je Franc poročil 29. oktobra 1844 v stolnici sv. Štefana (poseduje Egon Ehrlich, Dunaj, kopije v arhivu avtorja), toda v poročni matici dunajske stolne župnije ni poroka vpisana ne leta 1844 ne naslednje leto (Diözesanarchiv Wien (= DAW), Matrikenarchiv, Matriken-Zweitschriften, St. Stephan in Wien, Trauungsprotokoll 1844, 1845). Poročna pogodba je bila vsekakor sklenjena navedenega dne (prepis z dne 12. 5. 1866 v: StLA, Bezirksgericht Graz I, D 117/1867, Franz Ritter v. Gadolla), isti datum pa navaja tudi Gadolla sam (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 240, fol. 11).

⁵³ B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 25) 42.

⁵⁴ Generalmajor baron Adelstein je s svojo štiričlansko družino prispel na zdravljenje 20. julija 1843, ko se je v Rogaško Slatino pripeljal blagovnski graščak Gadolla, katerega razlog bivanja je v knjigi gostov zaveden kot »drugo«. In kot po naključju je prišel dva dneva pozneje tja na zdravljenje še »g. Resingen, imetnik gospostva Tabor«, Gadollov nekoliko v pravo izvedeni samski bratranec Janez Nepomuk (B. CVELFAR, Knjiga gostov (kot v op. 19) 296, 297).

⁵⁵ *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*. Wien : K. k. Hof- und Staats (Aerarial) Druckerei 1843, 46, 88; 1844, 46, 88.

⁵⁶ Kupna pogodba z dedinjami pokojnega Franca Nikolaja Del Negra je bila za polovico gospostva sklenjena 31. 12. 1844, za drugo polovico pa 14. 10. 1845 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 6, fol. 1181; Urkundenbuch Tom 206, fol. 377–378; Tom 214, fol.

sta jo s sestro nekaj mesecev prej prodala družini dunajskega bankirja Ignaza von Macka.⁵⁷ Sestrinega dela blagovinskih posesti, polovice zapuščine staršev, očitno ni mogel izplačati, njuna skupna posest je bila obremenjena s hipotekami,⁵⁸ graščina z dvema gospostvoma v sicer nekoliko odmaknjeni Šaleški dolini pa je bila za njegov žep dosegljiva, če upoštevamo, da ni imel drugih dohodkov in da njegovi konjički niso bili zastojni. Sam ni sicer nikjer zapisal, zakaj se je ločil od Blagovne, o kateri je pozneje govoril s tolikšno ljubeznijo.⁵⁹ Le o njenem propadanju je potožil poldrugo desetletje zatem, ko je novi lastnik, ki tu ni nikoli prebival, pustil graščinski kompleks v nemar in so ga slednjič skoraj v celoti porušili.⁶⁰

Tudi na novem domovanju, na Turnu, se je Gadolla lotil prenove in prezidav,⁶¹ saj je z nakupom mislil resno. Misleč, da je s kupljeno posestjo, sicer precej manjšo in manj donosno od blagovnske,⁶² zagotovil svoji mladi družini mirno eksistenco, se je posvetil predvsem raziskovalnemu delu in pisanju. Z domoznanstvom in lokalno zgodovino se je ukvarjal sicer vsaj od srede tridesetih let, toda največji del njegovega obsežnega domoznanskega opusa o celjskem okrožju je nastal na Turnu. Štajerski deželni arhiv v Gradcu hrani 56 Gadollovih rokopisov, nastalih med letoma 1836 in 1864, ki so tja deloma prišli kot zaključena besedila, namenjena Historičnemu društvu za Štajersko, deloma pa šele z Gadollovo zapuščino.⁶³ Franc vitez Gadolla je namreč od vseh Valvasorjevih potomcev najmočneje razvil nagnjenje do zgodovine, domoznanstva in raziskovanja preteklosti. Tudi sam je zapisal, da je zanimanje za »domovinsko zgodovino« podedel po Valvasorjih,⁶⁴

532–542). Delež Gadollove žene pri kupnini je moral biti znaten, zato je dala v deželno desko vknjižiti poročno pogodbo, po kateri bo postalo skupno vse njuno tedanje in prihodnje premoženje, podedovano ali drugače pridobljeno (prav tam, Hauptbuch 6, fol. 1190).

⁵⁷ Kupoprodajna pogodba ima datum 9. junij 1844 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 3, fol. 818; Urkundenbuch Tom 197, fol. 53–55).

⁵⁸ Prav tam, Hauptbuch 3, fol. 825–851. – Bremenom je žal mogoče slediti samo do leta 1838, ko jih je bilo za več kot 60.000. Zaradi nepravilnega podatka o prenosu bremenskega dela deželnodeskega vložka v drugo knjigo pa ne vemo, kaj se je dogajalo v ključnih letih pred prodajo.

⁵⁹ Brez racionalne podlage je trditev I. Grdine, da se je grad Turn zdel Gadolli »v vsakem primeru imenitnejši in se je zato preselil tja« (I. GRDINA, *Ipavci* (kot v op. 9) 85). Markantna Blagovna pri Šentjurju, mimo katerega je že dve leti pozneje prisopihal vlak in ki je ležala tik ob deželni cesti proti Hrvaški, bi ostala Gadollova, ko bi bilo to le mogoče.

⁶⁰ StLA, Handschriften, Gruppe, 2, Hss. 678, fol. 24'; prim. C. SCHILLINGER, *Die Familie Gadolla* (kot v op. 2) 4.

⁶¹ Prav tam, Hss. 1385, fol. 56'–58, 68–68'.

⁶² Po štajerski deželni deski je imela Blagovna z Anderburgom in inkorporiranimi imenji dobrih 1.019 funtov dominikalnega in 387 funtov rustikalnega donosa, Turn s Šalekom pa 468 funtov dominikalnega in 130 rustikalnega (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 11, fol. 63, 164).

⁶³ J. ZAHN, A. MELL, *Kataloge des Steiermärkischen Landesarchives. I. Joanneum-sarchiv. I. Handschriften. Katalog der Handschriften*. Graz und Leipzig : Ulr. Moser's Buchhandlung, 1898, 201; F. POSCH (izd.), *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives* (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives, Band 1). Graz : Steiermärkisches Landesarchiv, 1959, 31.

⁶⁴ StLA, Handschriften, Gruppe, 2, Hss. 655, fol. 6.

dasi Janeza Vajkarda ni mogel identificirati kot svojega neposrednega prednika.⁶⁵ Sprva se je ukvarjal s preteklostjo svojih gospostev in z genealoškimi orisi sorodstveno povezanih rodbin, nato pa intenzivno z zgodovino Celja in Celjskih grofov ter slednjič s topografijo celotnega celjskega okrožja med Savo in Dravo. Že kot graščak na Turnu pri Šaleku je leta 1854 postal član Historičnega društva za Štajersko in njegov korespondent za območje Savinjske doline z okolico.⁶⁶ Kot izrazit empirist, ki je zaupal le izvornim dokumentom,⁶⁷ bi bil lahko zanesljiv vir in kažipot zlasti za lokalno zgodovino od 16. stoletja dalje, ko njegovi rokopisi ne bi obležali v deželnem arhivu. Gadollovo obsežno topografsko-domoznansko delo pa bi, če bi ga izdal, imelo še danes za širše celjsko območje podoben pomen kot Schmutz ali Janisch za Štajersko. Iz pisma Davorina Trstenjaka (1865) lahko povzamemo, da je imel Gadolla namen neko svoje delo natisniti,⁶⁸ najverjetneje topografijo celjskega okrožja, svoj najobsežnejši rokopis sploh,⁶⁹ a ga je očitno prehitela smrt. Še nekaj let prej je načrtoval tudi pisanje »popolne zgodovine Celja«,⁷⁰ si dopisoval z avtorjem *Celske kronike* (1854) Ignacem Orožnom⁷¹ in o mestni preteklosti napisal več parcialnih sestavkov.⁷² Ko bi v tisku zagledalo luč sveta vsaj eno njegovo delo, bodisi v knjižni obliki bodisi kot prispevek v historiografski periodiki, bi se

⁶⁵ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 568, fol. 2–'4'. – Po smrti matere (1841) je Gadolla svojim sorodnikom Dienerspergom v rodovniku rodbine Dienersperg sporočil, da je bila Regina Konstancija pl. Dienersperg »sorodnica ali morda vnukinja znamenitenega Valvasorja«: »... eine Verwandtin oder vielleicht eine Enkelin des berühmten Valvasors« (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Stammbaum meiner seel. Fr. Mutter Barbara von Gadolla geb. Freiin von Dienersperg).

⁶⁶ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo odbora Historičnega društva Gadolli, 2. 6. 1854, Nr. 1305; *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* VI (1855), 14.

⁶⁷ Pomenljiva je njegova misel iz leta 1864: »Prvi del Zgodovine Blagovne, Anderburga, Rifnika, Šentjurja in Slivnice obsega čas od njihovega nastanka do tam, od koder lahko z izvornimi listinami (gl. regeste) prikažem resničnost povedanega, in to sem tudi storil. Drugi del je bil prijeten, ker je napisano mogoče dokazati, prvi del pa je zgolj izpisovanje iz Schmutza, Stadla, Wildensteina, Kindermanna itd. Če so lagali oni, potem lažem tudi jaz, jamčim ničesar.« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 916, fol. 41')

⁶⁸ »Preden boste dali delo v tisk (*bevor Sie Ihr Werk dem Drucke übergeben*), mi ga pošljite v pregled in rade volje se bom potrudil popraviti filološki del« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, pismo D. Trstenjaka, 16. 6. 1865). Izraz »Werk« priča, da ni šlo za naveden sestavek, za povrh pa naj bi že sam »filološki del« (*den philologischen Theil*) zahteval kar nekaj truda. V istem pismu je Trstenjak poslal Gadolli vrsto etimoloških razlag toponimov in hidronimov v prostoru med Savo, Sotlo in Dravo.

⁶⁹ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 915, Der Zillier Kreis in topographisch-naturhistorisch-geographisch und montanistischer Beziehung, s. d. (7 zvezkov z ločeno paginacijo).

⁷⁰ Poleti 1854 se je Gadolla ponudil celjskemu občinskemu odboru, da napiše zgodovino Celja in Celjskih grofov, iz odgovora pa izvedel, da je pravkar dal v tisk svoje delo v slovenskem jeziku (*Celska kronika*) Ignac Orožen (prav tam, Hss. 919, pismo celjskega župana Kaindendorferja, 9. 10. 1854). Rokopis o celjskih hišah, napisan konec leta 1861 in v začetku 1862, je Gadolla kratko označil kot »eine künftige vollständige Beschreibung und Geschichte der Stadt Cilli« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 263, fol. 1).

⁷¹ Ohranjena so tri Orožnova pisma Gadolli iz let 1854 in 1855 (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 919, 30. 10. 1854, 21. 1. 1855, 16. 10. 1855).

⁷² V naslovu dela ali poglavja nosi ime mesta Celje sedem Gadollovih rokopisov, od katerih ni bil najbrž nobeden napisan pred koncem petdesetih let (prav tam, Hss. 263, 264, 282, 671, 684, 704, 912).

mu veliko teže pripetilo ravno to, česar si je najmanj želel – da bo namreč njegov obsežni opus ostal pozabljen in neuporabljen. Njegovi rokopisi obsegajo skupno kar okoli 3.300 strani, od tega skoraj 500 strani »topografsko-naravoslovno-geografski in montanistični oris celjskega okrožja« v sedmih zvezkih⁷³ in več kot 200 strani prispevki za cerkveno topografijo 14 dekanij lavantinske škofije.⁷⁴ Kot smo videli, je manj znanega o njegovih naravoslovnih raziskavah, očitno pa je bil Gadolla poleg članstva v deželnem historičnem in naravoslovnem društvu član vsaj še enega znanstvenega združenja.⁷⁵ Čeravno njegovi dosežki niso primerljivi z Valvasorjevimi, še zlasti ne po odmevnosti, lahko Franca viteza Gadolla štejemo za polihistorja 19. stoletja, ki bi si v določenem oziru zaslužil kar oznako »pozabljeni mali štajerski Valvasor«.⁷⁶

Po Valvasorju in Dienerspergih pa vitez Gadolla vsekakor ni podedoval ljubezni do častnike službe in uniforme, saj je skupaj s tremi bratrance – dvema Dienerspergoma in Resingenom – predstavljal domala »črno ovco« v vrsti Valvasorjevih potomcev – častnikov. Kot bomo videli, sta se poklicni oficirski karieri zapisala tudi dva od njegovih treh sinov, medtem ko je tretji kadetnico zapustil, ter za njima več vnukov in pravnuk. Franc vitez Gadolla očitno ni imel takšnih nagnjenj, poleg tega pa je bil tudi edinec in po spomilih Josipa Vošnjaka šibke in majhne postave. Kot edinega sina in naslednika ga tudi njegov oče, sam civilen in izobražen človek, ni silil v vojaški stan. Ko so ga v revolucionarnem letu 1848 izvolili za stotnika šoštanjске narodne garde, Gadolla za svojo funkcijo ni pokazal pretiranega zanimanja in njegovo stotništvo je ostalo bolj na papirju.⁷⁷ Očitno so ga tedaj veliko bolj zanimale druge stvari, navsezadnje tudi eksistenca njegove družine. Enainpetdesetletni graščak je bil namreč še svež zakonski mož in oče dveh otročičev, revolucionarno vrenje in napoved zemljiške odveze pa sta mu grozila, da bo izgubil znaten vir prihodkov, kar se je kmalu tudi zgodilo.

Na Turnu pri Škalah se je že priletnemu Francu Gadolli in njegovi mladi ženi rodilo vseh šest otrok. Zanimivo je, da so imeli prvi štirje v svojem sestavljenem imenu tako očetovo ime Franc/Frančiška, kakor materino Kajetan/Kajetana. 16. aprila 1846 je prišla na svet *Jožefa* s polnim imenom *Jožefa Frančiška Kajetana*, 10. novembra 1847 *Klemens*, natančneje *Klemens Franc Jožef Kajetan*, 2. decembra 1849 *Franc*, krščen kot *Franc Ksaver Kajetan*, 30. julija 1855 *Kajetan* s polnim imenom *Kajetan Franc Jožef*, nato 24. junija 1857 *Ivana* ali *Ivana Barbara Elizabeta* in

⁷³ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 915, Der Zillier Kreis in topographisch-naturhistorisch-geographisch und montanistischer Beziehung.

⁷⁴ Prav tam, Hss. 281, Beiträge zur Geschichte und Topographie der Kirchen, Pfarren, Filialen und Schlosscapellen der 14 Dekanate des h. Bisthums Lavant.

⁷⁵ Leta 1864 se je v naslovu rokopisa o Blagovni naslovil kot »Mitglied des Steir. hist. und anderen wissenschaftlichen Vereine« (prav tam, Hss. 908, fol. 1).

⁷⁶ Gl. natančnejšo obravnavo življenja in dela Franca viteza Gadolle: B. GOLEC, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797–1866). Kronika 60 (2012), str. 23–78.

⁷⁷ Potem ko so Šoštanjčani po Vošnjakovih spomilih »graščaka barona Gadolla v Turnu« izvolili za stotnika narodne garde, jih je ta na svojem gradu sprejel in izdatno pogostil z vinom, to pa je bilo tudi vse. Vošnjak pravi o njem še naslednje: »Gadolla, droben moziček, se je zahvalil za izkazano mu čast, pa nisem videl, da bi kedaj prišel v Šoštanj, izvrševat svoje poveljništvo.« J. VOŠNJAK, Spomini. Ljubljana: Slovenska matica, 1982 (ponatis izdaje iz leta 1905) 29–30.

1. septembra 1861 najmlajša *Elizabeta* s krstnimi imeni *Elizabeta Marija Ivana*.⁷⁸ Gadolla je turnsko graščino, ki je medtem z zemljiško odvezo izgubila podložnike, konec leta 1861 prodal, čeprav ni bil zadolžen,⁷⁹ in se v začetku naslednjega leta z družino preselil v Gradec.⁸⁰ Očitno je bilo njegovo zdravje načeto že na Spodnjem Štajerskem in je tudi to vplivalo na odločitev o preselitvi v deželno prestolnico. Tam je Franc vitez Gadolla po štirih letih umrl v najetem stanovanju nedaleč od Joanneuma, in sicer za jetiko, 20. aprila 1866 v 69. letu starosti.⁸¹ Veliko mlajša vdova ga je preživela skoraj za pol stoletja, saj je preminila šele 10. aprila 1912 v 86. letu starosti, prav tako v Gradcu.⁸²

Franc vitez Gadolla je poleg Terezije Pauer, por. Sterger, hčerke svoje sestrične iz Resingenove rodbinske veje, edini Valvasorjev potomec, ki je sredi 19. stoletja imel (legitimne) potomce in čigar rod živi še danes. Štajerska prestolnica s svojo okolico pa je že poldrugo stoletje domovanje vitezov Gadolla, ki sicer od leta 1919 po avstrijskem pravnem redu ne morejo več uporabljati plemiškega predikata. Od šestih Frančevih otrok se jih je poročilo pet, vsi ti so imeli otroke, a samo trije tudi vnuke, pravnuke in prapravnike.

Kakšna je bila torej usoda graških Gadoll in njihovih stranskih vej? Tako kot pri Resingenovi rodbinski veji bomo o njih spregovorili le v glavnih potezah.⁸³ Vdova in otroci umrlega viteza Franca so po njem podedovali precej zmanjšano in negotovo naloženo premoženje, ki je v glavnem izviralo od kupnine za posest v Šaleški dolini.⁸⁴ Že leto dni po Frančevi smrti so Gadollovi stanovali v manj ugledni

⁷⁸ NŠAM, Matične knjige, Škale, R 1838–1860, pag. 56, 66, 82, 128, 146; R 1861–1888, pag. 7.

⁷⁹ Kupoprodaja s Karlom Schreinitzem je bila sklenjena 14. 11. 1861 (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Hauptbuch 6, fol. 1181; prim.: I. OROŽEN, *Das Dekanat Schallthal mit den Seelsorgestationen St. Georgen in Skalis, St. Martin bei Schalleck, St. Johann am Weinberge, St. Egid bei Schwarzenstein, St. Pankraz in Ober=Ponikl, St. Michael bei Schönstein, St. Peter in Zavodnje und St. Andrä in Weißwasser* (Das Bisthum und die Diözese Lavant, Theil 5), Graz : Selbstverlag, 1884, 68; H. PIRCHEGGER, *Die Untersteiermark* (kot v op. 29) 207. – Vknjižena bremena v deželni deski ne kažejo, da bi bil Gadolla Turn prisiljen prodati zaradi zadolženosti (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, fol. 1190–1194; Hauptbuch 24, fol. 502–503).

⁸⁰ Do preselitve je prišlo šele v letu 1862, saj je Franc vitez Gadolla 8. januarja 1862 podpisal izjavo v zvezi s prepisom prodanih gospošteev še na Turnu (StLA, Steiermärkische Landtafel, LT II, Urkundensammlung 1862/2381). Njegovo ime januarja 1862 pogrešamo na seznamu »samostojnih prebivalcev« Gradca, na katerem sta samo dva njegova sorodnika (*Adressbuch der Landeshauptstadt Graz und Geschäftshandbuch für Steiermark*. Graz : A. Leykam's Erben, 1862, 24). Sinova Klemens in Franc sta prvi semester končala še na celjski gimnaziji (ZAC, ZAC/0845, I. Gimnazija v Celju, šk. 7, 7/24–26, Katalogi 1860–1862).

⁸¹ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Hl. Blut, Sterbefälle 1866, Nr. 86; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 6) 319. – Mrliška knjiga mu daje malce manj let, in sicer 66.

⁸² DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Münzgraben, Sterbefälle 1912, No. 51.

⁸³ Pregled genealoških podatkov vseh potomcev Franca Gadolle do leta 2011 je objavljen na koncu poglavja.

⁸⁴ Po inventurnem in cenitvenem zapisniku Gadollove zapuščine z dne 18. maja 1866 je pokojnik v letih 1863 in 1864 posodil trem zasebnikom skupaj 29.000 goldinarjev, za kar so mu ti jamčili s hipotekami, posojila pa so bila tudi skoraj vse njegovo premoženje, ocenjeno na dobrih 29.552 goldinarjev (StLA, Bezirksgericht Graz I, D 117/1867, No. 3, 18. 5. 1866).

četrti Gries na desnem bregu Mure.⁸⁵ Toplo jih je tudi slabo gospodarjenje skrbnika, po čigar zaslugi je družinsko premoženje vedno bolj kopnelo.⁸⁶ Vdova Kajetana je leta 1879 ali 1880 sicer kupila hišo v Maigasse na levem bregu Mure,⁸⁷ a jo je morala prodati že leta 1883, ob smrti skrbnika.⁸⁸ Da družini gmotno ni šlo najbolje, pričajo po svoje tudi poklicne izbire otrok. Te bomo odslej imenovali z njihovimi nemškimi imeni, kakršna so dejansko uporabljali. Vsi trije sinovi so pristali v kadetnici, ki jo je eden kmalu zapustil, dve hčerki sta postali učiteljici, medtem ko je najstarejša vstopila v žensko plemiško ustanovo. »C. kr. dama« **Josefine** je kot edina neporočena umrla 3. oktobra 1889 pri komaj 43-ih za sladkorno boleznijo na Dobrni,⁸⁹ v zdravilišču, ki so ga od začetka 17. stoletja vse do leta 1858 posedovali njeni predniki in sorodniki. Vsi trije Josefinini bratje in obe sestri so stopili pred oltar malo pred njeno smrtjo in po njej. Trije Gadolle so se še v osemdesetih letih 19. stoletja poročili v Gradcu, brata – častnika avstrijske vojske pa v devetdesetih letih v krajih službovanja. Najprej se je 5. aprila 1883 oženil 33-letni **Franz**, tudi sam nekoč častniški kandidat,⁹⁰ nato pa mestni uradnik, ki je vzel za ženo 28-letno hčerko gospodarskega upravitelja *Emilie Bláhá* iz Prage.⁹¹ Ker je bila to pri moških njegovega rodu prva poroka z neplemkinjo, tem laže razumemo nasprotovanje Franzove matere, žene viteza, rojene kot baronice in za povrh hčerke grofice.⁹² Toda led je bil s tem prebit in »stanovsko neprimerne« poroke so v družini postale nekaj običajnega. Tri leta pozneje je 13. februarja 1886 stopila pred oltar Franzova 28-letna sestra, podučiteljica **Johanna**. Za moža si je izbrala učiteljskega vrstnika *Otta Wilhelma Franza Ehrlicha*, sina uradnika-koncipista iz Eisenerza.⁹³ Enak korak je naredila najmlajša **Elise**, 28-letna učiteljica, ki je 28. oktobra 1889 v isti župnijski cerkvi kot prej sestra prisegla zvestobo tri leta mlajšemu ljudskošolskemu učitelju *Karlu Mayerju*, sinu železniškega sedlarja iz Maribora.⁹⁴ Najdlje od doma je našel ženo **Klemens**, ritmojster (stotnik) ulanskega polka, poročen pri 44-ih 2. septembra 1891 v Kosini v Galiciji s 15 let mlajšo *Othomaro – Marie Dzierzynsko*, nečakinjo svojega tamkajšnjega stanodajalca, župnika, v katero se je zaljubil že enajst let pred

⁸⁵ *Adreß und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Graz*. Graz : Leykam's Erben, 1867, 96.

⁸⁶ MRV Gotha, Inv. Nr. 29767, s. p., 1883; prim. H. RASCHKE, Josef Ritter von Gadolla und die letzten Kriegstage in Gotha. 1. Auflage. Gotha : Kurt Raschke, 2007, 30.

⁸⁷ *Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender für das Schaltjahr 1880*. Graz : Gutenberg, 1880, 49.

⁸⁸ MRV Gotha, Inv. Nr. 29767, s. p., 1883); prim. H. RASCHKE, *Josef Ritter von Gadolla* (kot v op. 86) 30, 34.

⁸⁹ NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1863–1892, fol. 171.

⁹⁰ Franz se omenja kot topniški kadet v letih 1867 in 1868 (*Militär-Schematismus* (kot v op. 55) 1867, 505; 1868, 543).

⁹¹ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–St. Andrä, Trauungen 1883, No. 38/b; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 6) 365.

⁹² Brat Klemens je v spominih, naslonjenih na dnevniške zapiske, izpričal, da se je Franz poročil »povsem proti materini volji« (MRV Gotha, Inv. Nr. 29767; tipkopis v arhivu avtorja).

⁹³ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Münzgraben, Trauungen 1886, pag. 150; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 6) 501.

⁹⁴ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Münzgraben, Trauungen 1889, pag. 41; prim. L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 6) 501.

poroko.⁹⁵ Iz zdravstvenih razlogov je bil tik pred poroko še mlad upokojen (1891), enako kot nekaj let za njim brat Kajetan (1899),⁹⁶ ki je še isto leto umrl. Klemens je svojo nevesto takoj pripeljal v Gradec in postal v naslednjih 16 letih oče šestih otrok.⁹⁷ Brat **Kajetan** se je med službovanjem v Celju oženil pri 39-ih 4. julija 1894 na Dobrni, v tem kraju nedaleč od rodnega Turna kot zadnji iz Dienerspergovega rodu. Njegova 19 let mlajša žena *Theresia von Bako*, hči husarskega ritmojstra (stotnika), je z ovdovelo materjo živela v Celju, rodila pa se je na Dunaju.⁹⁸ Po Kajetanovi zgodnji smrti v Arvežu/Arnfeldu († 1899), kjer se je z mlado družino naselil po upokojitvi, in samo petih letih zakona je Theresia ostala sama z dvema majhnima otrokoma, se malo pred 1. svetovno vojno ustalila v Gradcu⁹⁹ ter preživela moža za celih 67 let († 1966).

Od šestih otrok Franca viteza Gadolle (1797–1866) ni nihče dočakal posebno visoke starosti. Dva sta umrla še pred petdesetim letom, najprej med zdravljenjem na Dobrni najstarejša neporočena *Josefine* (1846–1889)¹⁰⁰ in za njo v Arvežu/Arnfeldu upokojeni pehotni major *Kajetan* (1855–1899).¹⁰¹ Tik po koncu 1. svetovne vojne je kot žrtev španske gripe v Staudachu pri Hartbergu sklenila svojo življenjsko pot 61-letna učiteljica *Johanna Ehrlich, roj. pl. Gadolla* (1857–1918),¹⁰² in le slabo leto pozneje v Gradcu 62-letni *Klemens* (1847–1919), upokojeni ulanski ritmojster (stotnik).¹⁰³ Sledila mu je 62-letna sestra *Elise Mayer* (1861–1923), ki je zadnjih dvajset let živela v Mariboru, od koder je izhajal njen soprog,¹⁰⁴ kot zadnji pa je v Gradcu umrl 79-letni upokojeni mestni uradnik *Franz* (1849–1928), na koncu direktor mestne pisarne.¹⁰⁵

Rod Valvasorjevih plemiških potomcev vitezov Gadolla se je po moški strani nadaljeval s šestimi Klemensovimi in dvema Kajetanovima otrokoma, medtem ko je imel Franz le zgodaj umrlo hčerko. Njihovi sestri učiteljici, ki sta obe vzeli za moža svoja učiteljska kolega, sta imeli skupaj osem otrok, od katerih jih je odrastlo

⁹⁵ MRV Gotha, Inv. Nr. 29767, s. p., 1880. – Po ugotovitvah upokojenega polkovnika Egon Ehrlicha z Dunaja, Klemensovega pranečaka, naj bi bila Othomara Dzierzynska sorodnica revolucionarja poljskega rodu in poznejšega sovjetskega funkcionarja Feliksa Dzieržinskega (1877–1926).

⁹⁶ ÖStA, Kriegsarchiv (= KA), Qualifikationslisten, K 742, Klemens R. v. Gadolla, Kajetan R. v. Gadolla.

⁹⁷ Klemensove v Gradcu rojene otroke, razen najmlajšega, rojenega leta 1907, navaja tudi L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel* (kot v op. 6) 498. Njihove kratke življenjepise gl. v: E. EHRLICH, *Josef Ritter von Gadolla* (kot v op. 2) 9.

⁹⁸ NŠAM, Matične knjige, Dobrna, P 1856–1900, fol. 135.

⁹⁹ Stadtarchiv Graz (= STAG), MPG, Meldekartei 1892–1925, Knr. 306, Gadolla Theresia.

¹⁰⁰ NŠAM, Matične knjige, Dobrna, M 1863–1892, fol. 171.

¹⁰¹ DAG, Matriken-Zweitschriften, Arnfeld, Sterbefälle 1899, pag. 8.

¹⁰² Prav tam, Hartberg, Sterbefälle 1918, pag. 68.

¹⁰³ Prav tam, Graz–St. Leonhard, Sterbefälle 1919, fol. 160.

¹⁰⁴ B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause« – med uboštvom, glasbo, portreti neznanih prednikov, shizofrenijo in evtanazijo. Usode zadnjih Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja in njihova kulturno-umetnostna zapuščina. *Zgodovina za vse* XVII (2010), št. 1, 74–76.

¹⁰⁵ DAG, Matriken-Zweitschriften, Graz–Herz Jesu, Sterbefälle 1928, pag. 263.

šest. *Elise, por. Mayer*, je rodila dva sina, a je ostala brez nadaljnega potomstva, *Johanna, por. Ehrlich*, pa je imela štiri odrasle otroke in prav toliko vnukov. Od Johanninih vnukov je danes živ le še najmlajši, upokojeni polkovnik *Egon Ehrlich* (1931, Gradec), ki prebiva na Dunaju in je s spletno objavo rodovnika rodbine Gadolla konec leta 2006 nehote izdal, da je Valvasorjev potomec, ne da bi za polihistorja dotlej sploh kdaj slišal.¹⁰⁶ V kratkem času je od širšega Gadollovega sorodstva pridobil tudi skoraj vse rodoslovne podatke do danes in sorodnike seznanil z odkritjem, da so potomci kranjskega polihistorja iz 17. stoletja.¹⁰⁷

Gadollovo rodbinsko vejo bi lahko upravičeno imenovali častniška oziroma vojaška. Medtem ko je dala Resingenova zadnjega poklicnega časnika sredi 19. stoletja, so se Gadolle šele takrat zapisali uniformi in v krvavem 20. stoletju plačali visok krvni davek. Do konca 20. stoletja je iz njihove veje izšlo sedem poklicnih častnikov (do najvišjega čina polkovnika), en častniški kandidat in v vojnem času štirje rezervni častniki, obe svetovni vojni pa sta zahtevali življenja osmih mož in fantov.¹⁰⁸

Življenjske zgodbe Gadollovega potomstva so sicer zanimive, a presegajo okvir pričujočega prispevka, zato se bomo omejili samo na glavne značilnosti in usode nekaterih posameznikov. Vsekakor gre omeniti **Elise Mayer, roj. Gadolla** (1861, Turn pri Škalah – 1923, Maribor), zadnjo Valvasorjevo potomko sploh, ki se je na slovenskih tleh rodila in tu svojo življenjsko pot končala.¹⁰⁹ V Studencih pri Mariboru sta živela s starši sicer tudi oba njena sinova, a se na Slovenskem nista rodila niti umrla. Kot učiteljska otroka sta prišla na svet v Oberhaagu (Zgornjem Oseku) pri Arnfelsu (Arvežu), tik ob današnji slovensko-avstrijski državni meji.

¹⁰⁶ Upokojeni polkovnik Egon Ehrlich je konec minulega stoletja sestavil Gadollovo rodovno deblo in ga novembra 2006 objavil na svetovnem spletu (<http://www.gadolla.com/ahnen.htm>, 21. 11. 2006), samo slaba dva meseca, preden sem začel iskati morebitne Valvasorjeve živeče potomce (!). Po zaslugi Ehrlichove elektronske objave rodovnika, ki je segal le do njegove praprababice oziroma Valvasorjeve prapravnukinje Barbare pl. Gadolla (1772–1841), je bila »zveza« vzpostavljena, saj sem lahko z Ehrlich-Gadollovim rodovnikom povezal svoje zbrane arhivske podatke, segajoče do smrti njegovega starega strica Klemensa Gadolle (1919). Z Egonom Ehrlichom sva v stikih od januarja 2007. Izkazalo se je, da ni nikoli niti slišal za svojega 6-krat pradedu Janeza Vajkarda Valvasorja. Med letovanjem v Sloveniji je bil s soprogo 6. septembra 2007 kot prvi Valvasorjev potomec gost Javnega zavoda Bogenšperk in je obiskal glavne postaje Valvasorjevega življenja: Ljubljano, Bogenšperk in Medijo. 30. marca 2010 je ob odprtju mestnega muzeja v Krškem nastopil kot govornik skupaj s predstavnikom Resingenove veje polihistorjevega potomstva dr. Franzem Mahnertom.

¹⁰⁷ Neznana je bila usoda dveh vej, ki sem ju moral raziskati sam. Za prvo se je izkazalo, da je ugasnila leta 1941 s Karlom Mayerjem, zadnjim na Slovenskem živečim Valvasorjevim potomcem, bratrancem Ehrlichovega očeta. Za edinega sina sestrične Ehrlichovega očeta Harra Züsta (1929) sem izvedel iz rodovnika, ki ga je Egon Ehrlich dobil od svojega sorodstva. Tega v ZDA živečega polihistorjevega potomca sem s pomočjo medmrežja izsledil šele spomladi 2010.

¹⁰⁸ Podrobneje o tem: B. GOLEC, Vojaška in častniška pri potomcih polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) do danes. Zgodba neke razvejane slovensko-avstrijske plemiške rodbine. V: D. MIHELIČ (ur.) – M. BIZJAK (ur.): *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*. Ljubljana: Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011, str. 205–242.

¹⁰⁹ Egon Ehrlich od svojega razvejanega sorodstva ni poznal usode te svoje stare tete in njene družine. Kje je treba začeti z iskanjem, je namignil rodovnik njegovega mrzlega bratranca Ansfrieda Rottenmannerja, po katerem naj bi Elise Mayer leta 1922 umrla v Mariboru.

Mlajši Hermann Mayer (1898–1917) je komaj 19-leten izgubil življenje na soški fronti, na Banjšicah, starejši **Karl Mayer** (1890–1941), železniški uradnik, je umrl v še bolj tragičnih okoliščinah. Zadnjih dvanajst let je večinoma preživel v umobolnicah in bil junija 1941 iz zavoda v Novem Celju deportiran v Hartheim pri Linzu, kjer je postal žrtev nacistične evtanazije.¹¹⁰ Njegova pot, razen absurdnega konca, močno spominja na usodo daljnih sorodnikov bratov Paradeiser, zadnjih dveh polihistorjevih potomcev na Kranjskem, in Janeza Nepomuka barona Dienersperga, bratranca Mayerjevega deda Franca Gadolle. Grofa Paradeiser sta namreč stoletje in pol prej prav tako duševno zbolela in dolga leta do smrti leta 1812 oziroma 1823 preživela vsak v svoji bolnišnici,¹¹¹ enako kot dve generaciji pred Mayerjem baron Dienersperg, umrl leta 1885.¹¹²

Karl Mayer, zadnji Valvasorjev potomec, ki je živel na slovenskih tleh, bil jugoslovanski državljani in poleg nemške materinščine znal tudi slovensko, skoraj gotovo ni vedel za znamenitega prednika, toda z Janezom Vajkardom ga vsaj simbolno povezuje več stvari. Prvič, v smrt so ga odvedli leta 1941, natanko tristo let po polihistorjevem rojstvu. Drugič, tako kot za Valvasorja tudi zanj najverjetneje ne bomo nikoli izvedeli ne točnega dneva smrti ne kraja pokopa. In končno, njegovo zadnje civilno bivališče v Mariboru je nosilo nadvse pomenljiv naslov: Valvasorjeva ulica 36 (!).¹¹³

Druga svetovna vojna ni zahtevala samo življenja zadnjega Valvasorjevega potomca na Slovenskem, ampak je Gadollovo rodbino naravnost zdesetkala in jo razdelila tudi glede odnosa do nacionalsocializma. V rodovini, v kateri ni manjkalo poklicnih častnikov, je terjala šest življenj – petih vojakov in enega civilista. Tem

¹¹⁰ Natančno o družini Mayer: B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause,« (kot v op. 104) 72–92. – Rottenmannerjev rodovnik, nastal okoli 1935–1937, navaja zgolj Karlove rojstne podatke in daje vtis, da je bil Karl Mayer tedaj še živ. Za odkritje njegove usode je bil ključen podatek v gospodinjiski kartoteki mariborske občine, da je od 3. junija 1929 »v umobolnici«. Nadalje raziskovanje je privedlo do odkritja Mayerjeve zdravstvene kartoteke v ljubljanski psihiatrični kliniki ter do potrditve slutnje, da ni preživel 2. svetovne vojne.

¹¹¹ B. GOLEC, *Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja*. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), 362. – V zvezi z bratom Paradeiser gre opozoriti na dve naknadni ugotovitvi. 1) Smrt patra Salezija, ki je po nekrologiju frančiškanske province sv. Križa umrl 2. septembra 1812 v Gradcu, ni vpisana v mrliški matici tamkajšnje župnije usmiljenih bratov (Krankenhaus der Barmherzigen Brüder Graz, Sterbebuch 1810–1815). Da je resnično umrl v omenjeni bolnišnici (*im Barmherzigenspital*), potrjuje seznam umrlih v *Graetzer Zeitung*, ki sicer kot dan njegove smrti navaja 3. september (*Graetzer Zeitung*, No 143, 7. 9. 1812, s. p., Verzeichnis der hier Verstorbenen). 2) Njegov brat dvojček Lovrenc Regulat ni obiskoval kadetnice, ker pomeni izraz »Pflanz Schule« v njegovem primeru gimnazijo, in ne »militärische Pflanzschule«. Z napačno prebranim in prevedenim krajem rojstva oz. bivanja – Tolsti Vrh (iz *Feistenberg* za Gracarjev turn) – je leta 1769 naveden med absolventi novomeške gimnazije (M. DODIČ, *Absolventi novomeške gimnazije 1746–1971*. V: J. SEVER (ur.), *225 let Novomeške gimnazije*. Novo mesto: Gimnazija, 1971, 403), in sicer dve leti za bratom, pri katerem je Feistenberg v objavi preveden kot Bistrica (prav tam, 402).

¹¹² O njem B. GOLEC, *Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni* (2. del). *Zgodovinski časopis* 65 (2011) 322–323.

¹¹³ B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause,« (kot v op. 104) 91–92. – Uradni datum Mayerjeve smrti je 2. julij 1941.

lahko ne nazadnje prištejemo še dve žrtvi, ki sta posredno prav tako povezani z vojno in nacizmom. Že leta 1934, dva meseca po neuspelem nacističnem puču v Avstriji, je v dvomljivih okoliščinah umrl za posledicami eksplozije ročne bombe vnuk Franza Gadolle, aktivni častnik *Egon Ehrlich* (1897–1934).¹¹⁴ Njegovega bratranca, nekdanjega stotnika *Othmarja Gadollo* (1895–1938), pozneje višjega policijskega uradnika v Gradcu, so tri dni po vkorakanju Hitlerjevih čet v Avstrijo v prostorih policijske direkcije med verbalnim sporom ustrelili nacisti.¹¹⁵ Tretji bratranec, omenjeni mariborski Nmec *Karl Mayer* (1890–1941), pa je iz rasno-ideoloških razlogov postal žrtev nacizma le nekaj tednov po okupaciji Jugoslavije.¹¹⁶ Od ostalih petih bratrancev, otrok Klemensa viteza Gadolle, sta leta 1945 izgubila življenje sinova *Josef* (1897–1945) in *Franz* (1898–1945). Prvega, pacifistično usmerjenega častnika vermahta, je v nemškem Weimarju obsodila in ustrelila lastna vojska, drugi, častnik madžarske in nato nemške vojske, pa je umrl za posledicami izstradanosti v jugoslovanskem vojnem ujetništvu v Zemunu. Smrt je neusmiljeno kosila tudi v naslednji, šele odraščajoči generaciji dvajsetletnikov. Kot prostovoljni pripadnik »Waffen-SS« je v Italiji padel Franzov sin *Klemens* (1924–1944), od treh sinov prej omenjenega brata oziroma strica Othmarja Gadolle (1895–1938) pa se dva vojaka tretjega rajha, *Othmar* (1919–1941) in *Edmar* (1922–1943), nista vrnila z vzhodne fronte. Tako sta vojno od sedmih sorodnikov – vojakov preživela samo dva, mlajši brat omenjenih padlih bratov *Admar Gadolla* (1924–2004) in najmlajši Klemensov sin, častnik *Johann Gadolla* (1907–1991).¹¹⁷

Zadnji, *Johann (Ritter von) Gadolla*, (1907– 1991, Gradec), po poklicu bančni uradnik, v družini od mladih let »enfant terrible«, je bil med brati Gadolla edini usmerjen nemškonacionalno. Že kot 15-letni dijak graške trgovske akademije se je leta 1922 pridružil avstrijskim nacionalsocialistom, po julijskem puču 1934 pa emigriral v Nemčijo in tam deloval v Avstrijski legiji. Po raznih navzkrižjih in spletu okoliščin ni sicer nikoli postal član nacionalsocialistične stranke, ampak je ostal le kandidat za članstvo. Pred in med 2. svetovno vojno je deloval pri tehnični službi (TENO, nato TODT), med drugim na tedanjem Spodnjem Štajerskem, od julija 1944 s činom, ustreznim esesovskemu stotniku (*SS-Hauptsturmführer*). Na njegovo srečo ga maja 1945 ni bilo več na okupiranem ozemlju, sicer bi mu prav zlahka pripadlo mesto zadnjega na slovenskih tleh umrlega Valvasorjevega potomca. Hansa so še nekaj let po vojni (1947–49) v Avstriji celo sodno preganjali in za

¹¹⁴ Ehrlich, Egon, Gedächtnis-Protokoll über die »Vita« meines Vaters Egon Ehrlich, 16. 6. 2010 (kopija v arhivu avtorja).

¹¹⁵ Othmar je bil zaprisežen monarhist in tako trn v peti novim oblastnikom; da bi zaščitile njegovo družino, so oblasti umor v uradni verziji prikazale kot samomor s strelom v prsi. Tipkopis Egona Ehrlicha »Die 5 Geschwister des Josef R. v. Gadolla« v njegovem osebнем arhivu (kopija v arhivu avtorja); prim. E. EHRLICH, *Josef Ritter von Gadolla* (kot v op. 2) 9.

¹¹⁶ B. HIMMELREICH, Seznam leta 1941 usmrčenih bolnikov umobolnice Novo Celje. V: *Celjski zbornik 1991*. Celje : Skupščina občine, 1991, 259; B. GOLEC, »Der Hudič ist hieru Hause,« (kot v op. 104) 76, 90.

¹¹⁷ Tipkopis Egona Ehrlicha »Die 5 Geschwister des Josef R. v. Gadolla« v njegovem osebнем arhivu (kopija v arhivu avtorja). Dodatne informacije Egon Ehrlich, 5. 3. 2011.

krajši čas pripravili, ker naj bi pripadal neki podtalni neonacistični organizaciji, a so ga slednjič oprostili obtožb.¹¹⁸

Zelo drugačnega prepričanja je bil njegov starejši brat **Josef (Ritter von) Gadolla** (1897–1945), poklicni častnik avstrijske ter pozneje nemške vojske. Danes velja celo za protinacističnega upornika in »rešitelja mesta Gothe«, ki je svoje ravnanje tik pred koncem vojne plačal z življenjem. Podpolkovnik Gadolla se je kot poveljnik močno zbombardiranega mesta odločil za neposlušnost nesmiselnim ukazom o obrambi do zadnjega moža in uničenju infrastrukture. Z izobešenjem belih zastav in dvema odposlanstvoma k zaveznikom je skušal mesto brez boja izročiti Američanom. Poskusa sta spodletela, Gadollo in druge pogajalce pa so med drugo vožnjo proti zavezniškemu položaju aretirali pripadniki nemške vojske. Naslednji dan je v Weimarju sledilo sojenje pred naglim sodiščem, na katerem so Josefa Gadollo obsodili na smrt in ga 5. aprila zjutraj ustrelili.¹¹⁹ Kot »rešitelja Gothe« (*Retter von Gotha*) so podpolkovnika Gadollo v tem turingijskem mestu v nekdanji Vzhodni Nemčiji samo leto dni zatem počastili z imenom ulice in mu posthumno podelili častno meščanstvo, Leta 1997 je turingijsko višje deželno sodišče razveljavilo krivično sodbo izpred 52 let, leta 2009 pa so Gadolli nedaleč od mestne hiše postavili spomenik. V rodni Avstriji so ga sicer rehabilitirali že leta 1948, a so njegov spomin obeležili šele pol stoletja po smrti, ko je v Gradcu v puntigamskem predmestju dobil ulico (1997) in pozneje še spominsko obeležje na graškem vojaškem letališču Thalerhof (2002), po opustitvi tega predstavljeno na letališče Zeltweg na Zgornjem Štajerskem (2011).¹²⁰ Gadollovo počastitev v domovini je še doživela hči Ingeborg – Inge, por. Smith (1926, Straß – 1999, Perth, Avstralija), zadnja Valvasorjeva potomka, ki je znala slovensko. Njen oče je namreč v družini spodbujal dvojezičnost, mati pa se je rodila v narodnostno mešanem zakonu v Ljubljani.¹²¹

V tej zgodbi je še nekaj, kar Gadolle povezuje s preteklostjo in posredno tudi z Valvasorji. Pozornost pritegne dejstvo, ki bi ga lahko razlagali že kar simbolno. V Gothi je namreč od leta 1763 do 1944 delovala ustanova, ki se je ukvarjala s plemiško genealogijo in v obliki genealoških žepnih knjig izdajala t. i. »Gotha-

¹¹⁸ E. EHRLICH, *Josef Ritter von Gadolla* (kot v op. 2) 9. – Hansu Gadolli naj bi pri integraciji v povojno avstrijsko družbo pomagala okoliščina, da so ga v nacistični Nemčiji kot člana avstrijske legije za nekaj mesecev (1936–1937) zaprli v kazensko taborišče, potem ko se je pritožil, da je nadrejeni žalil njegovo avstrijsko poreklo (Egon Ehrlich, *Die 5 Geschwister des Josef R. v. Gadolla, Johann (Hans), kopija tipkopisa v arhivu avtorja*).

¹¹⁹ Obsežno o tem: E. EHRLICH, *Josef Ritter von Gadolla* (kot v op. 2) 30–43; H. RASCHKE, *Josef Ritter von Gadolla* (kot v op. 86) 9–13, 91–135.

¹²⁰ E. EHRLICH – H. RASCHKE, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*. Wien : Bundesministerium für Landesverteidigung, 2003, 37–38; E. EHRLICH, *Josef Ritter von Gadolla* (kot v op. 2) 48–49; H. RASCHKE, *Josef Ritter von Gadolla* (kot v op. 86) 149, 150, 166, 169. – Obeležitev Gadollovega spomina v Gradcu je v veliki meri zasluga njegovega sorodnika, Valvasorjevega šestkrat- pravnuka polkovnika Egona Ehrlicha. – Poleg skladatelja Rudolfa Weis-Ostborna je Josef Gadolla drugi Gradčan, Valvasorjev potomec, ki ima geslo v graškem mestnem leksikonu (W. BRUNNER (izd.), *Geschichte der Stadt Graz*. Band 4. *Stadtlexikon*. Graz : Stadt Graz, 2003, 144).

¹²¹ B. GOLEC, »Der Hudič ist hier zu Hause« (kot v op. 104) 94.

Polkovnik Josef Gadolla (1897–1945), »rešitelj Gothe« (po: H. RASCHKE, Josef Ritter von Gadolla und die letzten Kriegstage in Gotha. 1. Auflage. Gotha : Kurt Raschke, 2007, stran pred naslovnico)

Almanach«. Valvasorjev petkrat pravnuk je verjetno kot eden zadnjih še videl zbirko neprecenljive vrednosti in jo spomladi 1945 z zavrnitvijo ukaza o obrambi Gothe zaščitil pred grožnjo uničenja. Toda žal le za kratek čas, saj je vsa Gothina dokumentacija po ameriški izročitvi mesta Sovjetom žalostno končala kot žrtev sistematičnega požiga.¹²² Kakor koli, s svojim človekoljubnim dejanjem in osebnim žrtvovanjem se je Josef Gadolla, ki ga sodobniki opisujejo kot izjemno pozitivno osebnost, od vseh potomcev kranjskega polihistorja najbrž najgloblje zapisal v zgodovino.

Tudi drugi uveljavljeni Valvasorjevi potomci iz Gadollove veje so v 20. stoletju po večini povezani z vojaško sfero. Josefov nečak, Kajetanov sin **Eugen (Ritter von) Gadolla** (1895, Sárospatak – 1978, Dunaj), diplomirani inženir gradbeništva, je med drugo svetovno vojno zasedal visok položaj v oborožitveni industriji v Zgornji Avstriji, po vojni pa je moral biti s svojim znanjem na razpolago ameriški zasedbeni oblasti.¹²³ Zanimivo je spoznanje, da je Eugen v Gadollovi rodbinski veji prvi, ki je prek rodoslovnih raziskav prodril do Janeza Vajkarda Valvasorja, vendar v njegovem imenu ni prepoznal kranjskega polihistorja in ta tako ni vstopil v zavest Gadollovega sorodstva.¹²⁴ Nihče med sorodniki ni imel tako gladke

¹²² Prim. http://en.wikipedia.org/wiki/Almanach_de_Gotha (feb. 2007).

¹²³ Po podatkih Egona Ehrlicha avtorju 7. 2. 2008 in 13. 12. 2010.

¹²⁴ O tem v poglavju IV.

poklicne in častniške poti kot Eugenov bratranec, nepoklicni častnik **Leo Ehrlich** (1893, Straßgang pri Gradcu – 1965, Dunaj), zelo ponosen na Gadollovo poreklo in prepričanje. Ambiciozni bančni uradnik z dobrimi zvezami je jeseni 1944 med drugim nadomeščal pomočnika nemškega atašeya v Turčiji. V drugi republiki je, kot že nekoč v prvi, sedel v predsobi njenega prvega finančnega ministra in dočakal upokojitev kot višji bančni uradnik.¹²⁵

Po drugi svetovni vojni sta se v vojaško službo podala zadnja dva častnika iz Valvasorjevega rodu. **Harro Züst** oziroma **Zuest** (1929, Hagen, Nemčija), edinec Kajetane roj. Gadolla (1893–1982), je postal tehnični strokovnjak v vojaški letalski industriji Združenih držav Amerike in član petčlanske skupine za konstruiranje in razvijanje helikopterjev chinook, kar predstavlja njegov življenjski poklicni dosežek. Sodeloval je v vietnamski vojni, nato pa poldrugo desetletje pri raznih ameriških vojaških misijah po svetu in prav toliko časa kot vodja velikega vojaškega modifikacijskega programa z okoli tisoč sodelavci.¹²⁶ Čeprav si ni izbral častniške kariere, je Harro Zuest od vseh Valvasorjevih potomcev preživel v vojaški službi največ časa za podmaršalom Petrom baronom Dienerspergom (1746–1819). Tako kot Dienerspergov nezakonski sin Peter Fischer (1801–1896) je drugi najvišji čin – polkovnika dosegel **Egon Ehrlich** (1931, Gradec), doslej zadnji Valvasorjev potomec v častniški uniformi. Kot sin poklicnega častnika avstro-ogrske in avstrijske vojske je nadaljeval tradicijo prednikov svojega očeta; očetov praded je bil ne nazadnje generalmajor Jožef baron Adelstein (1780–1850), doma z Dobrnice pri Dobrni. Leta 1996 upokojeni polkovnik Ehrlich živi od leta 1964 na Dunaju, kjer je večino službenih let preživel kot častnik pri vojaškem poveljstvu Dunaj. Zanimivo je dejstvo, da je bil prva tri leta častnik za vojaško geografijo in kartografijo, podobno kot v začetku 19. stoletja njegov daljni sorodnik Jožef baron Dienersperg (1778–1811). Po upokojitvi se je polkovnik Ehrlich posvetil dokumentarnemu pisanju, zlasti raziskovanju usode »rešitelja Gothe« Josefa Gadolle, in ima med drugim največ zaslug za ohranjanje in obeležitev sorodnikovega spomina v Avstriji. S tem je Egon Ehrlich leta 2007 posredno tudi odločilno pripomogel k mojemu tako hitremu odkritju prvega od več kot sto Valvasorjevih živečih potomcev.¹²⁷

V Gadollovi rodbinski veji so se sicer posvetili različnim poklicem. Danes in v polpretekli dobi najdemo med njenimi člani podjetnike, šolnike, uradnike, inženirje in druge poklice z nekaj posebej uspešnimi posamezniki. Omenimo samo arhitekta **Egona Gadollo** (1926, Gradec – 1985 Dunaj), ki je študiral na Finskem, se tam poročil in veliko storil za utrjevanje finsko-avstrijskega prijateljstva, in njegovega bratranca v drugem kolenu inženirja **Ottmárja Gadollo** (1934, Budimpešta), tehničnega strokovnjaka v severni Afriki. Z znanostjo so se nekateri

¹²⁵ Egon Ehrlich, Gedächtnis-Protokoll über die »Vita« meines Onkels Leo Ehrlich, 16. 6. 2010 (kopije v arhivu avtorja).

¹²⁶ Pismi Harra Zuesta iz Bumpassa v Virginiji avtorju 31. 3. in 1. 9. 2010.

¹²⁷ Po naključju je Egon Ehrlich v drugi polovici 90-ih let v Štajerskem deželnem arhivu spoznal mojo dobro znanko Christo Schillinger, ki mu je nato transkribirala rokopise njegovega pradeda Franca viteza Gadolle (1797–1866) in o družini Gadolla napisala poglavje za Ehrlichovo prvo monografijo o Josefu Gadolli (2000). Krog znanstev je sklenil Valvasor januarja 2007, ko sem polkovniku Ehrlichu po telefonu sporočil, da se je z objavo svojega rodovnika na svetovnem spletu nehote »izdal« kot potomec Janeza Vajkarda Valvasorja.

ukvarjali ljubiteljsko. Tako je bil najstarejši sin Franca viteza Gadolle Klemens (1847–1919) znan graški lepidopterolog, poznavalec in raziskovalec metuljev, z istim področjem pa se je ukvarjal tudi njegov zgodaj umrli sin Klemens ml. – Menzi (1892–1920), sicer pravnik.¹²⁸

Od Gadollove rodbinske veje se do današnjih dni nadaljuje rod treh od šestih odrastlih otrok Franza Gadolle (1897–1866), »malega štajerskega Valvasorja«, graščaka na Blagovni in nato na Turnu pri Škalah. Potomstvo drugih dveh njegovih otrok je ugasnilo v prvi polovici 20. stoletja, leta 1906 oziroma 1941. Naslednji prikaz podaja osnovne genealoške podatke rodbinskih vej njegovih petih poročenih otrok do danes.¹²⁹ Rodbinske veje so označene s črkami A, B, C, D in E, nadaljnje generacije pa z ustrezno generacijsko številko (A1, A2 itd.).

A) Klemens (Klemens Franz Josef Kajetan) Ritter von Gadolla, r. 10. 11. 1847 na Turnu pri Škalah, † 29. 9. 1919 v Gradcu, ulanski ritmojster (stotnik), por. 2. 9. 1891 v Kosini v Galiciji z *Othomaro Dzierzynsko* (r. 18. 12. 1862 v Lubomiru pri Zolynii v Galiciji, † 13. 9. 1952 v Gradcu).

A1) Zakonca Gadolla sta imela šest otrok.

A1a) *Klemens (Klemens Johann Franz Kajetan) Ritter von Gadolla*, r. 13. 6. 1892 v Gradcu, † 7. 7. 1920 v Gradcu, samski, brez otrok.

A1b) *Kajetana (Kajetana Elisabeth Maria) Edle von Gadolla*, por. *Züst*, r. 15. 12. 1893 v Gradcu, † 11. 4. 1982 v Königsteinu v Taunusu (pokopana v Gradcu), por. 15. 5. 1928 v Gradcu z *Robertom Ulrichom Züstem* (r. 22. 11. 1887 v Heidnu, kanton Appenzell, Švica, † 18. 11. 1956 v Hemerju, Nemčija). Otroci (1): Harro Züst (Zuest).

A1c) *Othmar (Othmar Franz Josef) Ritter von Gadolla*, r. 11. 6. 1895 v Gradcu, † 15. 3. 1938 v Gradcu (ustreljen), por. 22. 12. 1918 na Dunaju (Ober St. Veit) z *Josefine Mario Aloisio Emmo Johanno Hatzy* (r. 24. 3. 1897 v Gradcu, † 14. 2. 1987 v Gradcu). Otroci (5): Othmar, Erich, Edmar, Admar in Othmara Gadolla.

A1d) *Josef (Josef Felix Klemens) Ritter von Gadolla*, r. 14. 1. 1897 v Gradcu, † 5. 4. 1945 v Weimarju (obsojen pred naglim sodiščem in ustreljen), por. 24. 11. 1924 v Gradcu z *Almo Ernestine Else Sampl* (r. 4. 2. 1906 v Ljubljani, † 17. 11. 1969 v Gradcu). Otroci (1): Ingeborg Gadolla.

¹²⁸ A. MEIXNER, 60 Jahre Fachgruppe für Entomologie des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark. *Mitteilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark* 93 (1963), 25–26; prim. J. GEPP – E. HABLE – P. KÖCK, *Faunisten der Steiermark 1265–2000*. Graz : Verlag Österreichischer Naturschutzbund Landesgruppe Steiermark, Institut für Naturschutz und Landschaftsökologie Graz, 1999, 36.

¹²⁹ V genealoškem pregledu ni posebej navedena najstarejša Gadollova hči, ki je ostala neporočena: Kajetana pl. Gadolla se je rodila 16. aprila 1846 na gradu Turn pri Škalah in umrla 3. oktobra 1889 na Dobrni. – V arhivskih virih so bili ugotovljeni oziroma preverjeni vsi podatki do začetka 20. stoletja, pa tudi mlajši, kolikor je tretjim osebam vanje dopuščen vpogled. Pri iskanju so mi šli na roko številni civilni in cerkveni uslužbenci v Avstriji in Nemčiji ter zlasti nekateri člani Gadollove veje Valvasorjeve rodbine. Ključni, ki vzdržuje stike s celotnim potomstvom (!), je bil prvi odkriti potomec, zavzeti polkovnik Egon Ehrlich (1931) z Dunaja. Med kontaktnimi osebami gre posebej omeniti še Ansfrieda Rottenmannerja (1922) iz Gradca, Mirjam Gadolla (1930) z Dunaja in Otmárja Gadollo (1934) iz Gógánfe na Madžarskem.

A1e) *Franz (Franz Xaver Maria Klemens) Ritter von Gadolla*, r. 8. 9. 1898 v Gradcu, † 5. 8. 1945 v Zemunu, Srbija, por. 23. 2. 1922 v Budimpešti z *Margit Ditié* (r. 12. 5. 1899 v Ujpestu, † 5. 3. 1978 v Budimpešti). Otroci (2): Klemens in Ottmár Gadolla.

A1f) *Hans (Johann Clemens Franz Kajetan) Ritter von Gadolla*, r. 19. 1. 1907 v Gradcu, † 13. 6. 1991 v Gradcu. 1. por. 27. 4. 1939 v Gradcu s *Friedo Emilie Ernestine Kumicke* (r. 14. 12. 1917 v Storkowu, Vorpommern, Nemčija, † 12. 9. 1940 v Straßenglu pri Gradcu); 2. por. 5. 7. 1941 v Gradcu z *Eriko Michalek* (r. 27. 8. 1924 na Dunaju, živi v Gradcu). Otroci (2): Edda Sigrun in Heide Gudrun Gadolla.

A2) Naslednja generacija šteje 11 potomcev.

A2a) *Harro Zuest*, r. 12. 10. 1929 v Hagnu v Nemčiji, 1. por. 1954 v Victorii, British Columbia, Kanada, z *Ursulo Zimmermann* (r. 7. 3. 1921 v Nemčiji), razvezan 1963 v Washingtonu DC, ZDA, 2. por. 6. 6. 1969 v Danangu v Vietnamu s *Christine U. Andreae* (r. 24. 12. 1940 v Prillyju, Švica), živi v Bumpassu, Virginia, ZDA. Otroci (2): Christopher Dennis in Peter Michael Zuest.

A2b) *Othmar Gadolla*, r. 23. 11. 1919 v Gradcu, † 21. 7. 1941 v kraju Lebedki pri Smolensku, Rusija (padel), samski, brez otrok.

A2c) *Erich Gadolla*, r. 28. 5. 1921 v Gradcu, † 20. 6. 1922 prav tam.

A2d) *Edmar Gadolla*, r. 26. 11. 1922 v Gradcu, † 20. 1. 1943 v Harkowu, Ukrajina (padel), samski, brez otrok.

A2e) *Admar Gadolla*, r. 12. 10. 1924 v Gradcu, † 23. 12. 2004 v Edelsgrubu pri Gradcu, por. 28. 8. 1946 v Gradcu z *Elisabeth Eckl* (r. 1. 6. 1922 v Gradcu, † 2. 2. 2000 v Gradcu). Otroci (2): Georg in Admar Gadolla.

A2f) *Othmara Gadolla*, por. *Kepler*, r. 28. 11. 1928 v Gradcu, por. 7. 7. 1972 v Gradcu s *Franzom Josefom Keplerjem* (r. 4. 1. 1930 v Gradcu), živi v Empersdorfu pri Hl. Kreuzu am Waasen, Štajerska, brez otrok.

A2g) *Ingeborg (Ingeborg Alma Elisabeth Ottomara Maria) Gadolla*, por. *Zöller, Jovanović in Smith*, r. 31. 1. 1926 v Straßu, Štajerska, † 22. 7. 1999 v Perthu, Avstralija. Poročena trikrat: 1. por. 23. 9. 1944 v Marktredwitzu, Bavarska, s *Hansom Wilhelmom Zöllerjem* (r. 21. 6. 1920 v Dillenburgu, Hessen, † aprila 1945, poroka razveljavljena 6. 8. 1946 s sodbo sodišča v Oldenburgu), 2. por. 14. 3. 1950 v Gradcu z *Milanom Jovanovićem* (r. 5. 4. 1916 v Nišu, Srbija, † 1990 v Avstraliji), razvezana v Avstraliji, 3. por. 25. 2. 1966 v Perthu v Avstraliji z *Robertom Smithom* (r. 10. 10. 1926 na Dunaju, živi v Avstraliji). Otroci (1): Verena Anita Marie Zöller.

A2h) *Klemens Gadolla*, r. 28. 5. 1924 v Budimpešti, † avg./sept. 1944 v Italiji (padel), samski, brez otrok.

A2i) *Ottmár Gadolla*, r. 28. 8. 1934 v Budimpešti, por. 30. 8. 1959 v Budimpešti z *Marianne Bugél* (r. 1. 2. 1939 v Temišvaru, Romunija), živi v kraju Gógánfa na Madžarskem. Otroci (2): Gábor in Marianne Gadolla.

A2j) *Edda Sigrun Gadolla*, por. *Hummer*, r. 21. 7. 1942 v Gradcu, por. 23. 7. 1970 v Gradcu z *Aloisom Hummerjem* (r. 25. 7. 1944 v Rozvadovu, Češka), živi v Marburgu a. d. Lahn, Nemčija, brez otrok.

A2k) *Heide Gudrun Gadolla*, por. *Lunzer*, r. 27. 1. 1944 v Gradcu, por. 8. 5. 1970 v Gradcu s *Friedrichom Lunzerjem* (r. 12. 6. 1944 v Kalwangu), živi v Ottensheimu pri Linzu. Otroci (2): Florian in Marianne Lunzer.

A3) Naslednja generacija šteje devet potomcev:

A3a) *Christopher Dennis Zuest*, r. 17. 12. 1956 v Victorii, British Columbia, Kanada, 1. por. februarja 1974 v Jonesboru, Georgia, ZDA, z *Edith Elaine Bailey* (r. 1. 2. 1958 v Atlanti, Georgia, ZDA), razveza zakona novembra 1977 v Atlanti, Georgia, ZDA, 2. por. oktobra 1980 z *Loretto Mae Anderson* (r. 6. 5. 1953 v Wilmingtonu, Delaware, ZDA), živi v Oklahoma Cityju, Oklahoma, ZDA. Otroci (4): Edith Elaine, Christopher Dennis, Sara Elisabeth, Stephanie Renee Zuest.

A3b) *Peter Michael Zuest*, r. 7. 2. 1959 v San Diegu, Kalifornija, ZDA, 1. por. 12. 10. 1991 v Coeur d'Alene, Idaho, ZDA, s *Stacey Froelich* (r. 25. 3. 1963 v Heleni, Montana, ZDA), razveza zakona 20. 11. 2001 v Phoenixu, Arizona, 2. por. 24. 5. 2008 v Seattlu, Washington, ZDA z *Donno Zimmerman* (r. 17. 1. 1959 v Kirklandu, Washington, ZDA), živi v Phoenixu, Arizona, ZDA. Otroci (1): Makenna Zuest.

A3c) *Admar Gadolla*, r. 25. 7. 1952 v Gradcu, por. 17. 5. 1975 v Vasoldsbergu z *Dorotheo Ablasser* (r. 21. 10. 1956 v St. Mareinu pri Gradcu), živi v Kolmeggu pri Vasoldsbergu. Otroci (1): Wolfgang Gadolla.

A3d) *Georg Gadolla*, r. 29. 1. 1956 v Gradcu, por. 5. 5. 1979 v Nestelbachu pri Gradcu z *Elfriede Kager* (r. 25. 4. 1957 v Edelsgrubu pri Gradcu), živi v Edelsgrubu pri Gradcu. Otroci (2): Michael in Sabine Gadolla.

A3e) *Verena Anita Marie Zöller*, r. 30. 6. 1945 v Marktredwitzu na Bavarskem, † 30. 8. 1945 prav tam.

A3f) *Gábor Gadolla*, r. 8. 7. 1960 v Tapolci, Madžarska, por. 26. 2. 1983 v Szentesu z *Edit Bodri* (r. 1. 7. 1961 v Szentesu), živi v kraju Budajenő, Madžarska. Otroci (4): Réka, Máté, Gergely in Áron Gadolla.

A3g) *Marianne Gadolla*, por. *Gadolla-Kustos*, r. 7. 8. 1964 v Zalaszentgrótu, Madžarska, por. 12. 2. 1983 v Gógánfi z *Istvanom Kustosom* (r. 1. 5. 1958 v Celldömölku, Madžarska), živi v Ajki, Madžarska. Otroci (2): Adrienn (ženska), Ákos (moški) Kustos.

A3h) *Florian Lunzer*, r. 3. 6. 1971 v Gradcu, živi v Gradcu.

A3i) *Marianne Lunzer*, r. 23. 8. 1974 v Gradcu, življenjski sopotnik *Randolf Keplinger* (r. 31. 12. 1971 v Linzu), živi v Purkersdorfu, Spodnja Avstrija. Otroci (2): Arek in Ava Lunzer.

A4) Naslednja generacija šteje 16 potomcev:

A4a) *Edith Elaine Zuest*, r. 19. 11. 1974 v Atlanti, Georgia, ZDA, por. maja 2000 s *Scottom Barnesom*, živi v Cummingsu, Georgia, ZDA, brez otrok.

A4b) *Christopher Dennis Zuest*, r. 14. 10. 1981 v Oklahoma Cityju, Oklahoma ZDA, živi prav tam.

A4c) *Sara Elisabeth Zuest*, r. 14. 10. 1981 v Oklahoma Cityju, Oklahoma ZDA, živi prav tam.

A4d) *Stephanie Renee Zuest*, r. 13. 7. 1986 v Oklahoma Cityju, Oklahoma ZDA, živi prav tam.

A4e) *Makenna Zuest*, r. 22. 8. 1994 v Aurori, Colorado, ZDA, živi prav tam.

A4f) *Wolfgang Gadolla*, r. 21. 12. 1978 v Gradcu, živi v Kolmeggu pri Valsoldsbergu.

A4g) *Michael Gadolla*, r. 2. 2. 1982 v Gradcu, živi v Edelsgrubu pri Gradcu.

A4h) *Sabine Gadolla*, r. 1. 6. 1985 v Gradcu, živi v Edelsgrubu pri Gradcu.

A4i) *Réka Gadolla* (ženska), r. 2. 3. 1984 v Budimpešti, živi v kraju Budajenő.

A4j) *Máté Gadolla*, r. 31. 8. 1987 v Budimpešti, živi v kraju Budajenő.

A4k) *Gergely Gadolla*, r. 23. 12. 1991 v Budimpešti, živi v kraju Budajenő.

A4l) *Áron Gadolla*, r. 10. 5. 2005 v Budimpešti, živi v kraju Budajenő.

A4m) *Adrienn Kustos* (ženska), r. 9. 9. 1983 v Tapolci, Madžarska, živi v Ajki, Madžarska.

A4n) *Ákos Kustos* (moški), r. 12. 3. 1987 v Ajki, Madžarska, živi v Ajki, Madžarska.

A4o) *Arek Lunzer*, r. 10. 8. 2004 na Dunaju, živi v Purkersdorfu, Spodnja Avstrija.

A4p) *Ava Lunzer*, r. 22. 7. 2006 na Dunaju, živi v Purkersdorfu, Spodnja Avstrija.

B) Franz (Franz Xaver Kajetan) Ritter von Gadolla, r. 2. 12. 1849 na Turnu pri Škalah, † 6. 2. 1928 v Gradcu, magistratni uradnik, nazadnje direktor mestne pisarne, por. 5. 4. 1883 v Gradcu z *Emilie Bláhá*, (r. jul/avg 1854 v Smíchovu na Češkem, † 6. 6. 1916 v Gradcu).

B1) Zakonca Gadolla sta imela samo hčerko, s katero je njuna rodbinska veja usahnila.

B1a) *Emilie (Emilie Josefine Kajetana Franziska Maria) Edle von Gadolla*, r. 30. 12. 1883 v Gradcu, † 10. 1. 1906 v Gradcu, samska, brez otrok.

C) Kajetan (Kajetan Franz Josef) Ritter von Gadolla, r. 30. 7. 1855 na Turnu pri Škalah, † 31. 8. 1899 v Arvežu (Arnfels) na Štajerskem, major, por. 4. 7. 1894 na Dobrni pri Celju s *Thereso (Theresia Maria Barbara Stefanie) von Bakó* (r. 19. 8. 1874 na Dunaju, † 10. 5. 1966 v Straßenglu pri Gradcu).

C1) Zakonca Gadolla sta imela dva otroka.

C1a) *Eugen (Jenő Kajetan Sandor) Ritter von Gadolla*, r. 24. 11. 1895 v Sárospataku na Madžarskem, † 24. 4. 1978 na Dunaju, por. 26. 8. 1919 v Gradcu s svojo sestrično *Klementine Ehrlich* (r. 16. 11. 1894 v Grafendorfu, Štajerska, † 3. 11. 1985 na Dunaju). Otroci (2): Ingeborg in Egon Gadolla.

C1b) *Margarethe (Margarethe Klementine Theresia) Edle von Gadolla*, por. *Rottenmanner*, r. 26. 1. 1898 v Pragi, † 12. 8. 1991 v Straßenglu pri Gradcu, por. 26. 8. 1921 v Gradcu s *Franzem Xaverjem Rottenmannerjem* (r. 6. 11. 1880 v Eisenerzu, Štajerska, † 25. 5. 1954 v Straßenglu pri Gradcu). Otroci (2): Ansfried Harald in Dietlinde Helga Rottenmanner.

C2) Naslednja generacija šteje štiri potomce.

C2a) *Ingeborg Gadolla*, r. 14. 1. 1924 v Gradcu, † 20. 12. 1982 na Dunaju, samska, brez otrok.

C2b) *Egon Gadolla*, r. 26. 1. 1926 v Gradcu, † 7. 10. 1985 na Dunaju, por. 28. 9. 1952 v Helsinkih z *Mirjam Tahvanainen* (r. 1. 4. 1930 v Helsinkih, Finska). Otroci (3): Margit, Ingrid in Martin Gadolla.

C2c) *Ansfried Harald Rottenmanner*, r. 20. 8. 1922 v Gradcu, por. 6. 6. 1949 v Gratweinu z *Gertrud Hois* (r. 21. 12. 1921 v Gratweinu pri Gradcu, † 22. 10. 1984 v Gratweinu), živi v Gratweinu. Otroci (2): Sighard in Gerhard Rottenmanner.

C2d) *Dietlinde Helga Rottenmanner*, por. *Jantscher*, r. 24. 10. 1935 v Gradcu, por. 29. 10. 1955 v Gratweinu z *Norbetom Jantscherjem* (r. 20. 5. 1932 v Gradcu, † 19. 7. 2004 v Gradcu). Živi v Judendorf-Straßenglu. Otroci (3): Ursula, Michael in Barbara Jantscher.

C3) Naslednja generacija šteje osem potomcev.

C3a) *Margit Gadolla*, r. 22. 2. 1956 v Helsinkih, Finska, por. 1975 na Dunaju z *Brunom Freudenthalerjem*, razvezana 1989 na Dunaju, brez otrok, živi na Dunaju.

C3b) *Ingrid Gadolla*, por. *Huber (Huber-Gadolla)*, r. 12. 4. 1959 v Helsinkih, Finska, por. 1984 na Dunaju z *Wolfgangom Huberjem* (r. 9. 7. 1952) razvezana 2005 na Dunaju, živi na Dunaju. Otroci (1): Carina Huber.

C3c) *Martin Gadolla*, r. 12. 4. 1959 v Helsinkih, Finska, samski, brez otrok, živi na Dunaju.

C3d) *Sighard Ingo Rottenmanner*, r. 12. 1. 1954 v Gradcu, † 17. 8. 1988 v Gradcu, por. 30. 12. 1983 v Voitsbergu z *Evo Maier* (r. 24. 12. 1957 v Arnsteinu pri Voitsbergu, živi v Gradcu). Otroci (1): Lisa Rottenmanner.

C3e) *Gerhard Helmut Rottenmanner*, r. 8. 6. 1958 v Gradcu, por. 24. 5. 1985 v Gratweinu pri Gradcu s *Katharino Krones* (r. 3. 2. 1959 v Gradcu), živi v Gratweinu pri Gradcu. Otroci (2): Herwig in Winfried Rottenmanner.

C3f) *Ursula Jantscher*, por. *Doidic*, r. 8. 3. 1956 v Gradcu, por. 8. 8. 1983 v Straßenglu, Štajerska, z *Michelom Doidicem* (r. 29. 11. 1953 v St. Genèvesse, Francija), živi v Los Angelesu, ZDA. Otroci (4): Benoit, Stefanie, Claire in Alexandra Doidic.

C3g) *Michael Jantscher*, r. 17. 3. 1960 v Gradcu, por. 28. 7. 1989 v Kumbergu z *Ingrid Weiss* (r. 7. 2. 1963 v Gradcu), živi v Obligadu, Paragvaj, brez otrok.

C3h) *Barbara Jantscher*, por. *Wolf*, r. 3. 3. 1962 v Gradcu, por. 21. 12. 1985 v Hitzendorfu pri Gradcu s *Hannesom Wolfom* (r. 3. 11. 1962 v Gradcu), živi v Hitzendorfu pri Gradcu. Otroci (3): Evamaria, Matthias in Daniel Jantscher.

C4) Naslednja generacija šteje enajst potomcev.

C4a) *Carina Huber*, r. 25. 2. 1986 na Dunaju, živi prav tam.

C4b) *Lisa Rottenmanner*, r. 13. 2. 1988 v Oberwartu, Avstrija, živi v Gradcu.

C4c) *Herwig Rottenmanner*, r. 6. 1. 1990 v Gradcu, živi v Gratweinu pri Gradcu.

C4d) *Winfried Rottenmanner*, r. 10. 10. 1994 v Gradcu, živi v Gratweinu pri Gradcu.

- C4e) *Benoit Doidic*, r. 22. 1. 1984 v Los Angelesu, ZDA, živi prav tam.
 C4f) *Stefanie Doidic*, r. 20. 3. 1985 v Los Angelesu, ZDA, živi prav tam.
 C4g) *Claire Doidic*, r. 6. 10. 1991 v Los Angelesu, ZDA, živi prav tam.
 C4h) *Alexandra Doidic*, r. 26. 3. 1995 v Los Angelesu, ZDA, živi prav tam.
 C4i) *Evamaria Wolf*, r. 22. 1. 1983 v Gradcu, živi prav tam.
 C4j) *Matthias Wolf*, r. 1. 6. 1986 v Gradcu, živi v Hitzendorfu pri Gradcu.
 C4k) *Daniel Wolf*, r. 3. 10. 1990 v Deutschlandsbergu, Štajerska, živi v Hitzendorfu pri Gradcu.

D) **Johanna (Johanna Barbara Elisabeta) Edle von Gadolla, por. Ehrlich**, r. 24. 6. 1857 na Turnu pri Škalah, † 28. 12. 1918 v Staudachu pri Hartbergu na Štajerskem, učiteljica, por. 13. 2. 1886 v Gradcu z *Ottom Wilhelmom Franzem Ehrlichom* (r. 17. 9. 1857 v Eisenerzu, Štajerska, † 25. 12. 1919 v Hartbergu, Štajerska).

D1) Zakonca Ehrlich sta imela šest otrok.

D1a) *Martha (Martha Cajetana Johanna) Ehrlich*, r. 18. 5. 1887 v Gradcu, † 25. 4. 1888 v Gradcu.

D1b) *Hildegard (Hildegard Josefine Cajetana) Ehrlich*, r. 1. 11. 1889 v Straßgangu pri Gradcu, † 14. 5. 1890 v Straßgangu pri Gradcu.

D1c) *Alfons (Alfons Franz Oscar) Ehrlich*, r. 4. 2. 1891 v Straßgangu pri Gradcu, † 22. 3. 1917 na vzhodni fronti, samski, brez otrok.

D1d) *Leo (Leo Maximilian Otto) Ehrlich*, r. 11. 4. 1893 v Straßgangu pri Gradcu, † 27. 7. 1965 na Dunaju, por. 4. 11. 1924 v Maria Taferlu v Spodnji Avstriji z *Bertho Szcepanek* (r. 28. 6. 1898 v Hainfeldu v Spodnji Avstriji, † 22. 12. 1982 na Dunaju). Otroci (1): Hildegard Ehrlich.

D1e) *Klementine (Clementina Aloisia) Ehrlich, por. Gadolla*, r. 16. 11. 1894 v Grafendorfu, Štajerska, † 3. 11. 1985 na Dunaju, por. 6. 9. 1919 v Gradcu s svojim bratrancom *Eugenom Gadollo* (r. 24. 11. 1895 v Sárospataku na Madžarskem, † 24. 4. 1978 na Dunaju). Otroci (2): Egon in Ingeborg Gadolla.

D1f) *Egon Otto Ehrlich*, r. 8. 2. 1897 v Grafendorfu, Štajerska, † 28. 9. 1934 v Gradcu, por. 7. 1. 1930 v Gradcu z *Bertho Weixler* (r. 21. 6. 1903 v Hartbergu, Štajerska, † 1. 11. 1979 v Gradcu). Otroci (1): Egon Ehrlich.

D2) Naslednja generacija šteje štiri potomce:

D2a) *Hildegard Ehrlich*, r. 22. 2. 1927 na Dunaju, † 9. 12. 2004 na Dunaju, samska brez otrok.

D2b) *Ingeborg Gadolla* – Valvasorjeva potomka po obeh starših – gl. zgoraj C2a.

D2c) *Egon Gadolla* – Valvasorjev potomec po obeh starših – gl. zgoraj C2b.

D2d) *Egon Ehrlich*, r. 24. 2. 1931 v Gradcu. 1. por. 4. 11. 1959 v Gradcu z *Ernestine Schilcher* (r. 23. 9. 1939 v Krimml-Waldu na Štajerskem), razvezan 16. 11. 1964 v Gradcu; 2. por. 17. 2. 1971 na Dunaju z *Gerto Schmid, roj. Markl* (r. 24. 4. 1929 na Dunaju), živi na Dunaju. Otroci (1): Uta Ehrlich.

D3) Naslednja generacija šteje štiri potomce (za tri gl. C3a–C3c).

D3a) *Margit Gadolla* – Valvasorjeva potomka po obeh starših – gl. zgoraj C3a.

D3b) *Ingrid Gadolla, por. Huber (Huber-Gadolla)* – Valvasorjeva potomka po obeh starših – gl. zgoraj C3b.

D3c) *Martin Gadolla* – Valvasorjev potomec po obeh starših – gl. zgoraj C3c.

D3d) *Uta Ehrlich*, r. 11. 1. 1961 v Gradcu, por. 17. 4. 1982 v Mittersillu z *Rudolfom Riedlspergerjem* (r. 2. 6. 1952 v Tiesendorfu), živi v Mittersillu, Salzburgsko. Otroci (1): Rudolf Riedlsperger.

D4) Naslednja generacija šteje dva potomca (za enega gl. C4a):

D4a) *Carina Huber* – Valvasorjeva potomka po obeh starših – gl. zgoraj C4a.

D4b) *Rudolf Riedlsperger*, r. 9. 9. 1982 v Zell am See, živi v Mittersillu, Salzburgsko.

E) **Elise (Elisabeta Maria Johannn) Edle von Gadolla, por. Mayer**, r. 1. 9. 1861 na Turnu pri Škalah, † 25. 1. 1923 v Mariboru, učiteljica, por. 28. 10. 1888 v Gradcu z učiteljem Karlom **Mayerjem** (r. 4. 9. 1864 v Mariboru, † 14. 10. 1930 v Gradcu).

E1) Zakonca Mayer sta imela dva sinova, s katerima je njuna rodbinska veja ugasnila.

E1a) *Karl (Karl Kajetan) Mayer*, r. 11. 9. 1890 v Zgornjem Oseku (Oberhaag) pri Arvežu (Arnfels) na Štajerskem, † 2. 7. 1941 v Hartheimu pri Linzu (evtanziran), samski, brez otrok.

E1b) *Hermann (Hermann Hugo) Mayer*, r. 13. 12. 1898 v Zgornjem Oseku (Oberhaag) pri Arvežu (Arnfels) na Štajerskem, † 22. 8. 1917 na Banjšicah na soški fronti (padel), samski, brez otrok.

Skupno število potomcev Gadollove veje – naraščaja Johanna viteza Gadolle (1757–1832) in Barbare – Babette, roj. baronice Dienersperg (1772–1841), znaša 88 oseb, rojenih med letoma 1796 in 2006. Valvasor je imel 1. januarja 2011 po tej veji 54 živečih potomcev, rojenih med letoma 1922 in 2006. Gadolle in njihovi sorodniki po ženskih linijah živijo povečini v širši okolici Gradca in na Dunaju, nekateri drugod po Avstriji, drugi v Nemčiji, v Združenih državah Amerike in Paragvaju, ena družinska veja na Madžarskem, ena potomka, zadnja, ki je še znala slovensko, pa je konec prejšnjega stoletja umrla v Avstraliji.

III. d Sklepno o podobi Valvasorjevega rodovnega debla in razselitvi njegovega potomstva

Če na kratko, z osnovnimi dejstvi povzamemo Valvasorjevo potomstvo, je glavna ugotovitev ta, da ima polihistorjevo rodovno deblo precej nenavadno obliko. Od številnih brstov posameznih generacij se jih je precej manj razvilo v liste in komaj kateri v vejo. Valvasorjevo rodovno deblo je močno nagnjeno, tam, kjer bi

pričakovali pet ali deset vej, najdemo eno samo. Šele na določeni višini si drevo opomore in se spet razbohoti, a ga oklestijo ujme druge svetovne vojne, nato pa se spet močno razraste.

Skratka, od Valvasorjevih trinajstih otrok sta imeli otroke le dve hčerki, samo najmlajša, Regina Konstancija, por. pl. Dienersperg (ok. 1690–1755), pa tudi nadaljnje potomce. Iz njene mlajše hčerke Ksaverije pl. Dienersperg (1719–1786) je izšla veja kranjskih grofov Paradeiserjev z Gracarjevega turna pod Gorjanci, ugasla v prvi četrtini 19. stoletja (1810–1823) z zblaznelima bratoma in sestro brez otrok. Starejša hči Jožefa (1712–1769), rojena in tudi poročena pl. Dienersperg na Ponikvi na Štajerskem, je rodila kar trinajst otrok pl. Dienerspergov, med njimi deset odrastlih sinov, devet povzdignjenih v baronski stan. A od te številčne generacije je imel legitimne potomce en sam – Valvasorjev pravnuk Avguštin baron Dienersperg (1742–1814) – in še ta rod bi skupaj z njim leta 1772 kmalu pokopal pod seboj stari grad Dobrna. Nedaleč od ruševin gradu je zrastle nova graščina Dobrna, iz »rešenca« pa tri veje potomstva, ena moška – Dienerspergova, ugasnila z zadnjo potomko po ženski strani leta 1936, in dve ženski veji – vitezov Gadolla in vitezov Resingenov, ki sta se po stoletju stagniranja šele od konca 19. stoletja do danes močno razrastli. Lastništvo toplic Dobrna je za barone Dienersperge predstavljalo odskočno desko z idiličnega podeželja v deželno glavno mesto Gradec, v prestolnico monarhije Dunaj, od tam pa še v času dvojne monarhije na vzhod do Galicije in na zahod do Londona. V angleško prestolnico, kjer je bil svojčas kot član angleške Kraljevske družbe ovenčan s slavo kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, je v začetku 20. stoletja prispela in tam približno tri desetletja tudi ostala njegova petkrat pravnukinja, Dunajčanka Eugenie Hermine grofica Hoyos (1860–1936). Od srede 20. stoletja najdemo polihistorjeve potomce še veliko dlje od njegove domovine, raztresene vse do treh oddaljenih celin: obeh Amerik in Avstralije.

Do 2. svetovne vojne je mnoge daleč od doma zanesla poklicna ali rezervna vojaška služba. Pomenljivi so statistični podatki, kako visok delež jih je kdaj oblekel častniško uniformo. Med 44 Valvasorjevimi moškimi potomci, ki so se rodili pred letom 1900 in odrastli, je bilo več kot polovica častnikov, in sicer 18 poklicnih, dva kadeta, 6 rezervnih, en kandidat za rezervnega častnika ter brambovski stotnik v času Napoleonovih vojn. 20. stoletje predstavlja občuten zasuk, saj se je od rojenih po letu 1900 odločil za poklicno častniško pot en sam, med 2. svetovno vojno so bili dejavni štirje mladi rezervni častniki, en potomec pa je pozneje služboval v vojski kot civilni inštruktor. Ustrezno visok je bil tudi krvni davek. V vojnih spopadih, za posledicami vojn ali vojaške službe je od konca 18. stoletja do leta 1945 umrlo 15 fantov in mož, največ med 2. svetovno vojno.¹³⁰

Zadnji polihistorjev potomec na Slovenskem, mariborski Nemeč Karl Mayer (1890–1941), je ob začetku nemške okupacije postal žrtev nacistične evtanazije. Tako kot ne poznamo točnega dneva Valvasorjeve smrti in kraja pokopa, bo zelo verjetno za vedno ostal neznanka natančen datum smrti Karla Mayerja, ki zaznamovanega groba sploh nikoli ni imel, umrl pa je tristo let in nekaj tednov po

¹³⁰ Podrobneje o tem B. GOLEC, Vojaška in častniška (kot v op. 108) 210 sl.

Valvasorjevem rojstvu. Takšna naključja – ali nenaključja – so torej povezovala znamenitega prednika in njegove daljne potomce, od katerih je komaj kdo vedel zanj kot o predniku ali kdaj slišal o njem kot »kranjskem polihistorju«.

Ko je bilo Valvasorjevo potomstvo v drugi polovici 18. stoletja v prvem velikem razcvetu – na Štajerskem z desetimi brati (devetimi baroni) Dienerspergi, na Kranjskem pa z njihovimi štirimi bratranci in sestričnimi grofi Paradeiser –, sta po spletu okoliščin ostala edina upa za nadaljevanje rodu dva: Jožefa grofica Paradeiser (1753–1810), ki ji je edini otrok zgodaj umrl, in Franc Ksaver Avguštin baron Dienersperg (1742–1814). Ta sin razmeroma skromnega graščaka s Ponikve si je pridobil precejšnje premoženje, postal lastnik štirih graščin in toplic na Dobrni, v pričevanjih svojega sina pa se je razkril kot »družinski absolutist« stare šole. Avguštin, »praoče« vseh danes živečih polihistorjevih potomcev, je imel pet odrastlih otrok, od katerih so se trije poročili in zasnovali **tri temeljne rodbinske veje**: pred 2. svetovno vojno izumrlo Dienerspergovo ter še živeči Gadollovo in Resingenovo. Naslednja generacija je bila precej številčnejša. Franc Ksaver baron Dienersperg (1773–1846) je imel namreč šest odrastlih potomcev (roj. med 1815 in 1824), njegova starejša sestra Barbara pl. Gadolla (1772–1841) dva (roj. 1796 in 1797), mlajša sestra Terezija pl. Resingen (1776–1849) pa štiri (roj. med 1800 in 1812). V drugi četrtini 19. stoletja je tako dočakalo prokreativno starost skupno dvanajst oseb obeh spolov. Toda samo šest ali polovica jih je imelo potomce: trije Dienerspergi (roj. 1815–1824) – baron Anton Aleks, Kajetana grofica Hoyos in Marija Garbich –, Franc vitez Gadolla (roj. 1797) in dve Resingenovi hčerki: Jožefa Pauer, pozneje baronica Carmasini, in Terezija Vetter von Doggenfeld (roj. 1800 in 1802). Tu se zgodi preobrat, kajti najbolj razvejane veje ugašajo, nekatere druge pa se razbohotijo. Dienerspergova veja – trije nadaljnji nosilci – zmore v naslednji generaciji spet le tri odrastle potomce (roj. med 1833 in 1864) in v zadnji dva, ki oba ostaneta samska (roj. 1860 in 1876). Edini nosilec Gadollove veje ima šest otrok (roj. med 1846 in 1861), od teh pet s potomstvom; tri veje se nadaljujejo do danes, dve izumreta leta 1906 oziroma 1941. Iz Resingenove veje ima potomce v naslednji generaciji le ena ženska – Terezija Pauer (1826–1869), in sicer štiri hčerke (roj. 1843–1851), katerih veje so vse žive še danes. Njen brat Gabrijel Pauer (1825–1882?) ima le lažne zakonske otroke, dejansko nezakonske, od katerih odrasteta eden ali največ dva, a kot se zdi, brez nadaljnjih potomcev. Končno je treba med Valvasorjevo potomstvo prišteti še nezakonskega sina podmaršala Petra Dienersperga z imenom Peter Fischer (1801–1896), čigar edina odrastla hči, umrla leta 1941, ni imela otrok.

Vsi danes živeči potomci kranjskega polihistorja (izjema so morebitni vnuki Gabrijela Pauerja) izvirajo iz dveh oseb, ki sta zasnovali družino v štiridesetih letih 19. stoletja – iz njegovega trikrat pravnuka **Franca viteza Gadolle** (1797–1866) in štirikrat pravnukinje **Terezije Pauer, por. Sterger** (1826–1869). Oba sta se rodila na spodnještajerskih gradovih, Gadolla na Blagovni in Pauerjeva na velenjskem gradu, se kljub veliki razliki v letih poročila skoraj hkrati (1842 oz. 1844) in nazadnje živela v Gradcu, kjer sta ostali njuni družini. Terezija Pauer predstavlja tisto

generacijo, s katero je Resingenova rodbinska veja začela prehitevati Gadollovo po številu generacij, ki so sledile do danes. Tako je Resingenova veja zdaj že pri 12. generaciji, Gadollova pa šele pri 10. Do zasuka je prišlo tudi v gmotnem pogledu in družbenem ugledu. Ko sta Franc vitez Gadolla in njegova mlajša sorodnica Terezija Sterger nekaj let (1862–1866) sočasno živela v štajerski prestolnici, so bili Gadolle tako rekoč obubožani nižji plemiči z negotovim kapitalom in brez lastnega doma, Stergerjevi pa družina petičnega odvetniškega povzpeticnika z vilo, a brez plemiškega naziva. Neenake življenjske razmere so se pri potomcih odrazile v izbiri poklica in življenjskih sopotnikov. Številni Gadolle so stopili na častniško pot, medtem ko so si hčerke Terezije Sterger poiskale primerne soproge, dve od štirih poplemenitena intelektualca.

V obdobju 1835–1862 so skoraj vsi Valvasorjevi potomci zapustili slovensko ozemlje, najprej večina Dienerspergov (1835), za njimi del Resingenov z vsemi Pauerji (1841), nazadnje še edina družina iz rodu vitezov Gadolla (1862). Velika večina je pristala v Gradcu, kjer živi glavnina potomstva še danes. Toda vseskozi **do leta 1941 je vsaj kak Valvasorjev potomec prebival tudi na Slovenskem**. Več jih je tu do leta 1923 umrlo: pet v Celju (1885–1908), po eden v Ormožu (1889) in na Dobrni (1889), dva na Kogu pri Ormožu (1908 in 1914), eden na Banjšicah na soški fronti (1917) in zadnja v Mariboru (1923). Zadnja poroka na slovenskih tleh je bila leta 1894 na Dobrni. Nekakšno novo jedro polihistorjevih potomcev iz vseh treh rodbinskih vej je konec 19. stoletja nastalo v Celju. Tu je namreč umrl zadnji vitez Resingen, Johann Nepomuk (1812–1885), po razpadlem zakonu se je v Celje umaknila njegova sestra Terezija Vetter von Doggenfeld (1802–1890) z

Predstavnika obeh živečih vej Valvasorjevega potomstva, polkovnik Egon Ehrlich (z očali) in psihiater dr. Franz Mahnert (ob njem desno) ob odprtju Mestnega muzeja v Krškem 30. marca 2010, kjer sta navzoče pozdravila v slovenščini (foto: Mitja Mladkovič).

neporočenima hčerkama (prva umre 1908, druga pozneje neznano kje). V mestu ob Savinji so se sočasno znašli tudi potomci baronov Dienerspergov. Svoja zadnja leta sta tu preživela zakonca Johann grof Hoyos (1808–1896) in Kajetana, roj. baronica Dienersperg (1815–1892), k njima se je iz Gradca zatekla Kajetanina sestra Ida Vital (1819–1894), ki je zapustila moža, v Celju pa se je v osemdesetih letih 19. stoletja znašla še tretja sestra Marija Garbich (1824–1890), potem ko ji je v Trstu umrl soprog. Do preselitve v Gradec (1898) je tu živela tudi Marijina edina odrastla hči Ida Garbich (1864–1929), do poroke leta 1894 pa še predstavnik Gadollove veje, častnik Kajetan (1855–1899). Tako je v prvi polovici devetdesetih let prebivalo v Celju osem Valvasorjevih potomcev (ne sicer vsi hkrati) – tri omožene sestre baronice Dienersperg, njihova sestrična roj. pl. Resingen, tri njihove hčerke in častnik vitez Gadolla. Le dva sta bila tedaj še v prokreativni starosti, a so Kajetana viteza Gadollo takoj po poroki službeno premestili drugam, Ida Garbich pa se je poročila šele veliko pozneje v Gradcu. Drugo, manjše jedro »valvasorjevcev« se je okoli leta 1880 izoblikovalo v Ormožu in na bližnjem Kogu. V Ormožu sta v osemdesetih letih preminila zakonca Anton Aleks baron Dienersperg (1820–1889) in njegova žena Charlotte (1820–1882), na Kogu pa sta več desetletij vse do smrti živela njuna hči Antonija Kofler (1855–1908), omožena z veleposestnikom, in njen neporočeni sin Ludvik Kofler (1876–1914).

Potem ko se je število »valvasorjevcev« na Slovenskem konec 19. stoletja skrčilo na štiri – na dve neporočeni ostareli sestri Vetter von Doggenfeld v Celju ter na mater in sina Koflerja na Kogu, se je njihovo število leta 1903 okrepilo s preselitvijo učiteljske družine Mayer iz Zgornjega Oseka (Oberhaaga) pri Arvežu, onstran narodnostne meje, v mariborsko predmestje Studenci. Šlo je za Elise Mayer (1861–1923), roj. pl. Gadolla, zadnjo Valvasorjevo potomko, ki se je na Slovenskem rodila in umrla, čeprav je tu preživela le tretjino življenja, za njenega moža – Mariborčana in dva mladoletna sinova. Po ugasnitvi Koflerjeve (1914) in Vetter von Doggenfeldove linije (po 1908) bi trije Mayerjevi ostali edini Valvasorjevi potomci na naših tleh, če se jim ne bi za nekaj let (1913–1919) pridružil Gradčan Rudolf Weis von Ostborn (1876–1962), novi direktor Filharmonične družbe v Ljubljani, zadnji polihistorjev potomec, ki je kdaj živel na Kranjskem in v njegovem rodnem mestu. Po koncu prve svetovne vojne je bila usoda zadnjih »slovenskih valvasorjevcev« že zapečaten. Weis von Ostborn se je vrnil v Gradec, mlajši Mayerjev sin Hermann je med vojno padel, starejši, Karl, pa se je iz nje vrnil kot invalid s klicami duševne bolezni. Po materini smrti (1923) je od 18 let, ki so mu še ostala, dvanajst let preživel po umobolnicah v Ljubljani in Novem Celju, dokler ni postal leta 1941 v zavodu Hartheim pri Linzu žrtev nacistične evtanazije.

Zadnji Valvasorjevi potomci na Slovenskem so umrli brez potomcev in pravih naslednikov, zato nihče od petih, ki so tu pomrli po letu 1890, natančneje v letih 1892–1923, danes nima znanega groba, kaj šele spominskega obeležja. Iz 19. stoletja so ohranjeni štirje grobovi – zakoncev vitezov Gadolla na pokopališču v Šentjurju pri Celju z nagrobnikom iz leta 1842 ali 1843, Antona Aleksa barona Dienersperga († 1889) in njegove pred njim umrle soproge na ormoškem pokopališču ter dva nagrobnika rodbine vitezov Resingen na opuščnem pokopališču okoli

cerkve v Novi Cerkvi: Janez Nepomuk vitez Resingen († 1885) je napisan kar na dveh spomenikih, na prvem skupaj z očetom in na drugem ob sestri Tereziji Vetter von Doggenfeld († 1890).¹³¹ Pomnikov na Valvasorjeve potomce iz zgodnejšega časa ni, če izvzamemo novi polihistorjev nadomestni nagrobnik na zunanji steni grajske kapele na Mediji in ime njegovega sina p. Donata na skupnem nagrobniku kamniških frančiškanov.

Kljub temu, da se niso rodili na Slovenskem in niso tu nikoli živeli, so nekateri člani Gadollove in Resingenove veje še dolgo ohranjali stik s svojimi koreninami. Družina Angele Sterger (1826–1869) je bila po možu povezana s Kranjsko in se je spogledovala vsaj s slovensko kulturo, če že ne tudi z narodno prebujo Slovencev. Še precej dlje so gojili pozitiven odnos do Slovencev v Gadollovi veji. »Rešitelj Gothe«, Josef Gadolla (1897–1945), sin spodnještajerskega očeta in galicijske poljske matere, je poskrbel, da je znala slovensko tudi njegova v Avstriji rojena hči Ingeborg – Inge (1926–1999). Ta v Avstraliji preminula Valvasorjeva šestkrat pravnikinja, hči Gradčana in Ljubljancanke, je tako kot zadnja še aktivno obvladala polihistorjevo »kranjščino«. Poznavanje Slovenije in zanimanje zanjo je značilno tudi za nekatere še živeče polihistorjeve daljne potomce, ki jih je novica, da so potomci Janeza Vajkarda Valvasorja, vse po vrsti presenetila. Razen enega, dr. Franza Mahnerta (1958), ker se je tega edini zavedal, in sicer po zaslugi genealoških raziskav svojega deda. Družinski rodoslovci so sicer prišli do Valvasorjevega imena tudi v Gadollovi veji, a v njem niso prepoznali znamenitega Kranjca.

Na splošno lahko za Valvasorjevo potomstvo ugotovimo, da najdemo med pokojnimi in živečimi potomci mnoge zelo kreativne ljudi,¹³² in to ne glede na poklicno pot in stopnjo izobrazbe, tako tudi med manj izobraženimi, »anonimnimi« osebami. Opaziti je veliko željo po potovanjih, precejšnjo mobilnost – v 20. stoletju so »osvojili« tri celine –, vse do danes srečamo nemalo narodnostno mešanih zakonov, zanimanje za druge dežele,¹³³ končno precej potomcev z razi-

¹³¹ Zadnja dva grobova je vsaj enkrat (med 1959 in 1988) obiskal graški sorodnik dr. Bruno Brandstetter (B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser meiner Vorfahren in mütterlicher Linie und deren Verwandten in Steiermark, Kärnten und Krain. Chronik einer Grossfamilie* (Manuskript). Graz, 1988, 72) in leta 2010 z družino še dr. Franz Mahnert. Druga dva grobova, v Šentjurju in Ormožu, ki pripadata Valvasorjevim potomcem iz drugih dveh rodbinskih vej, sta v letih 2010 in 2011 dočkala obisk sorodnika polkovnika Egona Ehrlicha, prav tako kot pomnik žrtvam evtanazije, odpeljanim junija 1941 iz Novega Celja.

¹³² Omeniti kaže naslednjo zanimivo podrobnost. Dva Gradčana, na Dunaju živeči polkovnik Egon Ehrlich (1931) in v domačem mestu prebivajoči dr. Herwig Brandstetter (1929), sta se konec 20. stoletja spoprijateljila ob skupnem projektu, obeležitvi spomina na »rešitelja Gothe« polkovnika Josefa Gadollo. Prvi je izvedel za sorodstveno zvezo z Valvasorjem v začetku leta 2007, drugi pa v začetku leta 2010, ko sta tudi ugotovila, da sta daljna sorodnika, Ehrlich je polihistorjev šestkrat in Brandstetter osemkrat pravnuk, prvi je predstavnik Gadollove, drugi Resingenove rodbinske veje. Oba izvirata iz Valvasorjevega pravnuka Avgušтина barona Dienersperga (1742, Ponikva – 1814, Zg. Lanovž pri Celju), »praočeta« vseh današnjih Valvasorjevih potomcev.

¹³³ Egon Gadolla (1926–1985) je denimo vodil avstrijsko-finsko društvo, Herwig Brandstetter (1929) pa kljub letom sodeluje v številnih humanitarnih organizacijah in veliko potuje po svetu.

skovalno žilico in nagnjenjem do vojaškega poklica. Za duhovniški poklic, ki so si ga izbrali vsi trije Valvasorjevi sinovi – redovniki, sta se pozneje odločila le še dva njegova pravnuka, rojena sredi 18. stoletja, sredi 20. stoletja pa tudi Egon Ehrlich, ki je nazadnje namesto talarja oblekel vojaško uniformo. Odločanje za častniško pot je bilo vsekakor povezano z družinskimi in družbenimi okoliščinami; pogosto so namreč nanjo stopili plemiški sinovi s skromnim premoženjem, medtem ko je plemstvo v 19. stoletju vse manj polnilo duhovniške vrste.

Med splošnimi ugotovitvami naj navedem še eno: rodbine plemičev in njihovih potomcev bolj kot druge zavestno gojijo védenje o svojem izvoru. Tako se pri njih vedno najde kdo, ki se ukvarja z genealogijo in poskrbi za negovanje zavesti o rodbini med njenimi člani. Plemiči in njihovi potomci imajo tako že izdelane rodovnike in vzdržujejo vsaj občasne stike tudi s širšim živečim sorodstvom, tako po moških kot po ženskih vejah; bolj zavzeti za rodbinsko tradicijo izvirajo pogosteje iz slednjih, neplemiških odrastkov. Rodbinska zavest je pri plemiških potomcih močnejša, tako da je odkritje »ključnih oseb« pri pričujoči raziskavi odločilno pripomoglo k ugotovitvi najmlajših generacij in vzpostavitvi stika z njimi. Vendar pa so pri obeh živečih vejah, Resingenovi in Gadolovi, obstajale bele lise, »izgubljeno sorodstvo«, ki ga je bilo treba odkriti s precej prizadevanja in potrpljenja, včasih že kar po »detektivski« metodi. Iskanje je neredko dalo rezultate šele potem, ko se je zdelo, da poti naprej ni.

Poleg potomcev rodbin vitezov Resingen in Gadolla ostanejo za nadaljevanje Valvasorjevega rodu odprte še druge možnosti, ki ostajajo iz objektivnih razlogov neraziskane, in sicer **nezakonski potomci**.¹³⁴ Častniki bi jih lahko zaplodili med službovanjem po monarhiji, plemiške gospodične so jih morda rodile daleč od oči bližnjih, kjer so tudi ostali. Ti potomci so za raziskovalce Valvasorjevega potomstva seveda za vedno izgubljeni, kolikor se morda ne zgodi kaj podobnega čudežu, kar bi jih nepričakovano prineslo na površje. Tako brez spominov Franca Ksaverja barona Diensperga iz leta 1835 najverjetneje ne bi nikoli izvedeli za njegovega nezakonskega bratranca Petra Fischerja (1801–1896), ampak bi se morali zadovoljiti le z bežno omembo »nekega Fischerja« pri njegovem pranečaku Francu vitezcu Gadolli. Naključju se lahko zahvalimo, da smo zasledili kar štiri nezakonske otroke Gabrijela Pauerja, rojene med letoma 1853 in 1860 v Gradcu. Čeprav se je zdelo, da so bili zakonski in so celo nosili Pauerjev priimek, je šlo za prevaro, ki jo je razkrila poznejša uradna sprememba hčerkinega priimka in vpisa imena očeta. Ni izključeno, da se je rod Gabrijela Pauerja po enem ali dveh odrastlih otrocih nadaljeval in je torej Valvasorjevih bioloških potomcev morda danes več od ugotovljenih.

¹³⁴ Po naključju je bil, denimo, odkrit krst nezakonskega otroka Antona Valvasorja (1719–1761), člana druge rodbinske veje, ki jo je zasnoval polihistorjev stric Adam: v župnijski cerkvi na Vačah je bila 16. avgusta 1753 krščena deklica Marija, ki jo je rodila Antonova »konkubina« Marija Vozel (Nadškofjiski arhiv Ljubljana (= NŠAL), ŽA Vače, R 1748–1763).

Valvasorjevi potomci v številkah

Generacije	Rojeni skupaj	Od tega odrasli	Rojeni v letih	Živi dne 1. 1. 2011
1. generacija – otroci	13	6	1674–1693	0
2. generacija – vnuki	5	3	1706–1719	0
3. generacija – pravnuki	18	14	1732–1756	0
4. generacija – prapravnuki	91 ¹³⁵	6	1772–1801	0
5. generacija – 3-krat pravniki (Resingenova + Gadollova + Dienspergova veja)	17 (7 + 2 + 8)	13 ¹³⁶ (4 + 2 + 7)	1796–1845 Res: 1799–1812 Gad: 1796–1797 Dien: 1815–1845	0
6. generacija – 4-krat pravnuki (Resingenova + Gadollova + Dienspergova veja)	22 (8 + 6 + 8)	16 (6 + 6 + 4)	1824–1864 Res: 1824–1837 Gad: 1846–1861 Dien: 1833–1864	0
7. generacija – 5-krat pravnuki (Resingenova + Gadollova + Dienspergova veja)	28 (9 + 17 + 2)	22 ¹³⁷ (5 + 15 + 2)	1843–1907 Res: 1843–1860 Gad: 1883–1907 Dien: 1860–1876	0
8. generacija – 6-krat pravnuki (Resingenova + Gadollova veja)	24 (7 + 17)	23 (7 + 16)	Res: 1869–1887 Gad: 1919–1944	8 (0 + 8)
9. generacija – 7-krat pravnuki (Resingenova + Gadollova veja)	27 (9 + 18)	26 (9 + 17)	Res: 1894–1921 Gad: 1945–1974	16 (0 + 16)
10. generacija – 8-krat pravnuki (Resingenova + Gadollova veja)	39 (11 + 28)	še ne vsi	Res: 1921–1956 Gad: 1974–2006	37 (9 + 28)
11. generacija – 9-krat pravnuki (Resingenova + Gadollova veja)	20 (20 + 0)	še ne vsi	Res: 1951–2007 Gad: še nič	20 (20 + 0)
12. generacija – 10-krat pravnuki (Resingenova + Gadollova veja)	26 (26 + 0)	še ne vsi	Res: 1980–2001 Gad: še nič	26 (26 + 0)
Vseh 12 generacij	248		1674–2007	107

Genealoški pregled Valvasorjevega potomstva tako ne more biti stodontno popoln, a vsekakor zajema vse njegove legitimne potomce, ki so odrasli oziroma odraščajo danes. Evidentiranih legitimnih je 241, v končnem številu 248 pa je zajetih tudi pet v 19. stoletju rojenih nezakonskih otrok in hčerki enega od njih, umrli brez potomstva. Skoraj gotovo se je rodil še kak nezakonski, za katerega iz objektivnih razlogov ne vemo. Poleg tega je zelo verjetno prišel na svet tudi kak zgodaj umrli zakonski otrok, o katerem ni dosegljivih podatkov. Razloga sta dva: pri zgodnejših generacijah izgubljene matične knjige, pri zadnjih, rojenih v 20. in 21. stoletju, pa odvisnost od podatkov, ki so jih prispevali živeči potomci sami.

¹³⁵ Vključno z nezakonskim Petrom Fischerjem (1801–1896).

¹³⁶ V Diensperovi veji sta všteti tudi obe hčerki nezakonskega Petra Fischerja (1801–1896), rojeni v letih 1844 in 1845.

¹³⁷ Upoštevani so vsi štirje nezakonski (lažno zakonski) otroci Gabrijela Pauerja, rojeni v letih 1853–1860. Odprto ostaja vprašanje, ali je odrasel njegov najstarejši sin Josef Pauer (1853).

IV. Valvasor v spominu in zavesti svojih potomcev

Z vprašanjem, koliko so Valvasorjevi potomci poznali svojega prednika in cenili njegovo delo, stopamo na sila negotova tla. Pričevanja o njihovem odnosu do polihistorja so namreč zelo dolgo skoraj izključno samo posredna. Kaj so posamezniki o Janezu Vajkardu v resnici vedeli, ali so prebirali njegovo *Slavo vojvodine Kranjske* in koliko so nanj zavestno ohranjali spomin, ostaja za večino od njih neznanka vse do prapravnika Franca Ksaverja barona Dienersperga (1773–1846) in njegovega nečaka, Valvasorjevega prapravnika Franza viteza Gadolle (1797–1866). Dienersperg, graščak na Dobrni, je iz Valvasorjeve *Slave* črpal iz rodoslovnih razlogov in je polihistorja poznal kot svojega prednika, ne da bi mu posvečal posebno pozornost. Generacijo mlajši Gadolla, »mali štajerski Valvasor« z Blagovne in Turna pri Škalah, je Valvasorjevo delo, nasprotno, preučeval iz zgodovinsko-raziskovalnih nagibov, vendar ni natančno ugotovil svojega sorodstvenega razmerja s kranjskim polihistorjem. Medtem ko je sorodnike Dienersperge sam obveščal o svojih dognanjih, namreč od njih najverjetneje nikoli ni dobil ključnega podatka, da je Valvasorjev prapravnuk.¹³⁸

Podlage za ohranjanje osebnega spomina na Janeza Vajkarda Valvasorja so bile pri njegovem potomstvu že v izhodišču zelo šibke. Hčerki iz drugega zakona sta se svojega očeta komajda spominjali, saj je bilo prvi ob njegovi smrti pet let in pol, druga pa je dopolnila kvečjemu štiri leta in v najslabšem primeru ni štela niti poldrugo leto. Tudi otroci iz prvega zakona, stari leta 1693 od devet do petnajst let, očeta niso mogli prav dobro poznati, še posebej če v njegovem zadnjem, krškem obdobju, res niso več živeli pri njem, kar zagotovo velja za starejšega sina – šolarja. Zanesljiv spomin na kranjskega polihistorja je tako v družini ugasnil leta 1752 s smrtjo njegovih zadnjih dveh sinov, patrov Donata in Štefana, ki sta ob očetovi smrti štela devet in deset let.

Osamljeno pričevanje o Valvasorju, nastalo pod peresom katerega njegovih otrok, je omemba očeta v pismu najstarejšega sina patra Alojzija leta 1703,¹³⁹ hkrati edini vir – a vprašljivo, če tudi zanesljivo –, da je polihistorjeva knjižnica prišla v Zagreb kot donacija zagrebškemu škofu. Razen Alojzijeve oporoke, ki jo je napisal še kot novic (1698),¹⁴⁰ in oporoke hčerke Katarine Frančiške pl. Jurič (1743)¹⁴¹ ne poznamo sicer nobenega drugega pisánja, pod katero bi bil podpisan kateri od polihistorjevih sinov ali hčera, kakor tudi ne pisanj njegove vdove Ane Maksimile.

¹³⁸ Gadolla se je raziskovalno ukvarjal z Dienerspergovo rodbino in bil s sorodniki v stalnih stikih. Med drugim je vedel celo to, da so sredi 19. stoletja podedovali in prodali Hohenwartovo hišo v Krškem (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, fol. 12), po golem naključju prav tisto stavbo, ki je vsaj od leta 1859 povsem neupravičeno veljala za Valvasorjev zadnji dom (!) (B. GOLEC, Neznano in presenetljivo (kot v op. 111) 336–337; podrobno o tem: isti, Neprava Valvasorjeva hiša).

¹³⁹ Objava: I. VRHOVNIK, Kako je prišla Valvasorjeva knjižnica v Zagreb? *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 9 (1928), 108–110.

¹⁴⁰ Arhiv Republike Slovenije (= ARS), AS 308, Zbirka testamentov, II. serija, fasc. V 1–16, testament V–7, 21. 7. 1698.

¹⁴¹ Prav tam, fasc. I 1–13, testament I–12, 4. 5. 1743.

O Valvasorjevi »posmrtni prisotnosti« v življenju žene, otrok in dveh naslednjih generacij lahko dobimo vsaj približno podobo predvsem iz zapuščinskih inventarjev članov družine. Kot poglobitvo se ob tem zastavlja vprašanje, ali je v zapuščinah umrlih potomcev in njihovih bližnjih zaslediti karkoli, kar je bilo zagotovo ali vsaj potencialno še Valvasorjeva osebna last. Pričakovanja sicer ne morejo biti posebej velika ob dejstvu, da je dobršen del polihistorjeve intelektualne zapuščine že kmalu po njegovi smrti prešel v tuje roke. Matematične in druge instrumente ter preostanek knjižnice je namreč odkupil Franc Albreht pl. Seethal, a morda se je med temi predmeti znašlo še kaj drugega. Vmes bi bili lahko, denimo, ostanki korespondence in drugih pisanj, ki jih je Janez Vajkard izpričano odnesel s seboj z Bogenšperka v Krško in so jih tam popisali nekaj tednov po njegovi smrti. Nekatero dobrih šest let pozneje, leta 1700, še zasledimo v zapuščini tedaj umrlega Janeza Jožefa pl. Graffenwegerja, skrbnika Valvasorjevih otrok iz prvega zakona.¹⁴² Kako pa so si dediči iz obeh zakonov razdelili polihistorjeve premičnine, viri ne povedo. Vdove najbrž niso zanimali pokojnikovi papirji, razen onih poslovne in dokazne narave, zato so slej ko prej končali v peči. Nekateri bi z Ano Maksimilo v najboljšem primeru še lahko prišli na njen novi dom na Gracarjevem turnu oziroma v kostanjeviški samostan, v varstvo tamkajšnjega opata kot skrbnika še nerazdeljene dediščine, namenjene štirim starejšim otrokom.¹⁴³ Ker pa so vsi trije sinovi postali redovniki in kot taki niso imeli lastnega premoženja, se je ta del Valvasorjeve potencialne intelektualne zapuščine zlahka brez sledu porazgubil po samostanih. Po zapuščinskih inventarjih je tako mogoče brskati le za morebitnimi polihistorjevimi predmeti, ki so prišli v ženske roke – v last njegove vdove in hčera.

Žal je ohranjenost inventarjev zapuščin Valvasorjevih sorodnikov precej nezavidljiva. Za stoletje po polihistorjevi smrti so na voljo le inventarji zapuščin štirih njegovih neposrednih potomcev, in sicer najmlajše hčerke Regine Konstancije, obeh njenih hčera in enega vnuka. Vsi so za povrh nastali šele v drugi polovici 18. stoletja, med letoma 1755 in 1789. Širši časovni razpon od leta 1710 do 1793 pokrivajo zapuščinski inventarji nekrvnih sorodnikov, tj. k Valvasorjevim ženskam priženjenih mož: vdovinega drugega soproga, obeh mož hčerke Regine Konstancije in njenih štirih zetov. Vseh deset popisov zapuščin se torej nanaša na sorodstvo najmlajše hčerke, pri čemer jih je osem nastalo na Dolenjskem, na Gracarjevem turnu ali nedaleč od njega. Za ohranjanje Valvasorjevih predmetov skozi daljši čas bi te okoliščine sicer znale biti ugodne, toda ugotovitve o morebitni »valvasoriani« v posesti njegovega podgorjanskega potomstva niso spodbudne, temveč prej narobe. Kulturno in intelektualno okolje sorodstva v prvih desetletjih po polihistorjevi smrti namreč ni bilo posebej naklonjeno negovanju spomina na njegovo delo in s tem tudi ne ohranjanju Valvasorjeve intelektualne dediščine v materialni obliki.

Edini predmet, ki ga lahko z gotovostjo pripišemo Janezu Vajkardu, zasledimo v zapuščinskem inventarju drugega moža njegove vdove Janeza Herbarda pl. Buseti, umrlega leta 1724 na Gracarjevem turnu. V popisu Busetovih listin je navedena

¹⁴² B. GOLEC, *Neznano in presenetljivo* (kot v op. 111) 352.

¹⁴³ O usodi zapuščine prav tam, 354–355.

pogodba o nakupu Valvasorjeve hiše v Krškem leta 1693. To je hkrati skoraj vse, kar se je tri desetletja po Valvasorjevi smrti v novem domu njegove vdove sploh še dotikalo polihistorjeve osebe in življenjskega okolja. V istem zapuščinskem inventarju je namreč navedena le še pogodba o prodaji Valvasorjeve hiše leta 1706, danes nepogrešljivo pričevanje za identifikacijo hiše. Več kot pomenljiva je ugotovitev, da pl. Buset v svoji zelo skromni knjižnici, ki je obsegala vsega pet knjižnih naslovov – nobenega ne najdemo trideset prej med Valvasorjevo zapuščino –, ni premogel *Slave vojvodine Kranjske*.¹⁴⁴ Njena odsotnost ne preseneča samo zaradi bližnjega sorodstva Busetove pokojne žene z avtorjem – njenim prvim možem, temveč tem bolj ob dejstvu, da gre za knjigo, ki je bila v prvem desetletju 18. stoletja edina prava »uspešnica« kranjskih plemiških knjižnic.¹⁴⁵

Še slabše stanje ponuja zapuščinski inventar Valvasorjevega zeta Janeza Lovrenca pl. Wernegka iz leta 1710. Mladoletna hči Regina Konstancija (ok. 1690–1755), ki se je samo malo prej, leta 1707, primožila k njemu na Volavče, na novi dom pač ni nosila očetovih spisov ali knjig, zato med Wernegkovimi listinami ni bilo pričakovati nobene Valvasorjeve. A pokojnik tudi sicer ni premogel niti ene same strani tiskane besede,¹⁴⁶ po čemer se je uvrščal v tisto slabo polovico kranjskih plemičev, umrlih v obdobju 1700–1710, ki preprosto ni brala in ni imela knjig.¹⁴⁷

Kulturno okolje na Volavčah, v katerega se je primožila Regina Konstancija, se ni opazneje spremenilo niti po njeni vnovični poroki z Volfom Sigmundom pl. Dienerspergom. V njunem veselem in razsipnem življenju ni bilo veliko prostora za »lepe umetnosti«. Inventurni komisarji namreč niso imeli česa vpisati v rubriko »knjige« ne ob popisu moževe zapuščine na Volavčah leta 1752 ne pri njeni zapuščini tri leta pozneje v Novem mestu.¹⁴⁸ Pisana beseda torej ni bila življenjska spremljevalka zakoncev Dienersperg, podobno kot ni imela domicila še v marsikaterem plemiškem domu, saj knjige pogrešamo v več kot dveh petinah zapuščin kranjskih plemičev, ki so umrli v desetletju 1751–1760 in so za njimi ostali še danes ohranjeni zapuščinski inventarji.¹⁴⁹ Morda sta Dienersperga sicer kdaj premogla kak izvod *Slave vojvodine Kranjske*, a je potem romal v druge roke. Nič več kot kanček upanja, da je bilo temu res tako, daje izjava Regine Konstancije ob moževi smrti: Volf Sigmund naj bi še za življenja izročil večino premičnin svojemu zetu Adamu Nikolaju pl. Iljašiču.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Arhiv Republike Slovenije (= ARS), AS 309, Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani (= Zap. inv.), šk. 123, fasc. L, W–81, 11. 7. 1724.

¹⁴⁵ M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir* (Studia humanitatis, Apes; 1). Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995, 102.

¹⁴⁶ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 123, fasc. L, W–70, 8. 4. 1710.

¹⁴⁷ M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja* (kot v op. 145) 82–83.

¹⁴⁸ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–22, 14. 3. 1752; D–25, 25. 2. in 7. 3. 1755.

¹⁴⁹ Prim. M. ŠTUHEC, *Besede, ravnanja in stvari. Plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja*. Ljubljana : Slovenska matica, 2009, 255.

¹⁵⁰ Spremnj dopis 15. 3. 1752 k: ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 18, fasc. XI, D–22, 14. 3. 1752. – Pri tem je komaj verjetno, da bi morebitni še ohranjeni polihistorjevi rokopisi lahko prišli v roke priženjenih sorodnikov Iljašičev, ki so sicer živeli na Hrvaškem in le občasno v graščini Vrhovo. Zet pl. Iljašič je umrl še pred tastom in prizor, ki se je leta 1748 ponujal ob

Kako malo je bilo Valvasorjevi najmlajši hčerki mar za očetov opus, jasno dokazuje dejstvo, neposredno povezano z njo samo. Regina Konstancija ni poznala niti tistega dela *Slave*, ki obravnava njeno ožjo družino, saj na njenem portretu v nasprotnem ne bi bila napačna letnica rojstva 1688.¹⁵¹ Radoživa gospa pl. Dienerspergova po vsej priliki ni vedela, da bi se o svoji starosti lahko poučila iz očetovega rodovnika v *Slavi vojvodine Kranjske*, iz katerega bi razbrala, da se nikakor ni mogla roditi omenjenega leta, saj je takrat, 28. aprila 1688, prišla na svet njena sestra Katarina Frančiška.¹⁵² Sama je luč sveta v najboljšem primeru zagledala proti koncu leta 1689, potem ko je že izšla *Slava*, toda tudi letnica izida očetovega monumentalnega dela ji očitno ni bila znana. Za vsaj leto dni, če ne celo za tri ali štiri, se prav gotovo ni postarala zavestno, temveč zgolj iz lastne nevednosti, pa tudi zaradi neznanja svoje okolice, ki prek zapuščinskih inventarjev priča o vsej svoji intelektualni in duhovni revščini. Morda pa je Regina Konstancija vedela vsaj za kraj svojega rojstva, ki je za nas še vedno uganka.

Brez odgovora ostaja tudi vprašanje, koliko je *Slavo vojvodine Kranjske* poznalo in prebiralu njeno oziroma Valvasorjevo sorodstvo, živeče v graščinah pod Gorjanci. Izvod *Slave* je v posesti polihistorjevih sorodnikov prvič izpričan šele poldrugo leto po smrti Regine Konstancije. Najdemo ga v kronološko petem zapuščinskem inventarju, nastalem leta 1756, ko je preminil soprog njene hčerke in polihistorjeve vnučkinje, Maks Rudolf grof Paradeiser. Mož je umrl v svojih zrelih letih in se glede na evidentirani knjižni fond kaže kot razmeroma izobražen gospod, četudi z 42 knjižnimi naslovi, popisanimi na Gracarjevem turnu, ni bil kak bibliofil. »Kranjska kronika« je v popisu njegove knjižnice navedena na na videz častnem prvem mestu, a prejkone zaradi svoje oblike in obsega.¹⁵³ Ni izključeno, da je prišla *Slava* v grofove roke prek njegovega priženjenega sorodstva in bi nekoč lahko pripadala celo Valvasorju osebno, saj je bil grof Maks lastnik Gracarjevega turna, kamor se je leta 1699 iz Krškega primožila Valvasorjeva vdova. Vendar pa ne smemo pozabiti, da graščina naslednjih 57 let ni neprekinjeno ostala v rokah Valvasorjevih potomcev. Paradeiser jo je od Dienerspergov najprej kupil (1737) in jim jo po osmih letih (1745) na nek način »vrnil«, ko se je kot vdovec oženil s

---

inventuri njegove zapuščine na Vrhovem, je bil zelo podoben onemu pri zapuščinah obeh Dienerspergov: rubrike »knjige« v inventarju sploh ni, pri Iljašiču pa je ostala prazna celo rubrika »listine« (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 47, fasc. XXIV, J–29, 28. 8. 1748). Iljašiči tu, kot rečeno, niso živeli, saj se v šentjernejskih matičnih knjigah ne pojavljajo, prav tako tudi ne smrt Adama Nikolaja v tamkajšnji mrliški matici (Župnijski urad Šentjernej, R 1731–1739, R 1739–1748, R 1749–1760, M 1732–1747, M 1747–1759).

¹⁵¹ Narodna galerija, Ljubljana, inv. št. NG S 906. Reprodukcijski portret je objavljena v: S. VRIŠER, *Noša v baroku na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993, 89, št. 27.

¹⁵² J. W. VALVASOR, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain*. Laybach, 1689, IX, 109. – Če bi bila Regina Konstancija dvojčica Katarine Frančiške in bi njeno ime v rodovniku izostalo zaradi tiskarske pomote, Valvasor tega ne bi prezrl. Ime Regine Konstancije bi se znašlo med popravki tiskarskih napak na koncu III. ali IV. dela *Slave*, in to tem prej, ker je na koncu XI. knjige več popravkov napak z dveh strani v IX. knjigi (str. 110 in 111), ki neposredno sledita rodovniku (prav tam, XI, s. p., za str. 730).

¹⁵³ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 85, fasc. XXXVI, P–138, 26. 8. 1756, str. 17–25.

polihistorjevo vnukinjo Marijo Katarino Ksaverijo pl. Diensperg.¹⁵⁴ Ob nakupu Gracarjevega turna je slej ko prej našel le prazno ali vsaj dodobra izpraznjeno poslopje. Če pa je bila *Slava*, ki jo najdemo leta 1756 v Paradeiserjevi zapuščini, morebiti nekoč vendarle polihistorjev osebni izvod, je lahko prišla v grofove roke vsaj po dveh poteh: ali so jo ob prodaji pustili v graščini Dienspergi ali pa je tja ponovno prišla z nevesto, Valvasorjevo vnukinjo. Konec koncev je vsaj toliko verjetna tudi podmena, da je grof prinesel v hišo lasten izvod, bodisi iz družinske knjižnice svojega doma bodisi od kod drugod.

Določnejši odgovor se ponuja na vprašanje o provenienci izvoda *Slave*, ki so ga leta 1769 popisali na štajerski Ponikvi v zapuščini druge Valvasorjeve vnukinje Jožefe Katarine (1712–1769), rojene in poročene pl. Diensperg. T. i. Kranjska kronika (*Crainerische Kronik in 4 Theillen in Folio*), navedena med ducatom njenih knjig, povečini molitvenikov za ženske in gosposčini nujno potrebnih pravnih priročnikov, je bila sicer najvrednejša knjiga majhne ponikovske knjižnice. Ocenili so jo na en goldinar,¹⁵⁵ tj. na četrtno vrednosti, kot jo je knjiga dosegala še v začetku 18. stoletja na Kranjskem.¹⁵⁶ Od kod je knjiga v štirih zvezkih priromala na Ponikvo, lahko seveda le ugibamo, a je precej manj verjetno, da bi jo štajerski Dienspergi kupili že konec 17. stoletja, pač v dokaz izvora, zaslug in »slave« svoje rodovine. *Slava* namreč ni navedena med knjigami v zapuščinskem inventarju Petra Dominika pl. Diensperga (1700–1764), moža Jožefe Katarine, ki je umrl pet let pred njo in je premogel samo razne manjše pravne in druge knjige.¹⁵⁷ Tudi v zapuščinskem inventarju njegovega očeta Friderika Ditriha (1646–1715) Valvasorjevega temeljnega dela ne najdemo, pri čemer niso pri tem ponikovskem graščaku popisali niti ene knjige.¹⁵⁸ Ponikovski izvod *Slave* je bil torej ne le last,

¹⁵⁴ B. GOLEC, Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni – 1. del. *Zgodovinski časopis* 62 (2008) 373.

¹⁵⁵ StLA, A. Diensperg, K 2, H 49, 21. 8. 1769, s. p.

¹⁵⁶ Prim. M. ŠTUHEC, *Rdeča postelja* (kot v op. 145) 81.

¹⁵⁷ StLA, Landrecht, K 126, Diensperg (3), 24. 7. 1764, fol. 75. – Najdba Dienspergovih spisov v fondu Deželne pravde za Štajersko je prinesla še nekaj novih ugotovitev o Petru Dominiku. O njegovi materi Suzani Rozaliji, za katero je bilo znano le to, da ni imela plemiških korenin (B. GOLEC, Valvasorjevo neznano potomstvo (kot v op. 112) 295), zdaj vemo, da se je pisala Markhuti in da se je s Friderikom Ditrihom pl. Dienspergom poročila 5. maja 1680 v Celju (StLA, Landrecht, K 124, Diensperg (1), 28. 5. 1715, fol. 194'). Njen brat Ferdinand Markhuti je leta 1687 izpričan kot upravitelj gospostva oziroma gradu Celje (prav tam, april 1687, fol. 112–132). Peter Dominik ob smrti leta 1764 ni bil lastnik gospostva Spodnja Sevnica (*das Guett Unter Liechtenwaldt*), ker je tega kupila z lastnim denarjem žena Jožefa Katarina, in sicer šele leta 1756 (prav tam, K 126, Diensperg (3), 24. 7. 1764, fol. 77). Pri njenem sinu Petru baronu Dienspergu, ki je naredil bleščečo častniško kariero in se zapisal v avstrijsko enciklopediko, je letnica rojstva 1746 napačna (o tej B. GOLEC, Valvasorjevo neznano potomstvo (kot v op. 112) 302–303). Vir prve roke, dopis njegovega strica in skrbnika Donata Alojza štajerski deželni pravdi namreč pravi, da je Peter že leta 1768 s krstnim listom izkazal doseženo polnoletnost 24 let (StLA, Landrecht, K 126, Diensperg (3), 22. 1. 1770, fol. 220). Rodil se je torej leta 1744, kar je tudi logično glede na izpričana datuma rojstva bratov Franca Ksaverja Avguščina 28. avgusta 1742 in Kajetana 18. novembra 1746 (B. GOLEC, Valvasorjevo neznano potomstvo (kot v op. 112) 300, 303).

¹⁵⁸ StLA, Landrecht, K 124, Diensperg (2), 28. 5. 1715, fol. 186–249.

ampak po vsej verjetnosti dediščina polihistorje vnukinje Jožefe Katarine in je morda nekoč pripadal Janezu Vajkardu Valvasorju. Ni izključeno, da je prav to izvod, ki ga je uporabljal še njen vnuk Franc Ksaver baron Dienersperg (1773–1846), ko je leta 1835 na Dobrni pisal spomine in družinsko kroniko. Komaj pa bi verjeli, da bi mlada nevesta Jožefa Katarina prinesla iz svoje kranjske domovine na Ponikvo kar koli drugega, kar je bilo kdaj Valvasorjevo. S Kranjskega je z njo potrjeno prišel le sveženj spisov, ki so se nanašali na graščino Volavče in jih inventar njene zapuščine navaja med listinami.¹⁵⁹

Kot smo videli, je njeno sorodstvo na Gracarjevem turnu sredi 18. stoletja prav tako premoglo izvod Valvasorjevega najpomembnejšega dela. Vendar ta ni bil v lasti njene sestre Marije Ksaverije (1719–1786), vdove Paradeiser, niti njenega drugega moža Maksimilijana pl. Erberga. Za slednjega, ki se je na Gracarjev turn priženil šele malo pred smrtjo leta 1760 in je sicer do zadnjega uradoval kot okrožni glavar v Novem mestu, je glede na navedene okoliščine še razumljivo, da na svojem novem domu ni imel prav nobene lastne knjige.¹⁶⁰ Enako tudi ne njegova žena, Valvasorjeva vnukinja, ki je umrla 26 let za njim (1786), tedaj tretjič poročena Gall pl. Gallenstein. V njeno zapuščino niso uvrstili nobenega knjižnega naslova z Gracarjevega turna, ker plemenita gospa, tako kot že njena mati, očitno ni brala in ni premogla lastnih knjig.¹⁶¹ Tako kakor ona ni bil ljubitelj knjig niti njen tretji mož Franc Saleški Gall pl. Gallenstein, ki je umrl sedem let pozneje (1793) kot stanovski mitničar na Črnučah pri Ljubljani.¹⁶²

»Formo mentis« te Valvasorjeve potomke v drugi generaciji lahko zelo nazorno razberemo iz zasebnega pisma, ki ga je radoživa petdesetletnica 26. junija 1772 pisala z gradu Hmeljnik grofu Karlu Hohenwartu v Ljubljano.¹⁶³ Pismo je napisala v času, ko je dala Gracarjev turn v zakup in se je morda z graščine celo začasno umaknila k hmeljniškemu sorodnikom.¹⁶⁴ Ker je želela svoji hčerki spraviti v kakšno ustanovo in je računala na (pred)pravice pri sprejemu, ki bi jih omogočil njen imenitni rod, je od grofa potrebovala zanesljive rodoslovne in grboslovne podatke. Na Hohenwarta naslovljeno pismo ni posebno po obliki, saj gre za klasično baročno normo pisanja: prejemnikov naslov na ovojnici je v francoščini

¹⁵⁹ »No. 47 Ein Paqtl: daß Gutt Vollauze betref« (StLA, A. Dienersperg, K 2, H 49, 21. 8. 1769, s. p.).

¹⁶⁰ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 24, fasc. XIII, E–37, 25. 4. 1760.

¹⁶¹ Prav tam, šk. 39, fasc. XX, G–164, 17. 7. 1786.

¹⁶² Prav tam, šk. 39, fasc. XX, G–177, 19. 9. 1793.

¹⁶³ Franc Karel grof Hohenwart s polnim naslovom »von und zu Hohenwart, Rabensperg und Raunach« je bil sicer dedni stolnik (*Truchses*) Kranjske in Slovenske Marke (ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 111, Hohenwarth). O rodbini Hohenwart prim. A. PIRJEVEC, Hohenwart. V: *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1925–1932, 330–331.

¹⁶⁴ Tu sta namreč gospodarila zakonca, s katerima jo je vezalo kar dvakratno sorodstvo – graščak Ernest Engelbert grof Paradeiser je bil bratranec njenega prvega moža, graščakinja Alojzija, roj. baronica Valvasor, pa njena mrzla sestrična, vnukinja polihistorjevega polbrata Janeza Karla. O sorodstvenih razmerjih: J. B. WITTING, Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV. Wien 1894, 133–135, 142–145.

(*Monsieur Monsieur Charles Comte De Hochenwarth Press: a Labac*), vsebina pa suha in neosebna. Bolj posebni sta polomljena in pravopisno slaba nemščina ter nevednost, »nevredna« Valvasorjeve vnukinje. Naj Marija Ksaverija v prevodu spregovori sama:

»Blagorodni državni grof! Prečastiti gospod, prosim, ne zamerite mi, da si drznem Vaše blagorodje vznemirjati s svojim slabim pisanjem. Moji hčerki si močno želita priti v ta ali oni zavod (Stiftung) in ker se ni znam pomagati na noben drug način, se zatekam k Vašemu blagorodju in najponižneje prosim milosti zase in za svoji hčerki, naj se razišče, ali so tile predniki (disse annen), ki sem jih na različne načine dobila skupaj, pravi (gerecht seind). In prosim tudi za milost, da me spomnite, kakšne barve vsebujejo grbi teh družin. Morda bi bilo dovolj tudi, če bi jih samo narisali. S svojimi se najponižneje priporočim za milost in ostajam z vsem spoštovanjem najpokornejša služabnica Vašega blagorodja Marija Ksaverija Gall, rojena Dienersperg.«¹⁶⁵

Glede na vsebino je bil pismu priložen tudi danes izgubljeni seznam z imeni družin prednikov obeh pošiljateljčininih hčera, takrat dvajsetletnih grofic Paradeiser. Kot izhaja iz pisma, pa je imela njuna mati komaj kaj predstave o svojih in moževih prednikih, kaj šele o rodbinskih grbih. Gospa pl. Gallova, roj. Dienersperg, nekoč bržkone varovanka uršulink, resda ni mogla biti posebej izobrazena, vendar iz njenega pisanja le premočno bije ignoranca do opusa njenega deda. Ko bi to pismo prebiral takrat že skoraj 80 let pokojni Janez Vajkard Valvasor, bi se mu ob brezbriznosti in nevednosti njegove vnukinje lahko milo storilo, pa čeprav je šlo »samo za žensko«.

»Čast« potomstva na Gracarjevem turnu sta v tem pogledu reševala njena dva sinova, nesrečna zblaznela grofa Paradeiserja, oba šolana človeka. Ni nepomembno, da sta bila prva moška potomca v tej rodbinski veji, ki sta jo dotlej predstavljali ženski, ti že zaradi svojega spola deležni bistveno manj izobrazbe in do te tudi izpričano zelo indiferentni. Njun prvi sin oziroma vnuk Kajetan grof Paradeiser (1751–1812) je postal frančiškanski duhovnik, medtem ko se je njegov brat dvojček Lovrenc Regulat (1751–1823) po morda že začetem, a nedokončanem bogoslovju vrnil na Gracarjev turn. Ko je šel leta 1789 tudi sam po poti duševno zbolelega brata frančiškana, so na njegovem domu popisali precej obsežno knjižnico, ki jo je dopolnjeval vse do nekaj let pred smrtjo.¹⁶⁶ Grof je tako ali drugače obvladal več jezikov in si pri tem pomagal z različnimi slovarji in priročniki, ni pa moč vedeti, ali je bil sam pisec peščice nedatiranih pravniških in računskih rokopisov. Med

¹⁶⁵ ARS, AS 730, Gospostvo Dol, fasc. 119, Genealogica A–P, Gall pl. Gallenstein. – Druga roka je pozneje na ovojnico pripisala, da gre za t. i. »preverjanja prednikov« (*Ahnen Proben*) »Paradeiserice ali Gallovke« (*Paradeiserin oder Gallin*).

¹⁶⁶ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 92, fasc. XXXVIII, P–215, l. 8. 1789, str. 3–8. – V njegovi zapuščini so našli 149 naslovov zelo različnih žanrov, največ strokovnih knjig, skupaj triinpolkrat toliko, kot jih je imel 33 let prej njegov oče (42). Knjižnico je mladi grof izpopolnjeval vsaj do leta 1785, kar nekaj naslovov je bilo še iz 17. stoletja, vmes pa tudi posamezni zgodnejši tiski, med njimi najstarejši iz leta 1533, v Wittenbergu natisnjena Larionova Kronika. Naslove iz zadnjih treh desetletij pred grofovo smrtjo lahko upravičeno štejejo za njegove lastne pridobitve, saj je bil pri hiši edini moški poleg malo izobraženega očima pl. Galla.

knjigami je na dvanajstem mestu Valvasorjeva *Slava*, delo njegovega pradedu, skrita za standardnim naslovom »Krainische Kronik 4 Theilk«.¹⁶⁷ Če je po spletu srečnih okoliščin to vendarle izvod, ki je nekoč pripadal samemu Janezu Vajkardu Valvasorju, je torej izpričan natanko sto let po izidu knjige in zadnjič v rokah piščevega kranjskega potomstva.

Zadnji morebitni preostanki polihistorjeve materialne dediščine, ne samo intelektualne, ki bi še bili lahko v posesti njegovih kranjskih potomcev, so izginili na prelomu v 19. stoletje, ko je Jožefa Sedej (1753–1810), sestra nesrečnega grofa Lovrenca Regulata, leta 1800 prodala Gracarjev turn in se malo zatem iz Novega mesta preselila v Ljubljano.¹⁶⁸ Medtem ko o duhovnem profilu njene starejše, zgodaj umrle sestre Terezije, ne vemo ničesar, je bila Jožefa očitno precej podobna svoji materi in babici. Ko je leta 1810 umirala, je v narekovani oporoki z domala »lekarniško natančnostjo« razdelila med svoje tri pastorko vso svojo neskromno obleko in nakit, niti sledu pa ni v njeni zadnji volji o knjigah ali čem podobnem. Zadnja Valvasorjeva kranjska pravnukinja je bila v tem pogledu pravo nasprotje svojega pradedu in bratov.¹⁶⁹

Odnos potomcev do Valvasorjevega imena in opusa je, razumljivo, v precejšnji meri pogojevalo tudi siceršnje spreminjajoče se vrednotenje kranjskega polihistorja skozi čas. Če si je Valvasor v rodni deželi in tudi zunaj nje ustvaril prepoznavno ime in je njegovo »Kranjsko kroniko v 4 delih« prva desetletja po izidu premogla vsaka kranjska plemiška hiša, ki je dala kaj nase,¹⁷⁰ se njen avtor s tem še zdaleč ni trajno zasidral v zavest svojih rojakov. Čeprav je s svojim delom bolj kot kdor koli drug ponesel v svet védenje o kranjski deželi, so bili doma sposobni doumeti pravo vrednost njegovega dela šele razsvetljenci sto let pozneje.¹⁷¹ Do polne veljave je prišla s še večjo zamudo, v znanosti in ljudski (neplemiški in nemeščanski) kulturi bolj naklonjenih okoliščinah 19. stoletja.

Na Valvasorjev pomen in zasluge so morali Kranjce opozarjati tujci. Zgovorne so besede Bretonca Baltasarja Hacqueta (1784), ki se navezujejo na njegov obisk Valvasorjevega domnevnega groba na Mediji, kjer je razočaran zaman iskal kakršen koli pomnik na zaslužnega polihistorja. Četudi je opis njegovih občutkov morda nekoliko patetično pretiran, pa zagotovo ne more biti tako daleč od resnice:

¹⁶⁷ ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 92, fasc. XXXVIII, P–215, l. 8. 1789, str. 3–8.

¹⁶⁸ Njen očim Franc Saleški Gall pl. Gallenstein, ki se je na Gracarjev turn priženil, ob svoji odselitvi zanesljivo ni odnesel iz graščine česar koli Valvasorjevega ali valvasorjevskega. Ko je leta 1793 premilil kot stanovski mitničar – pobiralec mostnine na Črnučah pri Ljubljani, namreč v svoji zapuščini ni premogel prav nobene knjige (ARS, AS 309, Zap. inv., šk. 40, fasc. XX, G–177, 19. 9. 1793).

¹⁶⁹ ARS, AS 308, Zbirka testamentov, I. serija, fasc. S 237–412, testament S–412. 11. 11., 12. 11. in 14. 11. 1810.

¹⁷⁰ V inventarjih kranjskih plemičev iz obdobja 1701–1710 je bila *Slava* najpogosteje zastopana knjiga, po M. Štuhcu edini pravi »bestseller« svojega časa. Zaslediti jo je bilo v skoraj tretjini (32,4 %) zapuščinskih inventarjev (23 od 71) ali pri blizu treh četrtinah (71,9 %) tistih plemičev, ki so premgli vsaj eno knjigo (23 od 32) (M. ŠTUHEC, Rdeča postelja (kot v op. 145) 102; izračuna deležev po podatkih na str. 25, 83, 102).

¹⁷¹ Prim. B. REISP, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1983, 262.

»Premislek, ki sem ga tu z nemajhnim čustvom naredil o velikih zaslugah tega edinega moža, ki ga je dežela kdaj imela in kakršnega morda ne bo mogla pokazati še stoletja, mi je dal več kot jasen dokaz o propadu »nacije«, kar zadeva njeno marljivost in znanosti; kajti kolikor se morem spomniti, o zaslugah tega skoraj nedosegljivega moža nisem nikogar v deželi slišal govoriti s primernim spoštovanjem, temveč največkrat z grobim zaničevanjem, namesto da bi bili nanj ponosni (sic!).«¹⁷²

Ponovno odkrivanje Valvasorja sodi torej šele v čas, ko je ime rodbine Valvasor na Kranjskem že ugašalo z zadnjimi moškimi predstavniki rodu.¹⁷³ Nihče več se ni mogel z njim ponašati kot s svojim prednikom in po smrti polihistorjevega zadnjega sina (1752) za povrh ni bilo nikogar s tem priimkom, ki bi izviral neposredno od Janeza Vajkarda. Tako je Valvasorjevo ime v spominu in zavesti njegovih potomcev tem laže bledelo in slednjič potonilo v pozabo, prav tako kakor tudi njih samih ni nihče več prepoznaval kot polihistorjeve potomce. Kot bomo videli, so morali svojega prednika v 19. in 20. stoletju odkrivati na novo, pri čemer je bilo njihovo zanimanje zanj le delno povezano z Valvasorjevim naraščajočim pomenom in veljavo, ki jo je dobival na rodnem Kranjskem.

Štajerska veja potomstva, drugače kot izumrla kranjska, razumljivo ni mogla imeti enakega odnosa do Valvasorjevega domoznanskega opusa, vezanega na sosednjo, ne na njihovo deželo. Koliko so ponikovski Dienerspergi, Valvasorjevi pobaronjeni pravniki, poznali prednikovo delovanje, vemo le v obrisih. *Slava vojvodine Kranjske* v domači knjižnici leta 1769 je namreč do tridesetih let 19. stoletja edini dokaz, da so vedeli za njegovo ime in delo, vsekakor pa se je vedenje o sorodstveni povezavi z Valvasorjem sčasoma izgubilo. Zadnji Dienerspergi na Štajerskem so ga morda poznali še v drugi polovici 19. stoletja,¹⁷⁴ kar zagotovo ne velja za njihovo odcepljeno žensko vejo, katere začetnica je bila Barbara baronica Dienersperg (1772–1841), omožena z Johannom vitezom Gadollo (1757–1832), graščakom na Blagovni pri Šentjurju. Njun edini sin, Valvasorjev prapravnuk Franc vitez Gadolla (1797–1866), eden od dveh polihistorjevih potomcev, pri katerih se je doslej izrazito pokazalo zanimanje za zgodovino in domoznanstvo, namreč v

¹⁷² Hacquet tu še nadaljuje: »Tako so zasluge zaničevane pod brezdeljem nevednosti in pod pregrehami. Kako je moralo vendar plemstvo svojčas združevati marljivost, učenost in gospodarstvo, nato pa so čez čas, nasprotno, v tujih deželah zapravljali denar bohotnost, razkošje itd., ne da bi prinašali domov najmanjšo korist, tako da dandanašnji večine rodbin v vseh njenih članih v primerjavi s predniki ni več mogoče prepoznati« (B. HACQUET, *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogtums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Laender. Dritter Theil*. Leipzig : J. G. I. Breitkopf, 1784, 20–21).

¹⁷³ Zadnji Valvasor na Kranjskem naj bi bil sekavski kanonik Franc Jožef, umrl leta 1795 v Ljubljani v starosti 90 let (B. REISP, *Kranjski polihistor* (kot v op. 171) 65). O njegovi smrti: L. SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz : Selbstverlag, 1905, 208.

¹⁷⁴ Anton Aleks baron Dienersperg (1820–1889), ki je nadaljeval spomine svojega očeta, je lahko v njegovem genealoško-biografskem orisu rodbine Dienersperg naletel na omembo Valvasorja kot prednika in na več mestih na očetovo sklicevanje na *Slavo vojvodine Kranjske*; enako velja za njegovo hčer in vnuka s priimkom Kofler, umrla leta 1908 in 1914 (prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 25) 16–20).

domači hiši ni prejel izročila o kranjskem predniku in je moral sorodstvene vezi z Valvasorji odkrivati na novo. Pa čeprav je Gadollov dom v njegovih mladih letih veljal za »domovanje znanosti« z obsežno knjižnico in več zbirkami, o čemer nadvse naklonjeno piše družinski gost nadvojvoda Janez (Johann) Habsburški.¹⁷⁵

Franz Gadolla se je v poznejših letih, sredi 19. stoletja kot zelo dejaven član Historičnega društva za Štajersko intenzivno ukvarjal z domoznanstvom svoje ožje domovine, Spodnje Štajerske, še zlasti v poldrugem desetletju, ki ga je preživel kot graščak na Turnu pri Škalah. Tam je med drugim sestavil izčrpen rokopis o svojih prednikih in njihovem sorodstvu.¹⁷⁶ Vsebinsko tehten spis, zasnovan na dokumentih, rodbinskem izročilu, lastnem védenju in opažanjih, je za nas še posebej zanimiv v tistem delu, kjer obravnava rodbino Valvasor. Besedilo je namreč neposredno pričevanje o pomanjkljivem védenju potomstva o Valvasorjih kot prednikih. Gadolla je ugotovil, da se je njegova praprababica Regina Konstancija, por. pl. Dienersperg, rodila kot baronica Valvasor, zato je tudi Valvasorjevo rodbino vključil v svojo genealogijo vse od njene priselitve iz Bergama do izumrtja po moški strani v 18. stoletju. Čeprav je dobro poznal in cenil Janeza Vajkarda Valvasorja in je tudi na drugih mestih večkrat citiral *Slavo*, pa nikakor ni mogel dognati, da je bila Regina Konstancija prav njegova hči, ampak je zapisal, da bo treba njenega očeta šele identificirati iz rodovnika Valvasorjev, objavljenega v *Slavi vojvodine Kranjske*.¹⁷⁷ Gadolla je – verjetno pozneje – napisal še krajši sestavek o Valvasorjih, iz katerega izhaja, kako močno si je prizadeval, da bi svoji prednici med znanimi moškimi Valvasorji našel očeta. Žal se mu – ironija usode – ni posrečilo vzpostaviti enačaja med »očetom« Slave in očetom svoje praprababice. V zgodovinskem prikazu rodbine Valvasor, ki v glavnem temelji na *Slavi*, je svoji prednici pripisal kar deset (!) potencialnih očetov iz Valvasorjeve rodbine, med drugim celo vse tri njene odrastle polbrate, za katere ni vedel, da so postali redovniki in da po letih rojstva nikakor ne bi mogli biti njeni očetje. Pravemu očetu se je še najbolj približal pri polihistorjevem bratu Volkfangu in polbratu Janezu Karlu. Da svoje prednice nikakor ni mogel povezati z Janezom Vajkardom, je bilo krivo zmotno, z ničemer utemeljeno prepričanje o rojstvu Regine Konstancije med letoma 1694 in 1696, ko je bil polihistor že mrtev.¹⁷⁸ Sredi 19. stoletja, vsekakor

¹⁷⁵ A. SCHLOSSAR, *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen* (kot v op. 13) 28.

¹⁷⁶ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 911, Genealogische Notizen über mehrere adelige mir anverwandte Familien, die im Zillier Kreise begütert sind, oder waren. – Rokopis obsega 17 popisanih folijev izpod peresa dveh rok, čistopiščeve-prepisovalčeve (fol. 1–15°) in avtorjeve (fol. 15°–17°). Nastal je po smrti piščevega bratranca Ferdinanda barona Dienersperga 1853, kar je zadnji datirani podatek. Domala identičen rokopis, le da brez avtorjevega dodatka o umrlih sodobnikih, je datiran s 4. majem 1854, ko ga je Štajersko historično društvo prejelo v hrambo (prav tam, Gruppe 2, Hss. 742).

¹⁷⁷ Prav tam, Hss. 911, fol. 5°–6. – Povedni odstavek v razdelku o Valvasorjih se glasi: »1714 heirathete Regina Constanzia Freiin v. Valvasor der Wolf Ritter v. Dienersberg, der 1679 geboren wurde; 1751 starb derselbe. Dieser Wolf v. Dienersberg scheint noch in Krain begütert gewesen zu sein, wo auch die Valvasors viele Besitzungen hatten. In der Khronik des Weichart Freiherr v. Valvasor ist die Genealogie dieses Geschlechtes genau angeführt, der Vater dieser Regina Constanzia muß erhoben werden.«

¹⁷⁸ StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 568, fol. 2°–4°. – Gadolla je pravilno ugotavljal, da se je Regina Konstancija rodila že po izidu *Slave*, ker njenega imena ni v objavljenem Val-

po smrti matere (1841), je Gadolla svojim sorodnikom Dienerspergom, verjetno sestrični Kajetani, por. grofici Hoyos, v rodovniku rodbine Dienersperg sporočil, da je bila Regina Konstancija pl. Dienersperg »sorodnica ali morda vnukinja znamenitenega Valvasorja«. ¹⁷⁹ Dienerspergi, ki so imeli o Valvasorju kot predniku trdne dokaze, pa Gadolle vendarle niso poučili, da je šlo za polihistorjevo hčer, ne za vnukinjo ali nečakinjo. Na sorodstvo z znanstvenikom Valvasorjem je bil vitez Gadolla sicer zelo ponosen in je celo poudaril, da je po svoji praprababici, rojeni Valvasor, podedoval ljubezen do »domovinske zgodovine« (!), ¹⁸⁰ polihistorja je imenoval celo »kranjski Livij«. ¹⁸¹

Povedano je tem bolj zanimivo ob dejstvu, da je Gadollov stric Franc Ksaver baron Dienersperg (1773–1846) vendarle natanko poznal svojo rodoslovno linijo vse do Valvasorja. Iz dokazovalnih nagibov za plemiško genealogijo, konkretno za povzdignitev v naziv komornika, je namreč v desetletju med 1830 in 1840 načrtno zbral svoje genealoške podatke. ¹⁸² Tako je Franc Ksaver leta 1835 v svojem genealoško-biografskem rokopisu o Dienerspergih pravilno navedel sorodstveno razmerje med Janezom Vajkardom in njegovo hčerko, svojo prednico, vendar temu ni posvečal posebne pozornosti. ¹⁸³ Valvasorjevo ime je bilo omenjeno že na enem

---

vasorjevem rodovniku. Ni pa vedel niti, kdaj je umrla, niti, koliko je bila ob smrti stara, saj ni vpisana v nobeno mrliško matico (!) in podatka ni mogel pridobiti iz cerkvenih matic. Na podlagi napačne letnice njene poroke z Dienerspergom (1714 namesto 1711) je sklepal, da je imela ob poroki kakšnih 18 ali 20 let in naj bi bila torej rojena okoli 1694–1696. Zelo nenavadno se zdi, da ji kot nevesti ni pripisal več kakor 20 let. Žal mu ni bilo znano, da se je Regina Konstancija poročila z Dienerspergom že kot vdova. Očitno ni pomislil niti na to, da bi v primeru rojstva leta 1694 vseeno lahko bila polihistorjeva hči, rojena pač že po njegovi smrti, za katero je poznal le letnico. Zdi se, kot bi se bal lastne smelosti, če bi Janeza Vajkarda uvrstil vsaj med potencialne očete svoje praprababice.

¹⁷⁹ »... eine Verwandtin oder vielleicht eine Enkelin des berühmten Valvasors« (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Stammbaum meiner seel. Fr. Mutter Barbara von Gadolla geb. Freiin von Dienersperg).

¹⁸⁰ Ko pride Gadolla pri opisu graščine Ponikva do Regine Konstancije, roj. Dienersperg, pravi: »Daher meine Vorliebe zur vaterländischen Geschichte, denn selbe war eine Ururgroßmutter von mir in gerade aufsteigender Linie« (StLA, Handschriften, Gruppe, 2, Hss. 655, fol. 6).

¹⁸¹ »Johann Weichard, den crainischen Livius« (StLA, Handschriften, Gruppe 2, Hss. 568, fol. 3').

¹⁸² O tem pričajo v rodbinskem fondu poleg samega rodovnika zlasti pridobljeni krstni in poročni listi raznih župnij ter prepisi rodovnikov s Kranjskega (StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, seznam prilog k prošnji za povzdignitev Franca Ksaverja barona Dienersperga v naziv komornika; H 20–33). Gre za gradivo, ki ga je Dienerspergov zet Johann grof Hoyos leta 1843 dvignil pri uradu najvišjega komornika, potem ko se je Franc Ksaver nehal potegovati za komorniški naslov. Prošnjo zanj je vložil leta 1837 in jo do leta 1840 po navodilih dopolnil z novimi ustreznimi dokazi, ko pa so mu naložili dodatne utemeljitve, tega očitno ni več zmožal ali pa je preprosto izgubil voljo (ÖStA, HHStA, OKäA, 314 B, Dienersperg Frh. Franz Cajetan; 335 B, Dienersperg Freiherr Franz Cajetan). Tako ni nikoli postal c. kr. komornik (ÖStA, HHStA, Findbehelf AB XII/15a, Verzeichnis der Kämmerer vom Beginn des 16. Jhs. bis 1903), toda po zaslugi Dienersperga in Hoyosa se je do danes ohranilo izjemno pomembno gradivo, brez katerega bi bila raziskava o Valvasorjevem štajerskem potomstvu precej otežena.

¹⁸³ ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 20; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 25) 22–23, 44–45.

od Dienerspergovih rodovnikov iz zadnje četrtine 18. stoletja,¹⁸⁴ kar pomeni, da ga njegovi štajerski potomci ne bi smeli dotlej nikoli povsem pozabiti, tudi če jih ni več nagovorilo. Polihistorjev prapravnuk Franc Ksaver je prednikovo delo sicer dobro poznal, saj se celo v prvem stavku spominov sklicuje na Valvasorja (pri navedbi datuma bitke pri Dürnkrotu leta 1278), nato pa kot referenco še dvakrat navaja njegovo *Slavo vojvodine Kranjske* in jo enkrat imenuje znamenita.¹⁸⁵ Nemara je po Valvasorju podedoval nekaj čuta za starine, kajti ime Franca Ksaverja barona Dienersperga najdemo med darovalci novcev graškemu Joanneumu.¹⁸⁶ Dienerspergove »genealoško-biografske skice« o lastni rodbini so sicer že nekaj let po njegovi smrti prišle prvič v roke zgodovinarja, in sicer dr. K. Tangla, ki jih je leta 1852 uporabil za pisanje daljše razprave o gospodstvu in toplicah Dobrna od njunih začetkov do zadnjih dogodkov.¹⁸⁷ Ko bi graški univerzitetni profesor Tangl v tem še danes temeljnem delu o Dobrni povzel po Dienerspergu podatek, da je bil Valvasor po ženski strani prednik dobrnskih Dienerspergov, bi za to že zdavnaj vedela tudi zainteresirana strokovna in laična javnost na Slovenskem, tako pa je bilo za odkritje potrebno več kot stoletje in pol.¹⁸⁸

Dienerspergi so se vse do svojega izumrtja v začetku 20. stoletja lahko zlasti iz rokopisa Franca Ksaverja poučili o Valvasorju kot svojem predniku, medtem ko so se potomci ženskih vej – Gadollove in Resingenove – morali do védenja o tem dokopati pozneje sami. A v zavest širšega sorodstva Valvasor ni prodril vse do pred kratkim, ko so bili potomci odkriti »od spodaj«, z raziskavo o polihistorjevih potomcih. Izsledki blagovnskega in turnskega graščaka Franca viteza Gadolle iz srede 19. stoletja, brez ugotovitve natančne sorodstvene povezave z Valvasorjem, so obležali v zbirki rokopisov Štajerskega deželnega arhiva. Za rokopise svojega šestkrat-pradedca se je najverjetneje kot prvi začel konec 20. stoletja zanimati šele upokojeni polkovnik Egon Ehrlich (1931), ne da bi se vanje poglobil. Genealogijo Gadollovega rodu po vseh vejah prednikov pa je desetletja prej raziskoval Frančev vnuk ing. Eugen Gadolla (1895–1978), ki je k rodoslovnemu raziskovanju pritegnil svojega svaka, strokovnega učitelja Franza Rottenmannerja (1880–1954).¹⁸⁹ Njuno delo, rodovno deblo rodbine Gadolla in Rottenmanner, sestavljeno okoli 1935–1937, je v 90. letih 20. stoletja dopolnil nečak oziroma sin Ansfried Rottenmanner (1922), Valvasorjev šestkrat pravnuk. Rodovnik kaže omeniti zaradi zanimivega dejstva,

¹⁸⁴ StLA, A. Dienersperg, K 1, H 1, Dienersperg : Familien Acten.

¹⁸⁵ ZAP, ZAP 70, Rokopisna zbirka, R-45, str. 3, 8, 56; prim. B. GOLEC, Trpljenje »celjskega Wertherja« (kot v op. 25) 22–23.

¹⁸⁶ R. MELL, Prähistorische Sammlung, Münzen- und Antiken=Kabinett. V: A. MELL (ur.), *Das steiermärkische Landesmuseum Joanneum und seine Sammlungen. Mit Zustimmung des steiermärkischen Landes-Ausschusses*. Graz : Ulrich Mosers Buchhandlung, 1911, 272.

¹⁸⁷ K. TANGL, Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steirmark* III (1852), str. 160–122.

¹⁸⁸ Ime Janeza Vajkarda Valvasorja se sicer pojavlja v rodovnikih kranjskih Dienerspergov s konca 18. in začetka 19. stoletja v Arhivu Republike Slovenije, ki pa jih ni nihče preučeval z vidika Valvasorjeve ali plemiške genealogije: ARS, AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 52, Dienersperg; ARS, AS 730, Gospodstvo Dol, fasc. 119, Genealogica A–P, Dienersperg.

¹⁸⁹ Rottenmanner je bil soprog vnukinje Franca Gadolle, Margarethe (1898–1991), hčerke Kajetana Gadolle (1855–1899).

Pravnuk Franca viteza Gadolle polkovnik Egon Ehrlich z Dunaja na mostu svojega pradede pred vhodom v graščino Turn pri Škalah (foto: B. Golec, marec 2010)

ker vsebuje natančne podatke ne le za Janeza Vajkarda Valvasorja, temveč navaja tudi imeni njegovih staršev in bergamsko poreklo Valvasorjev.¹⁹⁰ Toda navedenim trem graškim ljubiteljskim genealogom ni ime prednika Janeza Vajkarda Valvasorja povedalo ničesar, njihovi izsledki pa so do nedavna ostali znani le ozkemu krogu sorodnikov.¹⁹¹ Danes vemo zanje po zaslugi Valvasorjevega potomca, na Dunaju živečega Gradčana Egona Ehrlicha, ki je pred leti na svetovnem spletu objavil svoj rodovnik do Valvasorjeve prapravnukinje, svoje praprababice, matere Franca viteza Gadolle. Kot že rečeno, je bila spletna objava ključna za njegovo znanstvo z avtorjem teh vrstic. Ko je Ehrlich ugotovil, da je Valvasorjev potomec, obvestil svoje širše sorodstvo, je kot povratno informacijo prejel omenjene Gadolla-Rottenmannerjeve genealoške zapise, v katerih se je skrivalo tudi Valvasorjevo ime.

Zdi se, kot da je prav v Egonu Ehrlichu, šestkrat pravnuku kranjskega polihistorja, zopet vzplamtela potreba po dokumentiranju svojega in preživelih časov. Še več, poleg njegovega starega strica Klemensa Gadolle je Ehrlich edini Valvasorjev

¹⁹⁰ Ahnentafel der Familien Gadolla und Rottenmanner, Dezember 1993 (poseduje Ansfried Rottenmanner, Gratwein; kopija v arhivu avtorja). Napačen je samo podatek, da je bil Jernej (Bartholomäus) Valvasor iz Bergama. Starejša različica Rottenmannovega rodovnika (brez naslova), nastalega okoli 1935–1937, seže le do Janeza Vajkarda, ki tega zmotno imenuje Weinhard Frh. v. Walrafon (prav tam, kopija v arhivu avtorja).

¹⁹¹ Ansfried Rottenmanner je 28. februarja 2008 avtorju te razprave pisno sporočil, da ime Valvasor njemu in njegovemu očetu ni pomenilo nič, tako kot tudi ne katerikoli drug priimek prednikov od pete generacije dalje.

potomec, za katera vemo, da »uteleša« dve Valvasorjevi ljubezni: do častniške službe in do dokumentarnega pisanja, vendar sta oba – stari stric in nečak – v poklicni karieri dala prednost prvi. Klemens vitez Gadolla (1847–1919) je v pred leti deloma objavljenih dnevniško zasnovanih spominih orisal svoje poklicno in zasebno življenje do leta 1898.¹⁹² Egon Ehrlich pa je po upokojitvi (1996) raziskoval usodo bratranca svojega očeta, Klemensovega sina Josefa Gadolle (1897–1945), »rešitelja Gothe«, in mu sam ter v soavtorstvu namenil krajši monografiji.¹⁹³ Med Gadollami, ki jih je pritegnila zgodovina, gre omeniti tudi Klemensovega mlajšega brata oziroma Josefovega strica Franca viteza Gadollo (1849–1928). Kot mestni uradnik v Gradcu, nazadnje direktor magistratne pisarne, je še v 19. stoletju veliko storil za ureditev graškega mestnega arhiva in v soavtorstvu objavil vse do danes uporaben prvi vodnik po graških ulicah in uličnih imenih (1912).¹⁹⁴

V 19. stoletju je več »valvasorjevskih« nagnjenj izpričanih še pri enem Valvasorjevem potomcu, ki najverjetneje nikoli ni slišal za kranjskega polihistorja. Peter Fischer (1801–1896), nezakonski sin podmaršala Petra barona Dienersperga in tudi sam spodoben častnik, je po častniški karakteristiki obvladal celo vrsto posebnih znanj. Ne samo, da je govoril več jezikov, dobro govoril in pisal, ampak ga je zanimalo vse od matematike, geografije, zgodovine, statistike, arhitekture do prostega risanja.¹⁹⁵

Medtem ko so lahko Dienerspergi podedovali ljubezen do vojaške uniforme med drugim tudi po Valvasorju, najdemo pri Resingenovi veji posebno naklonjenost do znanosti in raziskovalnega dela. Znanosti se je zapisala zlasti rodbina Rokitansky, katere začetnika sta Valvasorjeva potomka Gabrielle Sterger (1843–1914) in njen soprog, univerzitetni profesor dr. Karl baron Rokitansky (1846–1898). Drugo znano ime je njun vnuk, zoolog ddr. Gerth Rokitansky (1906–1987), danes pa trije potomci delujejo kot profesorji na treh avstrijskih univerzah. Za genealogijo sta se v Resingenovi veji zanimala dva graška bratranca, oba pravnik, dr. Friedrich Weis-Ostborn (1896–1978) in dr. Bruno Brandstetter (1893–1994), strasten ljubiteljski zgodovinar in član Štajerskega zgodovinskega društva. Pri tem je zanimivo, da včasih ne tako oddaljeni sorodniki ne (iz)vedo za rodoslovna odkritja svojih sorodnikov, tudi če se sami ukvarjajo z genealogijo. Čeprav se je Weis-Ostborn

¹⁹² Izvirnik spominov Klemensa viteza Gadolle je iz rok njegove v Avstraliji živeče in umrle vnukinje Ingeborg Smith, roj. Gadolla (1926–1999) prišel v muzej mesta Gotha v Nemčiji (MRV Gotha, Inv. Nr. 29767, Tagebuch des k. u. k. Rittmeisters Clemens Ritter von Gadolla). V tipkopisni obliki ga hrani avtor. Po zaslugi Egona Ehrlicha je bil del spominov leta 2004 v izvlečkih objavljen v avstrijski vojaški reviji »Truppendienst«. Prim. <http://www.bmlv.gv.at/truppendienst/ausgaben> (jan. 2007).

¹⁹³ E. EHRLICH, *Josef Ritter von Gadolla. Retter von Gotha 1945*. 1. Auflage. Wien : Petzenkirchen, 1999; E. EHRLICH, *Josef Ritter von Gadolla* (kot v op. 2); E. EHRLICH – H. RASCHKE, *Erinnerungen* (kot v op. 120).

¹⁹⁴ G. MARAUSCHEK, Das Stadtarchiv Graz, seine Aufgaben und Bestände. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 44/45 (1995), 213; T. C. ARBEITER – F. GADOLLA, *Die Straßen, Gassen und Plätze der Landeshauptstadt Graz mit Begründung der Benennung nebst diesbezüglichen Angaben über Lebenslauf der Namensgeber bzw. historischen Angaben darüber*. Graz, 1912.

¹⁹⁵ ÖStA, KA, Conduite-Listen, K 116, IR 39/1824–1849.

Ljubiteljski zgodovinar dr. Bruno Brandstetter (1893–1994), Valvasorjev 7-krat pravnuk z enim od svojih 14 pravnukov leta 1988 (last: Herwig Brandstetter, Gradec)

dokopal do ugotovitve, da je neposredni potomec Janeza Vajkarda Valvasorja, ni tega nikoli zaupal Brandstetterju, ki je kranjskega polihistorja sicer dobro poznal, a je v 101. letu starosti umrl »neveden«. Tudi potem ko je leta 1988 pri častitljivih 95-ih za sorodstvo izdal obsežno tipkopišno delo o gradovih svojih prednikov in njihovih sorodnikov,¹⁹⁶ mu tega ni razkril mlajši sorodnik dr. Franc Mahnert (1958), ki je v svoji rodbinski veji edini negoval ugotovitve svojega deda o Valvasorju kot predniku. V Weis-Ostbornovem sorodstvu namreč ni nihče razen Mahnerta kazal zanimanja za prednike in s tem za Valvasorja, o katerem je svoji družini pripovedoval njegov ded. Čeprav naj bi bilo védenje o Valvasorju po Mahnertu družinska tradicija, ni nobenih dokazov, da bi ta nastala pred 20. stoletjem.¹⁹⁷

¹⁹⁶ B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 131). – O Brandstetterju gl. W. NEUNTEUFL, Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre! *Blätter für Heimatkunde* 67 (1993), 134–135.

¹⁹⁷ Zanimivo je dejstvo, da za to »družinsko tradicijo« kljub odličnemu spominu ni vedela Mahnertova teta, učiteljica Elfriede Weis-Ostborn (1921), s katero sem spomladi 2009 vzpostavil stik kot s prvo živečo potomko iz Resingenove veje. Vse kaže, da se je do ugotovitve o Valvasorju kot predniku dokopal šele njen oče dr. Friedrich Weis-Ostborn, ki je bratrancu Brunu Brandstetterju še pred 1. svetovno vojno »posodil v prepis številne dokumente za rodoslovne raziskave« (B. BRANDSTETTER, *Burgen und Schlösser* (kot v op. 131) 7), a očitno brez podatkov o Valvasorju.

Medtem ko je Valvasorjevo štajersko potomstvo na polihistorja sicer večkrat naletelo, čeprav ga po večini ni prepoznalo ali ni zanj kazalo večjega zanimanja, ni bilo na Kranjskem po smrti grofa Lovrenca Regulata Paradeiserja (1823) nikogar, ki bi ga lahko odkril kot svojega prednika. Tudi sicer se v Valvasorjevi domovini, kolikor je znano, ni nihče ukvarjal z njegovim potomstvom niti ni opozoril na kakšno naključno odkritje genealoških povezav med potomci in prednikom. Peter pl. Radics je v 2. polovici 19. stoletja zbral sicer precej obsežno gradivo, a je tudi to v precejšnji meri obležalo v arhivu, tako kot so po domačih in tujih arhivih raztresena izvorna pričevanja o Valvasorjevem rodu. Da sem se sam od decembra 2006 loteval raziskave tako široko in prišel do še živečega potomstva, je pravzaprav popolno naključje, saj sem se sprva nameraval omejiti zgolj na polihistorjevo zadnje, krško obdobje. Pa še to ne na lastno pobudo, ampak na povabilo iz Krškega, ki sem ga zaradi pomanjkanja časa najprej sploh zavrnil.

Kakorkoli, očitno je bil res že čas, da se s pozabljenih arhivskih spisov obriše prah in se orumenelim listom po daljšem času vtisnejo novi prstni odtisi. Pri tem izražam posebno zadovoljstvo ob spoznanju, da živi še toliko Valvasorjevih potomcev s čisto pravimi podedovanimi prstnimi odtisi in genskim zapisom znamenitega kranjskega polihistorja, pa čeprav ne na Kranjskem ali kje drugje na Slovenskem. Pravzaprav je bilo zadnje mogoče tudi pričakovati, če pomislimo na usodo »našega« plemstva v polpretekli dobi. Konec koncev pa lahko sklenemo, da Valvasor ni le »naš«, kranjski ali slovenski, temveč več kakor to.

Viri in literatura

Viri

Archivio Diocesano Tridentino:

– Riva del Garda–S. Maria Assunta: Registro del matrimoni 1859–1910; Registro del nati 1873–1886.

ARS = Arhiv Republike Slovenije:

- AS 1, Vicedomski urad za Kranjsko: šk. 16.
- AS 173, Imenjska knjiga za Kranjsko: št. 6.
- AS 174, Terezijanski kataster za Kranjsko: šk. 111, 135, 139.
- AS 176, Franciscejski kataster za Kranjsko: L 296.
- AS 306, Ograjno sodišče za Kranjsko: knj. 15–20.
- AS 308, Zbirka testamentov Deželnega sodišča v Ljubljani: I. serija, fasc. S 237–412; II. serija, fasc. B 1–42, G 1–54 1/2, I 1–13, L 1–49, V 1–16, W 1–49; III. serija, S 1–158.
- AS 309, Zap. inv. = Zbirka zapuščinskih inventarjev Deželnega sodišča v Ljubljani: šk. 9, 18, 24, 34, 39, 40, 47, 61, 85, 92, 101, 104, 105, 108, 123.
- AS 315, Deželna deska za Kranjsko: indeks, gl. knj. I, II, IX, X; kvaterni Q5, Q10, Q17, Q19, Q20.
- AS 455, Zbirka likovnih del: št. 62.
- AS 730, Gospostvo Dol: fasc. 86, 119, 120, 123, 184.

- AS 774, Gospostvo Ribnica: šk. 46.
- AS 984, Radics pl. Peter Pavel: fasc. 6.
- AS 1064, Zbirka plemiških diplom: t. e. 42.
- AS 1075, Zbirka rodovnikov: št. 52, 111, 115, 156, 221, 279.

AULj = Arhiv Uršulinskega samostana v Ljubljani:

- fasc. 6.

AFS NM = Arhiv Frančiškanskega samostana v Novem mestu:

- Catalogus priori per fulmen 10. Augusti destructo, omnium, hujus nostrae Provinciae S. crucis Croatiae Carnioliae pie in Domino Defunctorum Patrum et fratrum Conscriptus Anno 1781.
- Discretorium Conventus 1732–1752–1769.
- Kanonska vizitacija hrvaško-kranjske frančiškanske province »In Nomine dei Amen«, Nazaret, 6. 7. 1709.
- Necrologium Provinciae S. Crucis Croatiae – Carnioliae etc.
- Tyrocinium Seraphicum Siue Liber Indultionis Fratrum 1656–1753.

Biskupijski arhiv Dubrovnik:

- Matice krštenih župe Velike Gospe, Dubrovnik: svezak 13.

BFL = Budapest Főváros Levéltára (= Arhiv mesta Budimpešta):

- XV.20 Mikrofilmtár (= Zbirka mikrofilmov): XXXIII.1.a/Állami anyakönyvek (= Matična knjiga)/A627, A592.

CT AG = Archivio Generale del Comune di Trieste:

- Censimenti: Censimento 1857; Censimento 1880.

DAG = Diözesanarchiv Graz:

Altmatriken:

- Graz–Hl. Blut: Taufbuch XXIX 1843–1849, Taufbuch XXX 1850–1857.
- Graz–Münzgraben: Sterbebuch V 1866–1894.
- Graz–St. Andrä: Taufbuch VII 1840–1854.

Bischöfliches Ordinariat:

- 1876, No. 3835.

Matriken-Zweitschriften:

- Arnfels: Taufen 1866–1915, Sterbefälle 1835–1900.
- Graz–Dom: Trauungen 1835–1860.
- Graz–Herz Jesu: Trauungen 1911–1919, Sterbefälle 1916–1930.
- Graz–Hl. Blut: Taufen 1851–1860; Sterbefälle 1835–1860, 1861–1880.
- Graz–Maria Himmelfahrt: Trauungen 1835–1900; Sterbefälle 1835–1880.
- Graz–Münzgraben: Taufen 1851–1865; Trauungen 1856–1873, 1874–1887, 1888–1895.
- Graz–St. Andrä: Trauungen 1835–1845, 1883; Sterbefälle 1835–1854; Sterbefälle 1855–1864.
- Graz–St. Anton (Landeskrankenhaus): Sterbefälle 1863–1881, 1882–1893.
- Graz–St. Leonhard: Taufen 1866–1880, Sterbefälle 1835–1870.
- Graz–St. Peter: Sterbefälle 1835–1860.
- Hartberg: Sterbefälle 1901–1920.
- Oberzeiring: Taufen 1847–1865.

DAW = Diözesanarchiv Wien:

Matrikenarchiv, Matriken–Zweitschriften:

- St. Augustin in Wien: Trauungen 1876.
- St. Stephan in Wien: Trauungsprotokoll 1844, 1845.
- Wien-Landstrasse: Taufen 1838, Todtenduplikat 1896.

FPAL = Frančiškanski provincialni arhiv Ljubljana:

- Provincialni protokoli: zv. 1 in 2.

KANM = Kapiteljski arhiv Novo mesto:

- šk. 65: R/24 1746–1756;
- šk. 66: M/1 1704–1728, M/3 1736–1752, M/4 1752–1769, M/5 1752–1769;
- šk. 67: R/28 1770–1827; R/28/Dodatek, Indeks rojstev 1770–1828;
- šk. 69: M/6 1770–1831.

KFS LJ = Knjižnica Frančiškanskega samostana v Ljubljani:

- Mauro Faidiga, *Bosnia Seraphica seu Chronologico-Historica descriptio Provinciae Bosnae dein Bosnae Croatiae nunc Prov. S. Crucis Croatiae Carnioliae Ordinis Minorum S. Francisci scritoriuis observantiae nuncupatae, 1777.*

Krankenhaus der Barmherzigen Brüder Graz, Marschallgasse 12:

- Sterbebuch 1810–1815.

MRV Gotha = Museum für Regionalgeschichte und Volkskunde Gotha:

- Inv. Nr. 29767.

Narodna galerija, Ljubljana:

- inv. št. NG S 905–910.

NAZ = Nadbiskupijski arhiv u Zagrebu

- Protocola varia = Zapisnici različni: Prot. varia 9a.

NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana:

- Šem. Lavant, Dekan, župn. razni, Nekrologij I.
- Škofijski arhiv (= ŠAL), Škofijski protokoli: fasc. 12, 13, 14.
- Zapuščine duhovnikov: fasc. 383, Zapuščina Franc Pokorn.
- Župnijski arhivi (ŽA):
- Bučka: R 1788–1823, M 1788–1823.
- Ig: R 1805–1812, M 1818–1840, II Status animarum Pfarre Ig ab anno 1700.
- Kamnik: M 1747–1765.
- Krško: R 1670–1729, R 1730–1771, M 1771–1784.
- Ljubljana – Sv. Jakob: R 1785–1802, M 1785–1808, M 1808–1832.
- Ljubljana – Sv. Nikolaj: Ind R 1653–1692, R 1638–1643, R 1643–1653, R 1653–1664, R 1664–1669, R 1669–1678, R 1678–1686, R 1686–1692, R 1692–1699, R 1700–1712, R 1784–1795, P 1682–1718, M 1658–1735, M 1735–1770.
- Ljubljana – Sv. Peter: R 1784–1793, M 1779–1812.

- Novo mesto–Šmihel: R 1707–1720, R 1720–1743.
- Raka: R 1784–1792, P 1783–1791, M 1784–1791.
- Stara Loka: Ind R 1613–1790, R 1642–1671, Ind P 1652–1789, P 1652–1719, Ind M 1678–1789, M 1677–1715.
- Svibno: R 1685–1701, R 1701–1713.
- Šentvid pri Stični: R 1664–1681, R 1681–1714.
- Škocjan pri Novem mestu: R 1688–1701, R 1702–1711, R 1711–1720, R 1720–1744.
- Škofja Loka: Ind R 1623–1736, R 1688–1702, Ind P 1652–1791, P 1652–1680.
- Šmartno pri Litiji: R 1665–1674, R 1674–1688, R 1689–1703, R 1703–1719, P 1660–1720.
- Trebnje: R 1789–1808, P 1788–1815, M 1788–1811.
- Vače: R 1689–1705, R 1748–1763, P 1685–1711, M 1687–1723.
- Velesovo: M 1745–1802.

NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor:

Dekanije: D 6, Šmarje pri Jelšah.

Matične knjige:

- Celje – sv. Danijel: Ind R 1752–1840, R 1752–1772, R 1773–1784, R 1794–1801, R 1801–1817, R 1817–1840, R 1841–1849, R 1849–1858, R 1894–1897, prepisi R 1896–1901, Ind P 1694–1845, P 1804–1826, P 1826–1845, P 1845–1871, Ind M 1757–1834, M 1808–1834, M 1834–1850, M 1851–1862, M 1862–1878, M 1879–1886, M 1886–1894, M 1895–1899.
- Cirkulane: M 1838–1871.
- Dobrna: Ind R 1783–1848, R 1783–1830, R 1830–1848, R 1848–1866, R 1867–1888, P 1783–1830, P 1831–1856, P 1856–1900, M 1771–1830, M 1830–1862, M 1863–1892.
- Nova Cerkev: R 1784–1810, R 1810–1825, R 1825–1842, Ind R 1825–1873, P 1785–1837, P 1838–1876, M 1784–1833, M 1833–1863, M 1863–1891.
- Ponikva: R 1782–1802, R 1802–1838, P 1782–1815, Ind P 1782–1848, Ind M 1782–1838, M 1782–1820.
- Sevnica: R 1727–1765, M 1742–1782.
- Sv. Rupert v Slovenskih goricah: M 1815–1844.
- Šentjur pri Celju: R 1756–1770, R 1785–1805, R 1806–1836, P 1756–1770, P 1785–1835, M 1785–1836, M 1837–1864.
- Škale: R 1809–1837, R 1838–1860, R 1861–1888, Ind P 1791–1893, M 1790–1829, M 1829–1888.
- Šmarje pri Jelšah: R 1757–1797, M 1733–1763, M 1764–1794.
- Šmartno v Velenju: Ind M 1785–1837.
- Teharje: R 1734–1770.

Zapisniki duš:

- 0016 Celje: K01, K30, K39, K41, K42, K43, K44, K48, K56.
- 0030 Dobrna: K01, K02, K03, K04.
- 0117 Nova Cerkev: K02, K10, K26, K49.

Okrajno sodišče v Celju, Zemljiška knjiga:

- k. o. Celje, gl. knj. 108–154.

Okrajno sodišče v Ljubljani, Zemljiška knjiga:

- k. o. Tomišelj, gl. knj. 201–300.

Osební arhiv Ansfrieda Rottenmannerja, Kugelbergstr. 4, A–8112 Gratwein (kopije v arhivu avtorja):

- Ahnentafel der Familien Gadolla und Rottenmanner, Dezember 1993.

Osebni arhiv Egona Ehrlicha, Döblinger Hauptstraße 91, A–1190 Wien (kopije v arhivu avtorja):

- Ahnenpaß Josef Gadolla (kopija).
- Egon Ehrlich: Die 5 Geschwister des Josef R. v. Gadolla.
- Egon Ehrlich: Gedächtnis-Protokoll über die »Vita« meines Onkels Leo Ehrlich.
- Egon Ehrlich: Gedächtnis-Protokoll über die »Vita« meines Vaters Egon Ehrlich.

ÖStA, AVAFHKA = Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv – Finanz- und Hofkammerarchiv, Wien:

- Adelsakten: Dienersperg Freiherrenstand 1766; Johann Gadolla 1784; Resing von Resingen 1800; Ritterstand Resingen 1808.

ÖStA, HHStA = Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien:

- Findbehelf AB XII/15a, Verzeichnis der Kämmerer vom Beginn des 16. Jhs. bis 1903.
- OKäA = Oberstkämmereramt: 314 B, 335 B, 490 B.

ÖStA, KA = Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien:

- Conduite-Listen: K 101, 116, 189, 204, 248, 548, 570, 577.
- Grundbuchblätter: K 735, 1779, 2486.
- Militärmatriken: Taufbuch IR Nr. 39, Tom 1, 1816–1853, Nr. 01861; Trauungsbuch IR Nr. 39, Tom 1, 1816–1858, Nr. 01863; Sterberegister, IR 39, Tom 3, 1847–1859, Nr. 01867.
- Pensionsprotokolle: Band III, 15, 39.
- Qualifikationslisten: K 742, 1152, 2598.

PAM = Pokrajinski arhiv Maribor:

- PAM/1537, Slekovec Matej: šk. 16.

Röm.-kath. Pfarramt Hitzendorf:

- Geburtenbuch, Band VI.

Röm.-kath. Pfarramt Lainz-Speising:

- Sterbebuch Lainz IV 1875–1896.

Röm.-kath. Pfarramt Ober St. Veit, Wien XIII:

- Sterbebuch 1896.

Röm.-kath. Pfarramt Wien-Landstrasse:

- Toden-Protokoll 1905–1906.

StLA = Steiermärkisches Landesarchiv, Graz:

- Akademisches Gymnasium Graz: K 100.
- A. Dienersperg: K 1, K 2.
- A. Neuhaus: K. 1.
- Bezirksgericht Graz: D 5/1853, D 117/1867, D 929/1870, A VIII-431/1907.
- Hss. = Handschriften: Gruppe 2, No. 238, 240, 263, 264, 281, 282, 568, 655, 656, 671, 678, 684, 704, 735, 742, 761, 800, 802, 803, 908, 911, 912, 915, 916, 917, 919, 1385.
- Landesgericht für Strafsachen Graz: Findbehelf.
- Landrecht: K 124, 126.

- Statthaltere: K 993.
- Steiermärkische Landtafel: LT I: Einlagenbücher 1, 3, 5, 8. goldener Quatern; LT II: Hauptbücher 1–4, 6–8, 10, 11, 26, 29, 32, Urkundenbuch Tom 14, 40, 165, 197, 206, 214.

Slovenski šolski muzej:

- Arhiv: fasc. 81.

STAG = Stadtarchiv Graz:

- Konstriptionsprotokoll 1857: B P (einheimisch), C K (einheimisch), R (einheimisch).
- Konstriptionsbuch 1866: A–F einheimisch, P–Sch einheimisch; St–Z einheimisch; O–S fremdenzuständig.
- Meldearchiv der Polizeidirektion Graz (= MPG): Meldebuch H; Meldekartei 1892–1925: Knr. 25, 159, 195, 271, 313.
- Sterbeprotokolle: 1907, 1936.
- Volkszählung 1866: Viertel Landhaus, H. Nr. 244–310.
- Volkszählung 1880: T–Z.
- Volkszählung 1890: Volkszählungsprotokoll II. Bezirk, II. Band, IV. Band.

Stadt- und Landesarchiv Wien:

- Amtsgericht Wien I: 27 A 655.
- Bezirksgericht Landstrasse: 6A/ 3/1906.
- Totenbeschauprotokolle 1899, Buchstabe D, Microfiche-Rolle Nr. 592.

UBG = Universitätsbibliothek Graz:

- Handschriften: Ms. 58-1, 58-2, 58-3.

Ufficio parrocchiale Beata Vergine del Soccorso, Trieste:

- Liber baptizatorum I, II.

ZAC = Zgodovinski arhiv Celje:

- ZAC/0005, Okrožni urad Celje: šk. 72.
- ZAC/0495, Krajevno sodišče gosposčine Blagovna: šk. 2.
- ZAC/0845, I. gimnazija v Celju: šk. 1, 7.
- ZAC/0868, Mestne šole Celje: šk. 2, 3.

ZAL = Zgodovinski arhiv Ljubljana:

- LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka: šk. VIII, X, XX, XXV.

ZAL NM = Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino v Novem mestu):

- NME 5, Mestna občina Novo mesto: šk. 11.

ZAP = Zgodovinski arhiv na Ptuj:

- ZAP 3/1, Stara zemljiška knjiga za sodni okraj Ptuj: knj. 1072.
- ZAP 6, Zbirka Muzejskega društva: šk. 52.
- ZAP 8/1.1, Mestna občina Ormož – knjige: št. 81.
- ZAP 70, Zbirka rokopisov: R-45.

Župnijski urad (ŽU) Ljubljana – Marijino Oznanjenje:

– Matične knjige: M 1803–1825

Župnijski urad (ŽU) Šentjernej:

– Matične knjige: R 1688–1693 (in M 1688–1693), R 1693–1698 (in M 1693–1700), R 1698–1729 (dejansko 1698–1712 in 1728–29), R 1731–1739, R 1739–1748, R 1749–1760, R 1760–1766, R 1766–1772, R 1773–1785, R 1785–1791, R 1791–1802, P 1688–1692, P 1717–1760, P 1760–1773, M 1732–1747, M 1747–1759, M 1759–1773, M 1773–1785, M 1785–1799.
– Oklicne knjige: 1759–1780, 1781–1808.

Župnijski urad (ŽU) Šentjur pri Celju:

– Dr. Herbert Kartin, Župnija Šentjur pri Celju (tipkopis 1956).

Časopisni viri

– *Deutsche Wacht* (Celje): X, Nr. 25, 26. 3. 1885; XIX, Nr. 89, 8. 11. 1894.
– *Fremdenblatt* (Dunaj): 24. 9. 1896.
– *Graetzer Zeitung*: No 143, 7. 9. 1812.
– *Grazer Zeitung*: 11. 4. 1868; november 1894.
– *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*: L, 1823, Nr. 23, 21. 3. 1823.
– *Prager Zeitung*: 28. 7. 1896.

Literatura

Adressbuch der Landeshauptstadt Graz und Geschäfts-Handbuch für Steiermark. Graz : A. Leykam's Erben, 1862.
Adreß und Geschäfts-Handbuch der Landeshauptstadt Graz. Graz : Leykam's Erben, 1867.
Adressbuch der Landeshauptstadt Graz mit den angrenzenden Gemeinden 59 (1936). Graz : Styria, 1936.
Almanacco e guida scematica di Trieste 1879; 1882.
ANDRITSCH, Johann: *Die Matrikeln der Universität Graz 1663–1710, Band 3*. Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt 1987; *Die Matrikeln der Universität Graz 1711–1765, Band 4*. Graz : Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 2002.
ARBEITER, Thomas Christian – GADOLLA, Franz Ritter von: *Die Straßen, Gassen und Plätze der Landeshauptstadt Graz mit Begründung der Benennung nebst diesbezüglichen Angaben über Lebenslauf der Namensgeber bzw. historischen Angaben darüber*. Graz, 1912.
BAČER, Karel: *Gradivo za dolenski biografski leksikon*. Novo mesto : Knjižnica Mirana Jarca, 2004.
BARAGA, France: Novoodkriti Valvasorjev nagrobni spomenik. *Rast* (Novo mesto) 4 (1993), št. 5/6, str. 321.
BARLE, Janko: *Ipavci. Prilog k zgodovini slovenske pesmi* (»Ponatisk iz Doma in sveta«). Ljubljana, 1909.
BLAZNIK, Pavle: *Škofja Loka in loško gospostvo (973–1803)*. Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1973.
BRANDSTETTER, Bruno: *Burgen und Schlösser meiner Vorfahren in mütterlicher Linie und deren Verwandten in Steiermark, Kärnten und Krain. Chronik einer Grossfamilie* (Manuskript). Graz, 1988.

- BRUNNER, Walter (izd.): *Geschichte der Stadt Graz. Band 4. Stadtlexikon*. Graz : Stadt Graz, 2003.
- CVELFAR, Bojan: *Knjiga gostov Zdravilišča Rogaška Slatina 1823–1850* (Publikacije Zgodovinskega arhiva Celje. Pričevanja arhivskih dokumentov 1). Celje : Zgodovinski arhiv, 2002.
- ČRNIVEC, Živka (ur.): *Ljubljanski klasiki 1563–1965*. Ljubljana : Maturanti Klasične gimnazije (1941–1958), 1999.
- DODIČ, Milan: Absolventi novomeške gimnazije 1746–1971. V: SEVER, Jože (ur.): *225 let novomeške gimnazije*. Novo mesto : Gimnazija, 1971, str. 397–476.
- EHRlich, Egon: *Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht*. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Wien : Bundesministerium für Landesverteidigung, 2000.
- EHRlich, Egon: *Josef Ritter von Gadolla. Retter von Gotha 1945*. 1. Auflage. Wien : Petzenkirchen, 1999.
- EHRlich, Egon – RASCHKE, Helga: *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*. Wien : Bundesministerium für Landesverteidigung, 2003.
- EISELT, Josef – SCHIFTER, Herbert: Wirkl. Hofrat DDr. Gerth Rokitsky zum 65. Geburtstag Direktor der Zoologischen Abteilung. *Annalen des Naturhistorischen Museums in Wien* 74 (1970), str. 1–10.
- FABJANČIČ, Vladislav: *Knjiga ljubljanskih hiš in njih prebivalcev. I. del. Stari trg*. Ljubljana, 1944 (tipkopis v Zgodovinskem arhivu Ljubljana).
- FRANK, Karl Friedrich von: *Standeserhebungen und Gnadenakte für das Deutsche Reich und die Österreichischen Erblände bis 1806 sowie kaiserlich österreichische bis 1823 mit einigen Nachträgen zum »Alt-Österreichischen Adels-Lexikon« 1823–1918. 1. Band. A–E. Schloss Senftenegg : Selbstverlag, 1967; 2. Band. F–J, 1970; 3. Band. K–N, 1972; 4. Band. O–Sh, 1973; 5. Band. Si–Z, 1974.*
- FRANK-DÖFERING, Peter: *Adelslexikon des Österreichischen Kaisertums 1804–1918*. Wien : Herder & Co., 1999.
- FURLAN, p. Alfonz: *Zgodovina frančiškanske cerkve v Novem mestu*. Novo mesto : Frančiškanski samostan, 1937.
- GARBICH, N.: *Analytische Methode zur Berechnung der Sonnenfinsternisse sowie aller anderen Occultationen*. Triest : F. H. Schimpff, 1871.
- GEPP, Johannes – HABLE, Erich – KÖCK, Peter: *Faunisten der Steiermark 1265–2000*. Graz : Verlag Österreichischer Naturschutzbund Landesgruppe Steiermark, Institut für Naturschutz und Landschaftsökologie Graz, 1999.
- Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Leopold II., König der Belgier Nr. 27 von dessen Errichtung 1682 bis 1882*. Wien : Verlag des Regiments, 1882.
- GOLEC, Boris: »Der Hudič ist hier zu Hause« – med uboštvo, glasbo, portreti neznanih prednikov, shizofrenijo in evtanazijo. Usode zadnjih Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja in njihova kulturno-umetnostna zapuščina. *Zgodovina za vse* XVII (2010), št. 1, str. 51–100.
- GOLEC, Boris: Neprava Valvasorjeva hiša v Krškem sredi 19. stoletja v rokah njegovega daljnega sorodnika in neposrednih potomcev – vzrok za »usodno« pomoto? Pozabljeni ljubiteljski muzealec Anton pl. Hohenwart (1768–1846). *Zgodovina za vse* XVIII (2011), št. 2, str. 80–91.
- GOLEC, Boris: Neznano in presenetljivo o življenju, družini, smrti, grobu in zapuščini Janeza Vajkarda Valvasorja. *Zgodovinski časopis* 61 (2007), št. 3–4, str. 303–364.

- GOLEC, Boris: Poti in stranpoti Valvasorjevih potomcev z velenjskega gradu. Kdaj arhivski viri (ne) lažejo? *Arhivi* 34 (2011), št. 2, str. 497–524.
- GOLEC, Boris: Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797–1866). *Kronika* 60 (2012), št. 1, str. 23–78.
- GOLEC, Boris: Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega. *Zgodovina za vse XVIII* (2001), št. 1, str. 15–67.
- GOLEC, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (1. del). *Zgodovinski časopis* 62 (2008), št. 3–4, str. 351–383.
- GOLEC, Boris: Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (2. del). *Zgodovinski časopis* 65 (2011), št. 3–4, str. 292–373.
- GOLEC, Boris: Vojaška in častniška komponenta pri potomcih polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) do danes. Zgodba neke razvejane slovensko-avstrijske plemiške rodbine. V: MIHELIČ, Darja (ur.) – BIZJAK, Matjaž (ur.): *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*. Ljubljana : Založba ZRC, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011, str. 205–242.
- GORIČAR, Maks: *Slomšekov rodovnik*. Maribor : Tiskarna sv. Cirila, 1938.
- Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser*. Gotha : Justus Perthes: 1 (1848), 3 (1855), 12 (1862), 14 (1864), 33 (1883), 36 (1886), 38 (1888), 39 (1889), 40 (1890), 41 (1891), 42 (1892), 43 (1893), 46 (1896), 47 (1897), 48 (1898), 50 (1900), 65 (1915), 66 (1916), 68 (1918), 92 (1942).
- Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der gräflichen Häuser*. Gotha : Justus Perthes: 38 (1865), 45 (1872), 59 (1886), 66 (1893), 67 (1894), 73 (1900), 74 (1901), 75 (1902), 80 (1907), 82 (1909), 89 (1916), 104 (1931), 110 (1937), 112 (1939).
- Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender für das Jahr 1878 mit vollständigem Häuserschema*. Graz : Ferd. Mayr, 1878.
- Grazer Geschäfts- und Adreß-Kalender für das Jahr 1879; 1880; 1881; 1882; 1883; 1884; 1891*. Graz : Gutenberg.
- GRDINA, Igor: *Ipavci. Zgodovina slovenske meščanske dinastije*. Ljubljana : Založba ZRC (ZRC SAZU), 2001.
- GROBELNIK, Ivan: Nastanek in razvoj zdravilišča Dobrna. V: *Celjski zbornik 1959*. Celje : Svet za prosveto in kulturo okraja, 1959, str. 107–118.
- HACQUET, Balthasar: *Oryctographia Carniolica oder Physikalische Erdbeschreibung des Herzogtums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Laender. Dritter Theil*. Leipzig : J. G. I. Breitkopf, 1784.
- Handbuch vom Kronlande Steiermark 1851*. Gratz : A. Leykam' s Erben, 1851.
- Handbuch von Steiermark für das Jahr 1855*. Graz : A. Leykam' s Erben, 1855.
- HIMMELREICH, Bojan: Seznam leta 1941 usmrčenih bolnikov umobolnice Novo Celje. V: *Celjski zbornik 1991*. Celje : Skupščina občine, 1991, str. 255–264.
- Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für 1878; 1879; 1880; 1881*. Wien : K. k. Hof und Staatsdruckerei.
- Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich für das Jahr 1856. Zweiter Theil*. Wien : Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1856.
- Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums, 1. Theil*. Wien : Aus der k. k. Hof- und Staats-Aerarium-Druckerei, 1818.
- JAKIČ, Ivan: *Vsi slovenski gradovi. Leksikon slovenske grajske zapuščine*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1997.
- Joanneum. Zwanzigster Jahrsbericht. 1831*. Gratz, 1831.

- K. k. Hof- und Staatsschematismus des österreichischen Kaiserthums. 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843, 1844, 1845.* Wien : K. k. Hof- und Staats-Aerial-Druckerei.
- Kais. königl. Militär-Schematismus.* Wien : K. k. Hof- und Staats Druckerei: 1869–1886.
- KAISER, Joseph Franz: *Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev.* Zbrala: Ivan Stopar, Primož Premzl. Vzporedni naslov: *Stara Kaiserjeva suita 1824–1833 s faksimilom četrte izdaje zemljevidov Celjskega in Mariborskega okrožja.* Maribor : Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999.
- KARTIN, J.(ože): *Pomen Ipavcev in Šentjurja za slovensko kulturno zgodovino. Spomenica izdana ob 200-letnici Ipavčevega doma v Šentjurju pri Celju, poleti 1960.* Ljubljana, 1960 (tipkopis).
- KASPRET, Anton: Ženitni dogovor Ivana Vajkarda Valvasorja z Ano Maksimilo baronico Zečker z dne 20. julija 1687. I. *Časopis za zgodovino in narodopisje* I (1904), str. 186–189.
- KOHLA F. X. – METNITZ G. A. v. – MORO G.: *Kärntner Burgenkunde. Ergebnisse und Hinweise in Übersicht. I–II.* Klagenfurt : Geschichtsverein für Kärnten, 1973.
- KRAMPAČ, Tone: *Vodnik po matičnih knjigah Nadškofijskega arhiva Ljubljana* (Nadškofija Ljubljana, Arhiv, Priročniki 2). Ljubljana : Nadškofija, 2003.
- Lehmann's Allgemeiner Wohnungsanzeiger nebst Handels- und Gewerbe-Adreßbuch für die k. k. Reichshaupt- und Residenzstadt Wien und Umgebung (nebst Floridsdorf und Jedlersdorf).* Wien : Alfred Hölder: 6 (1868), 12 (1874), 14 (1876), 16 (1878), 18 (1880)–41 (1899), 44 (1902).
- MARAUSCHEK, Gerhard: Das Stadtarchiv Graz, seine Aufgaben und Bestände. *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 44/45 (1995), str. 213–224.
- MARKTANNER-TURNERETSCHER, Gottlieb: Die zoologische, botanische und phytopaläontologische Abteilung. V: MELL, Anton (ur.): *Das steiermärkische Landesmuseum Joanneum und seine Sammlungen. Mit Zustimmung des steiermärkischen Landes-Ausschusses.* Graz : Ulrich Mosers Buchhandlung, 1911, str. 239–265.
- MATIJEVIČ, Meta: *Novomeške hiše in ljudje s poudarkom na obdobju od srede 18. do srede 19. stoletja* (Gradivo in razprave 31). Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2007.
- MEIXNER, Adolf: 60 Jahre Fachgruppe für Entomologie des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark. *Mitteilungen des Naturwissenschaftlichen Vereins für Steiermark* 93 (1963), str. 23–39.
- MELL, Anton: Orts- und Personenverzeichnis. V: MELL, Anton (ur.): *Das steiermärkische Landesmuseum Joanneum und seine Sammlungen. Mit Zustimmung des steiermärkischen Landes-Ausschusses.* Graz : Ulrich Mosers Buchhandlung, 1911, str. 497–518.
- MELL, Richard: Prähistorische Sammlung, Münzen- und Antiken-Kabinet. V: MELL, Anton (ur.): *Das steiermärkische Landesmuseum Joanneum und seine Sammlungen. Mit Zustimmung des steiermärkischen Landes-Ausschusses.* Graz : Ulrich Mosers Buchhandlung, 1911, str. 267–306.
- Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums.* Wien : K. k. Hof- und Staats (Aerial) Druckerei: 1815–1868.
- Mittheilungen des Naturwissenschaftlichen Vereines für Steiermark* I (1863), Beilage 2.
- MLINARIČ, Jože: Seznam imen iz latinske kronike. V: TERŽAN, Josip (ur.): *Ruška kronika.* Ruše : Krajevna skupnost, 1985, str. 133–247.
- MLINARIČ, Jože: *Kostanjeviška opatija 1234–1786.* Kostanjevica na Krki : Galerija Božidar Jakac, 1987.
- Neues Adreßbuch und Geschäfts-Handbuch für die Landeshauptstadt Graz 1871.* Graz : Leykam-Josefsthäl, 1871.

- Neues Adreß- und Geschäfts-Handbuch nebst vollständigem Häuserschema der Landeshauptstadt Graz 1877.* Graz : Leykam-Josefsthal, 1877.
- NEUNTEUFL, Walter: Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre! *Blätter für Heimatkunde* 67 (1993), str. 134–135.
- OROŽEN, Ignaz: *Das Dekanat Neukirchen mit den Pfarren St. Leonhard in Neukirchen, St. Bartholomä in Hoheneck, Maria Himmelfahrt in Doberna, St. Peter und Paul in Weitenstein, St. Martin in Rosenthale, St. Joseph in Sternstein, St. Judok am Kozjak und U. L. Frau in Kirchstätten* (Das Bisthum und die Diözese Lavant, Theil 8). Marburg : Selbstverlag, 1893.
- OROŽEN, Ignaz: *Das Dekanat Schallthal mit den Seelsorgestationen St. Georgen in Skalis, St. Martin bei Schalleck, St. Johann am Weinberge, St. Egid bei Schwarzenstein, St. Pankraz in Ober=Ponikl, St. Michael bei Schönstein, St. Peter in Zavodnje und St. Andrä in Weißwasser* (Das Bisthum und die Diözese Lavant, Theil 5). Graz : Selbstverlag, 1884.
- OROŽEN, Janko: Donesek k zgodovini Dobrne. V: *Celjski zbornik 1960*. Celje : Svet za kulturo okraja Celje, 1960, str. 280–291.
- OROŽEN, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. I. del. Od začetka do leta 1848*. Celje : Kulturna skupnost, 1971.
- OROŽEN, Janko: *Zgodovina Celja in okolice. II. del. (1849–1941)*. Celje : Kulturna skupnost, 1974.
- Österreichischer Militär-Almanach*. Wien : C. Graeffner und Comp.: I (1790) – XIV (1803).
- Österreichisches biographisches Lexikon 1815–1950, Band 1*, 1954; *Band 9*, 1986. Wien : Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Österreichisches Musiklexikon. Band 5. Schwechat-Zyklus*. Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006.
- OŽINGER, Anton: *Vizitacijski zapiski savinjskega arhidiaconata goriške nadškofije 1751–1773* (Vizitacijski zapiski goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774, Zvezek 2). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.
- PERTL, Eman: Ipavci kot zdravniki. V: LIŠKA, Janko – ŽAGAR, Marjan (ur.): *Ob odkritju spomenikov skladateljem Ipavcem. Šentjur pri Celju* : Sklad za postavitev spomenikov skladateljem Ipavcem, 1972, str. 23–32.
- PIRJEVEC, Avgust: Hohenwart. V: *Slovenski biografski leksikon. Prva knjiga Abraham – Lužar*. Ljubljana : Zadruga gospodarska banka, 1925–1932, str. 330–331.
- PIRCHEGGER, Hans: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Güten, Städte und Märkte*. München : Verlag R. Oldenbourg, 1962.
- Pokopališča pri cerkvah Lavantinske škofije*. Razširjeni ponatis. Maribor : Pisarna kn. šk. ordinariata, 1916.
- POSCH, Fritz (izd.): *Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchives* (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives, Band 1). Graz : Steiermärkisches Landesarchiv, 1959.
- RADICS, Peter v.: *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen; samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach : Krainische Sparkasse, 1910.
- RADICS, P.(eter): Valvasor-Studien I. Aus dem Archive der Pfarre St. Martin bei Littai. *Laibacher Zeitung* 114 (1895), str. 1425–1426.
- RASCHKE, Helga: *Josef Ritter von Gadolla und die letzten Kriegstage in Gotha*. 1. Auflage. Gotha : Kurt Raschke, 2007.
- REISP, Branko: *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1983.

- Slovenski biografski leksikon. Četrta knjiga Táboarska – Žvanut.* Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980–1991.
- Schematismus der Bistum Lavantinischen Geistlichkeit 1798.* Klagenfurt, 1798.
- Schematismus der kaiserlich-königlichen Armee.* Wien : C. Graeffner und Comp.: XV (1804)–XIX (1808).
- Schematismus der Oesterreichisch-kaiserlichen Armee.* Wien : C. Graeffner und. Comp.: XX (1810)–XXV (1814).
- Schematismus des Herzogtums Steyermark auf das Jahr 1827, 1828, 1829, 1830, 1831, 1832, 1833, 1834, 1835, 1836, 1837, 1838, 1839, 1840, 1841, 1842, 1843.* Grätz : Andreas Leykam.
- Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegs-Marine.* Wien : K. k. Hof- und Staats Druckerei: 1887–1918.
- Schematismus für Steyermark und Kaernten auf das Jahr 1823; 1826.* Grätz : Andreas Leykam.
- SCHILLINGER, Christa: Die Familie Gadolla. V: EHRLICH, Egon: *Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht.* 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Wien : Bundesministerium für Landesverteidigung, 2000, str. 1–7.
- SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain.* Görz : Selbstverlag, 1905.
- SCHIVIZ von SCHIVIZHOFFEN, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz.* Graz : Lydia Schiviz von Schivizhoffen, 1909.
- SCHLOSSAR, Anton: *Erzherzog Johanns Tagebuchaufzeichnungen von seinem Aufenthalte im Kurorte Rohitsch=Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812.* Graz : Leykam, 1912.
- SCHMUTZ, Carl: *Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark. I.–IV. Theil.* Gratz : Verlag Kienreich, 1822–1823.
- SMOLE, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem.* Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
- SMOLE, Majda: *Vicedomski urad za Kranjsko 13. stol. – 1747. 2. del: Cerkevne zadeve Lit. G (Publikacije Arhiva SR Slovenije. Inventarji. Serija Arhivi državnih in samoupravnih organov in oblastev. Zvezek 4).* Ljubljana : Arhiv SR Slovenije, 1988.
- STOPAR, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. Prva knjiga. Dolenjska. Porečje Krke.* Ljubljana : Viharnik, 2000.
- STOPAR, Ivan: *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji. Tretja knjiga. Spodnja Savinjska dolina.* Ljubljana : Založba Park Znanstveni tisk, 1992.
- SUHADOLNIK, Jože – ANŽIČ, Sonja: *Mestni trg z okolico in Ciril-Metodov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris predela med grajskim hribom, Cankarjevim nabrežjem, Trančo, Stritarjevo ulico in podgrajskega dela Ciril-Metodovega trga ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana.* Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2000.
- SUHADOLNIK, Jože – ANŽIČ, Sonja: *Novi trg z okolico. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnega predela in objektov, lastniki hiš in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana.* Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2006.
- SUHADOLNIK, Jože – ANŽIČ, Sonja: *Stari trg, Gornji trg in Levstikov trg. Arhitekturni in zgodovinski oris mestnih predelov in objektov, lastniki hiš ter arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana.* Ljubljana : Zgodovinski arhiv, 2003.
- ŠTUHEC, Marko: *Besede, ravnanja in stvari. Plemstvo na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja.* Ljubljana : Slovenska matica, 2009.

- ŠTUHEC, Marko: *Materialna kultura plemstva na Kranjskem v prvi polovici 18. stoletja* (doktorska naloga). Ljubljana, 2000 (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino).
- ŠTUHEC, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir* (Studia humanitatis, Apes; 1). Ljubljana : ŠKUC : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1995.
- ŠTUKL, France: *Knjiga hiš v Škofji Loki III. Stara Loka in njene hiše* (Zgodovinski arhiv Ljubljana, Gradivo in razprave 17). Ljubljana – Škofja Loka, 1996.
- TANGL, Karlmann: Beiträge zur Geschichte der Herrschaft und des Badeortes Neuhaus. *Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark* III (1852), str. 160–222.
- TOMINEC, Angelik: Pregled zgodovine frančiškanov med Slovenci. *Cvetje z vrto sv. Frančiška* XXXIV (1927), str. 17–27, 49–55, 87–93, 143–148, 187–190.
- UMEK, Ema: *Erbergi in dolski arhiv* (Publikacije Arhive Republike Slovenije. Inventarji. Serija graščinski arhivi. Zvezek 5). Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 1991.
- UMEK, Ema – KOS, Janez (ur.): *Vodnik po matičnih knjigah za območje SR Slovenije I–II.* (Skupnost arhivov Slovenije. Vodniki). Ljubljana : Skupnost arhivov Slovenije, 1972.
- VALVASOR, Johann Weichard: *Die Ehre deß Hertzogthums Crain, I–XV.* Laybach, 1689.
- VOLČJAK, Jure: *Ordinacijska protokola goriške nadškofije 1750–1824. 1. del. 1750–1764* (Viri 31). Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2010.
- VOŠNJAK, Josip: *Spomini*. Ljubljana : Slovenska matica, 1982 (ponatis izdaje iz leta 1905).
- VRIŠER, Andreja: *Noša v baroku na Slovenskem*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993.
- VRHOVEC, Ivan: *Zgodovina Novega mesta*. Ljubljana : Matica slovenska, 1891.
- VRHOVNIK I.: Kako je prišla Valvasorjeva knjižnica v Zagreb? *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo* 9 (1928), str. 108–110.
- WITTING, Joh. Bapt.: Beiträge zur Genealogie des krainischen Adels. *Jahrbuch der K. K. Heraldischen Gesellschaft »Adler«*. Neue Folge IV. Wien 1894, str. 89–146.
- WITTING, Joh. B.: *Steiermärkischer Adel*. Nürnberg 1919–1921. Ponatis v: *Die Wappen des Adels in Salzburg, Steiermark und Tirol* (1. Siebmacher's großes Wappenbuch, Band 28). Neustadt an der Aisch : Bauer & Raspe, 1979.
- WURZBACH, Constant: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich. Dritter Theil*. Wien : Druck und Verlag der typogr.=literar.=artist. Anstalt, 1858.
- ZAHN, J.(osef) – MELL, Anton (izd.): *Kataloge des Steiermärkischen Landesarchives. I. Joanneumsarchiv. I. Handschriften. Katalog der Handschriften*. Graz und Leipzig : Ulr. Moser's Buchhandlung, 1898.
- ŽIŽEK, Aleksander: Upravni razvoj Celja v letih 1748–1850. V: POČIVAVŠEK, Marija (gl. ur.): *Iz zgodovine Celja 1780–1848* (Odsevi preteklosti 1). Celje : Muzej novejšje zgodovine, 1996, str. 9–54.

Spletne strani:

- http://en.wikipedia.org/wiki/Almanach_de_Gotha (feb. 2007)
- <http://kunde4.informedia.de/de/index.php/Vetter,-Anton> (nov. 2007).
- <http://www.bmlv.gv.at/truppendienst/ausgaben> (jan. 2007)
- <http://www.gadolla.com/ahnen.htm> (nov. 2006)
- <http://www.schloss-hartheim.at/> (dec. 2007)

ZUSAMMENFASSUNG

Valvasors unbekannte bis in die heutigen Tage reichende Nachkommenschaft

Boris Golec

Die beiden Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts veröffentlichten Genealogien des krainischen Polyhistor Johann Weichard Freiherr von Valvasor (1641, Ljubljana/Laibach – 1693 Krško/Gurkfeld) geben nur über die erste Generation seiner Nachkommen Auskunft, die übrige Nachkommenschaft blieb uns bisher unbekannt. Erst vor kurzem, nach gut einem Jahrhundert stieg der Name seiner jüngsten Tochter Regina Konstantia (um 1690–1755) aus der Vergessenheit auf, von der sich erwies, dass sie die einzige war, die ihm Urenkel und weitere Nachkommen schenkte, so dass sich sein Stamm bis in die heutigen Tage erhalten konnte.

Die Lebenswege von knapp einer Hälfte der Kinder Valvasors, die erwachsen waren, glichen sich bis zu einem gewissen Grade: keines von ihnen erlebte das Lebensende im eigenen Heim und nicht weniger als fünf der sechs Kinder starben in einem Kloster. Zwei Söhne wurden Franziskanermönche, von denen der älteste, Wolfgang oder Pater Aloisius (1679–1737), der Verfasser von heute als verschollen geltenden Handschriften war, während der dritte Sohn in den Zisterzienserorden eintrat. Auch zwei von den drei verheirateten Töchtern verbrachten, nachdem sie verwitwet waren, ihren Lebensabend in Frauenklöstern.

Wenn man von den zahlreichen Übersiedlungen von Pater Aloisius Valvasor und dessen Leitung mehrerer Klöster absieht, war das Leben seiner lebenslustigen Halbschwester Regina Konstantia von Dienersperg (um 1690–1755), der jüngsten Tochter des Polyhistor, am bewegtesten. Sie war zweimal verheiratet am Fuße der Gorjanci/Uskokegebirge, unweit der krainisch-kroatischen Grenze, und zwar auf Gütern in der Nähe von Gracarjev turn/Feistenberg, wo sie an der Seite ihrer zum zweiten Mal verheirateten Mutter aufgewachsen war. Die Güter Gracarjev turn/Feistenberg und Volavče/Volautsche, die sie zusammen mit ihrem Mann Wolf Sigmund von Dienersperg besaß, waren Vergnügungsort und Treffpunkt zahlreicher adeliger Nachbarn, solange das Familienbudget eine derartige Lebensführung zuließ. In den letzten zehn Jahren lebte Regina Konstantia von ihrem Gemahl getrennt und zog sich in die nahegelegene Kreishauptstadt Novo mesto/ Rudolfswerth zurück (unter anderem erwies es sich, dass sie die erste Nachbarin und langjährige Bekannte der Vorfahren des Autors dieses Beitrags war).

Durch ihre zwei Töchter gliederte sich Valvasors Nachkommenschaft in einen krainischen und einen steirischen Zweig der Dienersperg. Der steirische Zweig lebt noch heute, obwohl unter anderen Familiennamen, der krainische Zweig bestand dagegen nur aus den vier Kindern der dreimal verheirateten Tochter Maria Xaveria Katharina (1719–1786), die mit Graf von Paradeiser in das für die Familie inzwischen vorübergehend verloren gegangene Gut Gracarjev turn/Feistenberg einheiratete. Ihren Kindern, zwei Grafen und zwei Gräfinnen Paradeiser, waren traurige Schicksale beschert: die erste Tochter starb noch jung, die zweite trug ihre beiden nichtadeligen Gatten und ihre einzige Tochter zu Grabe; ihre Söhne, der erste war Franziskanermönch, der zweite Nachfolger auf Gracarjev turn/Feistenberg, wurden geisteskrank und lebten bis zu ihrem Tod im Jahr 1812 bzw. 1823 in ihren jeweiligen Heilstätten, wo sie insgesamt 61 Jahre verbrachten. Der krainische Zweig der Nachkommenschaft Valvasors starb mit den beiden aus, und nach wenigen Jahrzehnten betrachtete seine Abkömmlinge niemand mehr als Valvasors Nachkommen.

Die Verwandtschaft mit Valvasors geriet später auch bei dem steirischen Zweig in Vergessenheit, bei den Nachkommen seiner zweiten Enkelin Antonia Josefa Katharina von Dienersperg (1712–1769), die mit einem entfernten Verwandten auf Gut Ponikva/Ponigl bei Celje/Cilli verheiratet war. Alle ihre zehn Söhne – im Jahr 1766 wurden sie alle außer einem taubstummen Sohn in den Freiherrnstand erhoben – begaben sich in die weite Welt, ohne dass jemand ständig auf dem Familiengut geblieben wäre. Nicht weniger als fünf traten in den Militärdienst, wobei Peter Frh. von Dienersperg (1746–1819) sogar zum Rang eines österreichischen Feldmarschallleutnants emporstieg. Trotz ihrer großen Zahl hatte nur einer der Brüder legitime Nachkommen,

und zwar Franz Xaver Augustin (1742–1814), Besitzer der Herrschaft und des Thermalbads Dobrna pri Celju/Neuhaus bei Cilli, Stammvater aller heutigen Nachkommen Valvasors. Die Memoiren seines Sohnes bewahrten ihn als »Familienabsolutist« von altem Schrot und Korn. In Dobrna/Neuhaus, wohin er eingeheiratet hatte, entging seine junge Familie 1772 in dem alten einstürzenden Schloss Schlangenburg um ein Haar dem Tod. Die erste Generation von Augustins Nachkommen, seine drei Kinder, verheirateten sich in der Nähe des Stammschlusses, seine beiden Töchter mit neugeadelten Partnern. Die zweite Generation der Freiherren von Dienersperg von Dobrna/Neuhaus war dagegen in der Aristokratie weit und breit bekannt, hatte doch Franz Xaver (1773–1846) im Vormärz wesentlich zur Entwicklung von Dobrna/Neuhaus zu einem renomierten Kurort beigetragen. Nach Franz Xavers Tod und infolge von finanziellen Schwierigkeiten seines Schwiegersohns Graf von Hoyos ging das Thermalbad jedoch im Jahr 1858 in andere Hände über, nachdem beinahe alle Dienersperg nach Graz übersiedelt waren. Nur ein Zweig kehrte später in die slowenische Steiermark zurück, wo er im Jahre 1914 ausstarb. Der Zweig des Franz Xaver Freiherrn von Dienersperg starb schließlich im Jahr 1936 in Graz mit seiner unverheirateten Urenkelin Gräfin Hoyos aus, einer Wienerin, die jahrelang in London gelebt hatte.

Überhaupt zogen beinahe alle Nachkommen Valvasors zwischen 1835 und 1862 aus der Untersteiermark in die steirische Landeshauptstadt, wo zahlreiche ihrer Nachkommen noch heute leben. Die jetzige Nachkommenschaft des Polyhistor's entstammt den beiden Schwestern des Franz Xaver Freiherrn von Dienersperg, oder genauer gesagt, dem Sohn seiner ersten Schwester Barbara – Babette Edle von Gadolla – und der Enkelin der zweiten Schwester Theresia Edlen von Resingen.

Beim Resingener Familienzweig ist vor allem seine Entstehung von Interesse – die Heirat der Baronin mit dem plebejischen Pächter der Grundherrschaft im Besitz ihres Schwagers. Mithilfe der jugendlich naiven 23-jährigen Theresia (1776–1849) heiratete 1799 der bürgerliche Ignaz Paul Resnik in die Familie der Freiherren von Dienersperg ein, Resnik war angehender Ritter von Resingen, dessen Sohn, letzter männlicher Nachkomme mit dem Familiennamen Ritter von Resingen, 1885 in Celje/Cilli starb. Der Familienstamm wurde von seinen vier Großnichten fortgeführt, von den in Graz geborenen Töchtern seiner Nichte Theresia Sterger, die im Jahr 1869 durch einen vor der Öffentlichkeit geheim gehaltenen Selbstmord endete, und des aus Krain stammenden Anwalts Dr. Sterger. Der weiblichen Linie dieses Familienzweigs entstammt eine Reihe von Intellektuellen und auch einige Berufswissenschaftler. Nicht wenige der Nachkommen entschieden sich für den Beruf eines Arztes oder Juristen. Den Naturwissenschaften verschrieb sich die Familie Rokitsky (heute drei Universitätsprofessoren), mit Geschichte und Heimatkunde befasste sich intensiv der Grazer Richter Dr. Bruno Brandstetter (1893–1994), der bisher als einziger von allen Nachkommen des Polyhistor's das Alter von hundert Jahren erreicht hat. Die interessanteste Vertreterin des Familienzweiges der Resingen dürfte die Übersetzerin Marina Premoli (1942, Rom) sein, die im Jahr 1982 als linksextreme Terroristin verurteilt wurde.

Den Familienzweig Gadolla, der sich im Gegensatz zu dem der Resingen bis vor kurzem weitgehend dem Militär verschrieben hatte, war von Barbara Freiin von Dienersperg (1772–1841) gegründet worden. Sie war seit 1795 die Gemahlin des geadelten Grazers Johann Ritter von Gadolla, Schlossherrn auf Blagovna/Reifenstein bei Celje/Cilli. Ihr einziger Nachkomme in der männlichen Linie, Franz Ritter von Gadolla (1797–1866), übersiedelte zunächst auf das Schloss Turn pri Škalah/Thurn bei Skalis und zog von dort im Jahre 1862 nach Graz, wo ein Teil seiner Nachkommenschaft noch heute lebt. Franz bekundete ein außerordentliches Interesse für Heimatkunde und schuf ein umfangreiches Handschriftenopus über die Untersteiermark. Da er trotz guter Vorsätze nichts veröffentlichte, blieb sein ca. 3.300 Seiten umfassendes Werk ungenutzt und bis vor kurzem fast gänzlich unbekannt im Steiermärkischen Landesarchiv in Graz liegen. In die slowenische Steiermark kehrte später seine jüngste Tochter Elise Mayer (1861–1923) samt Familie zurück, die letzte auf slowenischem Boden geborene Abkömmlingin des Polyhistor's, die hier, in Maribor/Marburg, auch starb. Der letzte in Slowenien lebende Nachkomme Valvasors war ihr Sohn Karl Mayer (1890–1941), der von den Nazis aus der Nervenlinik in Novo Celje/Neucilli in die Anstalt Hartheim bei Linz verbracht wurde, wo er sein Leben als Euthanasieopfer einbüßte. Unter den zahlreichen Offizieren aus Gadollas Zweig ist vor allem das Schicksal des

Grazers Josef Gadolla (1898–1945), des »Retters der Stadt Gotha«, interessant. Als Oberstleutnant der Wehrmacht wurde er Anfang April 1945 standrechtlich zum Tode verurteilt, weil er die deutsche Stadt Gotha aus humanitären Gründen den Amerikanern kampfflos überlassen wollte. Ebenso wie es nicht nachweislich belegt wurde, wo Valvasor begraben liegt, weiß man auch nicht, wo sich das Grab des heute auch in seinem Heimatland Österreich als Nazigegner bekannten Josef Ritter von Gadolla befindet. Dem Familienzweig Gadolla entstammt sonst eine Reihe von Berufs- und Reserveoffizieren, denen in den beiden Weltkriegen ein entsprechend hoher Blutzoll abverlangt wurde.

Alle heute noch lebenden Nachkommen des krainischen Polyhistor Johann Weichard Freiherr von Valvasor stammen von zwei Personen ab, die ihre Familien in den vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts gründeten: von dem Urururenkel Franz Ritter von Gadolla (1797–1866) und der Urururenkelin Theresia Pauer, verh. Sterger (1826–1869). Beide wurden auf untersteirischen Schlössern geboren, Gadolla auf Schloss Blagovna/Reifenstein und die Pauer auf Schloss Velenje/Wöllan, heirateten trotz des großen Altersunterschiedes fast zeitgleich (1842 bzw. 1844) und lebten zuletzt in Graz, wo ihre Familien geblieben waren. Theresia Pauer steht hier für eine Generation, mit der der Resingener Familienzweig den der Gadolla der Zahl der Generationen nach, die bis heute aufeinander folgten, zu überholen begann. Der Resingener Familienzweig weist 12 Generationen auf, der von Gadolla erst 10. Zu einer Wende kam es sowohl in wirtschaftlicher Hinsicht als auch im gesellschaftlichen Ansehen. Als Franz Ritter von Gadolla und seine jüngere Verwandte Theresia Sterger, Tochter des heruntergekommenen Schlossherrn, einige Jahre (1862–1866) zugleich in der steirischen Hauptstadt lebten, gehörten die Gadolla sozusagen zum verarmten niederen Adel mit unsicher angelegtem Kapital und ohne eigenen Wohnsitz, die Sterger stellten jedoch die Familie eines wohlhabenden Advokaturaufstiegers und Villabesitzers, doch ohne Adelstitel, dar. Ungleiche Lebensverhältnisse schlugen sich bei den Nachkommen in der Berufswahl und in der Wahl der Lebensgefährten nieder. Zahlreiche Gadollas wählten die Offizierskarriere, während sich die Töchter Theresia Stergers angemessene Gatten aussuchten, zwei von vier waren geadelte Bildungsbürger.

Der vorliegende Beitrag versucht am Ende, noch die Frage zu beantworten, welches Wissen über Valvasor Jahrhunderte hindurch von einer Generation auf die andere seiner Nachkommen überliefert wurde. Valvasor dürfte dem krainischen Familienzweig – bis zu dessen frühem Aussterben 130 Jahre nach Valvasors Tod (1823) – in Erinnerung geblieben sein. Es ist überliefert, dass der steirische Familienzweig ihn mindestens noch in der Mitte des 19. Jahrhunderts kannte. Dennoch konnte der Nachkomme, der mit seiner Neigung zu Geschichte und Heimatkunde dem Polyhistor am nächsten stand, sein Urururenkel Franz Ritter von Gadolla (1797–1866), trotz aller Bemühungen nicht feststellen, dass eben Johann Weichard Valvasor sein unmittelbarer Vorfahr war. Gadolla war zwar davon überzeugt, dass er seine Liebe zur Heimatkunde von den Valvasors ererbte, deren Stamm seine Urgroßmutter Regina Konstantia entstammte. Obwohl Gadollas Onkel Franz Xaver Freiherr von Dienersperg 1835 eine genealogische Darstellung der Dienersperg entwarf, geriet diese leider nie in die Hände des Neffen, um ihn darüber aufzuklären, dass er in Wahrheit Valvasors Urururenkel ist. Als die Nachkommen von Franz Gadolla in den dreißiger Jahren des 20. Jahrhunderts Valvasor schließlich als ihren unmittelbaren Vorfahren identifizierten, erkannten sie in seinem Namen nicht den namhaften krainischen Polyhistor. Die heute lebende Nachkommenschaft von Gadollas Seite erfuhr erst 2007 wieder von Valvasor. Zur Erkenntnis von der verwandtschaftlichen Verbindung mit dem krainischen Polyhistor gelangte im 20. Jahrhundert jedoch der Anwalt Dr. Friedrich Weis-Osborn (1896–1978), ein Nachkomme des Resingener Familienzweigs, der das Wissen um Valvasor auf seinen engeren Familienkreis übertrug. Dabei ist von Interesse, dass sein Cousin, der Richter Dr. Bruno Brandstetter (1893–1994), von dieser Verwandtschaftsbeziehung keine Kenntnis hatte. Letzterer verfasste noch in hochehrwürdigem Alter von 95 Jahren ein maschinenschriftliches Werk über die weitere Verwandtschaft, ohne sich bewusst zu sein, dass er selbst ein Nachkomme des im Text oft zitierten Valvasor war.

Heute ist die ganze aus gut 100 Personen bestehende Nachkommenschaft über Valvasor als ihren Ahnen informiert. Sie leben in ganz Europa verstreut, von Italien bis Deutschland und Ungarn, auch in den Vereinigten Staaten von Amerika, ein Nachkomme lebt in Paraguay, die

letzte weibliche Nachfahrin, die noch des Slowenischen mächtig war, verstarb 1999 in Australien. Am ersten Januar 2011 zählte die Nachkommenschaft Valvasors 107 noch lebende Personen, 54 von Gadollas Seite und 53 von Resingens Seite. Sie wurde vor allem in den letzten Jahrzehnten zahlreicher, so dass es heutzutage viele junge Leute unter den Nachkommen gibt. Es scheint fast unwahrscheinlich, dass sie nur zwei Personen entstammen, von denen jede in den vierziger Jahren des 19. Jahrhunderts ihre Familie gründete, alle haben jedoch in Valvasors Urenkel Augustin Freiherr von Dienersperg den gleichen Stammvater, der allerdings neun Brüder hatte: lauter verdorrte Zweige.

Generationen	Insgesamt geboren	Davon erwachsen	Geboren in den Jahren	Lebend am 1. 1. 2011
1. Generation – Kinder	13	6	1674–1693	0
2. Generation – Enkel	5	3	1706–1719	0
3. Generation Urenkel	18	14	1732–1756	0
4. Generation Ururenkel	9	6	1772–1801	0
5. Generation – Urururenkel (Resingener + Gadollas + Dienersperger Zweig)	17 (7 + 2 + 8)	13 (4 + 2 + 7)	1796–1845 Res: 1799–1812 Gad: 1796–1797 Dien: 1815–1845	0
6. Generation – 4mal Ur-Enkel (Resingener + Gadollas + Dienersperger Zweig)	22 (8 + 6 + 8)	16 (6 + 6 + 4)	1824–1864 Res: 1824–1837 Gad: 1846–1861 Dien: 1833–1864	0
7. Generation – 5mal Ur-Enkel (Resingener + Gadollas + Dienersperger Zweig)	28 (9 + 17 + 2)	22 (5 + 15 + 2)	1843–1907 Res: 1843–1860 Gad: 1883–1907 Dien: 1860–1876	0
8. Generation – 6mal Ur-Enkel (Resingener + Gadollas Zweig)	24 (7 + 17)	23 (7 + 16)	Res: 1869–1887 Gad: 1919–1944	8 (0 + 8)
9. Generation – 7mal Ur-Enkel (Resingener + Gadollas Zweig)	27 (9 + 18)	26 (9 + 17)	Res: 1894–1921 Gad: 1945–1974	16 (0 + 16)
10. Generation – 8mal Ur-Enkel (Resingener + Gadollas Zweig)	39 (11 + 28)	noch nicht alle	Res: 1921–1956 Gad: 1974–2006	37 (9 + 28)
11. Generation – 9mal Ur-Enkel (Resingener + Gadollas Zweig)	20 (20 + 0)	noch nicht alle	Res: 1951–2007 Gad: noch keine	20 (20 + 0)
12. Generation – 10mal Ur-Enkel (Resingener + Gadollas Zweig)	26 (26 + 0)	noch nicht alle	Res: 1980–2001 Gad: noch keine	26 (26 + 0)
Alle 12 Generationen zusammen	248		1674–2007	107

Für Valvasors Nachkommenschaft gilt im Allgemeinen, dass es unter den verstorbenen und lebenden Nachkommen viele kreative Menschen gibt, ungeachtet ihrer Berufswahl oder ihres Bildungsniveaus. Zu verzeichnen ist eine große Reiselust, eine ziemlich lebhafte Mobilität – im 20. Jahrhundert »eroberten« sie drei Kontinente –, bis heute begegnet man nicht wenigen nationalen Mischehen, charakteristisch für sie sind ferner das Interesse an fremden Ländern und nicht zuletzt die Neigung zu militärischen Berufen und der Forschungsgeist. Bei einigen von ihnen kommen beide der letztangeführten Charakteristika vereinigt vor, bei manchen ist (war) die eine oder andere Ähnlichkeit mit dem krainischen Polyhistor aus dem 17. Jahrhundert zu verzeichnen.

Zgodovina otroštva

Matevž Langus: Portret Katarine Hummler ml., olje / platno, 109 x 73 cm; Narodna galerija, Ljubljana, 2012 (foto: Janko Demšar). Vse pravice pridržane.

Zveza zgodovinskih društev Slovenije v sodelovanju z **Društvom učiteljev zgodovine Slovenije** Vas vabi na **36. Zborovanje ZZDS** ki bo od **18. do 20. oktobra 2012 na Rogli**.
Tema letošnjega zborovanja je **Zgodovina otroštva**.

Podrobnosti prijave bodo objavljene na spletnih straneh ZZDS in DUZS. Predhodne prijave so mogoče na prijava.zzds@gmail.com

Robin Okey

Religija, jezik in narodnost: primer modernega Walesa

UDK 942.9:323.1"18"

UDC 942.9:323.1"18"

OKEY Robin, dr. profesor (emeritus), University of Warwick, Coventry CV4 7AL, VB; R.F.C.Okey@warwick.ac.uk

Religija, jezik in narodnost: primer modernega Walesa

Zgodovinski časopis, Ljubljana 66/2012 (145), št. 1-2, str. 116–143, cit. 39

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Razprava želi slovenskim bralcem predstaviti narodni razvoj v Walesu s poudarkom na 19. stoletju, ko so se Valižani narodno oblikovali. Valižani so kot potomci izvorno keltskih prebivalcev postali okoli leta 1800 značilna nevladajoča skupina s tisočletno tradicijo književnega jezika, ki ga je uporabljala protestantska cerkev. Na tem temelju se je v 19. stoletju razvil široko bran tisk v ljudskem jeziku. Od leta 1868 so valižansko govoreči liberalni nekonformisti vse bolj obvladovali valižansko življenje in njihovo gibanje je dobilo nedvoumen nacionalni ton. Valižansko gibanje je začelo z napredujočo sekularizacijo, industrijsko depresijo in zavestjo o upadajočem pomenu valižanskega jezika slabeti šele po letu 1918. Nacionalno gibanje med valižansko govorečo manjšino se je od leta 1960 znova krepilo in svetovne težnje so hkrati spodbudile spreminjanje ravnovesja med valižanskimi in britanskimi občutji lojalnosti pri angleško govorečih prebivalcih. Leta 1999 je bila ustanovljena voljena valižanska skupščina, ki je po referendumu marca 2011 pridobila polne zakonodajne pristojnosti v pomembnejših zadevah.

Ključne besede: Wales, religija, jezik, narodnost

OKEY Robin, Professor (emeritus) in history at the University of Warwick Coventry CV4 7AL, UK; R.F.C.Okey@warwick.ac.uk

Religion, Language and Nationality: The Case of Modern Wales

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 66/2012 (145), No. 1-2, pp. 116–143, 39 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

This article aims to give Slovene readers a sense of the development of nationhood in Wales, with emphasis on the formative nineteenth century. Descended from the original Celtic inhabitants, the Welsh by 1800 had become a fairly typical non-dominant group who retained, however, a literary language with a millennial tradition used in the Protestant Church, on the basis of which a widely read vernacular press developed in the nineteenth century. Demographic and economic growth, and the eclipse of the landowners and Welsh Anglican Church made for a buoyant sense of Welsh affirmation, however, which only weakened after 1918. But from the 1960s the nationalist movement first founded in 1925 grew powerfully among the Welsh speaking minority and world-wide trends helped shift the balance between Welsh and British loyalties among English speakers. In 1999 an elected Welsh Assembly was established which acquired full legislative powers in important matters after a referendum of March 2011.

Key Words: Wales, religion, language, nationality

Author's Abstract

Avtorski izvleček

Med Slovenijo in Walesom, prevladujoče keltsko deželo na 20.779 kvadratnih kilometrih in s tremi milijoni prebivalcev, ki že več kot tisočletje sobiva z mogočnejšo sosedo, lahko začrtamo jasne vzporednice. Da podobne primerjave med deželama še ni, je morda bolj presenetljivo s stališča valižanskih kot slovenskih zgodovinarjev. Slovensko izkustvo je celovito prepleteno s sindromom razvoja majhnega naroda v srednji oziroma vzhodni Evropi in je kot tako vraščeno v sodobne poteze celine, kar predstavlja izziv ustaljenim valižanskim predstavam. Nasprotno je zgodba o Walesu in njegovi *posebni poti* težko primerljiva drugje; za slovenske bralce je po vsej verjetnosti pomenljiva zaradi njene informativne narave. V tem prispevku želim ponuditi vpogled v osnovne valižanske značilnosti in nikakor nimam pred očmi sistematične primerjalne študije. Toda preden se lotim tematike, naj se dotaknem tistih nasprotij, na katere naletijo zgodovinarji obeh kulturnih krogov.

Slovenske ideje imajo korenine v prebuditvi narodov v vzhodni in srednji Evropi 18. stoletja. V sozvočju s socialnimi in političnimi modernizacijskimi procesi so se v pred tem podrejenih skupinah pojavila manjša jedra izobraženih voditeljev, ki so pričeli z delom za jezikovno in socialno-politično afirmacijo. Ti procesi so vodili k oblikovanju »nacionalne zavesti« narodov, ki je zahtevala in slednjič dosegla politično suverenost. Če so se srednjeevropski zgodovinarji osredotočali na usodo zgodovinsko neprevladujočih skupin v zahodni Evropi, so ugotavljali, da razvoj na jeziku temelječih gibanj na evropskem zahodu ni vodil k cilju, ki ga je Jozef Chlebowczyk poimenoval »notranja suverenost« (sposobnost popolnega modernega življenja, izvirajočega iz maternega jezika), in končno k zunanji suverenosti. Samo na Irskem je nacionalno gibanje privedlo k suverenosti, toda s pomočjo uporabe angleškega jezika: uspešno gibanje flamsko govoreče skupine ni imelo podobne sile, ki bi bila usmerjena k istemu cilju. Chlebowczyk je na seznam nazadujočih, »okorelih in za razvoj nesposobnih« lokalnih zahodno-evropskih skupnosti uvrstil celo Škote.¹ Miroslav Hroch, češki raziskovalec zgodovine nacionalizma, je Valižane označil za poseben primer skupnosti, kjer ne glede na pojavnost (zgoščeno ozemlje, stara uveljavljena kultura in knjižni jezik, celo elementi gospodarske enovitosti) »v tem času [1900] ne moremo govoriti o popolnoma razvitem ... narodu.«² V Sloveniji je profesor Zwitter šel še dlje; na britanskem otočju je videl zgolj dva naroda, angleškega in irskega, in je »narečno govoreče« Valižane vključil v slednjega.³

¹ Chlebowczyk, *On Small and Young Nations in Europe*, str. 14.

² Hroch, *Social Preconditions*, str. 4.

³ Zwitter, Slovenski politični preporod XIX. stoletja, str. 82.

Toda takšne presoje so v nasprotju s tradicionalno britansko *Sprachpraxis*. Valižani bi nedvoumno poudarili, da so se vedno razumeli kot narod, in to dejstvo v njihovem britanskem kontekstu nikoli ni bilo izpodbijano. Četudi so pri pogledu na preteklost svojega ljudstva novoveški valižanski zgodovinarji s pridihom ugodja sledili vzorcu preučevalcev majhnih narodov srednje in vzhodne Evrope, je v njihovi vročekrvni »angleški liberalnosti« kljub temu odseval delček samozadovoljstva, ki ga je bilo mogoče zaznati v širšem britanskem prostoru.⁴ Ta izvira iz uspešne uveljavitve valižanskega ljudstva in narodnosti v stoletju oblikovanja pred letom 1914. Po formaciji na prelomu 19. stoletja se je dežela ponašala s politično in socialno zmago valižanskih liberalnih »nekonformistov«, ki so se skušali uveljaviti kot zagovorniki malih ljudi proti njihovim anglikanskim, konservativnim, veleposestniškim in angliciziranim nasprotnikom, smernice pa so nato zgolj prevzeli in razširili laburisti ob koncu prevlade liberalcev v Walesu leta 1918. »Šele oddaljena generacija bo sprevidela,« je leta 1911 na koncu svoje klasične študije o Walesu v obdobju neodvisnosti zapisal liberalni zgodovinar J. E. Lloyd, »da zadnji princ [Llywelyn ap Gruffydd, ubit v bitki leta 1282] ni živel zaman, ampak je s svojim življenjskim delom pomagal zgraditi trajno stavbo valižanske narodnosti.«⁵ Takšni pogledi so sloneli na tisočletni tradiciji aristokratske valižanske kulture, ki se je dvignila iz pepela rimske moči, na valižanski biblični liturgiji v novi protestantski cerkvi 16. stoletja, na metodistični religiozni prenovi v 18. stoletju in nato njeni osvojitvi industrijskih množic v 19. stoletju, ko se je demokratična doba zrcalila v vse večjem številu publikacij v domačem jeziku, ter na razsvetljenstvu, zaznamovanem z ljudmi, ki so na mesto tedaj angliciziranega plemstva postavili nove voditelje. Sodobnejša historiografija je manj naivna kot tista iz dobe liberalnega, nekonformističnega Walesa – bodisi v nacionalističnih upodobitvah Walesa Gwynforja Evansa in zaporednega spopada Valižanov z rimskimi, saksonskimi, angleškimi in britanskimi izzivi bodisi v pogledih marksista Gwyna Williamsa na nenehno prerajanje valižanske družbe iz primeža krize.⁶ Toda osnovni vzorec zgoraj predstavljenih idej ostaja; to lahko z drugimi besedami imenujemo liberalno-laburistični pogled na valižansko zgodovino oziroma, če uporabimo najbolj priljubljeno frazo, »valižanska radikalna tradicija«.

Koliko različnih vidikov lahko združimo? Očitno (vsaj z gledišča Valižana!) so posplošitve v argumentu Chlebowczyka preveč omalovaževalne do takšne skupnosti, kot je valižanska. Če bi bili Valižani zgolj »etnična skupina« in ne narod sui generis, bi se glede na dinamično imperialno kulturo brez primere, ob strani katere so vstopili v novoveško ero, že davno asimilirali. Toda to se ni zgodilo in od leta 1999 Valižani volijo predstavnike v svoj nacionalni zbor, ki ima vse večja poobla-

---

⁴ Znana študija Herberta Butterfielda, *The Whig Interpretation of History* (1931), je bila kritična do viktorijanske liberalne interpretacije angleške zgodovine kot teleološkega stremljenja po svobodi.

⁵ Lloyd, *A History of Wales*, 2. zv., str. 611.

⁶ Evans, *Land of My Fathers*; Williams, *When was Wales?*. Najboljši pregled ponuja *Zgodovina Walesa (History of Wales)*, ki je pod okriljem Univerze v Walesu načrtovana v šestih zvezkih; od njih so doslej izšli štirje (1981–1987).

stila. Kljub temu se bodo srednjeevropskim opazovalcem zdele konvencionalne zahteve po priznanju enakovrednosti valižanske narodnosti, ki so bile v britanski demokraciji dosežene kot rezultat mobilizacije v 19. stoletju, precej neznatne; toliko bolj, ker komajda priznavajo spodletel poskus kljubovanja institucionalni prevladi angleškega jezika v življenju Valižanov tistega časa [okoli 1900], ko je polovica prebivalcev oziroma precejšnja večina rojenih Valižanov še vedno govorila valižanščino kot materni jezik. Tu se pokaže temeljna razlika med procesi v Walesu in srednji Evropi. Socialna mobilizacija v Walesu je imela religiozno in ne jezikovno osnovo. Četudi je bila religiozna problematika preresetana z etničnimi podtoni in so jo valižanski voditelji vse bolj razumevali v nacionalnem smislu, sta odsotnost jasne herderjanske ideologije jezikovnega nacionalizma ter pritok vse večjega števila angleških in irskih delavcev v južni Wales med industrijsko revolucijo pomenila, da je tisto, kar je bilo pred letom 1914 imenovano »valižanski nacionalizem«, izgubilo gonilno silo svojih sodobnikov drugod. V nadaljevanju 20. stoletja se je domoljubna evforija liberalnih nekonformistov poglela zaradi negativnih ekonomskih, jezikovnih in verskih tokov, k temu pa sta prav tako pripomogli britanska solidarnost v obeh svetovnih vojnah in razvoj britanske socialne države na centralistični osnovi po letu 1945. Vse močnejše nasprotne tendence po letu 1960 so posledica veliko bolj eksplisitnega nacionalizma med valižansko govorečo manjšino (čeprav je bila do leta 2001 zreducirana na 20 % prebivalstva, je ohranila nesorazmerno velik vpliv v valižanskem vsakdanjiku) in utrditve valižanske identitete med angleško govorečimi prebivalci. Narodnost v Walesu ima v teh okoliščinah precej drugačne značilnosti od tistih v Sloveniji in baltskih državah; predvsem je veliko manj homogena. Sporočilo valižanske liberalno-laburistične zgodovinske perspektive, kot se kaže v valižanskih šolah in medijih, sobiva v neenakem razmerju z lahkotno prevlado anglo-ameriške popularne kulture in z vsenavzočnostjo še vedno močno centralizirane države. Ima pa socialno-psihološko silo, ker izvira iz resničnega izkustva Valižanov v obdobju njihovega oblikovanja v 19. stoletju in iz preteklih stoletij, kot jih je interpretirala doba narodne prebuje. Upati je, da bodo naslednje strani razkrile tako prednosti kot slabosti takšnih perspektiv.

Predmoderno ozadje

Wales je hribovit polotok, ki štrli z zahoda osrednje angleške nižine. Kot kulturna skupnost oziroma entiteta se je znotraj istih meja pojavil po zmagovitih pohodih Anglosasov v letih 577 in 613 in izgubi neposrednega stika s preostalimi keltsko govorečimi skupinami v sedanji severozahodni in jugozahodni Angliji. Angleški zid iz 8. stoletja je določil meje tej angleški osvojitvi; iti preko »Offa's dyke« je med Valižani še dandanes pogovorni izraz za potovanje v Anglijo. Valižanski jezik se je razvil iz britskega jezika rimske Britanije v petem in šestem stoletju; proces se zrcali v izrazu »oče muze«, ki so ga starodavni kronisti pripisali prvemu poimensko znanemu pesniku v novem jeziku. Njegovo delo ni ohranjeno, je pa mogoče prebirati zapise Aneurina in Taliesinsa iz naslednje generacije, četudi v

veliko poznejših rokopisih, ki so bili zabeleženi v valižanščini 9. stoletja in obsegajo nekatere arhaizme, ki imajo svoje začetke v zasnovah iz 6. stoletja. Po stilu so ti teksti junaški in slavijo sočasen odpor proti anglosaškim vdorom v severno Anglijo. Kot v drugih delih zahodne Evrope (Islandija, Irska, Anglija) je bila tudi v Walesu že iz najzgodnejše dobe razširjena knjižna raba maternega jezika. Tako je veliko število ohranjenih rokopisov izpod peresa kronistov starodavne britanske/valižanske zgodovine že zapisanih v valižanščini, prav tako kot 34 od 40 obstoječih rokopisov zakonika, ki je običajno pripisan vladarju z imenom Hywel Dda (Howell Dobri) iz 10. stoletja. Predstavljajo vidike skupne kulture, ki je tako kot v Grčiji sobivala s političnimi delitvami. Poleg prava in knjižnega jezika, poučevanega v pesniških šolah, so jih povezovali miti trojanskega in svetopisemskega izvora, pripoved o starodavni slavi Britancev, ki so jo posebjali junaki – kot na pol mitski Artur –, in geografija, ki je blagoslavljala meje Walesa in njegovega ozemlja, kjer so nadobudni dvorni pesniki iskali svoje plemenite zaščitnike.⁷ Na tem mestu zaslužijo omembo izjemno prevajane prozne zgodbe, v Evropi znane kot *Mabinogion*, ki združujejo dvorno pretanjenost in dele tradicije iz železne dobe. Kljub temu, da so na slavnem kulturnem festivalu (eisteddfod), ki ga je leta 1176 omogočil južnovaližanski vladar Rhys, lovoriko odnesli severnjaki, je bila valižanska politika prepletena z zgodbami o treh med seboj sprtih kneževinah, ki so od 10. stoletja običajno priznavale nominalno vladavino angleškega kralja in občasno prvenstvo ene izmed njih. Potem ko so Anglijo osvojili Normani (1066–1070), je Wales neodvisnost obdržal do leta 1282, ko je bil poražen zadnji princ (knez) iz Gwynedda – Llywelyn ap Gruffyd; zaradi svojih vojaških uspehov je od angleškega kralja Henrika III. pridobil naziv princ Walesa (1258) s pravico do uživanja lojalnosti ostalih valižanskih vladarjev, njegov propad pa je naznanila zavrnitev zvestobe Henrikovemu nasledniku. Smrt Llywelyna ap Gruffyda je povzročila pravi eksistencialni šok in navdihnila pisanje slovesnih elegij. Wales je bil obkrožen z nekaterimi najmočnejšimi gradovi srednjeveške Evrope in razdeljen med marke vzdolž meja ter med angleške grofije neposredno pod kraljevo oblastjo. Valižansko kulturno okolje je bilo za mnoge od obmejnih lordov,⁸ ki so sklepali poroke znotraj lokalnih elit, prepričljivo do te mere, da so sprejeli valižanščino za svoj materni jezik, zgledu pa je v poznejšem srednjem veku sledilo okrog osemdeset izvorno angleških mestec. Največji valižanski pesnik Dafydd ap Gwilym (c. 1340–80) je služil angleški kroni. Zahvaljujoč njegovemu delu velja 15. stoletje za klasično obdobje srednjeveške poezije in to navkljub zakonodaji, ki je bila izključujoča do valižanščine in je bila sprejeta po neuspešnem ter dolgotrajnem kljubovanju plemiča Owaina Glyndwra (1400–1415). Owain Glyndwr si je nadel ime princ Walesa, sklical je številne zборе, sklenil zaveznitvo s Francijo in v svoj program vključil univerze v severnem in južnem Walesu ter cerkveno neodvisnost od Canterburyja. Njegovo skrivnostno izginotje in usoda sta prav gotovo prispevala k njegovemu statusu valižanskega narodnega junaka.

⁷ Za to tematiko glej Davies, *Conquest, Coexistence and Change*, str. 4–23.

⁸ Obmejne lorde je kot varuhe meje med Anglijo in Walesom iz vrst preizkušenih in zupanja vrednih plemičev imenoval angleški kralj (op. pr.).

Ironično je zasedba angleškega prestola s strani pretendenta valižanskega rodu Henrika Tudorja (Henrika VII.) leta 1485 sprožila proces anglicizacije valižanskega plemstva, saj so Valižani množično odhajali v London. Težnje po centralizaciji renesančne »nove monarhije« so vključevale Zakon unije (1536), ki je Wales popolnoma inkorporiral v Anglijo ter slednjič odpravil veljavnost valižanskega zakona in izključil valižansko govoreče posameznike iz uradniških mest. Temu ukrepu ni sledil protest, kar nakazuje, da je valižanska elita že govorila angleško. Ker je valižanščina ostala njihov materni jezik, je manjša, toda predana in dobro izobrazena skupina protestantskega nižjega plemstva »valižanske renesanse« skrbela za to, da knjižni jezik ne bi razpadel v dialekte in postal, kot se je izrazil William Salesbury, zgolj »ščebet ptic«. Med Salesburyjeve pglavitne uspehe sodi prevod Nove zaveze (1567), njegovim stopinjam pa je sledil William Morgan, ki je leta 1588 prevedel celotno Biblijo ter s tem zadostil parlamentarnemu zakonu iz leta 1563, ki je prepovedal uporabo angleškega jezika pri bogoslužju na valižansko govorečih področjih. Razlikovanje med angleščino kot jezikom javnega življenja in valižanščino kot jezikom cerkve ter v širšem smislu kulture odraža miselnost valižanskega gornjega sloja tedanjega časa, to pa hkrati že nakazuje dogodke na množični ravni nekaj stoletij kasneje. Toda konservativni duh srednjeveške literarne tradicije se je razkril v nadaljnjem dajanju prednosti rokopisni kulturi. Prva valižanska tiskana knjiga se je pojavila leta 1547, prva tiskarna v Walesu pa šele leta 1718. Novo, zgodnje novoveško podeželsko plemstvo je vse bolj opuščalo tradicijo vzdrževanja lastnih družinskih poetov; do 17. stoletja valižanščina ni bila več nujno jezik domačega sporazumevanja, ta proces pa je bil zaokrožen do 18. stoletja. Na drugi strani je v procesu nastajanja množičnega bralstva leta 1630 izšla prva izdaja valižanske Biblije, namenjena družinski in ne liturgični rabi; v 18. stoletju je doživela 30 ponatisov in stoletje kasneje osupljivih 370. Do tedaj je valižanska družba že prevzela klasično obliko neprevladujoče skupnosti, kjer so podeželani (kmetje) govorili drugačen jezik od njihovih gospodarjev – čeprav uporaba valižanščine pri bogoslužju pomeni, da jezikovni prepad med sloji po vsej verjetnosti ni bil tako globok, kot ga je kasneje rado prikazovalo valižansko zgodovinopisje. Leta 1800 je bil Wales obubožano, redko poseljeno zakotje z manj kot 600.000 dušami, katerih zastopniki v parlamentu so bili predvsem člani nekaterih bogatih družin z vsakega volilnega področja. Med letoma 1710 in 1870 so bili vsi imenovani škofi Angleži, ki pa so v 18. stoletju le redko zašli med svoje vernike.

Začetki modernosti: proti sredini 19. stoletja

18. stoletje je bilo priča trem silam, ki so spodbudile prehod od tradicionalne družbe k moderni: intelektualnemu gibanju z antikvarnimi, literarnimi in publicističnimi zanimanji v duhu razsvetljenstva; radikalnejši smeri, ki se je prekrivala in deloma napajala iz francoske revolucije, in slednjič religioznemu preporodu pod vodstvom metodistov. Slednje – od vseh najmanj zavestno valižansko – gibanje je

bilo od vseh najbolj vplivno in ključno za poznejši valižanski razvoj. Železarska industrija je obenem napravila prve pomembne korake.

Somišljeniki antikvarnega gibanja so se združili v krog bratov Morrisov; ime je dobilo po treh bratih, ki so bili predstavniki porajajočega se nekleriškega srednjega sloja. Tako v izvorniku kot v prevodu so zbirali in objavljali stare rokopise, financirali vodilnega pesnika v paradigmi klasične srednjeveške metrike v 18. stoletju, v katerem so prepoznali talent, ki bi zmogel ponoviti visoko raven Daffydda ap Gwilyma ter ustvariti valižanske epe, po vrednosti enake *Izguljenemu raju* Johna Milтона – delu, ki je bilo v 18. stoletju dvakrat prevedeno v valižanski jezik. Za londonske Valižane so ustanovili društvo Cymmrodorion (1751) in se ukvarjali s široko zastavljenimi študijami o povezavi med keltskimi in drugimi evropskimi jeziki, ki sta jih na začetku stoletja spodbudila Bretonec Pezron in Valižan Edward Llyud.⁹ Njihovo delo je omogočilo nastanek drugega društva v Londonu, Gwyneddigion (1771), s središčem v severnem Walesu ter odločneje zastavljen program; tako se je angleški pastor znašel na sodišču zaradi neupoštevanja zakona iz leta 1563, ki ni dovoljeval angleškega bogoslužja v valižansko govoreči župniji. Toda bratje Morris nikakor niso bili nekakšni protonacionalisti. Veliko njihove korespondence o odličnosti valižanskega jezika je bilo napisane v angleščini; celo mnogi njihovi znanci so pripadali valižanskemu nižjemu plemstvu, katerih patriotizem je bil podoben domoljubju nemško govorečih plemičev v čeških deželah. Njihova premišljevanja o jeziku niso imela znanstvene osnove; namesto da bi se opirali na izvorne in akademske Llyudove raziskave, so iskali povezave med valižanščino in hebrejščino ter keltščini celo pripisovali primat med evropskimi jeziki.

Radikalnejše krilo valižanskega razsvetljenstva se je pojavilo v devetdesetih letih 18. stoletja in poseglo na najrazličnejša področja. Mednje sodi tudi milenaristično navdušenje, o čemer so imeli valižanski zgodovinarji v svojem iskanju izvora »radikalne tradicije« visoko mnenje. Pamfletom proti zatiranju kmetov se je pridružila revija v valižanskem jeziku *Cylchgrawn Cymmraeg*, ki jo je urejal baptistični pastor in prevajalec Marseillaise Morgan John Rhys, in je bila razširjena med bralstvom po dolinah na jugovzhodu; tod se je pričel industrijski razcvet, posebna pozornost pa je bila namenjena Rhysovemu poskusu ustanovitve valižanske kolonije v ZDA. Najpomembnejši vezni člen med antikvarnim krogom bratov Morrisov in radikalnejšimi tokovi zadnjega desetletja 18. stoletja je bil izjemno plodovit Edward Williams (Iolo Morgannwg, 1747–1828). Obrtnik iz okolice Cardiffa, unitarijanec po veroizpovedi in prostozidar, ki je zahajal v krog privržencev društva Cymmrodorion in angleških radikalcev, je v Londonu leta 1791 organiziral prvi sodobni eisteddfod ter se predstavljal za obuditelja rituala starodavnega »reda britanskih pesnikov«, čeprav je bil dejansko njegov izumitelj. Iolo Morgannwg je bil ekscentrični genij, ki se je razen vnetemu zbiranju etnografskega materiala in srednjeveških rokopisov posvečal pisanju valižanske poezije in proze ter pri tem sledil tradiciji Ossiana in Čeha Hanke; visoka raven njegovega ustvarjanja je bila deležna priznanja šele v dvajsetih letih 20. stoletja.

⁹ Za to tematiko: Davies, *Adfeilion Babel*.

Menim, da je v primerjalnem kontekstu Iolova osebnost v moderni valižanski zgodovini ključna, vendar tudi negativna. V najekstremnejši obliki je izražal valižanski odpor do angleške vzvišenosti in vse življenje dokazoval barbarstvo Angležev, medtem ko je skušal starodavno keltsko tradicijo povzdigniti v steber civilizacije v Britaniji. To lahko razumemo z vpogledom v psihološko ozadje: za razliko od ljudstev vzhodne Evrope Valižani ne prebivajo v večnarodnem oziroma večjezikovnem okolju, pač pa na dominantno angleškem otoku. V eksistencialnem smislu so problem etničnosti tradicionalno dojemali skozi prizmo anglo-valižanskega odnosa, nad katero se pno ideje internacionalizma; njihovo vedenje o drugih majhnih narodih je bilo precej omejeno.¹⁰ Številna dela o valižanski zgodovini, ki so bila v Iolovem času objavljena v obeh jezikih, so poglavitni problem tega odnosa rešila z argumentom, da so bile srednjeveške napovedi o maščevanju za angleško osvojitve izničene zaradi posega protestantizma in konstitucionalizma; moralna odličnost naj bi bila tista sila, ki bo okrepila valižansko narodnost.¹¹ Iolo je takšno modro zmernost instinktivno zavrnil, toda v času angleškega vzpona na vrh svetovne gospodarske in kulturne moči je imelo njegovo stališče zgolj odmev viteške ekstrapagance. Še več: ni zavrnil le zahtev Angležev in drugih Kelto – denimo s popolnoma negativno kritiko dela *The Tale of Ossian* – temveč tudi domnevno zmanjševanje kulturne vloge njegovega okrožja s strani nekdanjih sodelavcev severnivaližanskega kroga bratov Morrisov. Izredno velika, a razpršena prizadevanja Iola Morgannwga so močno vplivala na podobo Walesa v 19. stoletju. Prireditve eisteddfods so se skupaj z nagradnimi tekmovanji v spevih, pesmih in esejih z valižansko tematiko tako regionalno kot v okviru vsakoletnega narodnega festivala razvijale zelo hitro, toda srčiko dogodkov so še vedno predstavljali red pesnikov in ceremonije s prostožidarskim pridihom. Valižanska društva Cymreigyddion so z domoljubnim programom v dvajsetih in tridesetih letih 19. stoletja vzniknili v številnih krajih. Toda Iolove pretirane zahteve so pri nastajajoči valižanski kulturni eliti v viktorijanski dobi zbujale zadrego, saj so se voditelji predobro zavedali resničnega ravnovesja moči med obema narodoma in se želeli izogniti angleškemu smešenju: »Ali lahko imamo za samoumevno,« je z ironično ostjo zapisal znani novinar leta 1863, »da smo najbolj slaven narod med vsemi narodi na svetu – najbolj krivično zapostavljen narod, najbolj učen, najbolj čistega okusa, najbolj enoten in zvest, in da te resnice pripovedujemo na lokalnih kmečkih pojedinah, kjer so navzoči poslušalci izključno Valižani!«¹² Iolo je kontroveržno zapustil seme shizofrenije v valižanskih intelektualcih, kar odseva tako v sprejetju kot zavrnitvi idej o valižanski originalnosti in je obenem vidna v pre- in podcenjevanju njihove narodne dediščine.¹³

¹⁰ Sodobni Valižani se čutijo povezane z drugimi keltskimi narodi, toda verske razlike in jezikovne pregrade med irščino in valižanščino obenem pomenijo, da pankeltstvo nikoli ni doseglo primerljive moči s panslovanstvom. V praksi keltski narodi svoje keltstvo doživljajo skozi kulturo.

¹¹ Jones, *Yn Nrych yr Amseroedd* (V ogledalu stoletij).

¹² *Cofiant y Gohebydd* (Dopisnik: spomini), str. 70.

¹³ Za sodobnejšo osvetlitev te pomembne osebnosti glej šest zvezkov dela: *Iolo Morgannwg and the Romantic Tradition in Wales*.

Iolova karierna pot je razkrila šibko institucionalno bazo reformnih gibanj v Walesu 18. stoletja. Z besedami nekega zgodovinarja: »Navdušenje raziskovalcev in njihove publike ... se je zlahka sprevrglo v domišljijo, izumljanje in ponarejanje. Ni bilo primerljivega instrumenta oziroma institucije za gojenje kritične misli in diskusijo, ki bi se lahko postavila po robu mitologizaciji javnosti, kajti Wales je bil revna in nerazvita dežela.«¹⁴ Ob tem je na mestu naslednja primerjava: srednjeevropsko razsvetljenstvo, ki je izšlo iz francoskega in britanskega, je predstavljalo bolj zavestno državno sponzorirano, programsko verzijo zahodnega izvornika. Del tega programa je bilo osnovno šolstvo v maternem jeziku, tudi če je poznejše šolanje oziroma izobraževanje v mestih predvidoma potekalo v nemščini. To je omogočilo izhodišče za razvoj nacionalnih programov, ki jih je prav tako spodbujalo tekmovalno vzdušje herderjanstva in je prežemalo izobraževalne ustanove, kjer so se pogosto mešali pripadniki različnih narodnosti. Družba v razvitejši Britaniji je bila v stilu *laissez-faire* prepuščena lastnim sredstvom; nacionalni sistem osnovnega šolstva je bil vzpostavljen šele leta 1870. Zaostala in obrobna pokrajina kot Wales s samo 5 % prebivalstva je bila preprosto spregledana anomalija, kar države ni nagnilo k uvedbi struktur za usposabljanje skupin za javne službe, ki bi lahko postale središče za konsistentno etnokulturno dejavnost. Značilno so društva *Cymreigyddion*, ki so bila v dolinah jugovzhodnega Walesa vplivna v zgodnjem obdobju industrializacije, svoj zagon začela izgubljati v štiridesetih letih 19. stoletja.

Gibanje, ki ni izgubilo institucionalne vitalnosti, je bilo povezano z religiozno prenovo. Metodizem je nastal kot odgovor na duhovno letargijo državne anglikanske cerkve, znotraj katere je zrasel kot komajda tolerirana frakcija s člani, ki so pridigali na velikih javnih shodih na prostem. Sprva metodizem ni delil iste strehe z »nekonformističnimi« ločinami (predvsem z baptisti in kongregacionalisti), ki so zavračale anglikansko cerkev ter si zagotovile toleranco – če že ne enakosti – leta 1689. Metodizem se je v obeh deželah pojavil v tridesetih letih 18. stoletja in tamkajšnji voditelji so ostali tesno povezani; poglobljena razlika med angleškim in valižanskim metodizmom izhaja iz dejstva, da je angleško gibanje Johna Wesleyja prevzelo teologijo Jakoba Arminiusa, valižanski metodisti pa kalvinsko teološko doktrino. Valižanski kalvinski metodisti so postali nekonformisti potem, ko so leta 1811 pričeli s posvečevanjem svojih pastorjev; generacijo pred tem so enako pot ubrali angleški metodisti. Pod vplivom metodističnega »navdušenja« so se pričele krepiti starejše nekonformistične skupine, ki so bile dotlej v neurbaniziranem Walesu precej šibke. Njihova ekspanzija je Wales spremenila v izrazito nekonformistično deželo. Po verskem popisu leta 1851 so anglikanci predstavljali samo petino vernikov pri nedeljskih bogoslužjih. Poleg 1180 anglikanskih cerkva je zraslo kar 3000 nekonformističnih kapel, kot se njihova svetišča imenujejo v Angliji in Walesu. Do leta 1910 je to število zraslo na 4500 in ga je deloma spodbudilo tekmovanje znotraj ločin; povprečna vas se je tako postavljala z nekaj kapelami. Oznanjevanje novih naukov, izgradnja in vzdrževanje kapel, usposabljanje nekaj tisoč pastorjev v semeniščih, pomoč cerkvenih starešin in katehetov ter izdajanje vrste verskih tednikov,

¹⁴ Morgan, *The Eighteenth-Century Renaissance*, str. 159.

mesečnikov in četrletnikov v valižanskem jeziku, ostajajo izreden organizacijski dosežek. Slednji je toliko bolj izjemen zaradi dejstva, da je bil v celoti financiran iz denarnih prispevkov kongregacije, to pa so sestavljali predvsem revni kmetje in delavci. Ernest Renan je Valižane zaradi organizacijskih dosežkov upravičeno imenoval pruski Kelti. Leta 1851 je četrtnina celotne populacije obiskovala 2.622 nedeljskih šol, ki so skrbele za učence vseh starosti; do leta 1910 je delež narasel na 42 % v 6166 nedeljskih šolah, kjer je poučevalo 71.700 učiteljev.¹⁵ Vse naštetu predstavlja proces, ki sem ga poimenoval socialna mobilizacija v Walesu. Po vseh merilih je bil le-ta dramatičen pojav, ki je po številu ustanov in tiskanih izdaj do zadnjih desetletij 19. stoletja presegel – to lahko upravičeno rečemo – vse v južnoslovanskem svetu. Kaj je ta proces spodbudilo?

Ko so v poznem 19. stoletju nekonformisti segli po oblasti, so vse bolj poudarjali narodne elemente: po njihovem prepričanju je bila anglikanska cerkev (Church of England) v Walesu tujek, ki je še posebej zanemarjal valižanski jezik. Toda ti argumenti so nekoliko pristranski. Zunaj višje hierarhije so bili anglikanski kleriki povsem valižanski in kljub temu, da so se pri uporabi angleščine občasno pojavljale kršitve, te niso bile splošne. Gibanje za potujoče šole, ki je sodilo med velika gibanja v 18. stoletju, je četrtr milijona ljudi naučilo brati Biblijo v valižanščini; delo je pričel anglikanski pastor Griffith Jones (1684–1761), ki je slednjič prekinil svoje vezi z metodisti. Njegov zgled so od leta 1804 posvojili ostali metodisti v obliki nedeljskih šol, omogočil pa je razmah množičnega opis-menjevanja v valižanskem jeziku, na čemer je slonelo vse preporodno gibanje in njegov tisk – četudi je bilo vsaj 545 knjig v valižanščini že objavljenih med letoma 1660 in 1730.¹⁶ Prav gotovo je bil glavni motiv za prebujo socialni oziroma religiozni. Pridigarški festivali, na katere so prihajali kmetje iz oddaljenih krajev, so bili pospremljeni z zanosnim prepevanjem himen in z nemalokrat ekstatičnim obnašanjem, kar je brezbarvni vsakdanjosti nadelo videz barvitosti in drame; največji valižanski kritik je metodističnega pisca himen Williama Williamsa Pantycelyna (1717–91) razglasil za prvega romantičnega pesnika v Evropi. Mnogi voditelji preporeda so bili moške izjemne energije in talenta, njihova življenje in delo pa v spomin priključeta Avguštinove *Izpovedi* ter vso širino in travmo religioznega boja pred končnim aktom »spreobrnjenja«. Priljubljenost kalvinizma pomaga razumeti občutje čudenja absolutni suverenosti Božje odrešujoče milosti. Nasprotniki so arminianizmu očitali relativiziranje Božje milosti in Božjega odrešenjskega načrta. Takšne ostre diskusije so imele številne privrženice. Pantycelyn je objavil skoraj 90 proznih del in poezije ter obsežno zgodovino svetovnih verstev, ki je pravzaprav enciklopedična etnografska študija s povzetimi sodobnimi angleškimi viri. Medtem ko je sam bil skupaj s prvimi metodisti izšolan kot anglikanski klerik, so naslednje generacije pridigarjev množično prihajale iz ubožnejših plasti prebivalstva; neredko so govorili zgolj en jezik in niso imeli formalne izobrazbe. Morda je bil med pridigarji 19. stoletja najbolj vpliven John Jones Talysarn (1796–1857), ki je bil po

¹⁵ Jones (ur.), *Statistical Evidence relating to the Welsh Language, 1801–1911*, str. 364, 393–394.

¹⁶ Jenkins, *The Foundations of Modern Wales 1642–1780*, str. 204, 377.

poklicu kamnosek in čigar poglavitna zasluga je bila zmaga zmernega kalvinizma v boju proti »visokemu« kalvinizmu; po zmernejšem nauku naj bi Kristus umrl za vse in ne le za izbrance. Bil je zadnji med pomembnimi osebnostmi v valižanskem javnem življenju, ki ni govoril angleškega jezika; opiral se je zgolj na množične prevode anglo-ameriške puritanske literature ter bil sposoben absorbiranja glavnih idej neprevedenih teoloških tematik s pomočjo pogovorov.

V 19. stoletju je bila popularna narava nekonformistične religije najbolj logičen instrument za evangelizacijo težko stiskanega delavskega sloja v razvijajočih se industrijskih mestih jugovzhodnega Walesa. Zavladal je *laissez-faire*. Polovica prebivalstva rudarskega centra Merthyrja je umrla pred dopolnjenim petim letom starosti. Endemičen nemir je združeval socialne in etnične problematike. V Združenem kraljestvu so bile okoliščine izjemne, kajti kljub temu, da je bilo leta 1851 v državi več irsko govorečih ljudi kot Valižanov, je 95 % Ircev govorilo angleško. Uradna cerkev, ki jo je omejevala njena tradicionalna župnijska struktura, je vsaj pred letom 1850 zanemarila demografske spremembe in z industrializacijo pogojene probleme. Nasprotno je nekonformistična cerkev omogočila institucionalno, socialno-kulturno in čustveno zaledje delavcem, katerih potrebe so oblasti pričele upoštevati šele potem, ko so čartistični nemiri razkrili neogibno nujnost, da se valižanski delavci naučijo govoriti angleško. Parlamentarno poročilo iz leta 1847 je vsebovalo ugotovitev, da se v južnovaližanski družbi kaže »fenomen posebnega jezika, ki ločuje množice od gornjih slojev družbe« in jim povzroča težave. Odrezan od svojih nadrejenih, ki so »večinoma v vseh moralnih ozirih brezskrbno spregledali njegovo eksistenco,« je Valižan svoje miselne moči posvečal teološkim spekulacijam v nedeljskih šolah. Slednje so predstavljale »najbolj značilen razvoj domačega intelekta in prizadevanja za izobrazbo lastni iniciativi prepuščenih ljudi, ki sledijo svojskemu modelu«. Po poverjenikovih besedah »ni bilo lahko preceniti slabih učinkov« valižanskega jezika.¹⁷ Vse od pojava moderne valižanske historiografije so arogantna Poročila iz leta 1847 spodbujala politizacijo z namenom omalovaževanja nekonformističnih in valižanskih čustev, od koder izvirajo do nedavno prevladujoči vzorci.

Nacionalnost in jezik v liberalni nekonformistični dobi

V naslednjega pol stoletja je nekonformistična cerkev okrepila svoje meščanske vrste in iz valižanskega javnega življenja sistematično odstranila veleposestnike in njihove zaveznike v konservativni stranki ter cerkvi. Ko je v Walesu leta 1868 konservativno nižje plemstvo v parlamentu izgubilo dvestoletno volilno prvenstvo, lahko bistvo tega boja razberemo iz govora kongregacionalističnega ministra Henryja Richarda med njegovo zmagovito kampanjo za izvolitev v parlament na mesto zastopnika Merthyrja, največjega valižanskega industrijskega mesta:

---

¹⁷ *Report of the Commissioners into the State of Education in Wales*, I. del, str. 2–4; II. del, str. 66.

Ljudje, ki govorijo ta jezik, berejo to literaturo, se čutijo zavezane tej zgodovini, podedujejo te tradicije, spoštujejo ta imena ... Ljudje, ki skupaj štejejo tri četrtine prebivalcev v Walesu – mar ti nimajo pravice zatrditi: mi smo valižanski narod?¹⁸

Do leta 1906 v Walesu ni bilo niti enega parlamentarnega poslanca iz vrst konservativcev. V šolskih pokrajinskih odborih, ustanovljenih leta 1870, so prevladovali liberalni nekonformisti, prav tako pa so slednji imeli večino v okrožnih svetih, ki so bili prvič izvoljeni leta 1888, in na zvezni Univerzi v Walesu, ustanovljeni leta 1893. Poleg tega so od svojih nekdanjih botrov prevzeli organizacijo festivalov (eisteddfods). Podobno so okrepili prizadevanja za ukinitvev statusa anglikanske cerkve kot državne cerkve v Walesu, s čimer so sledili irskemu zgledu leta 1869. Najbolj neposreden odgovor na razvpita Poročila iz leta 1847 je bila iniciativa za ustanovitev mreže nekonfesionalnih »britanskih šol« v Walesu nasproti cerkveno sponzoriranim šolam. Nekonfesionalne šole so bile z 41 % še vedno v manjšini, ko je leta 1870 Zakon o izobraževanju uvedel splošno šolsko obveznost; s pomočjo prevladujočih lokalnih liberalnih šolskih svetov, ki so podprli uveljavitev zakona, se je do leta 1902 njihov delež povzpел na 71 %. Toda tu se pokaže bistvena razlika med valižanskim in slovenskim procesom mobilizacije. Četudi so se nekonformistični voditelji upirali tonu idej o Valižanih, razvidnem v Poročilih, so jih še bolj vznemirile obtožbe o spolni nemoralnosti ljudi, ki so jih zabeležili anglikanski poverjeniki. Valižanskega jezika v dnevnikih šolah niso poskušali niti ukiniti niti za vsako ceno uvesti v drugih institucijah, za kar se je zavzemal kalvinski metodist Hugh Owen (1804–81): srednješolski sistem, kot ga je trinajst let pred enakim ukrepom v Angliji predvidel valižanski Vmesni zakon o izobraževanju leta 1889, je postavil temelje za Valižanski univerzitetni kolegij, ki je bil financiran predvsem s pomočjo cerkvenih naročnikov (1872) in je bil z dvema državno financiranima kolegijema združen v Univerzo v Walesu (1893). Owenov program je želel olajšati karierno pot nastajajočemu nekonformističnemu srednjemu sloju. Državna cerkev je bila zaradi nenarodnostnega značaja tarča vse glasnejših kritik, mlačna zavzetost za narodni jezik pa vseeno terja nekaj pojasnil ne le slovenskim, temveč tudi današnjim valižanskim bralcem.

Nekonformizem je bil izrazito protestantsko gibanje, ki ga je navdihovala individualna žeja po osebni odrešenju in je bila sovražna do vseh vidikov tradicionalne kulture, obarvanih z vraževerjem in motečih za osredotočenost na pobožnost. Historicistično občutenje preteklosti in priklenjenost na podedovane običaje, ki so nepogrešljiv del etnične podobe, sta bila močnejša med valižanskimi anglikanci. Do sredine 19. stoletja je med anglikanske klerike sodil segment najboljše izobraženega prebivalstva; vedno je vključeval domoljubno krilo, ki je predstavljalo postreformacijsko cerkev z imenom *Ecclesia Cambrensis*, ki je propagirala vrnitev k čistosti starodavne britanske cerkve.¹⁹ Prvi v izbrani družbi aktivnih kleriških

¹⁸ Jones, 'Henry Richard ac Iait h y Gwleidydd yn y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg' (Henry Richard in jezik politika v 19. stoletju), str. 131.

¹⁹ Korenine ideje, če že ne izraza, črpajo iz Edwards, *Y Ffydd ddifuant; sef hanes y Ffydd Gristianogol, a'i rhinwedd* [Prava vera, vsebujoča zgodovino krščanske religije]. Glej četrto izdajo, poglavja 12, 16, 18–19.

literatov je bil Thomas Price, pokrovitelj društev Cymreigyddion, eisteddfods, celo zmernega pankeltstva (predvsem Bretanija) in avtor izredno obsežnega dela *Hanes Cymru* (Zgodovina Walesa, 1842), ki se je izognilo arturjansko navdahnjeni mitologiji. Toda anglikanci so bili ugašajoča manjšina in zaradi vezi s posestniki vse bolj potisnjeni na obrobje. Razsvetljenstvo je minilo brez osnovanja temeljnega valižanskega kulturnega programa, kar niti ni bil poglobitveni cilj nekonformistov. Moč valižanščine kot že dolgo obstoječega literarnega jezika in nato vsesplošna domneva o starodavnosti valižanskega ljudstva sta ustvarili občutek, da so bile te dobrine samoumevne. Želja po snovanju nečesa novega, ki se je v srednji in vzhodni Evropi prelila v jezikovni nacionalizem, se je v Walesu strnila v prizadevanje za oblikovanje Božjega naroda in je bila prežeta z duhom angleške puritanske revolucije iz 17. stoletja, ki mu tedanji konservativni Valižani niso bili naklonjeni.²⁰ Zgodnjim verskim reformatorjem je značilni čustveni pečat dala Pantycelynova himna, v kateri se je avtor razglasil za tujega temu svetu, medtem ko je bila njegova prava dežela daleč onkraj v Paradižu. Indiferentnost reformistov do narodnih čustev se je v verskih zadevah lahko sprevrgla v protest proti Angležem, kot denimo v primerih, ko so se angleški nekonformisti rogali čustveno nabitim valižanskim bogoslužjem na prostem.²¹ Konvencionalni patriotizem je bil vidnejši v 19. stoletju. Celo tako svetniški lik v valižanski tradiciji, kot je bil Ieuan Gwynedd (1820–52), tuberkulozni poet skromnega porekla, večkratni urednik, socialni aktivist v imenu rudarjev in ostrojezični branilec valižanskega ljudstva proti poverjenikom leta 1847, je lahko vzkljnil: »Ne glede na to, kako privlačna se mi zdijo narečja našega častitljivo starega jezika, bi raje videl, da umre ta, kot pa verski privilegiji moje dežele.«²²

Herderjanska povezava med jezikom, kulturo in modernostjo je bila Valižanom v kontekstu večkulturnega pojmovanja človeštva precej tuja. Nekonformistični valižanski voditelji so želeli novejšo sekte, ki so temeljile na velikem čustvenem potencialu množic, preoblikovati v organizirane cerkve in doseči priznanje njihove institucionalne postavnosti s strani njim instinktivno nenaklonjenega večinskega prebivalstva. Glede na njihovo verovanje so ta cilj logično identificirali z najobetavnejšimi interesi valižanskega ljudstva. Od štiridesetih let 19. stoletja dalje so se približali osrčju valižanskega življenja in razvili institucionalne ambicije ter občutek odgovornosti za narodno vodstvo, v čemer so bolj daljnovidni med njimi prepoznali izziv modernosti. Za Lewisa Edwardsa (1809–87), prvega valižanskega nekonformista kmečkega rodu s popolno univerzitetno izobrazbo (v prezbiterijanskem Edinburghu), je to pomenilo ustanavljanje konfesionalnih kolegijev, ki so bili primerljivi z anglikanskimi univerzami, in pripravo prvih zelo kvalitetnih valižanskih literarnih četrtletnikov *Y Traethodydd* (Esejist, od 1845 do danes) za privzgojitev »okusa« javnosti. Osnovan je bil po zgledu *Edinburgh Quarterly*; Edwards sam je prispeval

²⁰ Kongregacionalisti so v valižanščini še danes znani po svojem cromwellijanskem imenu Annibynwyr (Neodvisni).

²¹ Glej Morgan, *Cofiant, neu hanes bywyd y diweddar Barch. Christmas Evans [Spomini ali življenje pokojnega častitega Christmasa Evansa]*, str. 68–74.

²² Rees (ur.), *Gweithiau barddonol a rhyddieithol Ieuan Gwynedd: ei fywyd a'i lafur* [Prozna in pesniška dela Ieuan Gwynedda: njegovo življenje in delo], str. 91.

izjemno veliko člankov, vključno s prevodi Goetheja in Kanta. Sledile so druge podobno ambiciozno zastavljene revije. Toda modernost je prav tako pomenila učenje angleškega jezika. Nikjer ni mogoče zaslutiti, da bi Edwards ali njegovi sodobniki v angleščini videli grožnjo za integriteto njihove lastne kulture, kot so to v odnosu do nemščine doživljali majhni srednjeevropski narodi. Čustveno ozračje je bilo tod povsem drugačno in lahko domnevamo, da je bilo znanje prevladujočega jezika, ki so ga ljudje kot Edwards prevzeli skozi bolj krožno pot od tiste, ki jo je ponujala srednjeevropska gimnazija, sprejeto kot spoštovan osebni dosežek, kulturna obogatitev in odpiranje vsebritanskemu (neepiskopalnemu) protestantizmu. Jasno je, da se je Edwards skupaj z drugimi voditelji čutil dolžnega bojevati proti tradicionalnemu nezaupanju Angležev in enačenju določenega jezika s simptomom zaostalosti. Angleški turist iz romantične dobe je suho pripomnil, da je bil kralj verjetno edini Anglež, s katerim je bil povprečen Valižan popolnoma pomirjen;²³ in Edwards je zavzdihnil ob »sovražnih čustvih Valižanov do angleških pridig vseh vrst«.²⁴ Sam je postal zagovornik kontroverznega gibanja »angleška stvar«, ki je nameravalo ustanoviti angleško govoreče kapele samo zato, da bi iz objema anglikanske cerkve iztrgalo nove industrijske naseljence v Walesu; slednje se ni zaustavilo pred nagovarjanjem članov obstoječih valižanskih kongregacij, naj postanejo njihovi člani zgolj zaradi povečanja števila udov. Kaj takega bi bilo med razvijajočo se narodno inteligenco v habsburški monarhiji nepojmljivo.

Brez dvoma je na Edwardsovo stališče vplivalo dejstvo, da je bilo brez eksistencialne tesnobe, ki jo je porodil jezikovni nacionalizem v srednji Evropi, težko videti valižanščino kot ogroženi jezik. Valižanskih voditeljev nista prevzela le dinamika širše britanske družbe in vzpon Osvoboditvenega društva angleških nekonformistov z močnim vplivom v liberalni stranki; nanje je prav tako napravil vtis novi dinamizem njihove lastne družbe. Lewis Edwards je leta 1852 ob ugotovitvi o vse večji dejavnosti valižanskega tiska zabeležil, da je bilo preživetje valižanskega jezika povsem gotovo, ter poudaril, »da je to obdobje prekašalo vsa druga v narodni zgodovini in je naznanjalo zlato dobo valižanske literature«.²⁵ Medtem ko je bilo v 18. stoletju ustanovljenih 5 valižanskih revij, se jih je do leta 1850 pojavilo 122 in nato do 1900 še naslednjih 262.²⁶ To je vključevalo 63 časopisov, ki so bili izdani v ZDA, ter še nekaj več v Avstraliji in Južni Afriki. Vodilni nekonformistični izdajatelj Thomas Gee (1815–98) je v veliko enciklopedijo v valižanskem jeziku (*Gwyddionadur Cymraeg*, 1854–78) v obsegu desetih knjig z 800.000 besedami vložil 20.000 £ (cca. 240.000 avstrijskih goldinarjev) ter ob tem ustvaril dobiček. Edwards, Gee in kongregacionalist William Rees (1802–83), pridigar, pesnik, romanopisec, ljudski učitelj, začetnik javnih predavanj v valižanščini ter urednik

²³ Malkin, *The Scenery, Antiquities and Biographies of South Wales*, 1. zv., str. 78.

²⁴ Edwards, *Bywyd a Llythyrau y Parch. Lewis Edwards, D.D.* [Življenje in pisma častitega Lewisa Edwardsa, D.D.], str. 401.

²⁵ Edwards, 'Barddoniaeth y Cymry' [Poezija Valižanov] v njegovi '*Traethodau Llenyddol*' [Literarni eseji], str. 153.

²⁶ Izračun iz Walters, *Llyfryddiaeth Cylchgronau Cymreig 1735–1850* [Bibliografija valižanskih časnikov, 1735–1850] in *ibid.*, *Llyfryddiaeth Cylchgronau Cymreig 1851–1900* [Bibliografija valižanskih časnikov, 1851–1900].

najbolj uspešnega valižanskega tednika, ki si je zaradi podpore revoluciji leta 1848 prislužil osebno zahvalo Mazzinija in madžarske delegacije, so bili vodilni možje dobe, zaznamovane z izjemnim žarom polihistorske energije. Živahnost dobe prav tako lahko razberemo iz življenja obrobnega in zdaj že pozabljenega pastorja Thomasa Levija (1825–1916) in njegove izdaje prevodov v šestdesetih zvezkih, natisa tridesetih izvornih del in petdesetletnega urednikovanja mesečniku za otroke z naklado 44.000 izvodov, ki v Walesu nikoli ni bila presežena.

V teh razmerah navidezne valižanske moči in angleške koristi se je zgodil polzavesten zdrs k oblikam dvojezičnosti (bilingvizem) in/ali dvojezičja (diglosija), v čemer je bil viden odsev podobne tendence višjih slojev iz časa Tudorjev. Najbolj izpostavljen je bil v sekciji za družboslovne študije Nacionalnega eisteddfoda, ki jo je v šestdesetih letih 19. stoletja ustanovil Hugh Owen in je omogočil prostor za diskusijo o teh problematikah v angleščini. Temu procesu sta bila v podporo dva povezana elementa. Na pragu stoletja so poskuse za razširitev valižanskega besednjaka za matematiko in naravoslovje zavrli tradicionalni krogi in privrženci bratov Morris, ki se niso odrekli ideji o »izvirnosti« valižanskega jezika in so obenem trdili, da lahko jezik reproducira znanstvene koncepte brez angleškega zatekanja h grščini ali latinščini. Neologizmov množice pravzaprav niso niti razumele.²⁷ Drugič: zaradi vse bolj razširjenega znanja angleščine so bili toliko manj potrebni. Slovar iz leta 1862 je vseboval – vsekakor neznanstveno – trditev, da jih je na mestu vsake osebe, ki je leta 1800 govorila angleško, sedaj stalo na ducate ali stotine.²⁸ To navadno ni bilo stvar jezikovnega preskoka, razen v nekaterih obmejnih področjih, zlasti na jugovzhodu okrožja Monmouthshire, kjer so se mlajše generacije zaradi priseljevanja angleških delavcev pogosteje pogovarjale v angleščini. Znameniti preučevalec je bil ob tem precej ravnodušen; skrbela ga je škoda, ki jo je zaradi odpora lokalnih vernikov do drugega jezika bogoslužja utrpela vera. Toda vnesena trditev, da bo ime Ieuan Gwynedda živelo tako dolgo kot valižanski jezik, kaže na to, da tendence ni doživljal kot eksistencialne grožnje; tako bi jo videl srednjeevropski jezikovni nacionalist.²⁹ Hkrati z naraščanjem angleških (in irskih) delavcev se je v nekaterih četrtih fatalizem mešal s spoznanjem, da je bilo bolj kot valižanski jezik potrebno zaščititi valižanski nekonformizem. »Če mora priti dan – naj bo zelo daleč! –, ko se valižanski jezik ne bo več govoril po dolinah in hribih Walesa, naj nikoli ne pride tisti temni dan, ko bi evangeličanski nekonformizem prenehal biti vera večine ljudi,« je leta 1867 zapisal v Swanseaju živeči častiti oče Thomas Rees.³⁰ Ključna desetletja množične imigracije razkrivajo številna protislovja. Prepričanje, da je valižanski jezik vstopil v obdobje širitve brez primere, se je v nekaj desetletjih umaknilo spoznanju o nezadržnem angleškem pritoku. Zgodovinski romani v nadaljevanjih,

²⁷ Hughes, 'Yr Iaith Gymraeg ym Myd Technoleg a Gwyddoniaeth 1800–1914' [Valižanski jezik v svetu znanosti in tehnologije 1800–1914], str. 375–398, v »leksikalnem nacionalizmu« vidi poglavitni razlog za spodletel poskus razvoja ustrezne znanstvene terminologije v valižanščini v 19. stoletju (str. 394).

²⁸ Richards, *A Pocket Dictionary, Welsh-English*. Rhagymadrodd.

²⁹ Thomas, *Hanes Eglwysi Annibynol Cymru* [Zgodovina valižanskih kongregacijskih cerkva], 1. zv., str. 232, 134.

³⁰ Rees, *Miscellaneous Papers on subjects relating to Wales*, str. 19.

popularnih v valižanskih časopisih tistega časa, ki so obenem vcepeljali »valižanski narodni značaj v to pomembno literarno vejo«, so bili polni junaških deklamacij proti srednjeveškemu angleškemu sovražniku, »zatiralcu in plenilcu neodvisnosti moje dežele« in podobno. Nakazujejo iskanje gotovosti običajnih ljudi v »sedanji dobi hitrih sprememb«, ko so najvidnejše javne osebnosti zagovarjale odprtost do vse očitnejšega angleškega vpliva.³¹

Takšni domoljubni motivi so od osemdesetih let 19. stoletja postajali vse bolj razširjeni. Porajanje valižanskih univerzitetnih kolegijev ter društva Dafydd ap Gwilym za valižansko govoreče študente na Oxfordu (1886) je dalo zagon zgodovinsko obarvani in sekularno naravnani narodni zavesti, ki je bila podobna tisti v habsburških deželah. Sistematični študij valižanske filologije in zgodovine (Sir John Rees, Sir John Morris-Jones, Sir Edward Lloyd) je doživel skokovit razvoj, medtem ko je poetični genij T. Gwynna Jonesa oživil klasično poezijo. Štiri poglavitna dela Daniela Owena (1836–91), »očeta valižanskega romana«, so bila v generaciji po njegovi smrti prodana v 100.000 izvodih. Z izgubo prvotnega naboja je nekonformizem postajal vse bolj razumljen kot nacionalna in ne le verska institucija. V obsežnih delih Sira O. M. Edwardsa (1858–1920), zgodovinarja, urednika in izobraževalnega administratorja, je Wales pridobil svojo romantično narodno verzijo, v kateri je bil »kultivirani mali človek« prepoznani kot enkratno utelešenje pobožnosti, razsvetljenega domoljubja in moralnega ter intelektualnega stremjenja. Med Edwardsovim delom na mestu šolskega nadzornika pod pristojnostjo Valižanskega urada za izobraževanje je jezik končno postal medij za poučevanje v podeželskih osnovnih šolah, srednješolsko izobraževanje pa je dobilo – čeprav zelo razdrobljeno – odločnejši valižanski značaj. Toda miselnost, ki je v središče postavila narod, se je pojavila pol stoletja kasneje kot v habsburški monarhiji, potem ko je družba pol stoletja pred tem doživela izredne socialne ter demografske spremembe. To lahko pojasni precej bolj blede naravo njenega programa. Prvi jezikovni popis leta 1891 je pokazal izjemen vpliv priseljevanja. Enojezično angleško govoreče prebivalstvo je predstavljalo 46 % populacije, enojezično valižansko govoreče prebivalstvo 30 %, medtem ko je delež preostalega dvojezičnega prebivalstva za svoj materni jezik navajal valižanščino. Angleško govoreči ljudje so naseljevali zlasti industrijski mesti Glamorgan in Monmouthshire, tj. zgolj dve od trinajstih okrožij v Walesu, kar je njihov delež celotnega prebivalstva povečalo z manj kot 20 % leta 1801 na 63 % leta 1911. Populacija v Glamorganu se je povečala za šestnajstkrat, v Cardiffu, ki je postal največje svetovno izvozno pristanišče za premog, pa je prebivalstvo poskočilo z manj kot 2.000 na 210.000. Prav novi naseljenci so leta 1896 z glasnim poudarjanjem, da ne bodo sprejeli »nadvlade valižanskih idej«, razbili tudi govor Davida Lloyda Georgea in njegov poskus prenosa federalistične zamisli gibanja *Cymru Fydd* (Mladi Wales) v Monmouthshire. Lloyd George je opustil načrt »dominionskega statusa« Walesa po kanadskem zgledu, se zavihtel v vrh britanske politike ter končno leta 1916 postal britanski ministrski predsednik.

³¹ Citati iz Millward 'Cenedl o Bobl Ddewrion'. Agweddu ar Lenyddiaeth Oes Victoria' ['Narod pogumnih ljudi'. Vidiki književnosti viktorijske dobe], str. 107, 114, 109.

Cymru Fydd je razpadel, valižanska parlamentarna stranka pa se kljub vtisu, da bo šla po poti irskih nacionalistov, ni razvila v popolnoma neodvisno organizacijo, temveč je ostala znotraj okvira britanskih liberalcev. Politična avtonomija je bila zavrnjena, ostali pa so drugi cilji: predvsem odvzem podpore in sredstev anglikanski cerkvi, tj. ukinitve njenega statusa državne cerkve v Walesu in razdelitev njenega imetja v dobro valižanskih narodnih projektov; tem so se pridružile še manjše socialno-kulturne zahteve, kot so uveljavitev puritanskega sobotništva (dosežene leta 1881) ter zahteve po izobraževalni avtonomiji s pomočjo valižanskega sveta za izobraževanje (delno doseženi leta 1907), po narodni univerzi (1893), narodnem muzeju (1907) in narodni knjižnici (1907).

Do leta 1914 je življenje Valižanov preveval optimizem, ki je bil podprt z ekonomsko in demografsko rastjo ter z dejstvom, da je bil Wales bolj kot kdaj koli prej bliže priznanju statusa, ki sta ga v imperialni državi uživali Škotska in Irska. Čeprav je industrializacija skupaj z rastočim laburističnim gibanjem predstavljala vse večji izziv valižanskemu liberalizmu, se je mlada laburistična stranka povezala z liberalci in z zgodnjimi delavskimi aktivisti, kot je bil vodja rudarjev in član parlamenta William Abraham (1840–1922); ti so bili pogosto goreči nekonformisti. Valižansko govorečih ljudi je bilo vse več; v Walesu je njihovo število leta 1911 doseglo 977.000 ter verjetno še dodatnih četrtilijona drugje. Verska oživitve leta 1905 je bila ena od vrhuncev gorečih manifestacij, ki so se v intervalih pojavljale od tridesetih let 18. stoletja in se postavljale z množicami navdušenih privržencev. Skupine le-teh so romale od kapele do kapele, ob tem pa je pod vplivom energičnega pridiganja prihajalo do dramatičnih množičnih spreobrnjenj. Medtem se je kot nacionalni šport novo nastajajoče demokracije množic pojavil ragbi in se postavil nasproti nogometu v Angliji; valižanska ekipa je bila od vseh štirih narodov večino časa najmočnejša, kar nikakor ni bilo trivialno, je pa igralo večjo vlogo v na pol angliciziranih delavskih okrožjih kot v puritanskem zaledju dežele.

Dileme valižanske narodnosti v 20. stoletju

Pod navidezno trdnim stališčem valižanskega nekonformizma so se že tresla tla ter s tem razkrivala bistvena protislovja v domnevah voditeljev o pogovornem večjezičju. Preporod leta 1905 je mogoče razložiti kot psihološko reakcijo običajnih valižansko govorečih ljudi proti izobraženemu, meščanskemu nekonformističnemu duhovništvu, ki so ga bili uspešno oblikovali Lewis Edwards in drugi. Doktorji bogoslovja so ostali hladni do karizmatičnega voditelja Preporoda, ki je pomenljivo zavrnil vse zahteve po pridiganju v angleščini. Novejša študija je pokazala enake instinktivno samoobrambne mehanizme jezikovne skupnosti, uradno odrinjene na rob ob razmahu valižanskih vaških dramskih društev med letoma 1880 in 1930.³² Ker valižanski voditelji niso nameravali razširiti uporabe valižanščine z verskega

³² Williams, *Y Mudiad Drama yng Nghymru 1880–1940* [Drama gibanja v Walesu 1880–1940], str. 7.

na druga področja javnega življenja, so njihove kapele hočeš nočeš postali edini centri za kulturno samopotrpitev ter spodbudili nastanek literarnih in debatnih društev v valižanščini, organizacijo predavanj, koncertov, gledaliških, mladinskih in drugih posvetnih dejavnosti. Konservativni starešine so tem smernicam ugovarjali in podvojili prizadevanja za versko izobraževanje, kar je pogosto presevalo realistična pričakovanja. Valižansko govoreči kongregacionalisti so kot pripadniki enega od petih glavnih verstev med letoma 1899 in 1914 za program nedeljskih šol izdali 33 priročnikov ter 100.000 knjižic za najmlajše. Bled odziv bralcev na komentar o Pismu Galačanom jih je zelo razočaral; kompilacija ambiciozno zastavljenih tekstovnih in teoloških teorij je bila prodana v komaj 7.000 izvodih.³³ Prav gotovo je njihov občutek pomembnosti povečala prisotnost nekaj sto pastorjev na enotedenskih letnih konferencah, kjer so lahko prisluhnili homilijam nekaterih od najuglednejših pridigarjev njihove ločine. Toda slednje je zakrilo dejstvo, da se je pridiga iz središča evangelizacijskega poslanstva nekonformistov skorajda sprevrгла v tekmovalni šport tako za pastore kot njihove vernike. Duhovni kolaps najbolje ponazarja življenje Davida Lloyda Georgea. Kot ministrski predsednik je redno obiskoval valižansko kapelo v Londonu in v družbi valižanskih znancev na Downing Streetu užival v iskrivih diskusijah o tekmovalnih sposobnostih valižanskih pridigarjev, toda njegova mladostna vera je skoraj zagotovo zbledela; dejansko je živel v bigamiji z angleško ljubico, medtem ko se je njegova žena odločila ostati v Walesu.

Šele prva svetovna vojna in čas po njej sta docela razkrila razpoke v narodnem telesu. Vojna je prizadejala velik udarec religioznim vrednotam in število vernikov pri bogoslužju v kapelah je pričelo nezadržno padati. Končen odvzem privilegirane položaja anglikanski cerkvi leta 1920, ki je tako postala avtonomna provinca svetovne anglikanske skupnosti pod imenom »Cerkev v Walesu«, se je izkazal za Pirovo zmago nekonformistov. S tem ko so anglikanski cerkvi odvzeli njen naboj, so dejansko pospešili njeno obnovo. V obdobju med obema vojnama so angleški dnevniki prodrli na valižansko podeželje, kjer je prebivalstvo številčno usihalo vse od sedemdesetih let 19. stoletja. Svetovna kriza je pol milijona ljudi iz industrijskih krajev prisilila k preselitvi v Anglijo ter s tem dala zagon militantnemu socializmu, ki je tedaj zbujal asociacijo z angleščino; valižanski časopisi za delavce so prenehali izhajati. Kritika vidnejših verskih voditeljev se je glede na internacionalistični idealizem zlahka pokazala kot dvorezen meč; med mladimi ni bilo dovolj posluha za poskuse rešitve valižanščine, saj se je njihov jezik na področju med Monmoutshirom in v krajih z mešanim prebivalstvom vzhodnega in osrednjega Glamorgana vse bolj umikal angleščini.³⁴ Wales je postal razdeljen med dve kulturi, v katerih so prevladovali ali liberalci ali laburisti, obe frakciji pa sta se medsebojno izključevali; valižansko govoreči Wales je imel kot geografsko

³³ Tudur Jones, *Yr Undeb. Hanes Undeb yr Annibynwyr Cymraeg 1872–1972* [Unija. Zgodovina Unije valižanskih neodvisnih 1872–1972], str. 134–135.

³⁴ Dvojezično vladno poročilo *Welsh in Education and Life/Y Gymraeg mewn Addysg a Bywyd* je predstavljalo najodločnejši poskus valižanskega kulturnega »esteblišmenta«, da popravi napake viktorijanskih voditeljev.

dominanten del še vedno dovolj moči, da je privabil precej sodobno orientiranih intelektualcev ter tako ustvarjal živahno intelektualno ozračje. Toda zlata doba množičnega tiska v valižanščini je bila nepreklicno mimo. V industrijskih krajih je bil prehod od liberalcev k laburistom oziroma od valižanščine k angleščini izjemno razdrobljen ter raznolik, najgloblje pa je bil zaznamovan z mešanico upora proti starim vrednotam in vztrajanja pri čustvenih vezeh s preteklostjo. Kljub slovitim besedam Dylana Thomasa (1914–53), enega najbolj znanih pesnikov modernega anglofonskega sveta: »Dežela mojih prednikov« (naslov valižanske himne) – »in moji predniki jo lahko obdržijo«, se je »anglovaližanska« literatura razvijala v novem jeziku, kot na primer v krogu Keidrycha Rhysa in njegovega dnevnika »Wales« (1937–40).

V teh okoliščinah je bila leta 1926 ustanovljena valižanska nacionalistična stranka, ki se je kasneje preimenovala v Plaid Cymru (Stranka Walesa). Soočala se je s številnimi preprekami. Njeni člani so bili učitelji in pisatelji, imela pa je bolj značaj jezikovne lobistične skupine kot političnega gibanja. Številni domoljubi so v njenih nacionalističnih diskurzih prepoznali zanikanje idej O. M. Edwardsa o valižanski narodnosti kot izrazu vzvišenih univerzalnih idealov v imperiju, ki je zazrt v prihodnost. Njen najpomembnejši predstavnik in obenem največji valižanski pisec 20. stoletja je bil Saunders Lewis. Kot sin metodističnega pastora v valižanski kongregaciji in katoliškega spreobrnjenca je bil vzgojen v Angliji, navdihnili pa sta ga vizija srednjeveškega valižanskega plemstva in dediščina Walesa kot preživelega ostanka klasične in evropske kulture v Britaniji. Čeprav so te ideje dale povod za nastanek osupljivih dramskih iger, poezije in literarne kritike, so bile daleč od »radikalne tradicije« modernega Walesa. Poleg tega se je »avtonomna vlada« za Wales pojavljala tako v programu laburistične kot liberalne stranke. Nacionalistični voditelji so se na pomoč zatekli k simbolni akciji; zažgali so vojaško postojanko, ki je bila zgrajena na pomembnem mestu valižanske kulture, in nato bili podvrženi javnemu sojenju (1937). Takšen prezirljiv odziv britanskih oblasti je vzbudil resen val ljudskega nezadovoljstva – postarani David Lloyd George se je oglasil z Jamajke in zapisal, da bi rad bil v Walesu in štirideset let mlajši –, toda val se je polegel in izkustvo nove svetovne vojne je potisnilo nacionaliste v še globljo izolacijo. V povojnem obdobju so se njihovi pogledi v novem okviru državnega skrbstva in sredi zanosnega britanskega patriotizma zazdeli povsem obrobni; laburistična stranka je v vladi opustila misel na valižansko domačo vlado, liberalna stranka, nekoč velika glasnica nekonformističnega Walesa, pa je bila leta 1951 zreducirana na 2 % britanskih volivcev.

Nacionalisti so dejansko imeli precejšen vpliv na delo, čeprav so njihov uspeh domoljubi v drugih strankah pripisovali vztrajnemu lobiranju. Svetovalni odbor za Wales je bil imenovan leta 1948, sledila pa so še druga manjša priznanja. Ko je zagotavljanje vodne oskrbe v Liverpoolu navkljub enotnemu nasprotovanju valižanskih parlamentarnih poslancev (1957) povzročilo poplavo valižanske vasi, se je okreplil glas nacionalističnih argumentov; predsednik odbora za Wales – in obenem valižansko govoreči sindikalist – je dvignil veliko prahu s svojim odstopom ter prestopom k Plaid Cymru, ki je bila še vedno samo obrobna stranka s 5 %

valižanskih glasov. Prodevolucionisti (zagovorniki prenosa moči s centralne vlade na lokalne oblasti) v laburističnih vrstah so po ponovni zmagi stranke na volitvah leta 1964 dosegli ustanovitev ministrstva za Wales, na čelu katerega je bil član kabineta z upravno odgovornostjo za zadeve Walesa; škotsko ministrstvo je obstajalo že od leta 1885. Politični nacionalizem je svojo relevantnost prvič pokazal na predčasnih volitvah leta 1966, ko je bil v parlament izvoljen voditelj stranke Plaid Cymru, temu uspehu pa so za las sledile tudi zmage nad laburisti na še dveh predčasnih volitvah v angleško govorečih industrijskih središčih. Te dogodke lahko povežemo z upadanjem premogovne industrije v Walesu in v splošnejšem smislu z zaverovanostjo v socialistični centralizem, ki se je skupaj s svetovnimi nemiri v šestdesetih letih 20. stoletja odražal v mirnih protestih mladine ter zahtevah leta 1962 ustanovljenega društva za valižanski jezik po širši rabi valižanščine v javnem življenju. Leta 1974 je na splošnih volitvah stranka Plaid Cymru osvojila tri volilne sedeže, od katerih so bili vsi na valižansko govorečih področjih. Toda referendum o voljenem valižanskem zboru leta 1979 se je sprevrgel v pravi polom. Vladajoča laburistična stranka, ki je zakon predlagala, je ob tem doživela popoln razkol; zakonu so silovito nasprotovali mnogi njeni valižanski parlamentarni poslanci in hkrati podpihovali nezaupanje angleško govorečih ljudi, da jih bodo »valižansko govoreči ekstremisti« zaradi razširitve dvojezičnosti spremenili v drugorazredne državljane. Laburistična vlada je uživala izredno majhno podporo volivcev in referendum (ki je uspel na Škotskem, vendar le za las in zato zakon ni bil sprejet) je propadel z veliko razliko (v razmerju 4 proti 1). Z namenom, da prepreči popolno demoralizacijo gibanja Gwynfor Evans, je voditelj Plaid Cymru v svoj prid obrnil prelomljeno besedo nove konservativne vlade o financiranju ločenega televizijskega programa v valižanščini; zagrozil je s postenjem do smrti, če dana obljuba ne bo izpolnjena. Pritisk valižanskega javnega mnenja in prepričanje, da bi Evans, ki so ga ljudje spoštovali kot moža velike moralne integritete, uresničil svojo nameru, je končno prisilila vlado Margaret Thatcher k spremembi stališča. Toda izkušnja osemnajstletne konservativne vladavine iz Londona je slednjič odločilno vplivala na valižanske laburistične prodevolucioniste. Stranka je bila ponovno združena leta 1997 po drugem referendumu in vrnitvi na oblast, ko je zmagala za razliko 0,6 %. Prav gotovo je neuspel poskus oblikovanja političnega gibanja v 19. stoletju Valižanom preprečil odločnejšo držo v političnih sferah. Od leta 1997 dalje temu ni več tako, saj so pristojnosti zbora narasle, čeprav so slednje še vedno manjše od tistih na Škotskem. Najboljši rezultat stranke Plaid Cymru na volitvah za londonski parlament je bil dotlej 14,4 %; na volitvah v zbor leta 1999 so dosegli 28,4 %, na zadnjih zbornih volitvah maja 2011 pa se je stranka uvrstila za konservativci na 3. mesto. Pomembnejši od eksplicitno nacionalističnih glasov je splošen premik v miselnosti prebivalstva, ki od leta 1914 kaže precej večje zaupanje v valižansko narodno identiteto.

Sklep

Valižanska izkušnja je bila vse prej kot običajna. Poglavitna nit tega članka se vije okrog dejstva, da se je močno prebujenje družbe pojavilo tako v habsburški monarhiji kot v Walesu, vendar tu ni prevzelo izrazite nacionalne oblike; v tem smislu je bila interpretirana šele kasneje. Z razvojem moderne valižanske historiografije se je pokazal razkol med anglikanci in nekonformisti, kar spominja na slovensko delitev na narodni tabor in nemškutarje: nekonformisti so predstavljali Valižane in prevladali nad manjšino, ki se je identificirala z nenacionalnimi silami. Slovenci bi v vseh valižanskih javnih govorcih tega obdobja brez dvoma prepoznali nemškutarje, kajti izredno malo se jih je postavilo po robu nadvladi angleškega jezika v javnosti.³⁵ Toda takšen pogled bi spregledal psihološko ozadje razmer, ki so ga tako globoko občutili valižanski anglikanski apologeti in se zatekli k poudarjanju prispevka cerkve ter pastorej v valižanski zgodovini in s prstom pokazali na ozkosrčni nacionalizem nekonformistov.³⁶ Med poskusi za razgradnjo tradicionalne prevlade anglikanske državne cerkve in prizadevanjem za odpravo nemške jezikovne hegemonije v habsburški monarhiji je mogoče prepoznati vzporednice; v obeh primerih lahko vidimo ponavljajoče se vzorce protiotbožb na lokalni ravni, ki so se v širših plasteh prepletali s strankarsko politično mobilizacijo ter v družbi utrjevali polarizacijo.³⁷ V obeh primerih so se poražene strani (nemškutarji/valižanski anglikanci) povezali z dominantno etnično skupnostjo v državi (Nemci, Angleži). Toda vse od razsvetljenstva je bila jezikovna identifikacija izjemno učinkovita označevalka za etničnost. Poleg tega valižanska politična samoopredelitev v obdobju formacije sega po religioznih terminih, kar pojasnjuje počasno porajanje valižanskega narodnega čustvovanja v spremenjeni pokrajini 20. stoletja, ko so stara etnično-verska nasprotja izgubila svojo ostrino.

V viktorijanski dobi je bil jezik seveda povezan z nacionalnostjo; politična samoopredelitev je bila obenem tesno prepletena z religijo kot pomembnim delom časa. Nastajajoča nacionalna historiografija se je rada naslanjala na besede Gruffydda Jonesa, ustanovitelja gibanja potujočih šol v 18. stoletju, ko je oporekal angleščini kot jeziku izobraževanja: »Ali naj se bolj kot z delom za odrešenje ljudi ukvarjamo s širjenjem angleščine?« Zakaj potemtakem poskus za institucionalizacijo valižanščine kot vsaj enakovrednega jezika v uradni rabi ni postal del programa nekonformistov? V odsotnosti herderjanske filozofije jezika in v multikulturnem

³⁵ Poglavitni izjemi sta bila Michael D. Jones (1822–98) in Emrys ap Iwan (1851–1908), kongregacionalistični oziroma metodistični pastor. Jones je agresivno napadel britanski imperalizem in leta 1865 ustanovil kolonijo v Patagoniji, kjer se valižanski jezik govori še dandanes. Emrys ap Iwan, ki je kot eden redkih Valižanov tistega časa znal francosko in nemško ter slovel kot izvrsten satirik, je hudo kritiziral Lewisa Edwardsa zaradi postavitve »angleških načel« s strani kalvinskih metodistov ter zahteval striktno valižansko politiko v javnem življenju.

³⁶ Glej, na primer, številna dela J. Vyrnwyja Morgana, še zlasti *The Philosophy of Welsh History* in *The Church in Wales in the Light of History*.

³⁷ O čustvenem vprašanju pravic anglikanskih vikarjev pri poseganju v pogrebne rituale nekonformistov glej Stevens, 'The "Burial Question": Controversy and Conflict 1860–1890', str. 328–56. Dilema je sprožila karierno pot Davida Lloyda Georgea.

okolju se jim to niti ni zdelo uresničljivo. Toda znotraj mnogo bolj ambiciozne in socialno mobilne dobe, kot jo je poznal Griffith Jones, in kalvinskega individualizma namesto romantične kolektivistične ideologije se jih je v zadostni meri dotaknilo moderno, progresivno britansko okolje, da so se goreče posvetili reformi – beseda v valižanščini nosi popolno asociacijo z reformacijo – njihove uboge, večinoma enojezične družbe, česar pa niso idealizirali. Pogosto samouki skromnega porekla na obrobju oholega imperija, ki ni ponujal vzporednic jezikovnim gibanjem majhnih narodov v imperijih srednje in vzhodne Evrope, z besedami Chlebowczyka niso imeli niti vzorca za boj za »notranjo suverenost« niti zadostne opore, da bi ga domislil sami. Širitev angleščine so umevali kot del modernosti; valižanščina je bila potemtakem dovolj varna v nedeljskih šolah, raznolikem verskem življenju in kulturi. Kljub porajajočim se dvomom so dali prednost religioznim vrednotam, ki so jih sami ali njihovi voditelji v webrovskem smislu povezovali z napredkom in duhom dobe. Izbira napredka in liberalnega krila prevladujočega naroda v spomin priključuje Dežmana. Od slovenskega primera se razlikuje v tem, da je britanski liberalizem vseboval močno religiozno dimenzijo; angleški nekonformisti, čeprav ti niso nikoli postali tako močni kot v Walesu, so v sodelovanju z liberalno mislečimi anglikanci iz vrst elite (Gladstone!) ustanovili lastno liberalno stranko. Za valižanske voditelje, ki so iskali zaveznike, se je bilo psihološko lažje povezati s prevladujoče angleško stranko in s pomočjo ideološke sorodnosti zvaliti običajne Valižane iz okopov izolacije ter strahu pred vsem angleškim. V 20. stoletju se je zavezništvo z britansko levico strnilo v eno z laburistično stranko.

Dokazi govorijo v prid trditvam, da so v viktorski dobi številni valižanski voditelji pričakovali končno usihanje njihovega jezika, ni pa mogoče ugotoviti, ali so ob tem računali tudi na izginotje njihove identitete. V resnici so se občasno pojavljala mnenja, da zaradi jezikovnih pregrad ni prišel do izraza njihov »nacionalni genij«, kar nakazuje večje zanimanje Angležev za Škote in Irce, ki so v veliki večini govorili angleško. Na mestu je primerjava s podobno zgodovinsko izolirano skupnostjo judovskih neologov v srednji Evropi v 19. stoletju, ki v radikalnih verskih reformah niso videli grožnje za njihovo judovsko identiteto. To je bila vsekakor perspektiva stare skupnosti in je bila psihološko povsem drugačna od nastajajočih srednjeevropskih narodov. Oblikovanje prvega društva za valižanski jezik leta 1885 je simbolno nakazalo aktivnejše premisleke o jeziku, medtem ko so meje mogočega dvignile demografske spremembe, ki so bile posledice industrializacije oz. množičnega priseljevanja. Nekdo iz ozadja bi takšno miselnost lahko izenačil s pomanjkanjem domišljije in malomeščanstvom, težko pa bi jo označil s pasivnostjo speče etnične skupine. Viktorijski Wales je prekipeval od dogajanja, vendar je snovanje in vzdrževanje nekonformističnih institucij puščalo le malo energije za gojenje druge, jezikovne fronte, kar so pogosto prevzemali tudi anglikanci.

Ali ima ta zgodba širše implikacije? Večinoma pritrjuje spoznanjem v vzhodni in srednji Evropi o pomenu jezika za narodni razvoj. Čeprav je bila valižanska nacionalnost v osemdesetih letih 19. stoletja bolj jasno definirana kot v ostalih primerljivih evropskih narodih, je ranljivost današnje valižanske identitete prav gotovo posledica jezikovne erozije. Nekatera pojasnila so ob tem nujna. Vzhodno-

in srednjeevropski vzorec je bil odraz posebnih pokrajinskih razmer. Številčnost neprevladujočih skupin in relativna zaostalost habsburškega, otomanskega in ruskega imperija sta etničnim vprašanjem pridala vsebino, ki je na zahodu niso poznali. Porajalo se je okolje tekmovalnega kulturnega nacionalizma, to pa je bilo mogoče z lahkoto spolitizirati zaradi kronične nestabilnosti imperijev. Dejstvo, da je bilo veliko neprevladujočih skupin brez poprejšnje »visoke kulture«, je bilo pravzaprav v pomoč njenemu nastajanju. Kolikor je to bilo mogoče, na poti sistematične reprodukcije dominantnega, navadno nemškega modela, ni stala nobena ovira. S tega vidika, ki ga je v Pragi rojeni sociolog Ernest Gellner razširil v znano teorijo nacionalizma kot produktu modernizacije, Valižani vloge tradicionalne etnične skupine niso odigrali tako, da bi znotraj soočanja z modernostjo lahko spremenili svojo narodno kulturo v visoko.³⁸

Lahko podvomimo, ali bi teorija, ki se nanaša na poseben regionalni fenomen, lahko zadostila drugim okoliščinam. Ključna je ugotovitev zgodovinarja Miroslava Hrocha, da se kriza »starega režima« vedno pojavi skupaj s porajanjem nacionalizma.³⁹ Ta kriterij je bil v 19. stoletju gotovo izpolnjen v habsburškem, otomanskem in ruskem imperiju, kjer je kriza ekonomsko oslabiljenega absolutizma omogočila razvoj nacionalizma in bila njegov rezultat – celo v monarhiji. V 19. stoletju se Britanija ni soočala s krizo države, kar je Valižane prisililo k iskanju in oblikovanju alternativnega okvira za njihovo narodno identiteto. Populacija Walesa je zrasla skoraj za štirikrat in njeno relativno bogastvo se je z industrializacijo le še povečalo. Škotska je bila s svojo narodno prezbiterijansko cerkvijo in neodvisnim pravnim sistemom bolj podobna Madžarski kot češkim deželam. Nemiri na slabo vladanem Irskem (v istem obdobju je dežela doživela strahovit demografski in ekonomski padec) so bili klasičen primer nacionalizma, ki je nastal zaradi disfunkcije, manjkala pa mu je silovitost češkega nacionalizma, ki je bila privlačna za Slovence. Še več, irski nacionalizem se je socialno in psihološko opiral na katolicizem in ne na jezik, česar pa vodilni irski nacionalist tistega časa Daniel O'Connell, četudi je sam govoril irsko, ni nikoli obžaloval.

Poleg jezikovne vodi k narodni afirmaciji več poti: geografska izolacija (kot je bila posledica britanske kolonizacije), religija (katoliška Irsko, bosenski muslimani in indijski polotok), pretekli politični dogodki in okoliščine ter kombinacija le-teh. Bolj ali manj absolutna identifikacija nacionalnosti in jezika v vzhodni in srednji Evropi je vodila k zgrešeni politiki na Češkoslovaškem in k jugoslovanskemu integralizmu v obdobju med obema vojnama. Medtem ko je bil v Walesu jezik izredno pomemben, ne smemo spregledati vloge zgodovine in religije. Težko si predstavljamo Wales knezov in plemstva (dobesedno »visokih mož«) iz obdobja po osvojitvi, renesanse in metodistične preнове kot preprosto deželo »ljudstva« brez zgodovine oziroma elementov visoke kulture, čeprav je, ironično, prav ponos spričo njih in njihovih posebnosti zavrl življenje v mednarodne tokove. V 19. stoletju so verski poudarki igrali vlogo nadomestka za nacionalno gibanje, ki se ni

³⁸ Gellner, *Nations and Nationalism*.

³⁹ Hroch, *Social Preconditions*, str. xiv.

povsem razvilo; izhajali so iz obstoječih identitet ter kovali nove. Slednje je do neke mere oblikovalo in institucionaliziralo narodno samopodobo, večinsko angleško govoreče in etnično bolj mešano prebivalstvo pa jo je v naslednjem stoletju z večjo ali manjšo gorečnostjo sprejelo.

Moderni Wales je odraz teh kompleksnih in raznolikih dogodkov. Valižanska identiteta ostaja, uporaba jezika pa se je umaknila iz večine industrijskih krajev in še vedno upada na podeželju, kamor se v želji po umiku iz mestnega vrveža vse bolj priseljujejo Angleži: nihče od njih ne govori več izključno valižansko. Udeležba pri verskih obredih je prav tako katastrofalno upadla, kar je najbolj očitno med nekonformisti; nekdanji pastori in njihovi potomci so danes glavna opora medijem v valižanskem jeziku in še posebej TV-kanalom v valižanščini. Družboslovci govorijo o treh kulturnih področjih, tj. o »y fro Gymraeg« oz. valižansko govorečem zaledju na podeželskem severu in zahodu s preostalim industrijskim robom zahodno od Swanseaja, o valižanskem Walesu, angleško govorečih industrijskih dolinah na jugovzhodu, in o britanskem Walesu skupaj z velikimi mesti južne obale in letoviškimi mesti na severu. V teh okoliščinah nacionalno čustvo seveda ne more biti homogeno. Leta 2010 so se na splošnih volitvah glasovi za nacionalno stranko razlikovali od 44 % do 3 % in se razporedili med najbolj valižansko govorečim in najbolj angliciziranim parlamentarnim okrožjem. Čeprav to ni edino merilo, jasno pokaže na nezmanjšan pomen jezika. Po zaslugi nekonformistične kulturne zapuščine in njene velike predanosti je valižansko govoreča manjšina visoko zastopana v vseh porah valižanskega življenja, razen gospodarskih; ni naključje, da so bili prvi trije voditelji valižanske vlade po letu 1999 dvojezični. Vse do danes je bilo za valižansko govoreče mogoče vzpostaviti psihološko vez pripadnosti valižanski deželi in v manjšem obsegu reproducirati večji del kulturnega in intelektualnega življenja manjših narodov vzhodne in srednje Evrope. Težko je predvideti, kako se bo to nadaljevalo v prihodnosti, še posebej, ker se zdi, da bodo z izjemo v krajih na severozahodu velika valižansko govoreča središča izginila. Kljub temu bo valižansko govoreča inteligenca o(b)stala, čeprav morda brez krajevne pripadnosti.

Medtem starši v valižanskem in britanskem Walesu otroke vse bolj pošiljajo v valižansko govoreče šole, ki so bile sprva ustanovljene zaradi lokalne valižanske manjšine, toda ne brez številnih bojev in polemik. Prestolnica Cardiff ima sedemnajst valižanskih osnovnih šol in je tik pred odprtjem tretje valižanske srednje šole. V nekaterih delih starih industrijskih dolin je vpis v valižanske in angleške šole izenačen. Motivi so domoljubje, prepričanje, da je poučevanje bolj kakovostno, in ne nazadnje upanje, da bo dvojezičnost otrok izboljšalo njihove zaposlitvene možnosti. Kljub vsemu je pričakovanje o obnovi valižanskega jezika na teh področjih prenačljeno. Včasih se izkaže, da so edini ljudje, ki kasneje uporabljajo na novo osvojeni jezik, prav učitelji v valižanskih šolah. Na drugi strani nekdanji učenci pošiljajo svoje otroke v iste šole ter na ta način ponovijo proces. Vprašanje časa je, ali se bodo odločne akcije za ohranjanje šol v angleško govorečih predelih glede na usihanje valižanščine kot jezika skupnosti nadaljevale. V vsakem primeru bo odnos med obema jezikoma pomemben pri odločanju o nadaljnji afirmaciji valižanske narodnosti. Po prvem scenariju bo valižanska tradicija skupaj z jezikom pozitivno

vplivala na angleško govorečo večino in bo v prihodnosti nujno prevzela vodilno vlogo. Po drugem bodo nesoglasja skupaj z razočaranjem ovirala premoščanje razdora v kolektivni zavesti, ki jih je s seboj prinesla anglicizacija v 20. stoletju. Od treh možnosti, ki se raztezajo od popolnoma dvojezičnega Walesa (kar je cilj vseh strank v valižanskem zboru), večje asimilacije Valižanov v britansko narodnost ter, končno, do priznanja Walesa kot angleško govorečega področja s poudarjeno keltsko tradicijo po zgledu Irske in Škotske se zdi prva najmanj in tretja najbolj verjetna, četudi niti druge ni mogoče povsem izključiti.

Iz prispevka je moč izluščiti, da je valižansko vprašanje v precejšnji meri psihološko. Pod vplivom religioznih in jezikovnih tokov ter z upadom pomena težke industrije je optimizem 19. stoletja vsaj v valižansko orientiranem delu prebivalstva izpodrinilo občutje tesnobe in negotovosti. V angleških humorističnih serijah, kjer se avtorji šalijo na račun človeških lastnosti, avtor nanizank o Walesu – s perspektive Valižanov nikakor ne brez ironije – pravi o valižanskem ponosu: »Valižanski ponos je pravi ponos – vrsta brezumnega, nagonskega živalskega ponosa, ki ne potrebuje niti zagovora niti opravičila. Preprosto je ponos zaradi ponosa samega. Tak ponos je edino, kar nekomu preostane, ko ostane brez vsega drugega.« Ostre razlike med Walesom in Anglijo v geografiji, značaju in družbi so v tisočletju in pol ustvarile neizbrisen pečat ločenosti, na kar so preučevalci opozarjali skozi vso zgodovino. Giraldus Cambrensis (Gerald Valeški, 1146–okr. 1223) je v svojem *Descriptio Cambrie* s podajanjem negativnih in pozitivnih sodb nenavadno blizu stereotipom, ki se Valižanom pripisujejo še danes. Glede na podatek tega članka je slednja opomba zelo prikladna. Spomni nas na to, da je na teh straneh opisano 19. stoletje na mnogo načinov oblikovalo valižanski narod, ni pa ustvarilo valižanske narodnosti. Z današnje perspektive so valižanski voditelji v viktorijanski dobi zanemarili ključne vidike narodnosti, kar seveda ne pomeni, da se tega niso zavedali: imeli so jih za preprosto danost. Danes se zdi, da je bila zapuščina značilne identitete dovolj močna za preživetje v pretresih 20. stoletja in za prezrtje časa pred njim. Povsem upravičene se zdijo sodobne razlage valižanske zgodovine, ki bistva njene vitalnosti ne vidijo le v vzponu majhnega naroda vse do priznanja enakovrednosti v benevolentnem imperiju, temveč v brezkončnem nizu izzivov ter njenem prerojevanju v njih.

Iz angleščine prevedla Pavlina Bobič

Seznam literature:

- Butterfield, H., *The Whig Interpretation of History*, 1931.
Chlebowczyk, J., *On Small and Young Nations in Europe*. Wrocław, 1980.
Cofiant y Gohebydd [Dopisnik: spomini]. Denbigh, 1905.
D. Jones (ur.), *Statistical Evidence relating to the Welsh Language, 1801–1911*. Cardiff, 1998.
Davies, C., *Adfeilion Babel. Agweddau ar syniadaeth ieithyddol y ddeunawfed ganrif [Ruševine Babilona. Vidiki jezikoslovne misli 18. stoletja]*. Cardiff, 2000.

- Davies, R. R., *Conquest, Coexistence and Change. Wales 1063–1415*. Oxford, 1987.
- Edwards, C., *Y Ffydd ddifuant; sef hanes y Ffydd Gristianogol, a'i rhinwedd [Prava vera, vsebujoča zgodovino krščanske religije]*. Oxford, 1677.
- Edwards, L., 'Barddoniaeth y Cymry' [Poezija Valižanov] v: 'Traethodau Llenyddol' [Literarni eseji]. Wrexham, 1867, str. 153–166.
- Edwards, T. C., *Bywyd a Llythyrau y Parch. Lewis Edwards, D.D. [Življenje in pisma častitega Lewisa Edwardsa, D.D.]*. Liverpool, 1901.
- Evans, G., *Land of My Fathers: 2000 years of Welsh History*, [prevedla Elin Garlick]. Swansea, 1974.
- Gellner, E., *Nations and Nationalism*. Oxford, 1983.
- Hroch, M., *Social Preconditions of National Revival in Europe*. New York, 2000.
- Hughes, R. Elwyn, 'Yr Iaith Gymraeg ym Myd Technoleg a Gwyddoniaeth 1800–1914' [Valižanski jezik v svetu znanosti in tehnologije 1800–1914], v: Jenkins (ur.), *Gwnewch Bopeth yn Gymraeg. Yr Iaith Gymraeg a'i pheuoedd, 1801–1911 [Stori vse v valižanščini. Valižanski jezik in njegove socialne domene 1801–1911]*, str. 375–398.
- I. Williams, *Y Mudiad Drama yng Nghymru 1880–1940 [Drama gibanja v Walesu 1880–1940]*. Cardiff, 2006.
- Iolo Morganwg and the Romantic Tradition in Wales*. Cardiff, 2005.
- Jenkins, Geraint H., *The Foundations of Modern Wales 1642–1780*. Oxford, 1987.
- Jones, D. G., *Yn Nrych yr Amseroedd [V ogledalu stoletij]*. Caernarfon, 1987.
- Jones, I. G., 'Henry Richard ac Iaith y Gwleidydd yn y Bedwaredd Ganrif ar Bymtheg' [Henry Richard in jezik politika v 19. stoletju] v: Jenkins, Geraint H. (ur.), *Cof Cenedl, III*. Llandysul, 1988, str. 117–149.
- Jones, R. Tudur, *Yr Undeb. Hanes Undeb yr Annibynwyr Cymraeg 1872–1972 [Unija. Zgodovina Unije valižanskih neodvisnih 1872–1972]*. Swansea, 1975.
- Lloyd, J. E., *A History of Wales: from the Earliest Times to the Edwardian Conquest*. London, 1911.
- Malkin, B. H., *The Scenery, Antiquities and Biographies of South Wales*. London, 1807.
- Millward, E. G., 'Cenedl o Bobl Ddewrion'. *Agweddau ar Lenyddiaeth Oes Victoria' [Narod pogumnih ljudi. Vidiki književnosti viktorske dobe]*. Llandysul, 1991.
- Morgan, J. Vyrnwyj, *The Church in Wales in the Light of History*. London, 1918.
- Morgan, J. Vyrnwyj, *The Philosophy of Welsh History*. London, 1914.
- Morgan, P., *The Eighteenth-Century Renaissance*. Llandybie, 1981.
- Morgan, W., *Cofiant, neu hanes bywyd y diweddar Barch. Christmas Evans [Spomini ali življenje pokojnega častitega Christmase Evansa]*. Wrexham, 1883.
- Rees, R. O. (ur.), *Gweithiau barddonol a rhyddieithol Ieuan Gwynedd: ei fywyd a'i lafur [Prozna in pesniška dela Ieuan Gwynedda: njegovo življenje in delo]*. Dolgellau, 1876.
- Rees, T., *Miscellaneous Papers on subjects relating to Wales*. London, 1867.
- Report of the Commissioners into the State of Education in Wales*. London, 1847.
- Richards, W., *A Pocket Dictionary, Welsh-English. Geiriadur Llogell, Cymraeg a Saesoneg*. Wrexham, 1862. Rhagymadrodd.
- Stevens, C., 'The "Burial Question": Controversy and Conflict 1860–1890', *Welsh History Review*, 21 (2002), str. 328–356.
- Thomas, J., *Hanes Eglwysi Annibynol Cymru [Zgodovina valižanskih kongregacijskih cerkva]*. Liverpool, 1871–1875.
- Walters, H., *LLyfryddiaeth Cylchgronau Cymreig 1735–1850 [Bibliografija valižanskih časnikov, 1735–1850]*. Aberystwyth, 1993)

Walters, H., *Llyfryddiaeth Cylchgronau Cymreig 1851–1900 [Bibliografija valižanskih časnikov, 1851–1900]*. Aberystwyth, 2003.

Welsh in Education and Life/Y Gymraeg mewn Addysg a Bywyd. London, 1927.

Williams, G., *When was Wales? A History of the Welsh*. London, 1985.

Zwitter, F., 'Slovenski politični preporod XIX. stoletja v okviru evropske problematike', *Zgodovinski časopis*, 14 (1964), str. 76–149.

SUMMARY

Religion, Language and Nationality: The Case of Modern Wales

Robin Okey

This article starts from the divergent perspectives implicit in the Welsh self-assessment as an ancient Celtic nation and view of them from the vantage point of central-eastern Europe as an ethnic group which never developed into nationhood.

The Welsh are remnants of the Celtic population of Britain who developed an identity during the centuries of struggle with Anglo-Saxon and then Norman invaders before final conquest in 1282. Though rarely politically united, their common culture rooted in a literary language taught in bardic schools, common myths of origin and a common law was sufficiently strong to be retained by the upper classes until these began to anglicize from the sixteenth century, a tendency countered in the masses by the use of the Welsh Bible in the post-Reformation Church. Three movements in the later eighteenth century spurred this peripheral society towards modernity: antiquarian circles concerned to revive medieval literary standards, radicals enthused by the French Revolution and – strongest but least self-consciously Welsh – religious revivalism which by c. 1850 had made the Welsh in great majority Nonconformists, or opponents of the state Anglican Church and its landowning allies. Wales therefore underwent a social mobilization along religious, not linguistic grounds, which acquired considerable dynamism. By 1900 4500 chapels had been built and 262 Welsh-language newspapers and periodicals launched. From the election of 1868, when Conservative landowners lost a centuries-old hegemony, Welsh-speaking Liberal Nonconformists increasingly dominated Welsh life and came to see their cause in quasi-national terms. Yet their demands largely remained limited to religious and related socio-cultural matters (disestablishment and disendowment of the Anglican Church, sabbatarian legislation, National Museum, National Library, University of Wales, educational autonomy) with relatively weak drive for mother tongue education (Welsh Language Society, 1885) or political federalism (*Cymru Fydd/Young Wales*, in the 1890s). The reasons for this are located in the continuing religious preoccupations of most Nonconformist leaders, who took a positive attitude to the British Empire as a beacon of Protestant progress; the assumption that a knowledge of English was essential for modernization which gradually produced an English-weighted bilingualism; optimism about Welsh society (demographic and economic growth, efflorescence of vernacular publication, place of Welsh guaranteed in the Sunday schools). A final factor was massive industrial in-migration to the South Wales coalfield which reduced Welsh speakers to 54% of the population by 1891, setting bounds to what could be achieved by the time Nonconformist religion had lost its spark and become a vehicle for national sentiment.

The 1914–18 war proved a turning-point. Religion entered an irreversible decline; Liberalism was replaced by socialism in an industrial Wales demoralized by Depression and increasingly English-speaking. The British patriotic spirit of the Second World War and the collectivist 'welfare state' state which followed it further marginalized Welsh values, as the Labour Party dominant in Wales dropped its commitment to Welsh home rule. From the late 1950s, however, countervailing trends (skepticism about centralism; world-wide interest in non-dominant cultures; relative British decline) aided the previously small nationalist party Plaid

Cymru (1925), to win its first parliament seat in 1966 and together with Labour 'devolutionists' to set in train a process which has since achieved a Welsh-language television channel (1982), a Welsh Assembly with substantial law-making powers (1999, 2011) and an expansion of Welsh-medium education in English-speaking areas.

A final section discusses the implications of the Welsh case for nationality studies, suggesting that while it shows the importance of language, since language decline has certainly contributed to the fragility of modern Welsh nationhood, nation-building can operate through several factors, whereby the existence or otherwise of crisis in existing multinational communities is a key variable.

Mateja Ratej

Josip Hohnjec – načelni borec za revizijo vidovdanske ustave v Narodni skupščini v letih 1921–1925

UDK 329 SLS: Hohnjec "1921/1925"

RATEJ Mateja, doktorica zgodovine, znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, mratej@zrc-sazu.si

Josip Hohnjec – načelni borec za revizijo vidovdanske ustave v Narodni skupščini v letih 1921–1925

Zgodovinski časopis, Ljubljana 66/2012 (145), št. 1-2, str. 144–163, cit. 114

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Avtorica se v razpravi ukvarja s politično dejavnostjo enega najvplivnejših politikov Slovenske ljudske stranke v času oblikovanja Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev in v prvih letih njenega obstoja. Katoliški duhovnik republikanskega prepričanja Josip Hohnjec se je v beograjski Narodni skupščini odlikoval z dobro pripravljenimi skupščinskimi nastopi s področja jugoslovanske zunanje politike in s prizadevanji za ohranitev oz. vzpostavitev ozemeljske celovitosti slovenskega prostora. Do preloma politike Hrvatske republikanske seljačke stranke leta 1925 pa je bil tudi načelen borec za revizijo vidovdanske ustave, zlasti v členih, ki so določali državni centralizem in narodni unitarizem.

Gljučne besede: Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Josip Hohnjec, Slovenska ljudska stranka, Slovenska krščansosocialna zveza, vidovdanska ustava

Avtorski izvleček

UDC 329 SLS: Hohnjec "1921/1925"

RATEJ Mateja, PhD., Research Fellow, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Science and Arts, SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2, mratej@zrc-sazu.si

Josip Hohnjec, the Principled Activist for the Revision of the Vidovdan Constitution at the National Assembly during the 1921–1925 Period

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 66/2012 (145), No. 1-2, pp. 144–163, 114 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Examined is the political activity of Josip Hohnjec, one of the most prominent politicians of the Slovene People's Party in the period of the formation of the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes and during the first years of its existence. A Catholic priest and a declared Republican, Hohnjec was particularly renowned for his learned and well-prepared speeches at the National Assembly in Belgrade, generally on Yugoslav foreign politics and endeavors to preserve, or establish, territorial integrity of the Slovene territory. Until the Croatian Peasant Party changed its political orientation in 1925 he was also a principled proponent of a revision of the Vidovdan Constitution, particularly in regard to its provisions stipulating state centralism and national unitarism.

Key Words: Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes, Josip Hohnjec, Slovene People's Party, Slovene Christian Socialist Association, Vidovdan Constitution

Author's Abstract

Poslanci Ustavodajne skupščine Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (dalje SHS) so 28. junija 1921 z 223 glasovi sprejeli vidovdansko ustavo, ki je uvedla strogo centralistično obliko državne ureditve. V ustavnih določilih utemeljen narodni unitarizem je v dvajsetih letih 20. stoletja do skrajnosti zaostрил narodno vprašanje. Kot logična posledica narodnega unitarizma je bil v ustavo vgrajen tudi državni unitarizem, utemeljen v določilu o izvrševanju upravne oblasti; državna uprava se je izvajala po oblasteh, okrožjih, okrajih/srezih in občinah. Od kralja imenovan veliki župan je načeloval oblasti, ki je smela imeti do 800.000 prebivalcev. Eden prvih ukrepov vlade po sprejetju ustave je bila ukinitve Deželne vlade za Slovenijo in njenih avtonomnih uradov 9. julija 1921. Na čelu s pokrajinskim namestnikom Ivanom Hribarjem je bila 2. avgusta 1921 uvedena Pokrajinska uprava za Slovenijo, ki je bila prehodnega značaja; njene pristojnosti so bile v letih 1924–1927 postopno prenesene na ministrstva, velike župane in oblastne skupščine. Z uvedbo Pokrajinske uprave za Slovenijo so bili ukinjeni vsi avtonomni uradi, s tem pa tudi upravna dvotirnost med državnimi in pokrajinskimi organi.¹

Proti sprejemu ustave je glasovalo 35 poslancev, 161 pa je bilo odsotnih; med njimi so bili tudi poslanci Jugoslovanskega kluba², katerega del je bila Slovenska ljudska stranka (dalje SLS). Zaradi suspenza kolege Stjepana Barića je Jugoslovanski klub 3. junija 1921 protestno zapustil sejo Ustavodajne skupščine, poslanci pa so se vrnili na zasedanja 13. junija 1921, ko je bila na dnevnem redu razprava o uvedbi volilne pravice za ženske in o upravni delitvi države na oblasti. Ker je skupščinska večina iz taktičnih razlogov izglasovala odložitev razprave, so poslanci Jugoslovanskega kluba še isti dan dokončno zapustili Ustavodajno skupščino.³ Svoje stališče so pojasnili v izjavi, ki je bila 15. junija 1921 predložena Ustavodajni skupščini. V njej so poudarili privrženost izgradnji ustavne parlamentarne demokracije na temeljih enotnosti in enakopravnosti. Takšno ureditev je centralistični ustavni načrt po njihovem mnenju onemogočal, zato so sklenili zavrniti dokončno glasovanje

¹ Perovšek, *Unitaristični in centralistični značaj*, 19–21; Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 42–43.

² Jugoslovanski klub: poslanski klub Slovenske ljudske, Hrvatske pučke in Bunjevsko šokačke stranke. Po skupščinskih volitvah 18. marca 1923 je ostal brez Hrvatske pučke stranke, ki se ni uvrstila v Narodno skupščino. Jugoslovanskemu klubu se je ponovno pridružila po skupščinskih volitvah leta 1927.

Bunjevci za Korošca in za revizijo ustave, *Straža*, 4. 4. 1923, 2; Prva seja Narodne skupščine, *Slovenec*, 17. 4. 1923, 1; Matijević, *Politika Hrvatske pučke stranke*, 239, 241 in 243–244.

³ Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, 379, 381 in 384–385.

o ustavnem načrtu. Izjavo so zaključili z obvezo, da bodo po sprejetju ustave nadaljevali s prizadevanji za njeno revidiranje do dokončne politične, gospodarske in kulturne enakopravnosti Srbov, Hrvatov in Slovencev v državi.⁴

Vodstvo SLS je ustavi priznalo legitimnost, poslanci Jugoslovanskega kluba pa so se 2. julija 1921 vrnili v Narodno skupščino⁵ in nadaljevali s svojimi političnimi prizadevanji pod sloganom: »Priznavamo sedanjo ustavo s pridržkom odločne zahteve, da se prej ali slej revidira.«⁶ Od julija do septembra 1921 so po Sloveniji potekali številni protestni shodi SLS,⁷ na katerih so izpostavljali zlasti zahtevi po upravno združen in avtonomni Sloveniji in reviziji ustave.⁸

Četudi se je parlamentarna politika SLS v naslednjih letih praviloma podrejela intenci po oblasti, je do radikalne spremembe politike Stjepana Radića spomladi 1925 vendarle zavzemala dosledno avtonomistično držo, ki se je izražala v zahtevi po reviziji vidovdanske ustave, pri čemer je pomembno idejno in načelno vlogo v stranki odigral teolog in poslanec Josip Hohnjec (1873–1964). Ko je leta 1928 v zborniku Slovinci v desetletju 1918–1928 pisal o zgodovini ustave, je imel do nje spričo časovne distance mnogo spravljivejše stališče od tistega, ki ga je izpričeval v Ustavodajni skupščini, kjer je izdatno sodeloval v ustavnem odseku. Najvišji pravni akt prve jugoslovanske države je po njegovem sprejetju označil kot veliko nesrečo za državo.⁹ Ko so pristaši štajerskega katoliškega tabora 11. julija 1921 romali na Brezje, je imel Josip Hohnjec pred okrog 2.500 verniki odmeven govor o vidovdanski ustavi. Romanje je bilo nasploh manifestacija katoliške avtonomistične in proticentralistične državne ideje, ki je véla tudi iz temeljnega sklepa brezjanske prireditve: »Ustavo imamo in se ji moramo ukloniti, toda obljublamo, da se bomo proti tej krivični in slabi ustavi borili z vsemi postavnimi sredstvi.«¹⁰

⁴ Sporočilo Hrvatom in Slovincem ob odhodu Jugoslovanskega kluba iz konstituante, Straža, 22. 6. 1921.

⁵ Ustavodajna skupščina po sprejetju ustave ni bila razpuščena, temveč je bila preimenovana v Narodno skupščino. Način preoblikovanja Ustavodajne v Narodno skupščino je bil določen z Zakonom o volitvah v Začasnem narodnem predstavništvu, v skladu s katerim je imela Narodna skupščina okrnjene pristojnosti (poslanci so lahko sprejemali samo zakone, ki so bili v tesni zvezi z ustavo oziroma nujne finančne zakone). Skupaj z njo je bil zato oblikovan Zakonodajni odbor, na katerega je prešel dovršen del zakonodajnih pristojnosti. Zakonodajni odbor je deloval neodvisno od Narodne skupščine, njegovi člani pa so bili za svoje delo odgovorni vladi. Njegova temeljna naloga je bila likvidacija pravnega provizorija in priprava zakonskih predlogov o poenotenju zakonodaje. Narodna skupščina je vse do 2. marca 1922, ko je bil izglasovan Poslovnik za delo Narodne skupščine, delovala v skladu s Poslovnikom za delo Ustavodajne skupščine. Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 114.

⁶ Korošec Anton, Županom in občinskim odbornikom SLS, Slovenec, 5. 7. 1921, 1.

⁷ Kmetski tabor za cel ormoški okraj, Slovenski gospodar, 7. 7. 1921, 3; Shodi v marenberškem okraju, Slovenski gospodar, 7. 7. 1921, 4; Naši romarji pri Mariji Pomagaj, Slovenski gospodar, 14. 7. 1921, 3; Dobro uspeli shodi v okraju Marenberg; Kmetski tabor v Ormožu, Slovenski gospodar, 21. 7. 1921, 2.

⁸ Shod SLS za mesto Maribor, Straža, 10. 4. 1922, 3; Shod SLS v Celju, Straža, 12. 4. 1922, 2; Mesečno zborovanje SLS za mesto Maribor, Straža, 12. 4. 1922, 3.

⁹ Naša nova ustava in zahteva SHS naroda, Straža, 4. 7. 1921, 1; Hohnjec, *O ustavi naše države*, 295–338.

¹⁰ Naši romarji pri Mariji Pomagaj, Slovenski gospodar, 14. 7. 1921, 3.

Josip Hohnjec je v letih 1885–1897 študiral bogoslovje v Mariboru. Avgusta 1897 je bil nameščen za kaplana v Podsredi, a je že po nekaj tednih odšel na Dunaj v Avguštinej, kjer je leta 1901 promoviral za doktorja teologije. Leta 1905 je bil imenovan za profesorja dogmatike na bogoslovnem učiteljskišču v Mariboru. Pred prvo svetovno vojno se je posvečal predvsem delu v nepolitičnih organizacijah, verskim, prosvetnim, narodno-obrambnim in gospodarskim dejavnostim Slovenske krščanskosocialne zveze za Štajersko¹¹ (dalje SKSZ), katere podpredsednik je bil (predsednik od leta 1919).¹² Leta 1917 se je zelo trudil za populariziranje Majniške deklaracije, novembra pa je bil na kongresu Vseslovenske ljudske stranke izvoljen v strankin osrednji izvršni odbor.¹³ Ob prevratu je bil Hohnjec podpredsednik Narodnega sveta v Mariboru in na silvestrovo 1918 je na seji odbora SKSZ že pozival »vse Slovence krščanskega svetovnega naziranja«, da se politično pridružijo SLS.¹⁴

Potem ko regent Aleksander ni pristal na predloženo vladno listo voditelja srbskih radikalov Nikole Pašića, je koncentracijsko vlado 20. decembra 1918 sestavil Pašićev strankarski kolega Stojan Protić s podpredsednikom Antonom Koroščem.¹⁵ V začetku leta 1919 je Hohnjec označil politični položaj v Kraljevini SHS za stanje »med vojno in mirom«,¹⁶ strankarsko politično daljnovidnost pa je pokazal tudi 6. januarja 1919 na občnem zboru SKSZ za Štajersko v Celju, ko je svaril pred nevarnostjo socialističnega, boljševističnega in komunističnega gibanja ter v zameno za prihajajoče modne politične trende ponujal obnovo družbenega življenja na krščanskih temeljih.¹⁷

Na seji izvršnega odbora SLS 20. februarja 1919 v Ljubljani so sprejeli sklep o nujni obnovi krajevnih organizacij Slovenske kmetske zveze kot osnovnih celic krovne SLS, v skladu s strankinimi težnjami po razširitvi delovanja pa so govorili tudi o ustanovitvi vsedržavne Jugoslovanske kmetske zveze¹⁸. Na Štajerskem je

¹¹ Slovenska krščanskosocialna zveza je bila ob povečani potrebi po izobraževalnem in narodnogospodarskem delu osnovana leta 1897, pet let kasneje pa je dobila patronat nad celotnim slovenskim krščanskosocialnim ljudskim gibanjem. Na ustanovnem shodu pod predsedstvom Janeza Evangelista Kreka je bilo zastopanih 78 društev, od tega 16 s Štajerske. Leta 1903 je bil pod tajništvom glavnega mobilizatorja, kaplana Frana Saleškega Gomilška, osnovan pomožni odbor SKSZ za Štajersko, tri leta kasneje pa se je SKSZ za slovensko Štajersko osnovala kot avtonomna krščanskosocialna izobraževalna organizacija s sedežem v Mariboru. Vidni ljudsko-izobraževalni organizator je v tem času postal Anton Korošec, ki je bil izvoljen za predsednika SKSZ, Josip Hohnjec pa za podpredsednika. S tem so dobila vsa krščanskosocialna izobraževalna društva na Štajerskem svojo matico, čeprav stiki z SKSZ v Ljubljani niso bili čisto pretrgani. Do začetka prve svetovne vojne se je organizacija močno razširila in od sebe ločila mladinsko telovadno gibanje Orel.

Stabej, *Prosvetna zveza v Mariboru*, 155–156; Hohnjec, *Katoliško društveno prosvetno gibanje*, 153.

¹² *Slovenski biografski leksikon*, 336.

¹³ Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, 88.

¹⁴ Slovenska krščansko socialna zveza za Štajersko, *Slovenski gospodar*, 31. 12. 1918, 1.

¹⁵ Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, 200 in 202.

¹⁶ Dr. Hohnjec o političnem položaju, *Straža*, 20. 1. 1919, 2.

¹⁷ Velika izobraževalna naloga, *Straža*, 7. 1. 1921, 1.

¹⁸ Jugoslovanska kmetska zveza je bila ustanovljena 5. maja 1919 v Ljubljani kot krovno združenje kmetov pod okriljem SLS (uradno glasilo *Domoljub*). Vodstvo SLS je kmečko

v prvi polovici leta 1919 potekala živahna obnova stranke, med najdejavnějšími akterji pa je bil poleg Vladimirja Pušenjaka, Franja Žebota, Ivana Benkoviča, Ivana Vesenjaka in Mihaela Brenčiča ravno Josip Hohnjec.¹⁹ Kot član delegacije SLS je odpotoval v Začasno narodno predstavništvo v Beograd, kjer so bila opažena zlasti njegova prizadevanja za priključitev Prekmurja slovenskemu delu države.²⁰ Urednik v Cirilovi tiskarni Januš Golec je Hohnjecu v svojih neobjavljenih spominskih namenil daljši opis, vreden pozornosti, ker odstira pomembne nianse odnosov med akterji SLS v prvih desetletjih Karadorđevićeve Jugoslavije, pa tudi njihov položaj v odnosu do strankinega časopisja. Golec je zapisal, »da je bil pozvan dr. J. Hohnjec na izrecno željo dr. Korošca za poslanca v privremeno narodno predstavništvo v Beograd. Dr. Korošec je hotel imeti pri roki zmožno ter povsem zanesljivo moč, na katero se je lahko opiral, saj povsod pač ni mogel biti sam. Predvsem pa je potreboval visoko izobraženega govornika, katerega je lahko poslal na govorniški oder v parlamentu. Dr. Hohnjec je bil zelo dobro podkovan v zunanji politiki in je v imenu Jugoslovanskega kluba vedno govoril o stališču Jugoslavije z ozirom na zunanji svet. On je tudi vsikdar branil slovenske avtonomne pravice proti centralistom. Baš radi svojih temeljitih zunanje in notranje političnih razprav se je veselil izrednega spoštovanja in ugleda med srbskimi te hrvatskimi politikami. Imel je še to lepo navado, da je vsikdar, kadar se je vrnil kot poslanec iz Beograda v tiskarno, povabil nas vse tiskarniške novinarje v kako gostilno, kjer smo jedli ter pili na njegov račun, kolikor je kateri zmožel in hotel. Po tej pogostitvi se je prikazal drugo jutro v uredništvo. Sedel je na stol za mizo, na kateri je že bil zanj pripravljen papir ter peresnik za članek o trenutnem političnem položaju, katerega je vselej rade volje napisal po vrnitvi od parlamentarnega zasedanja. Seznanjal je nas urednike s karakteristikami hrvatskih in srbskih politikov, da smo poznali vse do dna duše in bili dobro podučeni, koliko je kateri izobražen in česar je zmožen, da potepta pravico ter zakon in se oklene nasilja. Z dr. Hohnječevo pomočjo smo lahko vodili uspešno in upoštevano polemiko s hrvaškim in srbskim časopisjem. Po zaključenem privremenem predstavništvu si je izbral dr. Hohnjec na dr. Koroščevo

---

stanovskopolitično organizacijo ustanovilo za povečanje slovenske gospodarske samostojnosti v okviru ustavnopravnih določil. Maja 1919 se je v skladu s sklepi vodstva stranke Jugoslovanski kmetijski zvezi pridružila tudi štajerska Slovenska kmetijska zveza, ki je imela do skupščinskih volitev leta 1923 v njenem okviru poseben položaj in je bila tesno navezana na politično organizacijo SLS. Leta 1928 je bila Jugoslovanska kmetijska zveza preoblikovana v neodvisno stanovskostrokovno in kulturno organizacijo. Po uvedbi diktature leta 1929 je razpuščena SLS v njenem okviru ohranila pomemben del privržencev. Decembra 1931 je bila razpuščena, a je bila decembra 1935 obnovljena kot društvo s tesno navezavo na slovenski del Jugoslovanske radikalne zajednice.

Ustanovitev Jugoslovanske kmetijske zveze, Domoljub, 8. 5. 1919, 190; Ustanovitev Jugoslovanske kmetijske zveze, Slovenec, 6. 5. 1919, 1-2; Občni zbor Jugoslovanske kmetijske zveze, Slovenec, 10. 11. 1922, 1-3; *Pravila okrajnih Kmečkih zvez*, 12-20.

¹⁹ Glej npr.: Slovenska Kmečka zveza, Slovenski gospodar, 9. 1. 1919, 2; 16. 1. 1919, 2; Središče, Slovenski gospodar, 30. 1. 1919, 4; Dopisi, Slovenski gospodar, 6. 2. 1919, 3-4.

²⁰ *Stenografski zapiski*, 1. zvezek/10. 5. 1919, 388-389; Prvi ljudski tabor v Prekmurju, Slovenski gospodar, 21. 8. 1919, 1; Kmečka Zveza za Prekmurje, Slovenski gospodar, 14. 1. 1920, 4.

željo dva najbolj sigurna volilna okraja za izvolitev in to sta bila po prevratni dobi ljutomerski in konjiški okraj. Pri vseh volitvah je bil izvoljen z veliko večino za poslanca in s tem je bilo zelo ustrezno tudi dr. Korošču, ki je imel poleg sebe zaupno osebnost.»²¹

Kot neformalni vodja sedmerice štajerskih poslancev je izrazito zaznamoval strankino parlamentarno leto 1920, saj je bil pobudnik ali sopolisnik skorajda vseh predlogov, ki jih je Jugoslovanski klub vložil v parlamentarno obravnavo. Medtem ko je v začetku leta 1920 vlagal energijo v proteste zoper menjavo krone v razmerju 4 : 1 in se odločno zavzel za menjavo v razmerju 1 : 1, je deloval še proti omejevanju ženske volilne pravice, za osvoboditev jugoslovanskih vojnih ujetnikov v Italiji in Rusiji ter za boljšo oskrbo ljudi s hrano.²² Na zunanjem ministristvu je posredoval za izpustitev prekmurskega župnika Jožefa Klekla, ki so ga madžarske oblasti zaradi političnega delovanja zaprle v začetku leta, izpustile pa kljub notam jugoslovanske vlade šele junija naslednje leto.²³ Avgusta in septembra se je Hohnjec boril proti za kmete nesprejemljivemu popisovanju živine in vozov s strani Komande dravske divizije v Ljubljani, ki je bilo ustavljeno septembra istega leta, pri finančnem ministru Kostu Stojanoviću je protestiral zaradi predloženega finančnega zakona za leto 1920–1921, v skupščini pa je imel tudi odmeven govor ob ratifikaciji mirovne pogodbe z Avstrijo, ki jo je ocenil kot *»preveč obzirno«* do severne sosedice.²⁴

Hohnjec je bil prvopodpisani na oklicu pristašem septembra 1920, v katerem je SLS poudarila pomembnost prihodnjih volitev, saj bodo izvoljeni poslanci v Ustavodajni skupščini sprejemali temeljne državne zakone ter določali razmerje med državo, Cerkvijo in vero: *»Ali bo šola verska ali bo brezverska, ali se bo smel zakon sklepati pred duhovnikom v cerkvi, ali pa se bo moral sklepati pred državnim uradnikom, ali bo zakon nerazdružljiv, ali pa se bodo smeli zakonci ločiti in sklepati nove zakone.«*²⁵ Po izvolitvi v konstituantu 28. novembra 1920 je Hohnjec ostal poslanec do nastopa kraljeve diktature leta 1929, a je zlasti v prvih letih veljal za dobro pripravljenega in strokovno podkrepljenega govornika, česar se je brzkone zavedal tudi sam, ko je leta 1923 v knjižici *Za svobodo in pravo* izdal nekaj svojih najodmevnejših skupščinskih govorov.²⁶

²¹ Golec, *Spomini*, 1366–1369.

²² *Stenografski zapisniki*, V. zvezek/18. 6. 1920, 61–63; 19. 6. 1920, 77; Protest poslanca dr. Hohnjeca, *Slovenski gospodar*, 14. 1. 1920, 1; Za osvoboditev vojnih ujetnikov, *Slovenski gospodar*, 8. 4. 1920, 1; Bivšim vjetnikom v Italiji, *Slovenski gospodar*, 20. 5. 1920, 2; Upit narodnega poslanca dr. Josipa Hohnjeca, *Straža*, 10. 5. 1920, 1-2.

²³ Za osvobojenje g. župnika Klekla, *Slovenski gospodar*, 29. 7. 1920, 3-4; Za osvoboditev župnika Klekla, *Straža*, 9. 2. 1921, 3-4; Zadeva zaprtega Klekla, *Straža*, 16. 2. 1921, 2.

²⁴ *Stenografski zapisniki*, V. zvezek/16. 9. 1920, 461–463; Popisovanje živine in vozov, *Slovenski gospodar*, 26. 8. 1920, 3; Lep uspeh poslanca dr. Hohnjeca, *Straža*, 6. 9. 1920, 2; Protest zoper izvajanje finacijskega zakona, *Slovenski gospodar*, 23. 9. 1920, 1; *Za svobodo in pravo*, 127–133.

²⁵ Oklic, *Slovenski gospodar*, 16. 9. 1920, 1.

²⁶ *Slovenski biografski leksikon*, 336; *Enciklopedija Slovenije*, 40.

Po volitvah v Ustavodajno skupščino je prišlo v SLS do nesoglasij v zvezi s sestavljanjem ustavnega predloga Jugoslovanskega kluba,²⁷ saj je okrepljeno mlado krilo krščanskih socialcev okrog ljubljanskega časnika *Večerni list* (Josip Gostinčar, Franc Kremžar, Franc Terseglav, Andrej Gosar, Fran Kulovec) zahtevalo, da stranka v svoj program sprejme stališče o republikanski obliki vladavine.²⁸ Anton Korošec je idejo odločno zavračal,²⁹ medtem ko so štajerski pristaši odklonilno stališče do republikanske državne ureditve izrazili že aprila 1919 ter republikansko idejo označili kot protidržavno.³⁰ Ob koncu leta 1920 sta zahteve krščanskih socialcev okrog *Večernega lista* obsodila ugledna štajerska katoliška intelektualca – Leopold Lenard in Franc Kovačič.³¹ *Večerni list* je v začetku leta 1921 prenehal izhajati, s čimer so bili pristaši krščanskosocialne delavske struje politično onemogočeni.³² Četudi republikanska ideja v SLS na Štajerskem ni dobila širše podpore, kar je bilo povezano tudi z republikanskim stališčem Hrvatske (republikanske) seljačke stranke, ki je izražala politične interese predvsem v mariborskem volilnem okrožju,³³ so nekateri strankini prvaki na Štajerskem vendarle izrazili svojo privrženost republikanski obliki vladavine; med njimi Josip Hohnjec, ki je bil prepričan, da je svetovna vojna pokopala princip monarhije. Na seji načelstva SLS v Ljubljani 21. novembra 1918 je odločno povedal: »*Kot katoliški duhovnik izjavljam, da sem republikanec.*«³⁴

Poslanci Jugoslovanskega kluba so zaradi načina sprejetja poslovnika mimo Ustavodajne skupščine³⁵ 11. decembra 1920 sprejeli sklep o odstopu Antona Korošca z mesta ministra za promet in podali predlog o odstopu celotne vlade. Po odstopu Deželne vlade v Ljubljani 13. decembra 1920 je dolžnosti predsednika kot nestranski kandidat prevzel Leonid Pitamic,³⁶ Nikola Pašić pa je 1. januarja

²⁷ Vodstvo Slovenske ljudske stranke, Slovenec, 8. 1. 1921, 2.

²⁸ Smer Ljudske stranke, Slovenec, 14. 12. 1920, 1; 'Straža', Slovenec, št. 17. 12. 1920, 2; Oblika države in katoličani, Večerni list, 15. 12. 1920, 1-2; Na pravi poti, Večerni list, 20. 12. 1920, 1-2; Vprašanje državne oblike, Večerni list, 21. 12. 1920, 1.

²⁹ Govor ministra Korošca na sestanku zaupnikov SLS v Mariboru, Straža, 1. 10. 1920, 1-2; Smernice ministra Korošca za volitve, Slovenski gospodar, 7. 10. 1920, 1.

³⁰ Organizacija Slovenske kmečke zveze, Slovenski gospodar, 29. 4. 1919, 3; Slovensko ljudstvo na branik!, Slovenski gospodar, 10. 4. 1919, 1; Rdeča nevarnost, Slovenski gospodar, 17. 4. 1919, 3.

³¹ Lenard Leopold, Nekaj stvarnih popravkov, Straža, 20. 12. 1920, 1-2; Kovačič Franc, Na to pot ne gremo!, Straža, 20. 12. 1920, 1.

³² Zečević, *Slovenska ljudska stranka*, 359.

³³ Kandidatu SLS, gospodu Skobernetu!, Kmetijski list, 17. 3. 1921, 1.

³⁴ Prepeluh, *Pripombe*, 158.

³⁵ Vlada je uredbo o začasnem poslovniku za delo Ustavodajne skupščine objavila 10. decembra 1920. Poslanci Jugoslovanskega kluba, Narodnega kluba in Jugoslovanske muslimanske organizacije so si v začetku leta 1921 prizadevali za spremembo začasnega poslovnika v točki, kjer je ta določal vnaprejšnjo prisego poslancev kralju, vendar so konec januarja 1921 prisegli skupaj s poslanci Komunistične partije Jugoslavije, saj bi morali v nasprotnem primeru prekiniti sodelovanje v Ustavodajni skupščini.

Z odprtim vezirjem, Straža, 17. 12. 1920, 1; Grda igra, Slovenski gospodar, 13. 1. 1921, 1.

³⁶ Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941, AŠ 161, Zapisnik o seji mestnega sveta z dne 28. decembra 1920; Vprašanje vladnega komisarja, Straža, 19. 1. 1921, 2; Vprašanje novega vladnega komisarja, Straža, 12. 1. 1921, 3; Minister Korošec odstopil, Slovenec, 12. 12. 1921, 1.

1921 sestavil koalicijsko vlado s predstavniki Narodne radikalne in Jugoslovanske demokratske stranke.³⁷ Vodstvo SLS je na pogovorih za vstop v vlado zahtevalo široko koalicijsko vlado, zakonodajno avtonomijo, uvedbo ženske volilne pravice in črtanje določila o prisegi poslancev kralju iz poslovnika za delo Ustavodajne skupščine; 12. januarja 1921 je sprejelo sklep o daljšem obdobju opozicijskega delovanja stranke, da bi umirilo notranja nesoglasja in utrdilo svoj položaj v slovenskem političnem prostoru.³⁸

Do sprejetja ustave so se v SLS aktivno zavzemali za uzakonitev volilne pravice za ženske, pri čemer je ponovno izstopala Hohnječeva parlamentarna dejavnost. Kasneje so v stranki podprli pobude, ki jih je v zvezi z žensko volilno pravico podala Slovenska krščanska ženska zveza. Čeprav je stranka dajala poudarek vlogi ženske v družini, je odobrvala javno delovanje žensk na področju socialnega varstva. Tako ni nenavadno, da je Srečko Kosovel leta 1925 zapisal: *»Liberalizem je bolj katoliški od klerikalizma samega. In to je zelo pogubno (Jugoslovanska/Samostojna demokratska stranka je bila proti uvedbi volilne pravice za ženske, op. p.).«*³⁹ Zahteva SLS po ženski volilni pravici je temeljila na strankini želji po povečanju volilne mase in ne v prvi vrsti na težnji po ženski emancipaciji na splošno, čeprav jo je nedvomno spodbudila kot kaže misel ene izmed novinark ženskega časopisa *Slovenka*,⁴⁰ ki je začel izhajati januarja 1919: *»Kaj pa me ženske ob tem? Me, ki smo v vojni pokazale, da znamo trdno stati na lastnih nogah in da zmoremo vsako delo, ki se ga resno lotimo; me ki smo vzdrževale in vzdržale družino in dom in s tem up in voljo do življenja naših fantov in mož; me, ki smo ob najodločilnejšem trenutku krepko posegle v politiko ter v boju za deklaracijo vnele in razširile misel narodne svobode in zedinjenja do zadnje kočice? Ali naj me ženske sedaj ostanemo ob strani s prekrizanimi rokami? /.../ Da, delati hočemo tudi me ženske: doma, v kmetijstvu, v obrti, trgovini, v šoli in uradu. A nočemo delati molče kakor živina, temveč hočemo povedati tudi svoje mnenje, kako in kaj želimo, da se uredi in izboljša v javnem in zasebnem življenju, da bomo v novi domovini zadovoljne tudi ženske državljanke.«*⁴¹

Spomladi 1921 se je vodstvo SLS z organizacijo protestnih shodov katoliških organizacij odzvalo na sklep ministra za prosveto Svetozarja Pribičevića s 4. oktobrom 1920 o obveznem sokolskem sistemu telesne vzgoje⁴² v osnovnih in srednjih šolah, ki ga je pričela izvajati deželna vlada.⁴³ Predstavniki Katoliške cerkve iz Slovenije so vladi in regentu Aleksandru izročili protestno spomenico, Josip Hohnjec

³⁷ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 97.

³⁸ Ko gremo v opozicijo, *Straža*, 15. 12. 1920, 1.

³⁹ Dr. Hohnjec o ženskem vprašanju, *Slovenec*, 24. 3. 1926, 5; Odločna zahteva po ženski volilni pravici, *Slovenec*, 29. 10. 1927, 2; *Ali se ženska res nima pravice vtikati v politiko*; Kosovel, *Pismo*, 402–403.

⁴⁰ 'Slovenka', *Straža*, 31. 1. 1919, 3.

⁴¹ Našemu ženstvu, *Slovenec*, 11. 1. 1919, 2.

⁴² Odlok ministra za prosveto Svetozarja Pribičevića z 12. majem 1920 je izenačil status telovadnih organizacij Sokol in Orel, zato je med njima prišlo do nesoglasij in težnje po prevladi v šolah. To je privedlo do sprejetja omenjenega odloka s 4. oktobrom 1920.

Dolenc, *Kulturni boj*, 139.

⁴³ Protest zoper kulturni boj, *Straža*, 7. 3. 1921, 2; Protestni shodi na slovenskem Štajerskem, *Slovenec*, 11. 3. 1921, 3.

in Anton Korošec pa sta osebno posredovala pri predsedniku vlade.⁴⁴ Kako razume kulturni boj, je Hohnjec pokazal nekoliko kasneje, avgusta 1922, na katoliškem shodu v Slovenski Bistrici, ko je pozival katolike k prebujenju iz »spanja verske mlačnosti« in k odločni obrambi pravic Katoliške cerkve.⁴⁵ Regent Aleksander je 15. februarja 1921 v razgovoru z ljubljanskim škofom Antonom Bonaventuro Jegličem izrazil razumevanje do zahtev katoliških organizacij in zagotovil svojo pomoč pri rešitvi problema. S tem je bila obvezna uvedba sokolske telovadbe preprečena do 5. decembra 1929, ko je bil ustanovljen Viteški Sokol Kraljevine Jugoslavije kot državna telovadna organizacija,⁴⁶ vendar je minister Pribičević avgusta 1924 za krajši čas ponovno prepovedal orlovsko telovadbo v šolah.⁴⁷

Po sprejetju vidovdanske ustave in ponovnem aktiviranju parlamentarnega dela SLS se je Josip Hohnjec posvetil projektu upravne razdelitve države in z njim povezane oblastne samouprave; v zakonodajnem odboru Narodne skupščine je v imenu Jugoslovanskega kluba v prvih mesecih leta 1922 zahteval, da ostaneta Slovenija in Hrvaška združeni v eni upravni enoti.⁴⁸ Poslanci Jugoslovanskega kluba so predlogu zakona o oblastnih in sreskih samoupravah očitali preozke pristojnosti le-teh in neurejenost gmotnih pogojev za njihovo delovanje. Kritizirali so prevelike pristojnosti velikih županov in nerazmejenost pristojnosti med ministrstvi, velikimi župani in sreskimi poglavarji. Zahtevali so, da veliki župani za svoje delo odgovarjajo oblastnim skupščinam. Nazadnje je bil 21. marca 1922 s skromno podporo tretjine poslancev sprejet Zakon o občni upravi, nato pa teden dni kasneje še Zakon o oblastni in sreski samoupravi. Jedro opozicije pri glasovanjih so tvorili poslanci Jugoslovanskega kluba, ki so v Narodni skupščini nosili glavno breme boja proti udejanjanju centralističnih ustavnih določil v omenjenih zakonih.⁴⁹

Vlada je tako 26. aprila 1922 razglasila tri uredbe, s katerimi je pravno vzpostavila centralistični pravni sistem, kakršnega je določila vidovdanska ustava. Za razliko od Uredbe o razdelitvi države na oblasti je Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo Uredbo o občni upravi in Uredbo o oblastni in sreski samoupravi imenoval zakon, kar je bilo pravno netočno, saj uredb ni sprejela Zakonodajna skupščina, ampak jih je v kraljevem imenu razglasila vlada. Kot rečeno, so v SLS omenjene pravne akte skladno s svojim avtonomističnim programom zavrnil, saj so predvidevali delitev Slovenije v dve upravni enoti.⁵⁰

⁴⁴ Kulturni boj?, *Slovenec*, 9. 2. 1921, 1; Spomenica naših škofov proti sokolizaciji šol, *Straža*, 16. 2. 1921, 4; Korošec protestira, *Straža*, 18. 2. 1921, 2.

⁴⁵ Katoliška shoda v Mariboru in Slovenski Bistrici, *Straža*, 7. 8. 1922, 2.

⁴⁶ Pernišek, *Zgodovina slovenskega Orla*, 239.

⁴⁷ Dolenc, *Kulturni boj*, 191 in 196.

⁴⁸ *Stenografske beleške*, 1921–22, I. knjiga, br. 13/god. II, 245; *Za svobodo in pravo*, 58–64.

⁴⁹ Stiplovšek, *Slovenski parlamentarizem*, 43–46.

⁵⁰ Uredba o razdelitvi države na oblasti; Zakon o občni upravi; Zakon o oblastni in sreski samoupravi, Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo, Ljubljana št. 49/15. 5. 1922, 313–321; *Stenografske beleške*, 1921–22, I. knjiga, br. 13/god. II, 245; Perovšek, *Unitaristični in centralistični značaj*, 19–21.

Josip Hohnjec je maja 1922 na sejah zakonodajnega odbora pojasnjeval, da ne more glasovati za zakon o splošni upravi, saj je bila odgovornost velikega župana predvidena le do ministrskega sveta, medtem ko ga ljudstvo na odgovornost ni moglo klicati.⁵¹ Nato je več časa posvetil jugoslovanski zunanji politiki. V sklopu debate o proračunu zunanjega ministrstva je imel 26. julija 1922 v Narodni skupščini odmevno predavanje o načelih in ciljih jugoslovanske zunanje politike, kjer je izstopal njegov klic k rešitvi slovenske narodne manjšine na Koroškem, k obnovi odnosov z Rusijo in k izboljšanju odnosov z Bolgarijo. Na Balkanu naj prevlada jugoslovanska orientacija, je dejal Hohnjec, in sicer v treh smereh: proti Jadranu, proti Egejskemu in proti Črnemu morju. Nazdravljaj je času, ko bo »*Jugoslovan v Carigradu podal Rusu bratsko roko*«.⁵²

Narodna radikalna stranka Nikole Pašića je na skupščinskih volitvah 18. marca 1923 dosegla skoraj 26 odstotkov glasov, kar ji je v Narodni skupščini prineslo 108 mandatov in položaj najmočnejše politične stranke državi.⁵³ Volilno zmago ji je omogočil vladni položaj in modificiran večinski volilni sistem, ki je favoriziral stranke z velikim številom volivcev na strnjenem področju.⁵⁴ Poslanci Jugoslovanskega kluba sprejetja omenjenega volilnega zakona sredi leta 1922 niso podprli, saj so bili mnenja, da ne omogoča izvolitve parlamentarne večine na podlagi večinske podpore volivcev, vendar je koristil tudi volilnemu rezultatu SLS.⁵⁵ V državnem merilu je dosegla 6,4 odstotka glasov, v Sloveniji pa 60 odstotkov – to je pomenilo 21 mandatov v Narodni skupščini od 26 slovenskih.⁵⁶

Nikola Pašić je 30. aprila 1923 odstopil z mesta predsednika vlade in sestavil drugo homogeno radikalsko vlado ter ob podpori poslancev Jugoslovanske muslimanske organizacije in Jugoslovanskega kluba zavrnil neugodne pogoje opozicijskih Demokratske in Zemljoradniške stranke.⁵⁷ V SLS so vladi sprva zagotovili umirjeno opozicijsko držo,⁵⁸ a ker se predsednik vlade v vladni deklaraciji ni opredelil do možnih popravkov ustave,⁵⁹ sta Josip Hohnjec in Fran Kulovec v imenu

⁵¹ Iz govora poslanca dr. Hohnjeca v seji zakonodavnega odbora 16. maja, Slovenec, 20. 5. 1922, 1; *Za svobodo in pravo*, 58–64.

⁵² Govor poslanca dr. Hohnjeca v narodni skupščini dne 26. julija, Straža, 2. 8. 1922, 1-2; Koroško vprašanje, Slovenec, 6. 8. 1922, 2; *Za svobodo in pravo*, 115–127.

⁵³ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 406–407.

⁵⁴ Volivci 18. marca 1923 za razliko od volitev v Ustavodajno skupščino 28. novembra 1920 niso glasovali za politično stranko, temveč za sreske kandidate na čelu z nosilcem liste. Kandidati za narodne poslance za volitve v Narodno skupščino Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, odrejene na dan 18. marca 1923, Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 23/7. 3. 1923, 157–158.

⁵⁵ Gligorijević, *Parlament i politične stranke*, 130–131.

⁵⁶ Erjavec, *Volitve v Narodno skupščino 18. marca 1923*, 111; Isti, *Volitve v Narodno skupščino 8. februarja*, 38.

⁵⁷ Enotna radikalna vlada sestavljena, Slovenec, 1. 5. 1923, 1; Zaprisega nove vlade, Slovenec, 3. 5. 1923, 1.

⁵⁸ Velike naloge, Slovenec, 4. 5. 1923, 1; Razgovor s Koroščem, Slovenec, 6. 5. 1923, 1; Razgovor s Koroščem o položaju, Slovenec, 18. 5. 1923, 1.

⁵⁹ Posvet vlade o vladni deklaraciji, Slovenec, 31. 5. 1923, 1; Razprava o vladni izjavi, Slovenec, 6. 6. 1923, 1; Deklaracija beograjske vlade, Straža, 6. 6. 1923, 1.

Jugoslovanskega kluba slednjič zavrnila podporo vladi.⁶⁰ Pašić ni predložil vladne deklaracije na glasovanje v Narodni skupščini, saj je obstajala velika verjetnost, da vlada ne bo dobila podpore poslancev; 7. junija 1923 je izjavil, da bo vlada nadaljevala politiko le v okviru izvajanja načel vidovdanske ustave.⁶¹

Ostre izmenjave mnenj med vladnimi in opozicijskimi poslanci v posameznih skupščinskih odborih in na sejah Narodne skupščine, v katerih so od izrednega sklica 20. septembra 1923 od poslancev Jugoslovanskega kluba aktivno sodelovali predvsem Fran Kulovec ter štajerski poslanci Josip Hohnjec, Franjo Žebot, Vladimir Pušenjak in Ivan Vesenjaka,⁶² so se ob koncu leta umirile.⁶³ Predstavniki opozicijskih strank so do sredine januarja 1924 pripravili skupno programsko osnovo poglobljene oblike sodelovanja, ki je temeljila na zahtevi o reviziji vidovdanske ustave po strmoglavljenju vlade Nikole Pašića in razpisu skupščinskih volitev.⁶⁴

Prvi skupni nastop predstavnikov opozicijskih strank v smeri rušenja Pašičeve vlade je bil povezan s sklenitvijo Rimskega sporazuma, ki je med drugim dodeljeval Kraljevini Italiji pravico do aneksije Reke ter so ga po večmesečnem diplomatskem pritisku zahodne jugoslovanske sosedne in v skladu s smernicami politike držav male antante 27. januarja 1924 podpisali italijanski predsednik vlade Benito Mussolini, minister za zunanje zadeve Kraljevine SHS Momčilo Ninčić in ministrski predsednik Nikola Pašić.⁶⁵ Status Reke so urejala določila mednarodnih pogodb (predvsem Rapalske pogodbe⁶⁶). Predsednik vlade za sklenitev nove pogodbe ni pridobil predhodnega soglasja v Narodni skupščini⁶⁷, zato so predstavniki

⁶⁰ *Stenografske beleške*, št. 14/7. 6. 1923, 391–395; Nezadovoljnost z vladno izjavo, Slovenec, 2. 6. 1923, 2; Odgovor Jugoslovanskega kluba g. Pašiću, Slovenec, 9. 6. 1923, 1.

⁶¹ Taktika Jugoslovanskega kluba, Straža, 30. 7. 1923, 1.

⁶² Glej npr.: Seja finančnega odbora, Slovenec, 22. 9. 1923, 1; Razprava o železničarskem zakonu, Slovenec, 25. 9. 1923, 1; Razprava o Reki v parlamentu, Slovenec, 27. 9. 1923, 1; Proti previsokim taksam in pristojbinam, Straža, 10. 10. 1923, 1; Razprava v finančnem odboru, Slovenec, 10. 11. 1923, 1; Delo naših poslancev v finančnem odboru, Slovenec, 11. 11. 1923, 1; Vlada prikriva dohodke iz Slovenije, Slovenec, 15. 11. 1923, 1; Kritika državnega proračuna, Slovenec, 20. 11. 1923, 1; Razprava o prosvetnem proračunu, Slovenec, 22. 11. 1923, 1; Proračun prometnega ministra, Slovenec, 30. 11. 1923, 1; Ekspoze ministra Ninčića, Slovenec, 12. 12. 1923, 2; Poslanci Jugoslovanskega kluba proti militarizmu, Slovenec, 15. 12. 1923, 1.

⁶³ Položaj v parlamentu, Slovenec, 13. 12. 1923, 1; Razgovori Korošca z voditelji strank, Slovenec, 19. 12. 1923, 1.

⁶⁴ Napoved političnega preokreta, Jutro, 3. 1. 1924, 1; Akcija za opozicionalni blok, Slovenec, 11. 1. 1924, 1.

⁶⁵ Arhiv Jugoslavije Beograd, fond: Narodna skupščina Kraljevine Jugoslavije, št. 72, fasc. 46/189, Zakon o sporazumu na Reki, Beograd 1924; Konferenca male antante zaključena, Slovenec, 13. 1. 1924, 1; Krizman, *Vanjska politika*, 43.

⁶⁶ Podpis pogodbe je slabo vplival na položaj SLS pred volitvami v Ustavodajno skupščino, saj je bil Anton Korošec član ministrskega sveta in njen podpisnik. V času italijansko-jugoslovanskih pogajanj je večkrat opozarjal na popustljivost pri reševanju jadranskega vprašanja. Obžaloval je, da je bila pogodba sklenjena pod neugodnimi pogoji za Kraljevino SHS, a je hkrati poudaril nujnost njene ratifikacije.

Zbor zaupnikov SLS, Slovenec, 8. 4. 1920, 1–5; Korošec o ratifikaciji, Slovenec, 19. 11. 1920, 3.

⁶⁷ Dejansko je 79. člen vidovdanske ustave vseboval varovalo za zaščito odločitev izvršne oblasti, saj je pristojnost zakonodajnega telesa predvideval po predhodnem definiranju narave mednarodnih sporazumov: »Kralj sklepa pogodbe s tujimi državami, toda za potrditev teh pogodb

opozicijskih strank pred njegovo predložitvijo v ratifikacijo v protestni resoluciji zahtevali, da reševanje reškega vprašanja prevzame Društvo narodov.⁶⁸ Poslanca Jugoslovanskega kluba Anton Sušnik in Fran Kulovec ter Josip Hohnjec kot član posebnega odbora, imenovanega ob predložitvi Rimskega sporazuma Narodni skupščini, so nastopali proti ratifikaciji pogodbene listine, sporazum pa so ocenili kot poskus italijanskega prodora na Balkan.⁶⁹ Hohnječevo znano stališče je bilo, da mora Kraljevina SHS vztrajati na izvršitvi Rapalske pogodbe in zaščititi slovenske manjšine v Italiji.⁷⁰

Papež Pij XI. je ob srečanju z Nikolo Pašičem v Rimu 29. januarja 1924 pozdravil sklenitev Rimskega sporazuma, kar je bila posledica prizadevanj za cerkveno razdelitev škofij v zadrski nadškofiji in za sklenitev konkordata s Kraljevino SHS. V Jugoslovanskem klubu pa tudi po papeževem priznanju Rimskega sporazuma niso spremenili odločnega opozicijskega stališča do mednarodne pogodbe⁷¹ – glasovanje o ratifikaciji je bilo na dnevnem redu Narodne skupščine 19. februarja 1924, poslanci Jugoslovanskega in Muslimanskega kluba so po prebrani skupni izjavi obeh klubov zapustili zasedanje; v izjavi so med drugim zapisali: »*Sporazum med vladama Kraljevine SHS in Kraljevine Italije zadeva vitalne interese Hrvatov in Slovencev in povzroča splošnim jugoslovanskim narodnostnim in ekonomskim interesom nenadomestljivo škodo s tem, da se ponovno žrtvuje nenasitnemu italijanskemu imperializmu najvažnejša točka naše države. To odtrgavanje delov od živega hrvatskega organizma je na škodo celokupni naši državi, posebno pa Hrvatom in Slovincem. S popuščanjem Italijanom je sedanja radikalna vlada storila naroden greh, ki se ne more na noben način opravičiti. Radikalna vlada zasluži radi tega najhujšo obsodbo narodnih predstavnikov in zato Jugoslovanski in Muslimanski klub v znak protesta in ogorčenja ne bosta sodelovala pri glasovanju o nečastnem sporazumu.*«⁷² Med poslanci Jugoslovanskega kluba se je z vprašanjem jugoslovansko-italijanskih odnosov poleg Frana Kulovca poglobljeno ukvarjal zlasti Josip Hohnjec.⁷³

Zaradi zaostrovanja politike Opozicijskega bloka, katerega del je bila tudi SLS, in velike finančne krize (depreciacija dinarja), ki jo je povzročila politična kriza, se je kralj odločil za zamenjavo režima.⁷⁴ Predstavniki Opozicijskega bloka so 27. julija 1924 pod predsedstvom Ljubomirja Davidovića sestavili vlado,⁷⁵

je treba predhodne odobritve Narodne skupščine. Za potrditev čisto političnih sporazumov, ako niso protivni ustavi in zakonom, ni treba predhodne odobritve Narodne skupščine.«
Ustava, 30.

⁶⁸ Resolucija dr. Korošca in dr. Spahe, Slovenec, 23. 1. 1924, 1.

⁶⁹ *Stenografske beleške*, št. 17/26. 1. 1924, 314–316; št. 51/26. 9. 1923, 1406–1409; št. 4/27. 10. 1923, 16.

⁷⁰ Poslanec dr. Hohnjec, Straža, 3. 11. 1922, 2.

⁷¹ Pašič pri papežu, Slovenec, 30. 1. 1924, 1; Papeževa navodila klerikalcem?, Jutro, 31. 1. 1924, 1; Rimska konvencija sprejeta, Slovenec, 20. 2. 1924, 1; Proti sv. Očetu, Domoljub, 6. 2. 1924, 74–75.

⁷² Rimska konvencija sprejeta, Slovenec, 20. 2. 1924, 1.

⁷³ Poslanec Hohnjec proti rimski pogodbi, Straža, 11. 2. 1924, 1.

⁷⁴ Gligorijević, *Demokratska stranka*, 384–385.

⁷⁵ Nova vlada, Straža, 28. 7. 1924, 1.

v katero je vstopila tudi skupina Neodvisnih radikalcev,⁷⁶ vlado pa so podpirali poslanci Zemljoradniške in Nemške stranke ter Džemijeta.⁷⁷ Štiri mesta so ostala prazna in namenjena predstavnikom Hrvatske republikanske seljačke stranke. Podpredsednik stranke Vladimir Maček je konec julija 1924 vladi v skladu z navodili Stjepana Radića priznal legitimnost in izrekel pripravljenost stranke za sodelovanje v njej. Pogajanja so uspešno potekala ves september 1924, nato pa jih je vodstvo stranke 6. oktobra 1924 ob nastopu vladne krize prekinilo. Kot razlog so navedli neizpolnjevanje hrvaških zahtev, še naprej pa so zagotavljali podporo Davidovičevi vladi.⁷⁸

Po prekinitvi zasedanj Narodne skupščine 11. avgusta 1924 je Josip Hohnjec posvečal pozornost delu v skupščinskem odboru za proučevanje zakona proti korupciji.⁷⁹ Ker je bila vlada Ljubomirja Davidovića v odstopu, poslanci tudi v rednem sklicu Narodne skupščine 20. oktobra 1924 niso začeli z delom.⁸⁰ Po medstrankarskem dogovoru so v duhu politike narodnega sporazuma in skladno z zahtevo po enakomerni zastopanosti vseh treh narodov/plemen⁸¹ pri upravljanju države za skupščinskega predsednika potrdili Ljubomirja Jovanovića (Narodna radikalna stranka), za podpredsednika pa Vladimirja Mačka (Hrvatska republikanska seljačka stranka) in Josipa Hohnjeca, ki se je poslancem zahvalil za zaupanje in zatrdil, da bo »izvrševal svojo dolžnost z ono stvarnostjo, ki je potrebna za dostojanstvo te hiše«; na položaju je ostal do konca marca 1925.⁸² Kot kraljev svetovalec pri delitvi mandatov za sestavo vlade je predsednik Narodne skupščine opravljal eno najvišjih funkcij v državi,⁸³ po zakonu o volitvah pa je bil tudi predsednik volilnega odbora,⁸⁴ zato lahko govorimo o enem od vrhuncev Hohnječeve politične kariere.

Pred drugimi parlamentarnimi volitvami 8. februarja 1925 so poslanci Jugoslovanskega kluba v nagovoru volivcem poudarili nujnost revizije ustave za dosego avtonomistične državne ureditve.⁸⁵ Volilni program stranke za skupščinske volitve – brošura *Boj za obstoj in svobodo Slovenije* – je jasno zahteval uvedbo

⁷⁶ Skupino disidentov Narodne radikalne stranke je vodil Stojan Protić, Nastas Petrović pa je kot član in kraljev zaupnik v Davidovičevi vladi prevzel pomemben resor notranjega ministrstva. V SLS so bili skupini izjemno naklonjeni, saj so spričo Pašičevih centralističnih teženj le v njej videli možnost uresničitve politike narodnega sporazuma.

Srbska obsodba Pašičeve politike, Straža, 7. 7. 1924, 1; Posvetovanja politikov, Slovenec, 22. 7. 1924, 1; Maček, *Memoari*, 67.

⁷⁷ Matković, *Svetozar Pribičević*, 150.

⁷⁸ Gligorijević, *Demokratska stranka*, 419.

⁷⁹ Zakon proti korupciji v odboru, Slovenec, 15. 10. 1924, 1.

⁸⁰ Mikuž, *Oris zgodovine Slovencev*, 298.

⁸¹ Pojem *narod* se je v Kraljevini SHS skladno z unitarističnim pojmovanjem države formalnopravno nanašal le na *jugoslovanski narod*, posamezne narode pa je opredeljeval pojem *pleme*.

Ustava, 3 in 22.

⁸² Izvolitev predsedstva Narodne skupščine, Slovenec, 21. 10. 1924, 1; Seja Narodne skupščine, Slovenec, 29. 3. 1925, 1.

⁸³ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 177.

⁸⁴ Vladno stališče glede koncentracije, Slovenec, 17. 10. 1924, 1; Volivne vlade ne bo, Slovenec, 18. 10. 1924, 1.

⁸⁵ Slovenskemu narodu!, Slovenec, 7. 11. 1924, 1.

zakonodajne avtonomije v Sloveniji.⁸⁶ Vodstvo stranke je pozvalo pristaše vseh slovenskih političnih taborov h glasovanju za SLS kot predstavnico slovenskega naroda v državi in v podkrepitev ideje o enotnem slovenskem nastopu na volitvah postavilo Antona Korošca za nosilca kandidatnih list v slovenskih volilnih okrožjih.⁸⁷ V Državnem odboru Narodne skupščine, ki je bil zadolžen za pripravo in tehnično izvedbo volitev (oblikovanje volišč, imenovanje predsednikov volilnih odborov ipd.), je bil tudi Josip Hohnjec, kar je vodstvu stranke olajšalo izvedbo volitev. To je bilo pomembno zlasti zato, ker je SLS takoj po padcu Davidovićeve vlade oktobra 1924 ostala brez vrhovnih predstavnikov državne uprave v Sloveniji, saj sta funkciji mariborskega in ljubljanskega velikega župana ponovno zasedla liberalca Otmar Pirkmajer in Viljem Baltič.⁸⁸ Še pred volitvami je Hohnjec 12. januarja 1925 na seji državnega sveta prebral protestno izjavo, v kateri je nasprotoval prisilni odsotnosti Vladimirja Mačka, ki je bil aretiran skupaj z ostalimi člani vodstva Hrvatske republikanske seljačke stranke.⁸⁹

Na skupščinskih volitvah 8. februarja 1925 je poleg Narodne radikalne stranke kot absolutne zmagovalke v državnem okviru uspešen nastop na volitvah beležila tudi SLS, ki je prvič zmagala v mestni občini Ljubljana. V Sloveniji je dosegla 56,3 odstotka glasov volivcev (okrog 5 odstotkov v državnem merilu) in čeprav je glede na volilni rezultat iz leta 1923 nekoliko nazadovala, je v Narodni skupščini prejela 20 mandatov od 26 slovenskih in s tem ohranila položaj najmočnejše slovenske politične stranke ter četrte najmočnejše v državi.⁹⁰ SLS je izboljšala svoj položaj tudi v štajerskih mestnih občinah Celje in Ptuj, poslabšala pa v mestni občini Maribor.⁹¹ V mariborskem volilnem okrožju je SLS dosegla 52,9 odstotka glasov volivcev in s tem 11 mandatov, med novoizvoljenimi poslanci pa je bil tudi Josip Hohnjec.⁹²

Na vprašanje, kakšno javno podobo je Hohnjec pravzaprav užival med volivci, pa statistike in uradne listine, ki so ostale za skupščinskim poslancem, niso zmožne odgovoriti. Pri tem si lahko ponovno pomagamo z izpovedjo urednika Januša Golca, ki je pisal: *»Ti njegovi številni govori, ki so toliko pomenili za splošnost v Sloveniji, pa so bili premalo za njegove volilce. Volilci so tirjali od svojih poslancev tudi pod Jugoslavijo podrobno delo in uspehe za občine, trge, mesta in za vsacega posameznega volilca, ako je rabil kako posredovanje v Ljubljani ali Beogradu.*

⁸⁶ *Boj za obstoj in svobodo Slovenije*, 11–17 in 83–85.

⁸⁷ Volivni govor Korošca, *Slovenec*, 25. 11. 1924, 1; Enotna slovenska fronta, *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1924, 1; Zbor zaupnikov SLS, *Slovenec*, 12. 12. 1924, 1; Stranka slovenskega naroda, *Slovenec*, 13. 12. 1924, 1; Dr. Korošec o položaju, *Slovenec*, 10. 1. 1925, 1; Kandidatne liste, *Slovenec*, 13. 1. 1925, 3.

⁸⁸ Prvo delo P-P vlade, *Slovenec*, 8. 11. 1924, 1.

⁸⁹ Protest dr. Hohnjeca, *Slovenec*, 13. 1. 1925, 2.

⁹⁰ Bela Ljubljana je govorila, *Slovenec*, 3. 2. 1925, 1; Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 455; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 195.

⁹¹ Volilni izidi, *Straža*, 21. 3. 1923, 1-2; Okrožje Maribor–Celje, *Jutro*, 10. 2. 1925, 3; 12. 2. 1925, 5; Skupni izid v mariborskem volilnem okrožju, *Slovenski gospodar*, 19. 2. 1925, 3; Šuligoj, *Ptujski okraj med svetovnjima vojnima*, 50–52.

⁹² Izvoljeni kandidati v Sloveniji, *Slovenec*, 11. 2. 1925, 2; Erjavec, *Volitve v Narodno skupščino 8. februarja*, 39.

V tem oziru pa je poslanec dr. Hohnjec čisto odrekel, ker ni bil pritiskač kljuk, ampak se je posluževal za take posle svojih poslanskih tovarišev. Vsak si pač lahko tolmači sam, koliko je vredno tako posredovanje pri višjih oblasteh, ako ga ne izvrši poslanec dotičnega okraja, pač pa od njega in v to svrho naprošeni tuji in osebno nezainteresirani poslanec. Ko je vstopal dr. Hohnjec pred svoje volilce, jim ni mogel ničesar navesti, kar bi bil stavil za nje specijelnega, njegovih splošnih govornih nastopov v parlamentu pa niso razumeli in jih tudi niso znali ceniti. Poslanec dr. Hohnjec je svoje v Beogradu priznane parlamentarne govore dal natisniti v posebni brošuri in jih je delil med svoje volilce, a za to se ti niso zmenili. Prvi so se začeli buniti proti poslancu dr. Hohnjecu ponosni Muropoljci. Govorili so, da je njihov poslanec doktor, zna učeno govoriti, vendar prihaja med nje praznih rok in se ne da niti primerjati s priprostim Žebotom! (Franjo; v Narodno skupščino je prišel januarja 1922, op. p.). /.../ Vsa prigovarjanja brata Frančeka in arhidijakona, da se mora brigati za potrebe okraja in volilcev, so bila za nekako višjega poslanca dr. Hohnjeca bob ob steno.»⁹³

Stranke Opozicijskega bloka po skupščinskih volitvah kljub ugodnim volilnim rezultatom niso mogle ogroziti Narodnega bloka na oblasti; v njem so bili združeni predstavniki Narodne radikalne in Samostojne demokratske stranke.⁹⁴ Voditelji opozicijskih strank so v času volilne kampanje v Zagrebu pričeli usklajevati stališča glede poglobitve blokovskega sodelovanja, pogovore pa 25. februarja 1925 v Beogradu sklenili z oblikovanjem močne parlamentarne zveze – Bloka narodnega sporazuma in kmečke demokracije.⁹⁵ V predhodni blokovski povezavi opozicijskih strank je predsedniško funkcijo opravljal kolektivni organ, sestavljen iz več predstavnikov Opozicijskega bloka, sedaj pa je mesto predsednika zasedel Ljubomir Davidović. Člani ožjega izvršnega odbora so bili Anton Korošec, Mehmed Spaho in Pavle Radić, v širši izvršni odbor pa so bili izmed poslancev Jugoslovanskega kluba imenovani Josip Hohnjec, Fran Kulovec in Anton Sušnik.⁹⁶

Poslanci opozicijskih strank so po izrednem sklicu Narodne skupščine 7. marca 1925 ostro nastopali proti vladi, ki je pri konstituiranju Narodne skupščine zaobšla interese Bloka narodnega sporazuma in kmečke demokracije.⁹⁷ Vlada je skušala oslabiti opozicijske vrste, zato so člani Verifikacijskega odbora pod predsedstvom Milana Srškića iz vladne Narodne radikalne stranke 8. marca 1925 na podlagi Zakona o zaščiti države v odsotnosti predstavnikov opozicije izglasovali predlog o razveljavljenju mandatov poslancev Hrvatske republikanske seljačke stranke.⁹⁸

⁹³ Golec, *Spomini*, 1366–1369.

⁹⁴ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 196.

⁹⁵ Sestanek načelnikov opozicije, *Slovenec*, 3. 2. 1925, 2; Dr. Korošec o položaju, *Slovenec*, 4. 2. 1925, 1; Sklepi načelnikov opozicije, *Slovenec*, 5. 2. 1925, 1; Obvestilo opozicijskega bloka, *Slovenec*, 13. 2. 1925, 1; Blok narodnega sporazuma o volitvah, *Slovenec*, 14. 2. 1925, 1; Seja opozicijskih voditeljev, *Slovenec*, 25. 2. 1925, 2; Blok narodnega sporazuma in kmečke demokracije, *Slovenec*, 26. 2. 1925, 1.

⁹⁶ Konstituiranje bloka narodnega sporazuma, *Naša Straža*, 11. 3. 1925, 1.

⁹⁷ Vesenjaki Ivan, *Na razpotju*, *Naša Straža*, 25. 2. 1925, 1; Otvoritev skupščine, *Naša Straža*, 9. 3. 1925, 1; Posvetovanja opozicijskega bloka o nadaljnji taktiki, *Slovenec*, 18. 3. 1925, 1.

⁹⁸ Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 199.

Predstavniki Bloka narodnega sporazuma in kmečke demokracije so v odgovor na to 22. marca 1925 na omenjen odbor naslovili pismo in v njem med drugim zapisali: »*Naš narod ni vaje, da vladini organi kar na debelo kršijo zakon ter teptajo v blato vse pravne in moralne pojme. Naše ljudstvo še ni doživelo volitev, ki bi se vršile s takim gaženjem principa o volilni svobodi, s takim terorjem, s takšnimi sleparstvi in korupcijskimi sredstvi.*«⁹⁹ Jugoslovanski klub je v pismu zastopal Josip Hohnjec, ki je kot podpredsednik Narodne skupščine in član njenega Državnega odbora z zbiranjem gradiva o kršitvah volilnega zakona po skupščinskih volitvah tesno sodeloval z Antonom Korošcem in predsednikom Narodne skupščine Ljubomirjem Jovanovićem.¹⁰⁰

A do radikalnega preloma v jugoslovanski notranji politiki ni bilo več daleč. Predsednik Hrvatskega seljaškega kluba Pavle Radić je namreč 27. marca 1925 po pooblastilu Stjepana Radića na seji Narodne skupščine nepričakovano prebral izjavo vodstva Hrvatske republikanske seljačke stranke, ki je v temeljih spremenila politična razmerja med parlamentarnimi strankami. Vodstvo je stranko preimenovalo v Hrvatsko seljačko stranko, priznalo legitimnost vidovdanske ustavi in dinastiji Karađorđević, za uresničitev politike narodnega sporazuma pa je predvidelo sodelovanje tako z opozicijskimi kot z vladnimi strankami.¹⁰¹ Strankarsko politična prizadevanja za revizijo vidovdanske ustave po spremembi politike Hrvatske seljačke stranke niso več imela realnih možnosti za uspeh, čemur se je v novih političnih razmerah prilagodilo tudi vodstvo SLS.¹⁰²

Zakonodajno oblast v Kraljevini SHS so predstavljali kralj in Narodna skupščina, zato so o ustavnih spremembah odločali skupno – če bi le-te predlagal kralj, bi poslance seznanil o nameri, razpustil Narodno skupščino ter razpisal volitve v konstituantu.¹⁰³ Možnosti za to so bile izredno majhne, saj se države naslednice avstro-ogrške monarhije zaradi značilne politične dezintegracije po prvi svetovni vojni niso čutile dovolj stabilne, da bi opustile centralizirani državni aparat.¹⁰⁴ O spremembah ustave so po ustavi Kraljevine SHS lahko odločali tudi poslanci Narodne skupščine, vendar se je moralo v tem primeru za revizijo izreči tri petine vseh poslancev;¹⁰⁵ poslanci Jugoslovanskega kluba so se v svojem ustavnem osnutku iz leta 1921 zavzemali, da bi o spremembah ustave lahko odločala absolutna večina

⁹⁹ Mrtvaški zvon, Slovenski narod, 18. 3. 1925, 3.

¹⁰⁰ Dr. Hohnjec v Beogradu, Slovenec, 16. 2. 1925, 1; Opozicija zbira še vedno volilni material, Jutro, 17. 2. 1925, 1; Protest podpredsednika državnega odbora dr. Hohnjeca, Naša Straža, 18. 2. 1925, 1; Priprave opozicije za verifikacijski odbor, Slovenec, 8. 3. 1925, 2; Nedeljska seja Narodne skupščine, Slovenec, 10. 3. 1925, 1.

¹⁰¹ Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 470–474 in 476; Gligorijević, *Parlament i političke stranke*, 200–201 in 203.

¹⁰² *Stenografske beleške*, št. 14/7. 6. 1923, 394; Veličasten shod dr. Korošca v Brežicah – govor dr. Korošca, Slovenec, 5. 10. 1926, 1; Zbor zaupnikov SLS – govor dr. Antona Korošca, Slovenec, 16. 11. 1926, 1; Velik govor dr. Antona Korošca na Vrhniki, Slovenec, 4. 1. 1927, 1; Hohnjec, *O ustavi naše države*, 299 in 311.

¹⁰³ *Ustava*, 18 in 51.

¹⁰⁴ Ribar, *Politički zapisi*, 221; Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, 89; Arendt, *Izvori totalitarizma*, 346 in 351.

¹⁰⁵ *Ustava*, 51.

vseh poslancev v Narodni skupščini.¹⁰⁶ Po skupščinskih volitvah leta 1925, na katerih je SLS dosegla absolutno večino glasov predvsem na podlagi zahteve po reviziji ustave, je bilo v Narodni skupščini skupno 315 poslancev, kar pomeni, da bi morale predlog o spremembi ustave podpreti vsaj 189 poslancev, Blok narodnega sporazuma in kmečke demokracije pa je po izstopu Hrvatske seljačke stranke štel le 71 poslancev (pred tem 138).¹⁰⁷ Anton Korošec je zato 15. novembra 1926 v razgovoru za zagrebški list *Novosti*, ki ga je povzel *Kmetiski list*, glasilo Slovenske kmetijske stranke, povedal: »Govoriti o reviziji ustave ni aktualno. Po preokretu HSS ni v parlamentu več večine, ki bi bila za revizijo ustave. Zato je nepotrebno govoriti o reviziji. Zato obstoji naš program samo kot latenten.«¹⁰⁸

Odmikanje od aktivnega prizadevanja za revizijo ustave in uvedbo avtonomije, ki je kot politični ideal predstavljala gibalo delovanja SLS, je v njenih vrstah povzročilo trenja zaradi različnih mnenj glede prihodnje politične usmeritve stranke.¹⁰⁹ O nestrinjanju s Koroščevo odločitvijo o »latentnosti programa« je poročal Fran Kulovec, do nove strankine usmeritve pa je bil zadržan tudi Josip Hohnjec, ki je s približevanjem SLS politiki vlade postopoma izgubljal položaj enega najvplivnejših poslancev Jugoslovanskega kluba.¹¹⁰ S tem so bili zadovoljni predvsem krščanski socialisti v stranki, ki se niso strinjali z vlogo duhovnikov na vodilnih mestih.¹¹¹ Po spremembi političnega kurza v državi poleti 1925 je Hohnjec ob pretresu predloga Zakona o tisku v Zakonodajnem odboru Narodne skupščine nastopal v ostri opozicijski drži,¹¹² sicer pa se je kot teolog bolj posvetil teoretičnim vprašanjem (političnega) katolicizma.¹¹³ Antona Korošča je v Narodni skupščini znova javno podprl šele ob predstavitvi deklaracije njegove vlade avgusta 1928,

¹⁰⁶ Hohnjec, *O ustavi naše države*, 338.

¹⁰⁷ Leta 1924 je Opozicijski blok štel 75 poslancev oziroma 145 s Hrvatsko republikansko seljačko stranko. Primerjaj izide volitev v Narodno skupščino 18. marca 1923 in 8. februarja 1925: Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, 406 in 455.

¹⁰⁸ Razgovor z dr. Korošcem, *Kmetiski list*, 24. 11. 1926, 2; Po celjskem zborovanju, *Slovenski narod*, 17. 11. 1926, 1.

¹⁰⁹ Arhiv Republike Slovenije, fond: Bogumil Remec, Pismo Frana Kulovca z dne 19. 3. 1925.

¹¹⁰ *Stenografske beleške*, št. 54/28. 7. 1925, 646–647; Nesoglasja med klerikalci?, *Slovenski narod*, 6. 9. 1925, 2; Blok sporazuma in nova konstelacija – razgovor z dr. Hohnjecem, *Slovenec*, 15. 4. 1925, 1; Dr. Hohnjec o perečih političnih vprašanjih, *Naša Straža*, 9. 12. 1925, 1; Dr. Hohnjec o naši zunanji politiki, *Slovenec*, 26. 3. 1926, 1; Velika zunanjepolitična debata v Narodni skupščini – govor posl. Vesenjaka, *Slovenec*, 10. 6. 1925, 1.

¹¹¹ Razmere v Slovenski ljudski stranki, *Slovenec*, 20. 5. 1927, 2.

¹¹² *Stenografske beleške Zakonodavnog odbora*, Zasedanja z dne 27. 6. 1925, 241–245; 7. 7. 1925, 291; 8. 7. 1925, 299–301; 29. 7. 1925, 307; 1. 8. 1925, 342–343 in 366; Volitev finančnega in zakonodajnega odbora, *Slovenec*, 29. 3. 1925, 1; Centralizem ali avtonomija, *Slovenski gospodar*, 15. 7. 1926, 1; Kazenski zakonik, *Slovenec*, 11. 11. 1926, 1.

¹¹³ Golec, *Spomini*, 1368; Veličasten zbor zaupnikov SLS v Mariboru – govor Josipa Hohnjeca, *Slovenec*, 22. 9. 1925, 1–2; Hohnjec Josip, *Katolicizem in politika*, *Slovenec*, 20. 1. 1926, 1; Položaj Katoliške cerkve v naši državi – govor dr. Hohnjeca, *Slovenec*, 21. 2. 1926, 1; Krščanska šola – govor Josipa Hohnjeca na zborovanju škofijske zveze v Mariboru, *Slovenski gospodar*, 29. 4. 1926, 1; Naše pojmovanje države – razgovor z dr. Josipom Hohnjecem, *Slovenec*, 4. 2. 1926, 5; Hohnjec Josip, *Ob 20-letnici naše izobraževalne organizacije*, *Slovenski gospodar*, 9. 12. 1926, 1.

ko je pristal na noveliranje zakonodaje o oblastni samoupravi kot nadomestilu za uvedbo zakonodajne avtonomije v Sloveniji.¹¹⁴

Literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije, fond: Bogumil Remec
Pokrajinski arhiv Maribor, fond: Mestna občina Maribor 1528–1941
Arhiv Jugoslavije Beograd, fond: Narodna skupščina Kraljevine Jugoslavije
Nadškofijski arhiv Maribor, Januš Golec, Spomini

Arhivski tiskani viri

Stenografski zapisniki Začasnega narodnega predstavništva Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev
Stenografske beleške Narodne skupščine Kraljevine SHS za 1921–22
Stenografske beleške Narodne skupščine Kraljevine SHS za 1923
Stenografske beleške Narodne skupščine Kraljevine SHS za 1924
Stenografske beleške Narodne skupščine Kraljevine SHS za 1925
Stenografske beleške Zakonodavnog odbora Narodne skupštine Kraljevine SHS za 1925
Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo 1922
Uradni list Pokrajinske uprave za Slovenijo 1923

Monografije

Ali se ženska res nima pravice vtikati v politiko? – brošura Slovenske ljudske stranke. Ljubljana: Krekova prosveta, 1920.
Arendt, Hannah, *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
Boj za obstoj in svobodo Slovenije. Ljubljana: Tajništvo Slovenske ljudske stranke, 1924.
Čulinović, Ferdo, *Jugoslavija između dva rata*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1961.
Dolenc, Ervin, *Kulturni boj. Slovenska kulturna politika v Kraljevini SHS 1918–1929*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996.
Enciklopedija Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987–2002.
Gligorijević, Branislav, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1970.
Gligorijević, Branislav, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919–1929)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1979.
Krizman, Bogdan, *Vanjska politika jugoslavenske države 1918–1941*. Zagreb: Školska knjiga, 1975.
Maček, Vladimir, *Memoari*. Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, 1992.
Matković, Hrvoje, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*. Zagreb: Sveučilište, Institut za hrvatsku povijest, 1972.
Mikuž, Metod, *Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1965.
Pernišek, France, *Zgodovina slovenskega Orla*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1989.

¹¹⁴ Razprava o vladni deklaraciji – govor dr. Hohnjeca, Slovenec, 8. 8. 1928, 1; Prosvetna zveza ob desetletnici države – govor dr. Hohnjeca, Slovenski gospodar, 6. 12. 1928, 1.

- Pravila okrajnih Kmečkih zvez in Jugoslovanske kmečke zveze*. Ljubljana: Jugoslovanska kmečka zveza, 1920.
- Prepeluh, Albin, *Pripombe k naši prevratni dobi*. Ljubljana: Založba univerzitetne knjigarne J. Blasnika, 1938.
- Pribičević, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*. Zagreb: Globus, 1990.
- Ribar, Ivan, *Politički zapisi*. Beograd: Prosveta, 1948.
- Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1981–1991.
- Stiplovšek, Miroslav, *Slovenski parlamentarizem 1927–1929. Avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slovenije ter za udejanjenje parlamentarizma*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2000.
- Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1925.
- Za svobodo in pravo. Iz govorov narodnega poslanca dr. Josipa Hohnjeca*. Maribor: samozaložba, 1923.
- Zečević, Momčilo, *Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje 1917–1921*. Maribor: Založba obzorja, 1977.

Članki

- Erjavec, Fran, Volitve v Narodno skupščino 18. marca 1923, *Socialna misel*, 1. II/1923.
- Erjavec, Fran, Volitve v Narodno skupščino 8. februarja v Sloveniji, *Socialna misel*, 1. IV/1925.
- Hohnjec, Josip, O ustavi naše države, *Slovinci v desetletju 1918–1928. Zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*. Ur. Josip Mal, Ljubljana 1928.
- Hohnjec, Josip, Katoliško društveno prosvetno gibanje na Štajerskem, *Socialna misel*, 1. III/1924.
- Kosovel, Srečko, Pismo z dne 1. septembra 1925, *Zbrana dela*, 2. knjiga, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1974.
- Matijević, Zlatko, Politika Hrvatske pučke stranke u vrijeme atentata na hrvatske zastupnike u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS (1927–1928), *Časopis za suvremeno povijest*, št. 2/1995.
- Perovšek, Jurij, Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave, *Prispevki za novejšo zgodovino*, št. 1-2/1993.
- Stabej, Jože, Prosvetna zveza v Mariboru, *Socialna misel*, 1. III/1924.
- Šuligoj, Ljubica, Ptujski okraj med svetovnima vojnima v luči skupščinskih volitev, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, št. 1/1996.

SUMMARY

Josip Hohnjec, the Principled Activist for the Revision of the Vidovdan Constitution at the National Assembly during the 1921-1925 Period

Mateja Ratej

On June 18, 1921, members of the Constituent Assembly of the Kingdom of the Serbs, Croats, and Slovenes adopted the Vidovdan Constitution that introduced a firmly centralistic government system. Members of the Slovene People's Party did not participate in the casting of

votes, and later made a pledge to continue in their efforts to revise the Constitution in order to attain the ultimate political, economic, and cultural equality of the Serbs, Croats, and Slovenes within the Yugoslav state. While the parliamentary politics of the Slovene People's Party was generally subordinate to its struggle for power the Party nevertheless continuously championed the home rule and demanded revision of the Constitution until the spring of 1925, when the politics of the Croatian Peasant Party led by Stjepan Radić underwent a radical change. A significant part in the struggle for autonomy had been played by Josip Hohnjec, a theologian and a principled member of the Assembly, who proclaimed the Vidovdan Constitution to be a calamity for the state. He remained a member of the Assembly until the introduction of the dictatorship of King Aleksander I. Karađorđević in 1929. Particularly during his initial years in the Assembly Hohnjec was generally perceived as a learned and well-prepared speaker who, although a Catholic priest, had declared himself a Republican. Before the adoption of the Vidovdan Constitution he was particularly renowned for his efforts for universal suffrage. Later he focused his attention on the project of administrative division of the state. On behalf of the Yugoslav Club he advocated in the Legislative Committee of the National Assembly the proposal that Slovenia and Croatia remain a single administrative unit. In January 1924 he spoke against the signing of the Roman Agreement that, among other things, stipulated the right of the Kingdom of Italy to annex Rijeka. From October 1924 Hohnjec acted as Vice President of the National Assembly, which was certainly one of the pinnacles of his political career. He was also in charge of the preparation and technical realization of the 1925 election, which greatly facilitated the task of the People's Party to organize the election. After the Croatian Peasant Party changed its political orientation in the spring of 1925 the shift of the Slovene People's Party away from its active pursuit of the revision of the Constitution and from the struggle for the home rule caused considerable conflicts within the Party. Hohnjec, who was increasingly losing his position of one of the most influential members of the Yugoslav Club, was quite reluctant toward this new Party orientation. From then on, he devoted most of his efforts to theoretical issues of (political) Catholicism. He did not publicly express his support of Anton Korošec in the National Assembly until August 1928 when Korošec introduced his government. Hohnjec then gave his consent to the legislative amendment on the provincial home rule as a substitute for the introduction of legislative autonomy in Slovenia.

Goranka Kreačič

Pričevanja: brata Jože in dr. Anton Krošl

UDK 329.3:929Krošl

UDC 329.3:929Krošl

KREAČIČ Goranka, učiteljica umetnostne zgodovine in višja knjižničarka, učiteljica svetnica, SI-1352 Preseerje, Jezero 34, goranka.kreacic@guest.arnes.si

Pričevanja: brata Jože in dr. Anton Krošl

Zgodovinski časopis, Ljubljana 66/2012 (145), št. 1-2, str. 164–210, cit. 139

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Pričujoči prispevek je poskus rekonstrukcije življenja, dela in idejnopolične poti dr. Antona Krošla, pozabljenega in morda celo »zamolčanega« intelektualca med dvema svetovnjima vojnoma, ter njegovega brata duhovnika Jožeta Krošla. Anton Krošl je bil Krekov mladinec, urednik glasila krščanskosocialistične mladine Ogenj, publicist in doktor zgodovine. Pomanjkanje zanesljivih virov zastira vpogled v njegovo medvojno delovanje kot načelnika Državne obveščevalne službe Jugoslovanske vojske v domovini in kot soustanovitelja organizacij Pobratim in Narodna legija. Njegov starejši brat Jože Krošl, sopodpisnik pogodbe ob ustanovitvi Slovenskega ljudskega bloka, je javnosti bolj znan kot pionir na področju pastoralne sociologije, ki jo je tudi po drugi svetovni vojni predaval na Teološki fakulteti v Mariboru.

Ključne besede: Anton/Tone Krošl, Jože Krošl, krščanski socializem, križarstvo, Državna obveščevalna služba jugoslovanske vojske v domovini, Slovenski ljudski blok.

Avtorski izvleček

KREAČIČ Goranka, Teacher of History of Art, School Librarian, Teacher Counsellor, SI-1352 Preseerje, Jezero 34, goranka.kreacic@guest.arnes.si

Accounts. Brothers Jože and Dr. Anton Krošl

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 66/2012 (145), No. 1-2, pp. 164–210, 139 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

This is an attempt at a reconstruction of the life, work, and political orientation of Dr. Anton Krošl, a possibly “deliberately” forgotten intellectual living in the interwar period, as well as of his brother Jože Krošl, who was a priest. A member of Krek’s Youth organization and the editor of Ogenj, a bulletin of Christian Socialist youth movement, Anton Krošl had a Ph.D. in history and was a published author. Due to the scarcity of reliable sources it is very difficult to examine his activities during the Second World War when he was the head of the Yugoslav Army in the Homeland and a cofounder of the Pobratim organization and of the National Legion. One of the cosignatories of the Slovene People’s Bloc, his elder brother Jože Krošl is generally more known as the Slovene pioneer of pastoral sociology and a lecturer on the same subject at the Faculty of Theology in Maribor.

Key Words: Anton/Tone Krošl, Jože Krošl, Christian socialism, the crusades, Yugoslav Army in the Homeland, Slovene People’s Bloc

Author’s Abstract

Brata Krošl sta zbudila mojo pozornost ob urejanju rodbinske kronike. Raziskovala sem namreč zgodovino stare kmečke rodbine Kreačič iz Trnja 3, nekoč primestne vasice, ki je danes del Brežic. Ko sem začela bolj podrobno raziskovati življenje Jožeta in dr. Antona Krošla, sem stopila v svet, v katerega sem mislila, da nikoli ne bom. Zgodba, ki sem jo začela takoj beležiti, me je pritegnila do te mere, da ji je bilo nekaj časa podrejeno prav vse.

Kljub prvotnemu trdnemu namenu sem za nekaj časa opustila misel, da bi se lotila opisa življenja in dela in ne nazadnje tudi idejnopolitične poti dveh izjemno zanimivih intelektualcev med dvema svetovnima vojnoma. Zavedala sem se, da zgodba o bratih Krošl ne bo popolna, saj nekaterih pisnih virov ne bo mogoče nikoli najti. V arhivih sem vedno znova odkrivala dokumente, razpršene v tolikih fondih, škatlah in mapah, da sem sproti ugotavljala, da temu ni konca. Da ne omenjam še nedostopnih virov, ki so v osebnih arhivih in niso v Sloveniji.

Potem sem se le odločila, da napišem vse, kar sem do zdaj zbrala in izvedela. Raziskovanje preteklosti, zlasti, ko trčimo na pomanjkanje zanesljivih virov, je vedno nedokončana zgodba. Zakaj naj bi jo hranila v rodbinski kroniki in je ne prepustila na prevetritev javnosti? Morda bo pričujoči prispevek le spodbudil kakšnega benevolentnega profesionalnega raziskovalca, da na podlagi danih informacij raziše, kritično ovrednoti in zaključi zgodbo, ki sem jo le začela. In odkrije, kar meni ni uspelo!

V pričujočem prispevku je veliko citiranja pisnih virov. Pustila sem jim, da govorijo svoje zgodbe, saj bomo videli, da so nekatere stvari nejasne, nekatere dogodke pričevalci različno razlagajo, nekatere navedbe pa so celo napačne.

Vsebino članka sem razčlenila na tri smiselne celote s podpoglavji, in sicer **Družina, Življenje in delo dr. Antona Krošla ter Življenje in delo Jožeta Krošla**.

Ivan Krošl s Ptuja, sin Johanna/Ivana Krošla, mi je bil v veliko pomoč pri razumevanju osnovnih biografskih podatkov svojih starih staršev Antonije in Jožefa Krošla ter njunih otrok, njegove tete Marije, strica Jožeta in očeta Johana/Ivana. Vnuk dr. Antona Krošla Marko Šidjanin pa mi je posredoval vse zbrano gradivo o svojemu starem očetu, ki ga je imel v svojih osebnih arhivih. Tako sem za vsaj nekaj ključnih podatkov vedela, kje naj bi jih poiskala in še enkrat pregledala, preverila in jih zapisala.

V številnih navedbah sem ohranila izvornik, saj je tudi jezik pričevanj dokument nekega časa. Če pa sem kje popravila kakšno besedo, je to bilo le zaradi bolj tekočega branja.

Družina

Antonia/Tončka Kreačič (1867–1943), mati Antona in Jožefa Krošla, se je rodila v vasi Trnje št. 3 pri Brežicah. Njena starša in stara starša Jožeta in Antona Krošla sta bila Joannes Kreačič¹ (1829–1879), »bauer und grundbesitzer«, dolgoletni zaslužni komornik Attemsove ustanovne cerkve sv. Roka v Brežicah ter prvi občinski svetovalec,² in Katarina Sorko/Zorko, hčerka Josefa Sorka in Agnes, roj. Supanntchich. Zakonca sta imela poleg Antonije še pet preživelih otrok: edinega sina Johanna ter hčerke Marijo, Agnes, Ano in Jožefo/Josipino. Johann, po domače Janže, je komaj dvajsetletni po prezgodaj umrlem očetu prevzel kmetijo in skrb nad štirimi mladoletnimi sestrami. Najstarejša Agnes/Neža je imela 18 let in je šla za perico v Brežice, kjer si je z izplačano doto zgradila hišo in se preživljala kot šivilja. Marija je šla za hišno pomočnico nekemu inženirju na Češko. Po dveh letih se je močno prehladila in se vrnila domov v Trnje, kjer je čez en mesec umrla stara komaj 18 let. Ana se je poročila z Josefom Rožmanom, posestnikom iz Volč 38 v občini Sromlje. Najmlajša Jožefa/Josipina, ki je ob očetov smrti imela pet let, se je pozneje poročila z Jurijem Šalincem, iz Šentjurja v Brežice priseljenim notarskim uradnikom.

Antonija Kreačič se je leta 1892 poročila z Josefom Krošlom (1857–1939), pismonošo in hišnim posestnikom iz Brežic 76, sinom Franca Krošla in Margarete Pleterski. Leta 1880 zasledimo Jožeta Krošla kot vrtnarja in graščinskega hlapca pri Attemsih na brežiškem gradu, po poroki pa kot pismonošo. Hiša, v kateri sta živela mladoporočenca, je bila zgrajena leta 1858. Hiši je pripadalo tudi devet arov njiv in štiri are pašnikov.

Zakonca Krošl sta imela sedem otrok, od katerih so preživeli štirje. Najstarejši Jože (1894–1978) je bil sprva duhovnik lavantinske škofije, ki je svoj prvi, še dijaški kruh, začel služiti kot grajski učitelj otrok brežiškega grofa Attemsa. Njegovo življenje in delo bosta podrobneje predstavljena v pričujočem prispevku. Hči Marija je bila gospodinja pri svojem bratu Jožetu, in sicer v času, ko je bil po drugi svetovni vojni župnik v Cirkulanah v Halozah. Srednji sin Johan oz. Ivan (1902–1963) je po končani železničarski šoli v Zagrebu služboval kot odpravnik vlakov v Brežicah in Dobovi, od koder je bil začasno premeščen v Zrenjanin, v Vojvodino. Tam je spoznal Ivanko Mele, poštno uslužbenko iz Slovenskih Konjic, ki je bila tam tudi na službeni dolžnosti. Poročila sta se v Beogradu in se vrnila v Slovenijo, kjer je Ivan zapisan kot pobudnik ustanovitve športnega društva v Slovenskih Konjicah leta 1934. Imela sta dva sinova in eno hčer.

¹ Iz pričevanj njegove najmlajše hčerke Josipine in Antonijine sestre beremo: »Janže Kreačič je bil bolj majhne postave. Za tiste čase je bil za svoj stan zelo izobražen in je imel mnogo knjig, tudi v bohoričici. Nemščino je obvladal perfektno v govoru in pisavi, bil je cerkveni ključar in prvi občinski svetovalec. Mnogokrat je pustil posle posesti in se ukvarjal s svojimi knjigami in kuho, kar je zelo dobro znal.« Pričevanja svoje, takrat 90-letne, mame Jožefe/Josipine Kreačič, por. Šolinc, je zapisal leta 1965 njen sin Mirko Šolinc. (Z dovoljenjem družine Pajntar.)

² Septembra 1850 je bil izdan odlok o razglasitvi občin oz. sosesk, ki so postale osnova upravne ureditve vse do konca prve svetovne vojne. Janeza Kreačiča, Antonijinega očeta in starega očeta Antona in Jožeta Krošla, zasledimo kot občinskega svetovalca že leta 1877 (*Slovenski narod, letnik 10, št. 59* (14. 3. 1877)).

Fotografija 1: Družina Krošl na Škalcah, 1932. Škalce so bile posestvo Meletovih pri Slovenskih Konjicah, last staršev žene Janeza/Ivana Krošla. Fotografija je posneta ob 40. obletnici poroke zakoncev Krošl (1892–1932). Sedita slavljenca Antonija, roj. Kreačič, in Jožef Krošl. Z leve proti desni stojijo štirje otroci razvrščeni po starosti: najstarejši Jože, Marija, Janez/Ivan in najmlajši Anton (Iz arhiva družine Krošl s Ptuja).

Najmlajši sin Antonije in Jožefa Krošla je bil Anton/Tone (1905–1945), katerega življenjska pot bo natančneje predstavljena v pričujočem prispevku. V krstnem listu piše, da je bil njegov boter Karol Leiter, usnjar iz Brežic 12. Kot babica pri porodu je navedena Frančiška Novak, krojačeva vdova iz Brežic 101, krstil pa ga je mestni župnik Josip Mešiček. Leta 1930 se je Tone poročil z Danico Jeras, hčerko Egidija Jerasa, ljubljanskega meščana in sodarskega mojstra. Imela sta dve hčerki, Nušo in Nevenko.

V sedemdesetih letih 20. stoletja je Marija Krošl podarila družinsko hišo redu sester usmiljenk iz Brežic. V hiši še vedno živi vsem Brežičanom znana in priljubljena sestra usmiljenka Klara.

Antonijin brat in ujec Jožeta in Antona Krošla Janez Kreačič je bil, prav tako kot njegov oče, občinski svetovalec in po prvi svetovni vojni župan občine Zakot, ki je bila z okoliškimi vasmu upravno samostojna enota do leta 1936, ko je postala del občine Brežice in je segala vse do današnje brežiške železniške postaje. Leta 1919 je skupaj s krajani občine Zakot postavil spomenik udeležencem prve svetovne vojne. Spomenik, ki ga je načel zob časa, še stoji v bližini železniške postaje v Brežicah.

Življenje in delo dr. Antona Krošla

Okrog pravilnega zapisovanja priimka dr. Krošla obstaja precejšnja zmeda. V predvojnem obdobju je povsod zapisan kot Anton ali Tone Krošl. Tudi v nekaterih medvojnih dokumentih, ki so v izraziti manjšini, je še vedno Krošl. Nato se v povojni literaturi skoraj dosledno pojavlja kot Anton ali Tone Krošelj. Gotovo je le, da sta Anton/Tone Krošl in Anton/Tone Krošelj ena in ista oseba. V Kocbekovih pismih A. Trstenjaku je vedno Krošl. Tudi kot Krekov mladinec, kot urednik Ognja, kot profesor, kot doktor zgodovine itd. je vedno Krošl. V zgodovinskih virih pa je kot soustanovitelj *Pobratima* in *Narodne legije* ter kot načelnik DOS-a vedno Krošelj. Napačen zapis so zagrešili medvojni dokumenti, saj je v Arhivih Slovenije obsežna dokumentacija, kjer se dejansko pojavlja kot prof. Anton Krošelj in le v nekaterih primerih je priimek zapisan pravilno. Tudi njegov brat je v poročilih o povojnih zaslišanjih zapisan kot Krošelj.

Ob tem kaže opozoriti, da je v tistem času zares obstajal tudi Anton Krošelj, in to ne kjerkoli, temveč prav na sedežu gestapa v Ljubljani! Bil je namreč uradnik pri Paulu Duschi, šefu gestapa. Na zaslišanjih leta 1945 je bil star 60 let. Ta Anton Krošelj je potem živel na avstrijskem Koroškem. Leta 1945 pa je bil naš Anton Krošl star 40 let in je nekje na Baltiku korakal proti svojemu koncu. Prav to je ustvarilo dodatno zmedo, saj so se pojavljale govornice, da je preživel vojno, kar bomo na koncu sestavka o dr. Antonu Krošlu demantirali in podkrepili z dokazi, da ni bilo tako. O tem govori njegov učenec Janez Krek na povojnih zaslišanjih:³ »Sedaj sem zvedel, da je bil, vsaj do avgusta leta 1947 v St. Johann am Wolfgang See, skupno z Verovškom Jožetom, nekim Jagrom in drugimi pobeglimi politiki.«⁴

Toda Janez Krek ni videl domnevnega Antona Krošla, zato je verjel govoricam. Priče, ki so videle Antona Krošla, kako se leta 1947 sprehaja z Jožetom Verovškom, so dejansko videle Antona Krošlja! Slednji je bil pred vojno prokurist podjetja Schneider-Verovšek v Ljubljani, lastnik podjetja pa je bil zgoraj omenjeni Jože Verovšek!

Če strnemo še enkrat primerjavo med Antonom Krošlom in Antonom Krošljem, vidimo, da je Krošelj delal na gestapu in pred tem v podjetju Schneider-Verovšek. Anton Krošl je poučeval zgodovino na Trgovski akademiji in imel zasebno dopisno trgovsko šolo. Anton Krošl je stanoval na Gradišču 1, Anton Krošelj na Gajevi 5 (današnja Štefanova). Junija 1944 je bil dr. Anton Krošl aretiran in poslan v Dachau, medtem ko je Anton Krošelj delal na gestapu vse do leta 1945. Ne nazadnje je bil Anton Krošl profesor in doktor znanosti, medtem, ko je bil Anton Krošelj brez akademskega naziva. V vseh dokumentih ARS in v drugih pisnih pričevanjih se dr. Krošl omenja kot prof. Anton Krošl, četudi je ta Krošl skoraj vedno zapisan kot Krošelj.

³ AS 1931/428, mapa Janez Krek, list XII 42158, str. 106.

⁴ Ibid.

Anton Krošl, mariborsko dijaško obdobje do leta 1927: križar

Anton/Tone Krošl je obiskoval mariborsko klasično gimnazijo. Njegova sošolca sta bila Anton Trstenjak in Ruda Jurčec, spoprijateljil se je tudi z Jožetom Lampretom in eno leto mlajšim Edvardom Kocbekom. Stanoval je v semenišču-internatu za podeželske dijake, kjer je bil prefekt njegov enajst let starejši brat duhovnik Jože.⁵ Leta 1922 je ustanovil, skupaj s sošolcem Rudijem Leskovarjem, dijaško planinsko društvo *Skuta*,⁶ ki je še nekaj let uspešno delovalo. Spomladi leta 1926 so se maturanti predstavili s kulturno prireditvijo v mariborskem gledališču, kjer je bil uprizorjen tudi del Krošlove drame *Vrhovi žare*. Z izkupičkom od prireditve so dijaki izdali in založili brošuro *Rosna jutra*,⁷ kjer so predstavili svoje literarne prispevke. Anton Krošl se je predstavil s poetičnim sestavkom *Češmin in rožmarin*, v prispevku *Na solnčnih vrhovih* pa je opisal svoja potepanja po slovenskih gorah.

Že kot srednješolec je bil Tone Krošl aktiven član katoliške mladine in nato od leta 1922 ustanovljene delavske mladinske organizacije *Krekova mladina*. Kot gimnazijec je bil urednik *Rdečega plamena*, glasila dijakov mariborske gimnazije. Sredi dvajsetih let se pojavi v vrstah krščanskosocialistične mladine odmevno križarsko gibanje, katerega privrženci izražajo svoje svetovnonazorske poglede v glasilu katoliškega slovenskega dijaštva *Križ na gori*. V tretjem letniku *Križa na gori* 1926/1927 je izhajala v Mariboru tudi srednješolska priloga *Stražni ognji*. Anton je kot Tone Krošl prispeval za *Stražne ognje* tri krajše literarne sestavke, in sicer *Vzhajajoči z višave*, *Večna samota* in *Iz večne pesmi*.⁸

O mariborskem obdobju dijaka Toneta Krošla se je ohranilo zapisano pričevanje izpod peresa Rude Jurčeca, njegovega sošolca iz gimnazije:

»Konflikt med nami pri orlovskem odseku in krožkom Slovenske dijaške zveze v Mariboru je naraščal. Nismo se zavedali; bil je boj med dvojim pojmovanjem križarstva. Nekaj semeniščnikov je začelo izdajati polikopiran list *Rdeči plamen*. Urednik je bil Tone Krošl, doma iz Brežic; njegov brat Jože Krošl je bil prefekt v semenišču in pozneje tudi predavatelj na bogoslovju, če se ne motim, za cerkveno pravo. Glavni sodelavec lista je bil Joško Krošelj,⁹ ki je pisal izredno dolge novele. Če je bil on pri čisti literaturi, pa je Tone Krošl list zavijal v proletarsko poezijo, sekal je med tekst gesla z izzivalno zvenečimi revolucionarnimi rekli ...«¹⁰

V nadaljevanju Jurčec opisuje dogajanje na tečaju med božičnim časom leta 1925, ki ga je organizirala SDZ (Slovenska dijaška zveza) v Akademskem domu v Ljubljani. Jurčec je šel na kongres kot delegat DOO (Dijaškega orla):

⁵ Tudi Jože Kocbek ga omenja v članku *Moj brat Edvard Kocbek* (*Sodobnost*, str. 838).

⁶ Leskovar, *Skozi meglo in*, str. 377–378.

⁷ Anton Podbevšek je mariborskim maturantom namenil uničujočo kritiko: »Pri vseh: Borku, Krošlju, Marovtu, Stanglu in Fermeju se poznajo vplivi raznih avtorjev, lastne individualnosti je še zelo malo, komaj toliko, kolikor jo zahteva realizacija motivov.« Ljubljanski zvon, 1926, št. 9.

⁸ Vsi trije sestavki so izšli v drugi številki, in sicer na straneh 10, 13 in 14.

⁹ Pozneje je bil Joško Krošelj tajnik dr. Korošca v Beogradu in urednik Slovenca med vojno.

¹⁰ Jurčec, 1991, str. 264.

»Tečaj je bil v prostorih akademskega kluba *Borba*, ki že ni bil več križarski, ampak močno naslonjen na krščansko-socialistično strokovno delavsko organizacijo, Jugoslovansko strokovno zvezo ... Vse je vidno obvladal Tone Krošl, moj sošolec iz Maribora, ki me na tečaju skoraj ni pogledal. Jaz in vsi, ki nismo pripadali njegovemu krožku SDZ, mu niso bili ljubi. Pri tem pa mu za idejno debato ni šlo. Že po temperamentu nismo spadali v isto skupnost.

Uvodni govori so kar štrcali strupene kritike proti razmeram v slovenski katoliški politiki, še bolj pa proti delu katoliških gospodarskih, to je kapitalističnih podjetij kakor so ponavljali. Tone Krošl se je spravljal na kritiko Zadržne gospodarske banke. Videlo se je, da je o finančah le malo umel, v revolucionarnem besu proti katoliškemu kapitalizmu pa je bil tako ogorčen, da se je okrog ust kar penil in so oči za debelimo stekli¹¹ komaj še služile vidu; res je bil kakor v zamaknjenosti, v onemogli ihti sovraštva brez živih peruti.«

Ruda Jurčec je podal v svojem tretjem delu pričevanj še nekaj sestavkov o Antonu Krošlu. Kot bomo videli, je sošolca že na mariborski gimnaziji ločil globok prepad, ki ga nista mogla premostiti nikoli več, ne v Ljubljani ne v Parizu. Da bi izvedeli, zakaj je bilo tako, je najbolje, da prepustimo besedo avtorju:

»Kar pa je bilo mladine na katoliški strani, je bila že v prvem razredu zajeta bodisi v naraščaj Dijaškega orla ali pa v mladinski odsek Slovenske dijaške zveze; po letu 1925 je bil naš mariborski Dijaški orol že zelo pod vplivom Tomca, reorganizatorja orlovstva in novega mladinskega gibanja mimo in proti križarstvu, dočim je Slovenska dijaška zveza organizacijsko močno zaostajala, ker jo je še vodila skupina križarjev s svojim oznanjanjem opuščanja slehernih organizacijskih oblik in zagovarjanjem popolne samostojnosti, kar je v Mariboru sicer prijalo Tonetu Krošlu, romantiku in anarhistu, ni pa kaj prida koristilo zbiranju članstva. Vendar je Tone Krošl skušal SDZ reorganizirati po svoje in je bilo za obnovo mnogo primernih izgledov za uspeh, ko se je povezal s celjskimi študenti, ki jih je takrat vodil Niko Kuret. ...

Vse se je odprlo, ko sem Čiru Žebotu in Rudolfu Trofeniku, svojima pribočnikoma med naraščajniki razložil, da si odbor Dijaškega orla želi, naj se članstvo naraščaja čim bolj poveča in sicer s pridobivanjem članov pri mladinskem odseku Slovenske dijaške zveze ... Čiro in Trofenik sta nalogo dobesečno opravila: Slovenska dijaška zveza je ostala v Mariboru brez naraščaja, mladinski odsek je pod njunim vodstvom v celoti prešel v naraščaj pri Dijaškem orlu. ...

Posledice so kmalu pokazale, kaj se je zgodilo. Razvedelo se je, da je vsega bilo krivo moje navodilo Žebotu in Trofeniku. Še isti dan se je med nama, med Tonetom Krošlom in menoj, zarezala rana, ki se nikdar več ni zacelila. Vem, bila sva pač ujeta v spopad, nama neumljiv, ostala sva si tuja tja do mature, ko me je Krošl zaradi tega izključil iz sodelovanja pri maturitetnem almanahu, in nisva si mogla priti bliže niti v Ljubljani, kjer sva se dolga leta srečevala skoraj vsak dan.«

Po maturi je Tone Krošl stopil v mariborsko bogoslovje verjetno zato, ker je podobno kot brata Kocbek¹² moral pred vpisom v gimnazijo podpisati izjavo, da bo po maturi stopil v mariborsko bogoslovje in postal duhovnik lavantinske škofije. Po enem letu je izstopil in se vpisal na študij zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani.

Pred odhodom v Ljubljano na študij so mladi križarji in Krekovi mladinci iz mariborskega bogoslovja organizirali slovito in odmevno mladinsko posvetovanje

¹¹ Tone Krošl je bil oproščen vojaške službe z odločbo »Celjskega vojnog okruha (redni broj 2/352, z dne 4. 3. 1926, no. 8575) zaradi kratkovidnosti na oba oka, izpod 4 D«: AS 67 fond Kraljevina banska uprava Dravske banovine, splošni oddelek, personalna mapa Anton Krošl.

¹² Kocbek, Moj brat Edvard Kocbek, str. 838.

o socialnem vprašanju¹³ v Veliki Nedelji. Glavni organizatorji in tudi predavatelji na velikonedeljskem kongresu so bili Edvard Kocbek, Jože Lampret, Tone Krošl in Anton Trstenjak. Tudi tu so se ponovile ostre kritike na račun slovenske katoliške buržoazije, vendar na žalost nimamo o tem takšnega pričevanja, kot je Jurčecevo o tečaju iz leta 1925. Ne SLS ne katoliški tisk nista posvetila temu zborovanju nobene besede. Nekaj besed o zborovanju pa je seveda objavila le socialistična *Delavska politika*, ki ga je imenovala »revolucija v klerikalnih vrstah«.

**Anton Krošl, 1. ljubljansko obdobje 1927–1931:
uporni študent, krščanski socialist, Krekov mladinec, urednik Ognja**

Fotografija 2: Mladi profesor Tone Krošl okoli leta 1930. Vir: Šolski muzej Slovenije.

Jeseni 1927 je Tone začel obiskovati predavanja na oddelku za zgodovino na ljubljanski Filozofski fakulteti. Takoj je postal aktiven član študentskih organizacij in se je že novembra vključil v živahno in angažirano študentsko življenje. Dva meseca po prihodu v Ljubljano je že aktivno sodeloval na študentskih demonstracijah. Študentje so se takrat uprli predlogu, da bosta ukinjeni medicinska in tehnična fakulteta. Po zborovanju in hrupnim obhodom po ljubljanskih ulicah je Svet slušateljev ljubljanske univerze priredil še javno zborovanje v dvorani hotela Union. Takrat je bila sprejeta tudi resolucija, kjer so študentje ponovili zahteve ter

¹³ V 21-ih pismih Edvarda Kocbeka dr. Antonu Trstenjaku slednji piše v opombah (leta 1986), da je edino Jože Lampret vnesel v zborovanje v Veliki Nedelji socialistično noto (junij 1927), ki pa jo tedaj drugi prireditelji (Kocbek, Trstenjak, Krošl itd.) še niso zagovarjali.

sklenili, da se izvedejo zborovanja za neokrnjeno ljubljansko univerzo po vseh večjih slovenskih krajih. Ta zborovanja so bila sklicana za nedeljo, 27. novembra 1927. SSLU (Svet slušateljev ljubljanske univerze) je poslal svoje zastopnike, ki so organizirali shode v podporo univerzi, Tone Krošl je nastopil na Jesenicah.¹⁴

Leta 1927 je bilo prepovedano izhajanje revije *Križ na gori*, katerih križarska etika se je reinkarnirala nekaj mesecev pozneje v revijah *Križ* in *Ogenj*. Mladi izobraženci mariborskih bogoslovcev so postali gonilna sila preнове v vrstah križarjev. Križarsko uredniško politiko je krojil Edvard Kocbek v Križu, medtem ko je Krekova mladina začela izdajati januarja 1928 mesečnik *Ogenj*, kjer je bil Tone Krošl prvi odgovorni urednik. Uredniška politika revije je radikalno zastopala socializem in se opredeljevala za razredni boj. Tone je napisal le dva (podpisana) sestavka, in sicer v prvem letu *Temelji, naloge in delo krščanskega socializma*, v drugem pa prispevek v dveh nadaljevanjih, v prvi in drugi številki pod naslovom *Quid stasis, otiosi? (Kaj stojite brez posla?)*. Prvi del članka je neke vrste poetičen manifest in razmislek o krizi, v kateri se je znašlo križarsko gibanje.

Radikalno krščanskosocialno misel izražajo predvsem uvodniki prvega letnika in prispevki za uvodnikom. Vsi so nepodpisani. Ob domnevi, da je napisal uvodnike in morda še kakšen članek odgovorni urednik, to je Anton Krošl, bomo navedli le nekaj misli, ki pa izražajo takšna razmišljanja, da ni čudno, da je podnačelnik SLS Marko Natlačen omenil škofu Jegliču, da se Krekova mladina pod Marinčkovim vodstvom razvija v boljševistično smer.¹⁵

»In to krščanstvo je meščanstvo, ta katolicizem je konservativizem in ga naši rdeči bratje napadajo, odklanjajo, zasramujejo. Upravičeno. Biti krščanski se ne pravi, biti meščanski, konservativen.«¹⁶.

Kot smo omenili prej, da ne moremo pripisati uredniku Tonetu Krošlu vseh nepodpisanih člankov, pa vendar obstaja velika verjetnost, da jih je zapisal prav on. To velja tudi za »razvpiti« stavek, zapisan v članku *Mi in organizacija*:

»Krščanski socialist, delujoč v drugih organizacijah, je telega prižigalna vrta, do smodnika vodeča, je svet zase, revolucionar, ki ustvarja nov dan.«¹⁷

Za ta stavek, ki so ga ves čas pripisovali Kocbeku, je šele Andrej Inkret ugotovil, da je po vsej verjetnosti ugledal luč dneva izpod peresa urednika Toneta Krošla.¹⁸

Sredi leta 1928 pride tudi do razhoda med sovrstnikoma, sošolcema na mariborski gimnaziji, sodelavcema in somišljenikoma Antonom Krošlom in Edvardom Kocbekom. Edini doslej objavljen vir, ki nam pove nekaj o tem razhodu, sicer skromen in skop po obsegu, pa je mogoče zaslediti v pismih Edvarda Kocbeka

¹⁴ Kremenšek, Slovensko študentovsko gibanje, str. 79. Takrat so šli v druga mesta študentje, ki se pojavljajo kot protagonisti tudi v pričujočem prispevku, zato navedimo le nekatere: Edvard Kocbek je šel v Trbovlje, Ruda Jurčec v Ormož, Niko Kuret v Celje, Miloš Stare v Maribor, Albin Šmajd v Kranj, Anton Oven v Domžale itd.

¹⁵ Prunk, *Pot krščanskih socialistov*, str. 90.

¹⁶ *Ogenj*, št. 1, *Krščanstvo in socializem*, str. 10.

¹⁷ *Ogenj*, 1928, št.

¹⁸ Inkret, *In stoletje bo zardelo*, 2011, str. 33.

dr. Antonu Trstenjaku.¹⁹ Ohranjenih je enaindvajset pisem, ki jih je Kocbek pisal Trstenjaku med leti 1927 in 1933. Vseh enaindvajset pisem skupaj z opombami dr. Antona Trstenjaka je izšlo v 34. letniku revije Sodobnost.

V drugem pismu Kocbek omenja priprave na izid nove revije Križ, ki jo bo sourejal s Pinom Mlakarjem in Vitalom Voduškom. Omenja tudi podporo Krekovi mladini in skorajšnjemu izidu njihove revije *Ogenj*. V tretjem pismu pravi, da morajo v reševanju socialnih problemov dati vso podporo in oporo *Ognju*. V četrtem obvešča:

»Sadovi Velike Nedelje²⁰ se kažejo. Krekova mladina je izdala »Ogenj«, Tone Krošl je urednik. Završalo je po Izraelu, toda za par dni pride še druga bomba: *Križ*.«²¹

Na koncu pisma prosi Trstenjaka za mnenje o prvi številki *Ognja* in mu sporoča, da mu bo Krošl kmalu pisal.²² V sedmem pismu pa že omenja, da je *Ogenj* postal nezanimiv, priznava pa, da je bolj urejen v odnosu do *Križa*, v katerem se govori o onostranstvu in tostranstvu, o modrosti, o marksizmu in krščanstvu, posebno pa o umetnostnih vprašanjih. Pojasnjuje tudi razhod s Tonetom Krošlom:

»Rad bi ti pisal morda bolj zbran, pa vedi samo to: likvidacija aktivnosti moje osebe v Krekovi, v SDZ in še kje drugod je prinesla očiten spor s Tonetom Krošlom. Kakor mi je žal trpljenja, ki spremlja tak pojav, pa moram ugotoviti, da grem pot, ki sva ob našem pisalniku o njej govorila. Hvala Bogu, da ta proces gre javno in ne tajno. Tudi zato Bogu hvala, ker sta Gogala in Dokler in oba Voduška stopili takoj na mojo stran, dočim je Tone Vodnik nejasno omahoval v smislu pomirjenja, češ, saj ni razlik. Danes je tudi to rešeno. Etična zahteva zmaga. Krošl je kot urednik *Ognja* odstopil. Težko mi je, ker se mi zdi, da vse to bolno vpliva nanj. Sama sva se sicer marsikaj pomenila, toda zdi se mi, da moramo preko. Usodnost ne počiva na zanimivih osebah, marveč na globjem.«²³

Še ostreje pojasnjuje svoje stališče v osmem pismu:

»Jaz sam sem sestavil z odobrenjem Centrale nek pomožni Svet prijateljev, ki se sestoji iz Doklerja, Ante Kordina, Gogale, Avsenaka in še dveh akademikov. To varnostno zaklopnico sem smatral potrebno radi pomanjkajoče verske vzgoje v Krekovi in radi nastopanja proti Tonetu Krošlu. Med njim in menoj je prišlo namreč do javnega razpora, ki se je obravnaval na triglavskem sestanku. Vzroke poznaš, zato Ti tega ne bom razkladal. Rokavico sem pobral in precej pomeni. Formirata se danes samostojno dva kroga: Križ in Ogenj. To je sicer škoda, ki bi se ji bilo treba izogniti, toda zagata, (skorajšnja) ko bo prej ali slej prišel Ogenj v njo, bo za nas neškodljiv absurdum. Jaz ga obdolžujem v splošnem demagoštva, zaletelosti, materialistične poteze (ki je v njegovi naravi morda podzavestna) in osebnega izrabljanja. Poleg stališča do vodilnega pojava »Krošl« se vzporedno pojavlja v meni precizno stališče do krščanskega socializma vobče.«²⁴

Tu se je postavil dr. Anton Trstenjak, ko je komentiral Kocbekova pisma 57 let pozneje, na Kocbekovo stran in napisal v opombah tudi svoje mnenje o Krošlu:

¹⁹ Sodobnost, *Enaindvajset pisem*, str. 925–953.

²⁰ Kocbek misli na mladinski kongres o socialnem vprašanju v Veliki Nedelji.

²¹ Sodobnost, *Enaindvajset pisem*, str. 930.

²² V uvodu k Enaindvajsetim pismom pa se navaja, da je Anton Trstenjak skrbno hranil izključno samo Kocbekova pisma, vsa druga pa so mu bila manj pri srcu, zato sklepam, da Krošlovih pisem v Trstenjakovi zapuščini ne bomo našli.

²³ *Ibid.*, str. 934.

²⁴ *Ibid.*, str. 935.

»Tone Krošl, moj sošolec, je bil zelo nadarjen, ambiciozen fant, v sebi pa hudo razklan, eruptiven: trajno sodelovanje z njim je bilo nemogoče, ker je bil v svojem ravnanju nepreračunljiv, tako je npr. v bogoslovju neke noči na tihem iz Lipice iztrgal vse svoje številne, dobre prispevke in s tem celoten letnik hudo okrnil.«

V devetem Kocbekovem pismu, ki je datirano z dne 20. 2. 1929, pa beremo: »V Ljubljani je bojda precej nejasnosti in mešanice. Dosti škoduje stvari zopetno eksponiranje Krošlovo.²⁵ (Zakaj moram imenovati vedno to ime? Kakor da bi bil moj osebni nasprotnik). Zdi se mi, kakor da nekam hitijo. Ustanovili so novo akademsko društvo »Krekova družina na univerzi« in socializirali so nižješolski del SDZ. V obliki organiziranega »proletarskega« skavtizma.«²⁶

Kocbek je to pismo napisal v februarju 1929 in tu zadnjič omenja Antona Krošla. Januarja 1929 je uredništvo Ognja prevzel Ernest Vilfan, Anton Krošl pa se je odpravil na študijsko izpopolnjevanje v Pariz in Caen.

Edvard Kocbek je imel v svojih pismih možnost pojasniti svoje videnje in stališče ob razdoru s Tonetom Krošlom. Kaj pa Tone Krošl? Je tudi on zapustil kaj zapisanega na to temo? Da, na srečo se nam je ohranilo njegovo pismo Ernestu Vilfanu iz Pariza,²⁷ kjer mu opiše svoje videnje razhoda. Pismo ni v celoti citirano, ker se del pisma nanaša na odnos Pino Mlakar–Edvard Kocbek, kot ga je on videl, to pa ni tema pričujočega prispevka:

»Kakor tu v tujini trpko in naravnost bridko čutim veliko razkosanost pri nas doma, vendar se mi zdi v celi reči, v vseh treh točkah tako: Da ne bomo nikoli skupaj prišli ...²⁸ *Kakor bi bilo nujno, skoro bi rekel vitalno za ves življenjski razvoj na Slovenskem, da se strnemo v čim močnejšo, jedrovitejšo in tvorno enoto, celoto, vse, kar je zdravega, mladega, tako bi bilo to edino mogoče samo na dosledno izvedenem, zgrajenem socialističnem prepričanjem in sistemom. Na tem bi morali delati vsi, vsi, da zlijemo in zvarimo v življenja zmožno celoto, harmonijo duha in telesa - Boga in materijo. To je edina življenja zmožna ... pot in možnost: Da vsi krizarji prevzamejo brez pridržka popolno socialistično orientacijo. S tem rešijo, da, rešijo i pokret i sebe: sicer se bodo vse njihove – ogromne energije – zaman potrošile, uničile, razpršile se bodo. Ker ni niti krščanstva besed, niti krščanstva misli in idej, če ni krščanstva dejanj ...*

In – ali ne gre pri nas »Križu« le preveč *samo* za besede, *samo* za ideje, ki so le ideje in pot izvoljenih ... In vendar – *krščanstvo je pot vseh*: Če je krizarstvo občestveno, krščanstvo bi moralo najti pot tudi za vse in do vseh. Pot dostopno, zajemljivo vsem. In pot bi bila edina sodobna socialistična orientacija.

Če oni tega *absolutno* ne prevzamejo – bo pač krščanski socializem sam, iz lastne nemoči in vendar sile moral ustvarjati čisto svojo *etično plat* ...

Ne verujem – kakor nisem nikoli verjel – v Zapad. Danes še stokrat manj nego kdaj prej. Ne verujem v stalnost in možnost današnjega stanja v Rusiji. Ni možno držati *samo* telo proti duhu ...«

²⁵ Sodobnost, *Enaindvajset pisem*, str. 938.

²⁶ Sodobnost, str. 948.

²⁷ SI AS 1768, mapa Ernest Vilfan TE 1: Pismo Toneta Krošla E. Vilfanu iz Pariza, 7. 10. 1929. Do sedaj je bilo to pismo citirano dvakrat, in sicer pri J. Prunku, 1977, str. 91, in pri E. Dolencu, 1990, str. 62–63, vendar v malo manjšem obsegu.

²⁸ Vse besede, ki so zapisane poševno, so v izvorniku podčrtane.

Že leta 1930 pri Krekovi mladini ni bilo več ne Kocbeka ne Krošla. Tudi pater Ačko podaja mnenje o tem v nekem svojem zapisu:²⁹ »Vsak zase se je boril, namesto da bi stopili v naše vrste oz. v njih vztrajali. To je bila očitno resna napaka na naši poti.«

O enosemestrskem študijskem izpopolnjevanju Toneta Krošla v Parizu³⁰ imamo še eno pričevanje: zapisal ga je Ruda Jurčec. Nekoliko skrajšan portret Toneta Krošla je le en detajl iz treh knjig izjemno zanimivih pričevanj o življenju in ljudeh v Ljubljani in Mariboru med dvema svetovnjima vojnoma:

»Iz domovine je prišel Tone Krošl. Ljubljanska univerza mu je priskrbela štipendijo, ker se je odločil za zbiranje gradiva o tezi Motiv Leonore v svetovni književnosti. Veselo sva se pozdravila. Tone se ni spremenil, le da je bil še bolj dinamičen in eksploziven. Prvič sva govorila mnogo o literaturi. Še vedno sva si bila nasprotna kot noč in dan, še vedno kakor na srednješolskem tečaju v Ljubljani pred petimi leti. Dasi je bil zgodovinar in je vedel za vse letnice svetovne slave, je bil za učenje poezije kakor avtomat: Lenaua je poznal do dna, Heineja je skušal v diktaciji parafrazirati. Znal je stresati iz rokava pesmi pesnikov z vseh kontinentov ...

Kritiziral je napake križarskega gibanja in trdil, da je propadlo zaradi pomanjkanja poguma pri mladini, ko je šlo, da bi mlada generacija prevzela vodstvo slovenske politike v svoje roke. Zanosno je risal sliko slovenstva v Evropi. Hotel mu je najti obroč, podoben njegovim slutnjam o Leonori ...

Kakor je mene takoj v prvih dneh povabil doktor Ahčin, da sva šla na največje pariško pokopališče Père Lachaise, med grobove francoske slave, tako sem tudi njega popeljal tja ...

Ves Pariz je ležal pod najinimi nogami ... Obrnil je glavo proti meni in vzneseno vzkliknil: »Ruda, ali se spominjaš Balzacovega Rastignaca³¹ ... Ko je Pariz prvič zagledal s hriba pod seboj, je zaklical: Paris, tu es à moi ...«

Razprl je roke in zmagovito kriknil: »Paris, tu es à moi ...«³² Ustrašil sem se zagrizenega zvoka besed. Postal me je strah, imel sem vtis, da sem prisostvoval orgiji bogokletnih urokov. Še v podzemni železnici ga vročičnost ni popustila. Kakor v prebliskih mi je razlagal hipne domislice o revolucionarnih gibanjih doma in na obzorju ...

Toneta sem še videval, vendar se v Ljubljani nisva zblížala. Ovijala ga je stena misteriozne eksplozivnosti. Kjer se je godilo kaj najbolj tajnega, je moral biti zraven. Med dobo revolucije je bil v Ljubljani zelo delaven. Bil je ves čas desna roka majorja Karla Novaka, vsemogočnega Mihajlovičevega poveljnika jugoslovanskega protikomunističnega boja v Sloveniji.

Pravili so mi, da je ves čas vojne bil v službi Kominterne. Rastignacovega uroka se ni otrešel.«

Najizrazitejši križarski organizaciji pa sta bila *Akademski Orel* in krščansko-socialistični klub *Borba*. Cerkev je po velikonedeljskem kongresu nadaljevala svoj boj proti križarjem. Po ukinitvi Križa na gori 1927 so jeseni 1929 razpustili tudi *Akademskega Orla*, kjer je glavno vlogo odigrala Jugoslovanska orlovska zveza. Čeprav je bila *Borba* številčno šibka, saj je štela le 28 članov, pa je bila najbolj

²⁹ Dolenc, *Krekova mladina*, str. 63.

³⁰ V osebni mapi Antona Krošla piše pri znanju jezikov: brezhibno obvlada nemščino, francoščino, italijanščino in angleščino, ruščino pa le delno. (AS 67, fond Kraljevina banska uprava Dravske banovine, splošni oddelek, personalna mapa Anton Krošl.)

³¹ Eugène de Rastignac je Balzacov literarni junak, katerega ime služi danes v Franciji za označevanje ambicioznega mladeniča in družbenega povzpeticnika, op. av.

³² Pariz, ti si moj!

aktivna med katoliškimi društvi. Anton Krošl je bil dejaven član Borbe, ki se je v tem času tudi formalno preimenovala v krščanskosocialistični klub. V času, ko je bil razpuščen *Akademski Orel*, pa je *Borba* ostala nedotaknjena, celo več, v 30-ih letih je doživela svoj razcvet. Članstvo se je povečalo in ustanovila se je študentska Krekova družina kot samostojni odsek ljubljanske Krekove mladine.³³ V klubu so brali in razpravljali o marksističnem gospodarskem nauku, zlasti v času, ko je klubu predsedoval mariborski bogoslovec in študent prava Jože Brilej. Takrat so se zgnili temni oblaki tudi nad njimi. Leta 1933 je Kraljeva banska uprava Dravske banovine razpustila tudi klub *Borba*:

»Kje ste zdaj, klicarji in gromovniki izza križarskih dni, kje ste navdušeni »Borci« iz njenih prvih let, kam ste se skrili »revolucionarji okoli *Ognja*?«³⁴

Leta 1933 Antona Krošla ni bilo več med njimi in zdi se, da so te besede obupanah borcev letele prav na njega. Zlasti, ko na drugem mestu zapišejo »porazgubili so se kakor voda v kraškem svetu, tako naj bi storili zavoljo kruha«, si ne moremo kaj, da se ne bi spomnili besed Ernesta Vilfana v pogovoru z zgodovinarjem dr. Jankom Prunkom leta 1972, ko se spominja Toneta Krošla:³⁵

»Tone Krošl je v jeseni 1927 prišel iz mariborskega bogoslovja v Ljubljano študirat zgodovino. Bil je izredno inteligenten, temperamenten in sugestiven. V začetku je vneto sodeloval pri Krekovi mladini, po letu 1930 pa se popolnoma odmaknil od nje, se posvetil poklicu in se poburžoazil.«

Fotografija 3: Krekovi »borci«. Mlajša generacija Krekovih mladincev je ustanovila sekcijo Borci okoli leta 1922. Člani te družine so pod vodstvom Jožeta Slaka študirali socialistične teoretike in so se imeli za avantgardo krščanskega socializma. Na sliki Tone Krošl sedi drugi z leve in je z levo roko naslonjen na mizo. Slika je posneta 16. 2. 1929 (Iz družinske zbirke Krošl Šidjanin).

³³ Kremenšek, *Slovensko študentsko gibanje*, str. 113.

³⁴ Borci. Ljubljana, 1933, str. 20. Avtor besedila je verjetno Jože Brilej.

³⁵ Prunk, Pot krščanskih socialistov, str. 218.

Fotografija 4: Drugi kongres slovenske katoliške akademske mladine v Ljubljani od 23. do 27. junija 1930. Kongres je organiziral Anton Krošl. Šestdeset udeležencev iz Slovenije, Poljske, Slovaške in Ukrajine je zaključilo petdnevni kongres z izletom na Bled, kjer so na dvorišču Zdraviliškega doma imeli poslovilno večerjo. Slovenec je objavil 29. julija 1930, da so se od »dragih slovanskih bratov poslovili naslednji dan na kolodvoru predsednik g. Narte Velikonja, novoizvoljeni predsednik Sekretariata g. Niko Kuret, predsednik Slovenske dijaške zveze g. Etbín Bojc in gospodar kongresa g. Tone Krošl« (Iz družinske zbirke Krošl Šidjanin).

Anton Krošl, 2. ljubljansko obdobje 1931–1941: profesor, Gosarjev »portparol« in »doctor Philosophiae«

Po vrnitvi iz Francije je Anton Krošl oddal in zagovarjal junija 1930³⁶ svojo diplomsko nalogo in se isto leto zaposli kot učitelj pripravnik na Državni dvorazredni trgovski šoli na Gregorčičevi 29 v Ljubljani, kjer je poučeval zgodovino in nemščino. V šolskem letu 1932/33 je poučeval samo eno polletje. Že v šolskem letu 1933/34 je postal direktor in upravnik svoje zasebne Dopisne trgovske šole, kjer je poučeval nemško korespondenco, zgodovino in zemljepis. V Izvestjah za šolsko leto 1933/44 je napisal tudi sestavek z naslovom *Skozi ovire*, kjer opisuje zgodovino-

³⁶ Kljub temu, da mi je datum o opravljeni diplomski zbuja dvome, saj ni mogel diplomirati v treh letih, so mi na referatu za dodiplomski študij na Filozofski fakulteti potrdili (23. 3. 2011), da je opravil diplomsko nalogo junija 1930. Če upoštevamo preverjen podatek, da je maturiral junija 1926 ter da se je oktobra istega leta vpisal na bogoslovje v Mariboru, ki ga je po enem letu zapustil in septembra 1927 prišel v Ljubljano, je edina verjetna razlaga, da so mu priznali en letnik bogoslovja in se je tako vpisal v drugi letnik zgodovine.

vino, organizacijo, delo vodstva, delo učencev ter cilje dopisnega izobraževalnega »pokreta«. Kot lahko razberemo iz dokumentov, je istočasno poučeval nekaj časa kar na treh šolah.

V šolskem letu 1934/35 se je zaposlil kot pripravnik suplent na Državni trgovski akademiji na Bleiweisovi 8 v Ljubljani, kjer je poučeval, zgodovino, nemščino in srbohrvaščino. Tudi naslednje šolsko leto je bil pripravnik in poleg omenjenih obveznih predmetov je poučeval tudi strojepisje kot neobvezni predmet.

Poleg poučevanja so bila leta 1930–1936 uspešna tudi na publicističnem področju. Julija 1929 je bila ustanovljena krščanskosocialistična zadruga »Delavska založba«. Naslednje leto so izšle v okviru te založbe v prevodu Antona Krošla *Proletarske novele* Martina N. Andersena.³⁷ Istega leta pri isti založbi pa je uredil knjigo *Sedem mladih slovenskih pisateljev*.

Leta 1934 sta izšli dve njegovi knjigi. Pri Družbi sv. Mohorja je izdal knjigo *Zgodovina trgovine s kratkim orisom občne zgodovine* ter v sodelovanju s šolskim kolegom Stankom Petelinom tudi *Pregled občne zgodovine*. Krošlova *Zgodovina trgovine* je tudi digitalizirana in dostopna v digitalni knjižnici Slovenije – dLib-u, in sicer v okviru projekta Europeana Travel. Istega leta je izšel prevod *Zgodovine trgovine* tudi v srbsčini. Leta 1936 pa je izdal pri Trgovskem učnem zavodu v Ljubljani še *Priročnik za strojepisje*.

V šolskih letih 1937/38, 1938/39 in 1939/40 pa je poleg poučevanja obveznih predmetov in enega neobveznega vodil tudi arbiturijanski (maturantski) tečaj zbornice za TOI, kjer je učil nemško korespondenco in vaje v strojepisju. Poleg tega je bil še poverjenik podružnice počitniške zveze in poverjenik podmladka *Jadranske straže*.

Poleg poučevanja je Anton Krošl pisal svojo doktorsko disertacijo z naslovom *Zemljiška odveza na bivšem Kranjskem: organizacija in delo zemljiškoodveznih organov 1849–1853*. Leta 1941 je uspešno zagovarjal svojo disertacijo pred komisijo ter pridobil naslov »Doctor Philosophiae«, naziv, ki so podeljevali vsem doktorandom pred drugo svetovno vojno na Filozofski fakulteti v Ljubljani, ne glede na smer študija. Istega leta je izšla njegova disertacija tudi kot monografska publikacija. Dolga leta je bila referenčno delo v slovenskem zgodovinopisju, pred kratkim pa je bila tudi digitalizirana v okviru projekta Digitalna knjižnica Slovenije – dLib.si.

Ob branju teh biografskih podatkov gotovo pomislimo, da je Anton Krošl res počasi opustil vse svoje mladostne ideale, se oddaljil od križarjev, Krekove mladine in krščanskosocialističnega gibanja ter prenehal »misliti politično«, se posvetil poklicu in »poburžoazil«, kakor ga je opisal Ernest Vilfan leta 1972. Kaj je delal Anton Krošl potem, ko se je oddaljil od križarjev, Krekove mladine in preden je z

³⁷ Stanko Bunc je prevodu namenil precej ostro kritiko: »Dasi nas veseli, da smo dobili v prevodnem slovstvu novega moža, ki gleda na svet in človeka na svoj način in zna stvari, ki jih drugi niso niti opazili, oblikovati tako, kot jih more samo ustvarjajoč umetnik, vendar ne moremo in ne smemo molčati, da nam je predstavil Nexö v tako neslovenski obliki ... Najžalostnejša je sintaksa, kajti Krošlovo izražanje je prepogosto povsem nemško. Prevajalec neredko misli mnogo bolj nemško kot sam izvirnik ...« Ljubljanski zvon, 1930, št. 6.

začetkom druge svetovne vojne začel »delovati politično«? Je »mislil in deloval politično« tudi vmes?

Križarstvo je bilo praktično sestavni del krščanskega socializma, katerega idejni vodje v dvajsetih letih so bili katoliški sociologi Andrej Gosar, Aleš Ušeničnik in Ivan Ahčin. Kot smo brali v »udarnih« člankih v Ognju, so mladi, politično usmerjeni križarji, ostro nastopali proti »krščanskem solidarizmu«, ki so ga zastopali nekateri krščanskosocialistični misleci starejše generacije, toda ne tudi dr. Gosar. Sestavki Toneta Krošla so bili najbolj radikalni in so zastopali idejo ostrega razrednega boja ter nasprotovali solidarnosti družbenih slojev. Kljub temu da so njegova razmišljanja »nevarno« blizu marksizmu, pa ga Tone ni nikoli zastopal. Verjetno so prav ostra razhajanja med Kocbekom in Krošlom botrovala, da je slednji zapustil politično krilo križarjev, ne pa tudi križarske ideje. Večina križarjev je pritrčila Kocbeku, le Anton Vodnik, pa tudi pater Ahčin sta povedala, da ni v bistvu med njima nobene razlike.

Lahko si predstavljamo ta čas, ko je Tone ostal v praznem prostoru ter iskal somišljenike in novo polje delovanja! Tega je našel pri dr. Andreju Gosarju. Tudi dr. Gosar je ostal v tridesetih letih v enakem vakuumu kot Tone Krošl. Oba sta bila še levičarska katolika,³⁸ a nista bila ne s Kocbekom, ki je postal idejni vodja krščanskega socializma, ne z vedno številčnejšimi *Stražarji* in *Mladci*, predstavniki vse bolj radikalne katoliške desnice. Sredinska Gosarjeva politika ni imela v 30-ih letih kakšne bistvene veljave in t. i. »Gosarjev krog« je združeval le majhno število ljudi.

Kdaj točno sta se politično zblížala dr. Andrej Gosar in Tone Krošl, za zdaj nismo ugotovili. Vse kaže, da je to bilo malo pred kriznim letom 1934/35. Po atentatu na kralja Aleksandra je začasno jugoslovansko vlado sestavil Bogoljub Jevtić, ki je želel sestaviti koalicijo z dr. Gosarjem. Jevtiću ni uspelo sestaviti vlade, dr. Gosar pa se je za nekaj časa umaknil iz političnega življenja. V tem času je našel somišljenika v Jakobu Šolarju, s katerim je potem ves čas tesno sodeloval in ki je potem prevzel vodilno vlogo. Kot bomo videli v naslednjem pričevanju, se tudi Tonetu Krošlu ni izšla politična kombinatorika, zato se je za naslednjih pet let tudi on umaknil iz aktivnega političnega življenja.

Kako je to navezo Gosar–Krošl videl kdo drug kot Ruda Jurčec, beremo v poglavju *Strategija Koroščeve politike*, v tretjem delu njegove trilogije *Skozi luči in sence*. Leta 1935 je začel Jurčec delati kot dopisnik francoske agencije Havas, v času, ko so se začeli v Jugoslaviji pripravljati na petomajske volitve. Dr. Korošec je želel, da Jurčec izve, kaj načrtuje Gosarjev krog, in tako sta se gimnazijska sošolca ponovno srečala:

»Nekaj dni poprej me je bil namreč srečal profesor Tone Krošl na Miklošičevi cesti in mi poln navdušenja in pri njem običajne eksplozivno dinamične pripovedoval o načrtih doktorja Gosarja za sodelovanje enega krila Slovenske ljudske stranke pri Jevtićevih volitvah ...

Vzporedno s pripravami za pot v Celje sem hitel na sestanke s Krošlom, ki je po svojih računih imel ministrski položaj vsaj v žepu. Korošec mi je naročil, naj mu do sobote

³⁸ Za Gosarjev krog obstaja več oznak, odvisno, kdo je o tem pisal. Tako so bili »levičarski katoliki«, »katoliška sredina« in po Sajetu »krščanskosocialistična desnica«.

opoldne prinesem točno naziranje doktorja Gosarja in Krošla o tem, kako si zamišljata »videjno in svetonazorno« sodelovanje z Belgradom, kakor mi ga je Tone Krošl, navdušeni bivši križar, že znal opevati kar v pesniški obliki. Toda to je bilo premalo, zato sem Krošlu povedal, naj bi mi omogočil intervju z Gosarjem.

»Nič lažjega kot to,« mi je zaklical in široko razpel roki na vse strani. »Jutri zjutraj se dobiva ob deveti uri pred nunsko cerkvijo in greva v Gosarjevo vilo na Mirju.« Res sem bil zelo presenečen; Krošl je bil res več kot dovolj zasidran v Gosarjevem srcu ...

Komaj sva stopila čez stopnišče v malo vežo, sem že vedel, kaj in kako bo z intervjujem. Doktor Gosar naju je že čakal, naslonjen na steber ograje ob stopnišču v prvo nadstropje. Hotel sem se takoj obrniti nanj s prvim vprašanjem, toda me je Krošl prehitel in ne da bi se kaj preveč oziral na osebo, ki bi morala biti intervjuvana, je začel razvijati ves program bodoče volilne koalicije z Jevtićem in takoj nato tudi že program nove vlade. Mislim sem, vsaj prvi hip, da ga bo doktor Gosar prekinil, a ni bilo nič; naslonjen še bolj na steber je mirno poslušal in s tem izražal odobravanja nad vsem povedanim. Krošlov poudarek pa se je zbiral okoli načrtov za novo pojmovanje slovenske politike v novi Jugoslaviji. Zvest tradicijam križarstva in potem načrtom, ki so se bili v letih 1932 do 1935³⁹ rojevali v krščanskosocialističnem akademskem klubu Borba, je terjal popoln prelom s preteklostjo v slovenski katoliški politiki in prikazal svetovno nazorne poglede na slovensko politiko v čisto novi luči ...

Konec je prišel ravno tako naglo; doktor Gosar tudi ob zaključku ni ničesar rekel, le prijazno je naju pospremil do vrat ...

Za srednjo tehnično šolo sem se poslovil in Krošlu lepo zahvalil. »No, Havasu se le dobro razpiši,« mi je dejal v slovo. »Boš videl, kaj bo: sestavili bomo vlado za deset let.«

Krošlu seveda ni uspelo sestaviti vlade za deset let. Za naslednjih pet let nismo našli nobenih pričevanj o političnem delovanju Toneta Krošla. Gotovo je le, da sta politična somišljenika ostala povezana tudi v tem času. Ob nastopu vojne je dr. Gosar postal član *Narodnega sveta za Slovenijo*, vendar je po italijanski okupaciji šel v ilegalo. Ker so nastali spori s SLS zaradi imenovanja Marka Natlačena kot Koroščevega naslednika, je Gosar ustanovil svojo skupino *Združeni Slovenci*. Zato so se v iskanju političnih zaveznikov, v boju proti OF in okupatorju, vse bolj približevali liberalcem in vojaški komandi Slovenije. Priznavali so generala Mihajlovića kot vrhovnega poveljnika, a so zaradi tega prišli v spor z radikalnimi *Stražarji*, ki so se zavzemali za samostojno Slovenijo.

Nova protikomunistična koalicija je nastala aprila 1942 kot *Slovenska zaveza*, toda zaradi starih sporov v njej ni bilo ne Gosarja, ne Natlačena, ne liberala Kramerja. Takrat je v ospredje Gosarjeve skupine prišel prof. Jakob Šolar, ki je v *Slovenski zavezi* zastopal *Združene Slovence*. Liberalna in Gosarjeva skupina sta znotraj zaveze podpirali majorja Karla Novaka, Mihajlovićevega namestnika v Sloveniji. Vendar Novaka ni podpirala SLS, zato je delovanje zaveze bilo neučinkovito. Po kapitulaciji Italije so se Gosarjevi skupini pridružili še nekateri liberali kot Janko Mačkovšek, Milan Bano, Andrej Uršič ter Narodna legija.

Januarja 1944 je Draža Mihajlović ustanovil na predlog majorja Glušiča *Nacionalni komite za Slovenijo*, za njegovega predsednika pa je imenoval junija 1944 dr. Gosarja. Antonu Krošlu ni uspelo spraviti leta 1935 dr. Gosarja v Jevtićevo, sicer kratkotrajno vlado. Skoraj deset let pozneje pa mu je uspelo pri Mihajloviću

³⁹ Jurčec se je zmotil, akademski klub Borba so ukinili leta 1933.

imenovati dr. Gosarja za predsednika Nacionalnega komiteja, kar je pomenilo, da bi bil Gosar predsednik Slovenije, če bi se vse tako izteklo, kot so načrtovali. Toda 28. junija 1944, kot bomo videli pozneje, Antona Krošla ni bilo več poleg dr. Gosarja. In ponovno se ni nič izteklo tako, kot so načrtovali.

Enaindvajsetega junija 1944 je bil ustanovljen tudi *Slovenski ljudski blok SLB*. To je bil zadnji poskus meščanskih strank in nekaterih organizacij, da se organizirano uprejo OF in partizanom potem, ko se je izkazalo, da vsi prejšnji sveti, zaveze in komiteji niso uspeli ustvariti enotne fronte zaradi notranjih nesoglasij. V Slovenski ljudski blok so stopili SLS, Gosarjeva skupina, Stražarji in Katoliška akcija. Med sopodpisniki pogodbe je bil tudi Antonov brat Jože Krošl.

**Anton/Tone Krošl 1941–1944: 3. ljubljansko obdobje:
ustanovitelj Pobratima, voditelj Narodne legije,
načelnik Državne obveščevalne službe**

*Fotografija 5: dr. Anton Krošl,
38 let, načelnik DOS-a,
11. julij 1943, Ljubljana
(iz družinskega albuma Krošlov
s Ptujja).*

Anton Krošl je ob začetku vojne šel v »operativo« in tako začel tudi »delovati politično«. Leta 1941 je bil med ustanovitelji ilegalne organizacije, nekateri ji zaradi majhnega števila pripadnikov pravijo tudi klub,⁴⁰ *Pobratim*, ki je imela svoj ustanovni sestanek 1. junija 1941. Imeli so svojo obveščevalno službo in so izdajali dva časopisa, in sicer *Vir*, glasilo izvršnega odbora, in *Pobratim*, glasilo Pobratimove mladine. Red *Pobratim* je imel svoj znak, svoje geslo, svoj pozdrav,

⁴⁰ Grum, *Zakaj ni četniška ilegala*, str. 69.

svojo himno, zastavo in grb. Imeli so program, katerega namen je bil med drugim, »da bedi nad koristmi slovenskega naroda in se zanje ves žrtvuje ter da dela na osvoboditvi vsega slovenskega naroda in jugoslovanskega ozemlja, na zgraditvi in očuvanju Velike Jugoslavije ...«⁴¹

V zapisniku iz Šolar-Fabijanovega procesa leta 1952 je zapisano:

»Tudi s Tonetom Krošljom je imel stike, ta mu je zaupal zadeve o Pobratimu in ga vabil, a se je stvar Šolarju zdela premalo resna. Tam je bilo vključenih nekaj njegovih dijakov, ki so izdajali različne lističe. Nekajkrat je dobil Bilten, na katerih so bila rdeče obrobljena poročila o njem, kje ga je kdo kdaj videl govoriti s člani OF, kolikokrat je bil pri Finžgarju in podobno. Nato je Krošlju prepovedal vsako pošiljanje njihove literature in zlorabo njegovega imena.«⁴²

Nekoliko drugače pravi o tem Franček Saje, ki navaja »dobro obveščenega« Rudolfa Smersuja, vodjo Slovenske legije in vodilnega člana SLS:

»Pobratim se je končno združil z dvema možema iz katoliškega tabora prof. Šolarjem in Gosarjem. Šolar pa se je s vso močjo vrgel na delo. Moje osebno prepričanje o Šolarju, ki je duhovnik in znanstvenik in kot neomadeževan vleče, je, da je storil ta korak zgolj iz osebnih ambicij. Ker ime Pobratim ni vleklo, ga je Šolar predruščil in svoji skupini nadel ime Narodna legija.«⁴³

Šolar je sicer zavračal vsako povezavo s Pobratimom in Narodno legijo. Na znanem Šolar-Fabjanovem procesu leta 1952 pa beremo naslednjo ugotovitev sodišča:

»Glede Pobratima se Šolar zagovarja, da s Pobratimom ni imel nobenega stika. Sodišče pa smatra na podlagi izpovedb prič in dokumentarnega gradiva, da sta se Šolar in Gosar pridružila Pobratimu kot važna člana in da je Pobratim prešel v Narodno legijo, kakor Stare govori, ravno Šolarjevo maslo. Glede na to, da je Ločniškar, propagandist Narodne legije, potrdil, da je Šolar bil v vodstvu NL in glede nato, da imamo še šest ali sedem poročil, ki potrjujejo vodstveno vlogo Šolarja v Narodni legiji, sodišče smatra, da zagovora ne more upoštevati in da ni resničen. Pri tem se je potrebno ozirati tudi na izjave samega obtoženca, ki jasno pove, da se je stalno družil s Krošeljem Antonom, ki je bil notorno vodstveni organ Pobratima. Torej je popolnoma jasno, da sta diskutirala v smeri, kako naj usmeri Krošeljev delovanje Pobratima in kasneje delovanje Narodne legije.«⁴⁴

Ko se je 22. aprila 1943 ing. Janko Mačkovšek sestal z Milošem Staretom, je zapisal v svoj dnevnik pod točko tri: »Ustanovitelji »Pobratima« so: Maister, Benko (Tone Krošelj), Šenk, Bano.«⁴⁵ Tukaj pa Voduškova doda opombo, kjer nekoliko spremeni seznam ustanoviteljev, in sicer: »Pobratim je bila organizacija, ki so jo l. 1941 ustanovili Anton Krošelj, dr. Vladimir Šenk, Hrvoje Maister in Franc Zupan in naj bi bila zametek bodoče slovenske vlade.«⁴⁶ Da je dejansko šlo za neštete variacije (bodoče) vladne kombinatorike, je možno slediti tudi v Mačkovškovem dnevniku, kjer je zapisal proti koncu marca 1944 več možnosti, kakšno naj bi bilo

⁴¹ Saje, *Belogardizem*, str. 219.

⁴² Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 550.

⁴³ Saje, *Belogardizem*, str. 218.

⁴⁴ AS 1931, 565, str. 379.

⁴⁵ Vodušek, *Dosje Mačkovšek*, str. 62.

⁴⁶ *Ibid.*

številčno razmerje med predstavniki posameznih političnih opcij v bodoči slovenski vladi.⁴⁷ V ta namen se je 9. maja 1944 Tone Krošl sestal z Otmarjem Pirkmajerjem, s katerim sta nadaljevala pogovore o formiranju skupnega predstavništva in usklajevala številčno zastopnost posameznih strank v bodoči vladi.⁴⁸

Medtem ko Mačkovšek navaja štiri ustanovitelje *Pobratima*, pa Pavle Borštnik, aktivni član te ilegalne organizacije,⁴⁹ navaja le dva oz. tri, in sicer dr. Antona Krošla in prof. Antona Ovna. Pozneje pa naj bi se jima pridružil dr. Milan Bano. Nastavki za *Pobratim* pa naj bi, po Borštnikovem prepričanju, segali v leto 1938, ko je profesor Oven ustanovil *Mrtvo stražo*. V letih 1939 in 1940 je organiziral nekaj političnih tečajev v Malnarjevi koči na Črni prsti, kamor je pogosto prihajal tudi Tone Krošl. Franček Saje pa pravi,⁵⁰ da je Bela krajina imela svojo okrožno organizacijsko trojko, v kateri je Oven zastopal *Pobratima*, navaja pa tudi, da sta *Pobratim* ustanovila dr. Anton Krošl in liberalec dr. Milan Bano.⁵¹ Ilegalna organizacija *Pobratim* je bila v tesnih stikih z majorjem Karlom Novakom, poveljnikom Mihajlovičevih četnikov v Sloveniji, in je delovala že takrat predvsem na področju propagande in obveščevalne dejavnosti.

Franček Saje navaja,⁵² da so se v *Pobratim* vključili tudi križarji, ki so jih vodili ljubljanski frančiškani, nato jih je pater Odilo Hajnšek odvrnil od sodelovanja z »liberalci«.

Časopis *Pobratim* je v bistvu ciklostilni razmnožen tipkopis na največ štirih medsebojno nepovezanih straneh. Avtorji besedil niso zapisani, če pa so, so to samo imena, ki pa seveda niso prava. Besedila vsebujejo zahteve,⁵³ novice iz vojne, udarniške članke proti okupatorju, proti OF in partizanom, poročila o zaveznikih itd.

Voduškova navaja,⁵⁴ da je dr. Milan Bano-Gornik ali Jankovič (ilegalni imeni pri DOS-u) ustanovil jeseni 1942 skupaj s Tonetom Krošlom tudi *Narodno legijo*, v kateri sta zbirala ljudi, ki niso pripadali nobeni politični opciji. Malo drugače pa navaja Borštnik, in sicer, da se je spomladi 1943 *Pobratim* povezal s krščanskimi socialisti, ki so ustanovili ilegalno Pomožno policijo, namenjeno boju proti OF. Iz te »koalicije« je nastala *Narodna legija*, katere večji del naj bi padel septembra 1943 pri Grčaricah. Pri Grumu pa beremo, da je bila Narodna legija, ki so jo sestavljali predvsem izobraženci in nekaj aktivnih oficirjev, predvsem jugoslovansko usmerjena. Kljub majhnosti, saj je štela le med 150 in 200 ljudi, je bila dobro organizirana. Saje je še bolj natančen: *Narodna legija* je bila vojaška organizacija nekaterih liberalcev iz Napredne delovne skupnosti okrog dr. Milana

⁴⁷ Ibid., str. 95.

⁴⁸ Ibid. »2) Krošelj pri Oru (O. Pirkmajer)...«

⁴⁹ Borštnik, *Pozabljena zgodba slovenske*, str. 58.

⁵⁰ Saje, *Belogardizem*, str. 364.

⁵¹ Ibid., str. 218. Avtor citira Smersujev govor »Slovenska legija in politične stranke v Sloveniji«, ki je bil 8. julija 1943 v frančiškanskem samostanu.

⁵² Ibid., str. 219.

⁵³ »Meje Slovenije bodo »Jadran-Avša-Ter-Gornji Tilment-Karnijske Alpe-Toblaško polje-Visoke in nizke Ture-Čemernik-Blatno jezero-zveza z bratskim hrvaškim narodom do Jadrana: Kdor zahteva manj, ne zahteva ničesar!« *Pobratim*, 15. 4. 1942, št. 7.

⁵⁴ Vodušek, *Dosje Mačkovšek*, str. 62.

Bana in ing. Črtomirja Nagodeta, nekaterih klerikalcev⁵⁵ okoli prof. Toneta Krošla in desnega krila krščanskih socialistov pod vodstvom dr. Andreja Gosarja in prof. Jakoba Šolarja.⁵⁶

Ne glede na različne trditve, dejstvo je, da so Italijani aretirali dr. Toneta Krošla 30. avgusta 1942,⁵⁷ ki je bil takrat član Vrhovne organizacijske trojke v glavnem štabu JVvD. Poleg njega so aretirali tudi njegovega brata Jožeta, vidnega člana SLS, ki je stanoval pri svojem bratu v Gradišču 1. To aretacijo navajajo različni viri, med njimi tudi poveljnik JVvD Karl Novak,⁵⁸ ki se je nekaj časa skrival pri njem. Oba brata sta ostala v zaporu do 12. aprila 1943, ko sta bila oproščena zaradi pomanjkanja dokazov.

Slovenska legija, organizacija, ki jo je ustanovila SLS, je z majorjem Novakom prekinila sodelovanje že 10. junija 1942, medtem ko mu je *Narodna legija* ostala zvesta. Tako sta odslej JVvD – Jugoslovansko vojsko v domovini sestavljali le še dve legiji, in sicer *Sokolska* in *Narodna*. Natanko leto zatem se je Jakob Šolar tudi odpovedal vsakršnem sodelovanju z *Narodno legijo*.⁵⁹ Iz povojnega procesa proti Šolarju so bili uporabljeni tudi podatki iz Nagodetovega dnevnika:

»Šolar je pripovedoval: Novaka se mora po vojski postaviti pred vojaško sodišče, ker je zapravlil Mihajlovičevo stvar med nami. On je glavni krivec obupne dezorientacije. Drugi krivec pa so klerikalci, Šmajd in Stare, ki sta belo gardo organizirala namenoma in izključno in a priori kot strankarsko milico, ki se mora pokoravati samo strankarskim interesom.«⁶⁰

Po porazu pri Grčaricah je JVvD – Jugoslovanska vojska v domovini v Sloveniji praktično nehala obstajati. Pavle Borštnik pravi, da se je iz vrst članov *Narodne legije*, ki niso bili pri Grčaricah, ustanovila Državna obveščevalna služba DOS, in postavlja datum njegove ustanovitve takoj po kapitulaciji Italije. Tako pravi tudi poročilo obveščevalne službe, ki ga je za begunsko vlado v Londonu napisal neznani obveščevalec.⁶¹ Poročilo obsega čas od 1. 10. 1943 do 25. 3. 1945. Sporoča, da je bivši poveljnik Novak odpotoval 19. septembra 1943 v Rim in da je po obsegu skromna OBS (obveščevalna služba) prenehala z delom. Nato je 1. oktobra 1943 prvi namestnik⁶² postavil šefa nove obveščevalne službe, ki je imenoval glavno načelstvo in predpisal osnovna določila organizacije.

⁵⁵ Saje je to knjigo napisal leta 1952. Pri oznakah je nedosleden, gotovo tudi neveden in je tako Krošla označil kot klerikalca, kar pa ta, že po definiciji, to gotovo ni bil! Če bi bil prebral Krošlove prispevke v Ognju (*Quid stasis otiosi?*), se mu taka oznaka ne bi zapisala.

⁵⁶ Saje, *Belogardizem*, str. 218. Kot smo že povedali, Gosarjevo skupino različni avtorji označujejo različno. Za Sajeta je Gosarjeva skupina dosledno desno krilo krščanskih socialistov.

⁵⁷ Dvajsetega oktobra 1942 je ljubljanski škof Rožman poskušal posredovati za oba brata: »Il sottoscritto Vescovo di Lubiana dichiara sul conto di Giuseppe ed Antonio Krošl, detenuti nelle carceri del Vostro Comando ... Več o pismu škofa Rožmana je v poglavju Jože Krošl (AS 1938/428 MAPA Jože Krošl).

⁵⁸ Kranjc, Kljakič, *Plava garda*, str. 62. Karl Novak tukaj navede: «konec avgusta 1942 so Italijani aretirali nekaj članov našega štaba in slovenskega četništva (dr. Antona Krošlja - Benka (Seljak), Alfreda Kralja, ...»

⁵⁹ *Ibid.*, str. 221.

⁶⁰ Proces Šolar - Fabjan, AS 1931, fasc. 565, mapa 3, str. 10, list II 043012.

⁶¹ Kranjc, Kljakič, *Plava garda*, str. 166.

⁶² Kranjc navaja, da je to bil konjeniški polkovnik Anton Kokalj, str. 166.

Na podlagi do zdaj pregledanih virov ni jasno, kdo je bil prvi načelnik DOS-a. Po mišljenju mnogih je bil to Karl Novak, saj nekateri viri navajajo, da je bil načelnik predhodnic DOS-a, in sicer SIS-a (Slovenske informacijske službe) in JOS-a (Jugoslovanske obveščevalne službe).⁶³ Zato se tudi ne ve, kdaj je postal načelnik Anton Krošl⁶⁴ - Benko, ki pa je to zagotovo bil v času »vidovdanske« aretacije 28. junija 1944. Če upoštevamo tudi pričanje njegovega učenca Janeza Kreka, ki sicer navaja napačen mesec, je vodil Tone Krošl še marca⁶⁵ 1943 nekakšno obveščevalno službo, verjetno prav OBS. Glede na narisano shemo DOS-a⁶⁶, se omenja na vrhu Dušan Pleničar - Bratko, nato pa so zapisani po vrstnem redu dr. Anton Krošl, dr. Milan Bano, dr. Stanislav Leskovic, dr. Jurij Savelli ter ing. Janko Mačkovšek. Da bi bil Dušan Pleničar vodja DOS-a takoj na začetku vojne, je malo verjetno, ker se običajno ni upoštevalo dejstvo, da je bil šestnajst let mlajši Dušan Pleničar Krošlov dijak na srednji šoli in da ga je slednji tudi pripeljal v organizacijo. To se je zgodilo že leta 1941, ko je dvajsetletni Pleničar postal član Pobratima, medtem ko je imel dr. Anton Krošl šestintrideset let. Gotovo pa je bil Pleničar eden od glavnih Krošlovih pomočnikov. Tudi Janko Soklič, trojni agent, ki je delal za DOS, Šmajdovo oz. SLS-ovo TOS ter gestapo, je povedal na povojnih zaslišanjih, da sta bila Dušan Pleničar - Bratko in Anton Krošl - Benko vodilna četniška obveščevalca za Slovenijo.⁶⁷

Kot bomo videli pozneje, se je Pleničar vse bolj povzpental v prvi plan, zato je tudi omenjena shema narisana tako, da je bil Pleničar nad načelstvom DOS-a, v katerem so si po vrstnem redu sledili načelniki v letih 1944. Omeniti velja, da je bila shema narisana po vojni, ko je že malo zbledel spomin na Krošla, ki je izginil s prizorišča že sredi leta 1944. Potem je Pleničar nedvomno prevzel vodilno vlogo pri DOS-u, in kot bomo videli v Sokličevih pričevanjih, tudi po vojni, in sicer v begunskih taboriščih v Forliju in Eboliju.

Janko Soklič je tudi povedal, kakšne podatke je zbirala DOS: registriranje vseh dogodkov (prisilne mobilizacije, likvidacije), zbiranje podatkov o ljudeh, ki so v OF, o miniranju železniških prog, o partizanskih uspehih, o nemških in domobranskih akcijah, o strogo vojaških podatkih, pomembnih za Britance, itd. Soklič pravi, da mu je Krošl še posebej naročil,⁶⁸ naj zbere čim več podatkov o policijskih in gestapovskih častnikih.

Po Krošlovem vidovdanskem prejetju je postal načelnik dr. Milan Bano, ki je to ostal do aretacije decembra 1944. Dr. Bano je živel na Igriški 3 v Ljubljani in je imel psevdonom »Radkovič«. Nato je postal namestnik načelnika dr. Leskovic Stanislav (»Mazovec«), tretja oseba iz vodstva DOS-a, sicer pa sodnik okrajnega sodišča v Ljubljani. Poleg teh treh sta bila v načelstvu DOS-a še ing. Janko

⁶³ Vidic, *Po sledih črne*, str. 256.

⁶⁴ V tem dokumentu je zapisan kot Krošelj; AS Četniki 1914, fasc. 120A, Državna obveščevalna služba DOS.

⁶⁵ Marca je bil Krošl še v zaporu, potem verjetno aprila ali maja. Iz zapora je prišel 12. aprila 1943.

⁶⁶ AS 1914 Četniki, fasc. 120A, mapa DOS.

⁶⁷ Jan, *Korenine zla*, str. 305.

⁶⁸ *Ibid.*, str. 309.

Mačkovšek, ki je stanoval na Igriški 6 in je bil aretiran junija 1944, ki je skrbel za zveze s tujino s pomočjo IS Intelligence Servica, ter dr. Savelli Jurij (»Dr. Poljanec«). Slednjega je poslala v DOS tajna obveščevalna služba SLS – TOS. Tudi dr. Savellija je decembra 1944 aretirala GSP. Dokument navaja, da je bil dr. Krošl hkrati tudi na čelu načelstva za Ljubljano.⁶⁹ Poleg omenjenih pa isti dokument iz ARS navaja še tri osebe, Dušana Pleničarja, dijaka,⁷⁰ doma iz Litije, ki je bil pri glavnem štabu. V času racij junija 1944 je pobegnil na teren. Druga dva sta Pavel Kovač, načelnik Pokrajinskega oddelka DOS-a za Primorsko, ki je bil tudi aretiran decembra 1944, ter Slavko Krek, načelnik za Štajersko.

Sedež DOS-a, državne obveščevalne službe, ki se je kasneje preimenovala v obveščevalno službo jugoslovanske vojske v domovini – JVvD, je bil v palači Bata, kjer je danes veleblagovnica Nama. Janko Soklič, trojni agent, ki je zase menil, da je Mihajlovičev simpatizer in kraljev pristaš, je na zaslišanju leta 1948 povedal, da so v DOS-u imeli likvidacijski oddelek,⁷¹ naročila pa so opravili pripadniki Črne roke. Soklič je tudi povedal, da je likvidacijski oddelek pri DOS-u vodil industrialec Franc Hainrihar – major Lesar, ki je tudi financiral četniško gibanje v Sloveniji.

Janez Vidic, avtor *Po sledovih črne roke*, pravi, da sta se tako domobranska kot četniška Črna roka pojavili po ustanovitvi slovenskega domobranstva in Hacinove policije novembra 1943. Nadalje pravi, da je načelstvo DOS-a ukinito organizacijo Črne roke poleti 1944 in da po takem sistemu niso organizirali nobenega umora več.

O mladinskem obveščevalnem oddelku DOS-a pa pravi na zaslišanju Janez Krek, Krošlov učenec:

»Tega meseca (marec 1943⁷² me je poklical k sebi takratni moj razrednik dr. Krošl Anton, ki je imel dopisno trgovsko šolo v Gradišču 1 in mi je dejal, da je že govoril z Rupnikom, ki da me je prepustil njemu in naj bi jaz prevzel obveščevalno za Trgovsko Akademijo.«

⁶⁹ Ibid: Državna obveščevalna služba DOS. Na prvem listu v mapi je shema DOS-a, narisana v formatu A3. Glavni štab v Beogradu ter njemu podrejeno načelstvo DOS-a za Slovenijo, ki je imelo štiri odseke: propagando, organizacijo, finance in specialiste. Načelstvo DOS-a je imelo še pet pokrajinskih načelstev, in sicer za Gorenjsko, Dolenjsko, Primorsko, Štajersko in Ljubljano. Odseki na ljubljanskem načelstvu so bili enaki kot na državni ravni. Ljubljana je imela še sedem okrajev, viški okraj pa je imel še tri sektorje.

⁷⁰ V več virih se Dušan Pleničar navaja kot akademik. V tem dokumentu iz ARS je naveden kot dijak. Dušan Pleničar je bil rojen leta 1921, leta 1941 pa je bil bruc na Pravni fakulteti v Ljubljani. Pleničar Dušan ni bil akademik, kot to navajajo nekateri viri. Napaka izhaja iz izjave Janka Sokliča, ki na enem mestu (ARS 1931, fasc. 549, A371020 oz. 3436) navaja, da je Dušan Pleničar akademik, na drugem študent tehnike in tretjem študent filozofije. Ker je bil Dušan Pleničar Krošlov učenec na trgovski akademiji, je bil za Sokliča akademik. Nato so to poimenovanje Pleničarja z akademikom prevzeli in navajali mnogi raziskovalci.

⁷¹ Jan, 1995, str. 378. Hkrati pa Jan omenja Sokliča tudi kot vodjo Črne roke na Gorenjskem. Avtor tudi navaja, da je Črna roka 26. novembra 1944 umorila Petra Omana, člana KP in partizanskega obveščevalca. Nato pa je Anton Krošl povedal Sokliču: »s temi likvidacijami ste dosegli prav nasprotno od onega, kar ste hoteli« (str. 383). Če je to Krošl povedal Sokliču, potem je to moralo biti pred 28. junijem 1944 in ne novembra 1944, saj je takrat bil Anton Krošl že v koncentracijskem taborišču v Hamburg-Neuengamme.

⁷² Ta datum ne more biti pravi, ker je Anton Krošl bil zaprt do 12. 4. 1943, res pa je, da je dokument nekoliko zmedeno označen.

Janez Krek je imel obsežen dosje, več kot dvesto strani, ki se že v arhivski obliki bere kot napeta zgodba. Na 106. strani⁷³ navaja osebe, s katerimi je bil v ožjih stikih, kjer poleg Jožeta Verovška, Rudolfa Žitnika, Marjana dr. Zajca in maj. Karla Novaka na prvem mestu navaja Antona Krošla. Iz tega dokumenta med ostalim zvmemo, zakaj so Krošla aretirali Italijani:

»Prof. Anton dr. Krošl. Bil je razrednik ves čas mojega šolanja na Trgovski Akademiji, kjer sem ga tudi spoznal. Poučeval je nemščino in zgodovino. Kot sem že omenil, je bil na šoli priljubljen, ker je bil eden izmed redkih, ki se niso dali podkupiti in je vedno pravično nastopal ... Leta 1942 je bil od Italijanov zaprt v zvezi z odkritjem ilegalne tiskarne Mo-Ga.«

Na povojnem sojenju duhovniku križniškega reda Alfonzu Klemenčiču beremo v obtožnici, »da so se na njegovem domu srečevali domači »belogardisti« kot prof. Anton Krošelj, dr. Milan Bano, Anton Duhovnik in drugi«⁷⁴. Alfonz Klemenčič je v odgovoru na pritožbo javnega tožilca 22. 1. 1946 zapisal, da:

»ko je nekoč prišel k njemu Krošelj z mislijo, da bi se organizirala jugoslovanska vojska, ki naj bi vzporedno z OF stopila v borbo, ga je zavrnil, češ, da se kot duhovnik ne spušča v stvari vojaških organizacij.«⁷⁵

Da je Anton Krošl dejansko organiziral tudi vojsko in ne le obveščevalno službo, je razvidno iz Sajatovih navedb, pa tudi iz pričevanja njegovega bivšega učenca Janeza Kreka:⁷⁶

»Tako sem od Krošla dobil nalogo, da tudi jaz odidem na teren, ... odšel sem na teren 31. maja, in sicer so me poslali samega do Loga na Notranjskem, kjer sem se moral javiti takratnemu poručniku Bele Garde Pezdirju (ali Pezdircu), ki me je nato skupno z drugimi, prihodnji dan dospelimi tremi, odpeljal s civilnim avtom na neko mesto v hribih, kjer so nas čakali trije od garde in nas odpeljali na Podsmrečje.«

Tudi Jože Vidic navaja, da je prvo oboroženo skupino s pomočjo članov Pobratima in v sodelovanju s Slovensko in Sokolsko legijo sestavil dr. Anton Krošl - Benko.⁷⁷ Ustanovljena je bila maja 1942, svojo postojanko pa so imeli na Primskovem.⁷⁸

Dr. Anton Krošl je bil kot vodja *Pobratima* in *Narodne legije* član glavne organizacijske trojke ali odbora (GOO) pri Novakovem štabu. Poleg njega je Slovensko legijo zastopal dr. Albin Šmajd, Sokolsko pa Rudolf Žitnik. Toda Anton je kot »operavec« in član Novakovega štaba še vedno ali ponovno sodeloval za Gosarjevo skupino. Novaku in Mihajloviću je predstavljal Gosarja kot politika, ki bi po vojni utegnili združiti vse Slovence.⁷⁹ Krošlu in Gosarju ni uspelo priti v

⁷³ AS 1931, škatla 428, mapa Janez Krek, list XII 42158.

⁷⁴ Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 123.

⁷⁵ Ibid., str. 128.

⁷⁶ AS 1931, škatla 428, mapa Janez Krek, list XII 42406.

⁷⁷ Vidic, *Po sledih črne roke*, str. 103.

⁷⁸ Ibid. Sicer je avtor še leta 1982 vse zmetal v isti koš in povedal, da je to bila prva belogardistična postojanka, čeprav nekoliko naprej pa le pove, da sebe niso šteli za belogardiste, ampak za kraljeve vojakke, to je za četnike.

⁷⁹ Simčič, *Andrej Gosar, krščanstvo*, str. 57.

Jevtićevo kratkotrajno jugoslovansko vlado pri petomajskih volitvah leta 1935. Anton Krošl je bil očitno zvest Gosarju tudi takrat, ko se je že videlo, da je Gosar »mrtva točka«, kot se je izrazil Rudolf Smersu na večkrat omenjenem predavanju pri frančiškanih leta 1943. Krošlu in Gosarju ni uspelo po desetih letih sodelovanja niti drugič. Res je, da je bil dr. Gosar imenovan za predsednika Nacionalnega komiteja za Slovenijo junija 1944. To je pomenilo, da bi bil v primeru zmage imenovan za predsednika vlade v Sloveniji. Gosarjeva skupina se je pridružila tudi novoustanovljenemu Slovenskemu ljudskemu bloku, in sicer 21. junija 1944. Tudi ta vseslovenska protikomunistična koalicija se zaradi nesoglasij ni uspela obdržati, tako kot prejšnje. O delovanju te koalicije bo več povedano v pričevanjih Jožeta Krošla.

V Nagodetovem dnevniku, katerega delna obnova je uporabljena na procesu proti Jakobu Šolarju leta 1952, beremo, da so se sestali pri Nagodetu že 16. septembra 1943 nekateri liberali in imenovali na svojo roko novega komandanta Antona Krošla.

»Kavčnik bo sklical k Nagodetu sestanek Šolarja, Bana, pozneje in Rusa, da se sestavi podtalna in skrivna VZ, ki bo prevzela v roke politično in vojaško vodstvo. Imenovala je na svojo roko novega komandanta Krošla, ki mora takoj na teren. Nagode jih bo sklical.«⁸⁰

Po kapitulaciji Italije so Nemci prevzeli 9. septembra 1943 varnostno-policijske naloge tudi v Ljubljanski pokrajini. Urad se je skrajšano imenoval Komandir SIPO in SD Bled, izpostava Ljubljana. SIPO in izpostava SD sta imeli tudi svojega zveznega vodjo pri slovenski politični policiji v Ljubljani, ki jo je tudi nadziral. To je bil kriminalistični sekretar Paul Duscha. Drugi nemški urad v Ljubljani, ki se je ukvarjal z obveščevalno službo, je bila vojaška obveščevalna služba Abwehr, katere glavna naloga je bila boj proti OF in DOS.

Junija 1944 je bil dr. Anton Krošl aretiran že drugič, tokrat od nemške policije. Nekaj mesecev za njim pa tudi Šolar in nato še dr. Gosar.

Janko Soklič,⁸¹ po nekaterih virih je prav on izdal gestapu svojega šefa Krošla, je izjavil na procesu leta 1948 naslednje:

»Benka (Krošlja) sem seznanil z Druschkejevim stališčem do četništva. Brez pomisleka je sprejel ponudbo o sodelovanju četnikov z Nemci proti partizanski vojski. Moramo organizirati močno obveščevalno službo na Gorenjskem, na Dolenjskem in na Štajerskem, je dejal ... Naj uporabim vsa sredstva za pridobitev gestapa na stran četnikov. »Z vsemi sredstvi moramo tolči komuniste. To je politična taktika,« je razlagal. »Nemci bodo odšli, komunisti pa ostali ...«

Krošelj je bil vseskozi moj šef. Vsa poročila sem pošiljal njemu, od njega pa sem dobival direktive. Že na prvem sestanku sem opazil oživljeno strankarsko rivalstvo. Krošelj je izrecno poudaril, naj pri Nemcih vedno govorim le o Šmajdu in njegovih željah: »Nacionalisti ne smemo biti kompromitirani kot sodelavci okupatorja. Zaveznike moramo pričakati opranih

⁸⁰ Šolar-Fabjanov proces, AS 1931, fasc. 565. Podatki iz Nagodetovega dnevnika, tretja mapa, str. 11/29, list II 043013.

⁸¹ Janko Soklič z Jesenic je bil zaupnik in agent dr. Antona Krošla (DOS) in dr. Albina Šmajda (TOS). Bil je zvezni oficir med načelstvom DOS-a in centralo gestapa na Bledu. Vzdrževal je zvezo med načelstvom DOS-a in pokrajinskimi izpostavami v Kranju, Celovcu in Trstu. Leta 1948 je bil aretiran in obsojen na smrt tako kot Mirko Bitenc, s katerim se bomo srečali v poglavju o Jožetu Krošlu.

rok. Šmajd naj se po vojni zagovarja kakor ve in zna. Verjetno bo njegovo mešetarjenje z Nemci in Italijani pomenilo po vojni njegovo politično smrt.«

Klerikalci so Benka (Krošlja) obtoževali med vojno in po vojni v emigraciji, da razsipa denar, ki ga prek švicarskega konzulata v Trstu dobiva od jugoslovanske vlade v tujini za organizacijo. Po njegovem ukazu sem mnogo potoval: na Dunaj, v Celovec, v Trst in razne kraje po Sloveniji. Plačeval mi je vse izredne stroške potovanja in razna pijančevanja z Nemci. Svojo funkcijo in delo je opravljal tako tajno, da tri mesece po prvem in pri naslednjih srečanjih sploh nisem vedel za njegovo pravo ime. Imel je natančne podatke o vseh dogodkih in osebah. Karkoli sem potreboval, blago, cigarete, pijačo, ženske nogavice, vse mi je priskrbel. On sam pa je bil slabo oblečen. Pozimi sva govorila v nezakurjeni sobi. Ludvigerju je celo dal svoj hubertus, plašč. Gospodinjila mu je mlada, lepa bivša učenka (bil je ločen), ljubica, ki je zanj opravljala kurirsko službo v Ljubljani. Redkokdaj je pil in kadil. Ne drži, da je po nepotrebnem zapravljal denar.

Zanimivi so tudi njegovi politični nazori. Po njegovem mnenju bi bila po odhodu Nemcev potrebna večletna diktatura in šele nato demokracija po angleškem vzorcu. Nacionalizacija industrije⁸² in reforma socialne zakonodaje; dvig življenjskega standarda delavcev in nameščencev. »Poglejte Anglijo,« je večkrat dejal prijateljem, »vse stranke so dovoljene, fašisti in komunisti, kateri pa zaradi prave demokracije in dobrega življenja delavcev ne uspevajo.«

Govoril je tudi o agrarni reformi in ločitvi cerkve od države. Same lepe stvari in jaz sem verjel, da se s takim programom morajo strinjati tudi komunisti.«⁸³

Ta zelo kratek Sokličev opis Krošlovih političnih nazorov je za nas zelo pomemben. Svetovnonazorsko in politično prepričanje zrelega Antona Krošla sta identični z razmišljanji mladega Krošla iz časov njegovega urednikovanja pri *Ognju*. Kontinuiteta križarskega oz. krščanskosocialističnega razmišljanja iz 30-ih let je 15 let pozneje in sredi vojne vihre jasno razvidna. Malo manj je jasno, zakaj je menil, da bo po vojni nekaj časa potrebna diktatura, preden se ne preide na parlamentarni sistem po angleškem vzoru. Morda najdemo zapisane zametke takega razmišljanja že v *Ognju*:

»Spremeniti je treba celotnega človeka, duševno in telesno in bomo potem res lahko rasli v Kristusovem kraljestvu, svobodni njegovi otroci – v novi družbi, novi ljudje.«⁸⁴

Poskusimo primerjati še nekaj v vojni izrečenih misli s tistimi, ki so bile zapisane leta 1928 v *Ognju*. Soklič pravi, da jim je Anton Krošl govoril, da bo treba po vojni dvigniti življenjski standard delavcev in nacionalizirati industrijo. Poglejmo, kaj je o tem zapisal mladi Krošl leta 1928:

»Proletarcem moramo priboriti vendarle v prvi vrsti ugodne in človeka vredne življenjske pogoje. Stremeti moramo za tem, da ga potom strokovnih organizacij dovedemo do tega, da bo mogel s skupnim nastopom enotno in celotno prevzeti in voditi vse obrate, ki jih s svojim delom ustvarja ... Dokler se še ta socializacija ne izvrši, pa skušajmo doseči delež na dobičku, potom pogodb. zboljšanje mezd, zidanje stanov, hiš etc. ...«⁸⁵

⁸² Ne glede na to, da nekaterim Sokličevim izjavam ne moremo popolnoma zaupati, pa mu tukaj lahko verjamemo, saj iz njih veje tisti Tone Krošl, ki ga poznamo iz časov križarstva.

⁸³ Vidic, *Po sledih črne roke*, 1982, str. 108–109.

⁸⁴ Temelji, naloge in delo krščanskega socializma, *Ogenj*, 1. letnik, 1928, št. 12, str. 204.

⁸⁵ *Ibid.*

Nadalje je govoril o ločitvi Cerkve od države. Citirajmo njegove besede iz leta 1929:

»Vsi znaki kažejo danes pri nas v kulturno-bojno smer. Viharna vetrovnica kaže še dalje: Ločitev cerkve od države prihaja. Ne gre tu za tehtanje o upravičenosti ali neupravičenosti tega zgodovinskega razvoja – dejstvo je danes samo to, da se bo to izvršilo v dogladni bodočnosti.«⁸⁶

Ker nimamo nič več podatkov o tem, razen skopega Sokličevega navajanja, se moramo ponovno zateči v leto 1929, kjer govori, da se agrarna reforma po prvi svetovni vojni ni iztekla tako, kot so ljudje upali:

»Ne dajmo se slepiti s številkami o našem narodnem gospodarstvu: dejstvo, da kljub agrarni reformi vedno bolj propada mali kmet, da se zopet večja in množi moderna latifundacija našega polja, dalje latentna (prikrita) kriza vsega zadružništva, ki se ne znajde v toku novega duha, izseljevanje naroda, ko vendar povsod primanjkuje delovnih moči, brezposelnost, mizerno stanje vseh naših intelektualnih (umskih) moči – teh par suhih dejstev nam dovoljno pove.«⁸⁷

Zanimivo je tudi Sokličevo pričanje o potovanjih, ki jih je opravil po naročilu dr. Antona Krošla, kjer se še enkrat jasno razkriva, kakšen političen spopad se je dogajal znotraj protikomunistične fronte:

»Marca 1944. leta me je Benko poslal k senatorju Janezu Brodarju na Dunaj. »Na vsak način ga moramo spraviti v direktne zveze z okupatorjem,« je dejal Benko. Zakaj je to bilo potrebno? Senator Brodar⁸⁸ je bil pred vojno močna politična osebnost na Gorenjskem. Če bi ga profesor Krošelj kot nekdanji strankarski nasprotnik potisnil na pot javnega sodelovanja z Nemci, bi bila Brodarjeva politična dejavnost po vojni onemogočena.

Profesor Krošelj mi je rekel, naj Brodarju prikažem boj proti komunizmu kot osrednjo nalogo vseh Slovencev. Zato se je v tem boju potrebno povezati z Nemci. Na Dunaju sem Brodarju izročil pošto ljubljanskih politikov in ga nagovarjal, naj se loti pogovorov z Nemci o ustanovitvi avtonomne Slovenije v okviru Nemčije in o ustanovitvi gorenjskega domobranstva. Brodar ni ne soglašal in ne odklonil. Rekel je, da bo o vsem tem še razmislil ...«⁸⁹

Navedimo še Sokličevo izjavo, ki nam lepo ponazori, kako so pričevanja lahko nekredibilna, zanimiva je tudi zato, ker omenja, kaj se je zgodilo z arhivom DOS-a. Soklič na dveh mestih pove dve popolnoma različni trditvi o značaju Dušana Pleničarja - Bratka. V spodnji navedbi se rad zabava, popiva in je ženskar, v neki drugi pa nima napak, ne pije, ne kadi in ni ženskar.⁹⁰

»Arhiv četnikov in to ves od leta 1941 dalje pa do poloma, vesta za njega general Andrej in podporočnik Bratko - Dušan Pleničar iz Litije. Imenovani Bratko živi v logoru v Forli, ki pa se je sedaj preselil v Eboli, južno od Neaplja. Med temi akti se nahaja tudi spisek s podpisom Bitenca Andreja in Benka za likvidacijo mene, dr. Stareta, ministra Mohoriča, ing. Pirkmajerja, dr. Zajc Marjana in Žitnik Rudolfa. Imenovane so hoteli likvidirati, ker niso hoteli izročiti državnega denarja vojaški emigraciji. Imenovanega poročnika Bratkota

⁸⁶ Quid statis otiosi?, Ogenj, 2. letnik, 1929, št. 1., str. 27.

⁸⁷ Ibid., str. 28.

⁸⁸ Soklič še vedno naslavlja Brodarja s senatorjem, ta pa je bil poslanec v Stojadinovičevi vladi leta 1938.

⁸⁹ Vidic, *Po sledih črne roke*, str. 235.

⁹⁰ AS 1931, fasc. 549, str. 3553.

bi se dalo dobiti v roke, ker rad popiva, se zabava z ženskami. Imenovani arhiv se nahaja zazidan nekje v Ljubljani, le majhen del se nahaja na terenu nekje okoli Zaplane ter Stare Vrhniko, kjer je doma Bratkotova žena Liza, ki je pribežala za njim v Forli. Bratko je zelo trd ter bi bilo treba mnogo truda, da bi izdal arhiv. Arhiv so že zahtevali ameriški oficirji, ko so bili maja ali junija na obisku v Forliju, vendar ga njim niso hoteli izročiti, ker je zelo kompromitirajoč tudi za četnike same. Da bi Amerikanci pripeljali mene in Bratka v Ljubljano radi tega, pa zopet niso mogli garantirati. So rekli: »Čim izstopite iz avta, nimamo nobene moči več.«⁹¹

Soklič v nadaljevanju omeni velike čistke v organizaciji DOS-a, ki jih je načrtoval Anton Krošl - Benko, ki jih nato na različnih mestih še večkrat ponovi, vendar vedno nekoliko drugače. Seveda se Soklič povsod opisuje, kot da ni imel ničesar z vlogo likvidatorja v organizaciji in jo nameni predvsem Milutinu Ludvigerju. Da se zaščiti, omenja, da celo neki dokument v arhivih DOS-a govori, da je Anton Krošl - Benko načrtoval njegovo likvidacijo. Na drugem mestu ponovi malo popravljen opis načrtovanih likvidacij še enkrat ter kot ničkolikokrat prej izjavi nasprotujoče si trditve, saj tukaj omeni, da mu Krošl popolnoma zaupa.

»Dr. Krošl, ki je bil po Novakovi aferi glavni vodja vsega pokreta, se je nahajal nazadnje v taborišču v bližini Hamburga. Z njim sta bila oba vojaška voditelja major Andrej Glušič in Vujošević. Dr. Krošl ima v mene absolutno zaupanje. Posvetoval se je z menoj celo o likvidacijah v naših lastnih vrstah. Tako smo nameravali likvidirati dr. Šmajda⁹², Žitnika in dr. Zajca, vendar so vidovdanske racije to preprečile.«⁹³

Zakaj naj bi Anton Krošl načrtoval likvidacije svojih sodelavcev? To Soklič pojasni na drugem mestu:

»Bil je jako pameten človek, miren in premišljen. Jezil se je edino vedno nad lastnimi pristaši, kot so Žiznik (Žitnik, op. av.), Stare, Bitenc, Šmajd, Novak, Jevdjević, Zajc, Pizmaje (verjetno Pirkmajer, op. av.), Mohorič ter jim obetal maščevanje. Kolikor sem razumel, je bil glavni vzrok temu, ker niso dali denarja za vojsko, ampak so ga uporabljali za svoje politične frakcije.«⁹⁴

Vidovdanske aretacije v Ljubljani 1944

Nemci so 28. junija 1944 aretirali 23 članov privržencev plave garde, zbranih na sestanku v Uraničevem stanovanju v palači Bata,⁹⁵ med njimi tudi načelnika DOS-a za Slovenijo dr. Krošla ter Andreja Glušiča, takratnega poveljnika Sokolske legije.⁹⁶ Za razumevanje naše zgodbe je pomemben podatek, da je gestapo aretiral aprila 1944 nekaj pripadnikov TOS-a, klerikalne obveščevalne službe, med njimi

⁹¹ Ibid. A373692 oz. 3559.

⁹² Soklič še pove (str. 3557): »Po mnenju dr. Benka je dr. Šmajd izredno sposoben in inteligenten, med klerikalci najbolj nevaren, pravi terorist. Imel je tudi državni denar, ki je prihajal iz Švice, katerega ni pa ni hotel izročiti četništvu, za kar mu je bil Benko posebej gorak.«

⁹³ Zaslišanje 27. junija 1945: AS 1931, fasc. 549.

⁹⁴ AS 1931, fasc. 549, str. 3559.

⁹⁵ V različni literaturi se določeni podatki razlikujejo tako zelo, da bi skoraj za vsak stavek morala zapisati vir, kar bi precej onemogočilo bolj ali manj tekoče branje.

⁹⁶ Dornik Šubelj, *Oddelek za zaščito*, str. 87.

tudi dr. Albina Šmajda in Miloša Stareta. Paul Duscha pravi v povojnih zaslišanjih, da je prav ta akcija pomagala, da so dva meseca zatem zaprli tudi predstavnike DOS-a. Dr. Šmajd je bil po aretaciji izpuščen in poslan v »internacijo« v Salzburg. Od tam je še naprej usmerjal delo in je prek svojega kurirja Janka Sokliča omogočil tudi aretacijo dr. Antona Krošla.⁹⁷ Kot bomo brali v zaslišanjih Jožeta Krošla, naj bi bil prav ta Soklič agent njegovega brata Antona Krošla pri Nemcih. »Profesor Krošelj ni bil priljubljen ne pri Italijanih ne pri Nemcih in tudi ne pri klerikalcih,« navaja Soklič v enem od svojih zaslišanj.⁹⁸

Glede datuma Krošlove aretacije obstaja več variant. Voduškova navaja,⁹⁹ da je bil v Uraničevem stanovanju na Vidov dan aretirani le Glušič od pomembnejših članov, Dušan Pleničar pa je pravočasno pobegnil in tako rešil dokumentacijo DOS-a. Šele zaslišanja aretiranih so omogočila poznejšo aretacijo Mačkovška in Krošla. Vendar Voduškova pravilno ugotavlja, da nekateri viri govorijo drugače,¹⁰⁰ in zapiše še eno razlago: aretacija Krošla in Mačkovška naj bi bila povezana s padcem Vauhnikove mreže v Zagrebu. Vauhnik je takoj po aretacijah DOS-a zapustil Ljubljano, njegovo mesto naj bi zavzel Kosta Domazetović. Podatki za aretacije pa naj bi izvirali iz partizanskih krogov.

Po Krošlovi aretaciji naj bi po nekaterih virih prevzel obveščevalno službo jugoslovanske vojske major Kosta Domazetović.¹⁰¹ Po drugih je to bil dr. Bano,¹⁰² ki je bil aretirani septembra 1944, torej hkrati kot Domazetović, ki je v zaporu naredil samomor. Isti vir, ki navaja dr. Bana za Krošlovega naslednika,¹⁰³ navaja tudi, da sta bila Mačkovšek in Krošl aretirani junija 1944, ne navaja pa datuma.

Natančno zgodbo pa nam pove Janko Soklič:¹⁰⁴

»Dopoldne na Vidov dan, 28. junija 1944. leta, so prišli gestapovci v stanovanje policijskega komisarja Uraniča, ki je stanoval v Bati. V Bati so se shajali vodilni plavogardistični obveščevalci in kurirji. V spodnjih prostorih je bila trgovina s čevlji, v zgornjih pa stanovanja in pisarne. V neki sobi v zgornjem prostoru je bila pisarna državne obveščevalne službe. V te prostore ni mogel nihče, kdor ni poznal tajnega znamenja. Pred vhodnimi vrati je bilo namreč skrito stikalo za zvonec. V spodnjem delu vrat je bila skoraj neopazna luknjica, skozi katero se je s tankim zobotrebem napravil stik z zvoncec, ki je pozvonil v pisarni DOS. Redki so bili, ki so vedeli za to skrivnost. Gestapovci so to izvedeli, prišli in pozvonili. ... Nemci niso naključno izbrali tistega dne za obračun s plavogardisti, ki so se po tajnih kanalih začeli preveč naslanjati na Angloameričane. Vidov dan je bil v stari Jugoslaviji državni praznik ...

Zvečer 28. junija so prišli gestapovci v moje stanovanje v Ljubljani. ... Nekaj dni pred aretacijo je Dušan Pleničar - Bratko prinesel v moje stanovanje več kovčkov arhiva državne obveščevalne službe in več pisalnih strojev. Vse to sta z ženo spravila v klet, ključ od kleti pa je vzel Bratko. Skleпам, da so »dosovci« pričakovali aretacije, sicer Bratko ne bi prinesel arhiva v mojo klet. Čudno se mi zdi le to, da so v Bati še naprej tako skrbno delali.

⁹⁷ Ibid., str. 85.

⁹⁸ Vidic, *Po sledih črne roke*, str. 104.

⁹⁹ Vodušek, *Mačkovškov dosje*, str. 12.

¹⁰⁰ Po Vidicu, 1982, str. 104, naj bi bil kaplan Glavač tisti, ki je leta 1942 zatožil Krošla Italijanom. Leta 1944 pa naj bi izdal Krošla Nemcem Janko Soklič po Šmajdovem ukazu.

¹⁰¹ Ibid., str. 90.

¹⁰² AS Četniki 1914, fasc. 120A, mapa II: Državna obveščevalna služba – DOS.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Vidic, *Po sledih črne roke*, str. 240–242.

Bratko¹⁰⁵ se je z mojo ženo zmenil za znamenje v primeru nevarnosti. Če bo vstop v moje stanovanje nevaren iz kakršnegakoli razloga, bo žena na balkon obesila belo cunjko (rjuho ali kaj podobnega). Pozneje mi je Bratko pripovedoval, da je nameraval prav takrat k moji ženi, ko so bili v mojem stanovanju gestapovci. Na balkonu je opazil belo krpo zato se je oddaljil. Ženo so odpeljali v zapor, gestapovci pa so ostali v stanovanju celo noč in čakali, kdo bo prišel na obisk. Na ta način so v mojem stanovanju aretirali šest oseb, med njimi tudi mojega šefa, profesorja Antona Krošlja-Benka ...«

Soklič sicer navaja, da je bil gestapo na Gorenjskrm (Pörsterer, Pacher, Druschke, Meszner) zelo naklonjen četnikom ter da so bili zelo proti klerikalcem. Druscke npr. ni dovolil na svojem teritoriju ustanovitve nobenih domobranskih postojank. Najbolj od vseh pa je Pörsterer sovražili dr. Šmajda:

»Mislim, da ga je Šmajd prevaral, ker se ni držal dogovora, ki ga je za časa svoje prosto-voljne internacije v Salzburgu z njim napravil. Pörsterer je bil namreč jako ponosne narave samoljuben, hitro užaljen. Dal mi je predlog naj skušam, dognati s pomočjo plave garde, kje se Šmajd skriva, nato pa bomo govorili o Benkotu. Predlagal je nekako zamenjavo. Jaz sem javil štabu, kjer so bili takoj soglasni, vendar naj bi v zameno dobili majorja Andreja Glušiča in ne Benka. Nadalje je Pörsterer povedal, da aretacij večjega obsega ne bo več, ker on smatra plavo gardo kot nekakšno športno društvo.«¹⁰⁶

Tu se še enkrat vidi, kako se je tudi v vrhu DOS-a, med najožjimi sodelavci in somišljeniki, začel spopad za oblast. Soklič še na več mestih omeni, kako je poskušal rešiti dr. Antona Krošla, a so ostali, zlasti Pleničar, bili bolj za rešitev Glušiča.

»V Forliju je dajal izjave proti Benku, češ, da je s svojim nemoralnim življenjem škodoval organizaciji, tudi denarne poneverbe mu je očital. Tudi v času aretacij je vedno forsiral izpustitev Glušiča, za Benka mu je bilo vseeno.«¹⁰⁷

Soklič v obsežnih zasliševanjih še veliko govori o tem, kdo naj bi sploh izdal vrh plave garde v Ljubljani in navaja že večkrat izrečene domneve zgodovinarjev. Na koncu pove še svojo domnevo, in sicer naj bi to bil nekdo iz DOS-a. Povedati je treba, da Soklič pove tudi, da so se ga po vrnitvi iz Srbije, 3. ali 4. julija, vsi izogibali, ker so menili, da je prav on bil Šmajdovo orodje in da je Nemcem odkril šifro in skrivni zvonec na vratih v Batini palači.

Prav tako kaže omeniti, da je Soklič ves čas lepo govoril o Antonu Krošlu - Benku. Prek njega izvemo, da so se znotraj organizacije že začeli dogajati prepiri med najožjimi somišljeniki. To nakaže že v zgornji izjavi, ko opiše kupčijo, ki jo je ponujal Pörsterer. To je večkrat zapisano v zapisniku zaslišanj. Ne bom vseh citirala, omejila se bom le na tisto pismo, ki ga je Soklič v taborišču v Eboliju izročil Dušanu Pleničarju Bratku 20. 1. 1945. Dušanu Pleničarju se je uspelo rešiti in pobegniti v Italijo, kjer so imeli zavezniki taborišča za pribežnike v Forliju, nato so jih premestili v Eboli, južno od Neaplja. Tudi Soklič je prispel tja in ga je Pleničar zasliševal zaradi domnevnih povezav s partizani, zato je Soklič ugotovil, da ne bo pametno, če se bo naslednji dan še enkrat prikazal. Preden je na hitro zapustil begunsko taborišče, mu je napisal pismo, dvojnik pa je nosil s seboj in ga

¹⁰⁵ Dušan Pleničar - Bratko.

¹⁰⁶ AS 1931 Janko Soklič, fasc. 549, list A373723 oz. 3573.

¹⁰⁷ Ibid., str. 3553.

je tudi izročil na zaslišanjih v Ljubljani leta 1948. Navajam samo del tega pisma, kjer Soklič očita Pleničarju izdajo Antona Krošla in s tem tudi ideje četništva:

»Edini, ki je bil sposoben voditi podtalno borbo je bil Benko - Krošl, katerega ste seveda zopet diskreditirali, da ni normalen, da je hinavski itd., ker se vam je zdel osebno duševno premočan. Za mene in tudi za ostale Gorenjce pa je bil Benko edini človek kateremu smo mogli popolnoma zaupati. Ambicije, položaj, to je ono zaradi česar smo propadli ... Prepričan sem, da se bo Benku posrečilo zopet uveljaviti, čeprav je daleč, ker je on edini Slovenec, ki pri Draži uživa zaupanje.«¹⁰⁸

Soklič je verjel, da je Anton Krošl - Benko preživel taborišče v Nemčiji in je večkrat navajal, da je nekje v ameriški coni Nemčije ali da je vodja jugoslovanske emigracije v Hannovru itd. Resnici na ljubo tega ni mogoče ne odločno zanikati in ne potrditi, a se vseeno nagibam k mnenju, da Tone Krošl ni preživel bodisi taborišča bodisi marša proti Lübecku, še manj pa bombardiranja ladje.

Seveda za zdaj ne moremo vedeti, kaj se je pravzaprav dogajalo, čeprav je očitno, da se je med najožjima sodelavcema, Krošlom in Pleničarjem, začel neusmiljen boj za prevlado nad organizacijo. Iz Sokličevih zaslišanj je na več mestih zapisano, da se Pleničar ni menil za Krošlovo aretacijo. Ob predlogu Nemcev, da bi izvedli zamenjavo, je Pleničar želel rešiti Glušiča, in ne Krošla. Na drugem mestu beremo, da je samo Kosta Domazetović ponujal 20.000 lir za rešitev Krošla.¹⁰⁹ V spopadu za primat je prevladal 16 let mlajši, tako kot to narekujejo zakoni narave že od začetkov sveta. Janko Soklič je izjavil, da je bil Dušan Pleničar duša in gonilna sila vse slovenske četniške reakcije.¹¹⁰ Drugo plat zgodbe pa bomo nekoč izvedeli, če se bodo kje morda pojavili osebni arhivi Dušana Pleničarja, ki je nazadnje živel v Angliji še dolgo po vojni.

Cap Arcona: 3. in 4. maj 1945

Čeprav se je Soklič večkrat pokazal kot zelo neverodostojna priča, pa nam vsaj o dnevu in uri aretacije ne gre dvomiti. Dr. Anton Krošl - Benko je bil aretiran 28. junija zvečer in je bil poltretji mesec zaprt v zaporih v Ljubljani. V Dachau je bil pripeljan 14. septembra 1944,¹¹¹ kjer je dobil zaporniško številko 108040, ter bil razvrščen v zaporniško kategorijo »SCH« (Schuzhaft). Iz Dachaua je bil 22. oktobra 1944 premeščen v koncentracijsko taborišče Hamburg-Neuengamme.

Tragedija ladje Cap Arcona je znana. O tem je napisanih nekaj knjig, nepopisno trpljenje ujetnikov na njihovi zadnji poti je opisal tudi Slovenec,¹¹² ki je preživel taborišče Hamburg-Neuengamme. Ker je ob bližajoči se kapitulaciji

¹⁰⁸ Ibid., list 3669.

¹⁰⁹ Zapisnik zaslišanja Janka Sokliča, dne 26. 9. 1945. AS 1931, fasc. 549, dosje št. I-A-II 37162, spis št. 3, str. 5.

¹¹⁰ Ibid., str. 3552.

¹¹¹ Te podatke je družini Krošl-Šidjanin posredoval International Tracing Service (organizacija mednarodnega Rdečega križa) s sedežem v Bad Arolsnu v Nemčiji.

¹¹² Poljanšek, Sonce tisočerih je utonilo v morju. Ljubljana, samozaložba, 2002.

Nemčije Himmler ukazal, da noben taboriščnik ne sme priti živ v roke zaveznikov, se je uprava taborišča odločila za hitro evakuacijo. Nemci so izpraznili taborišča med 19. in 23. aprilom 1945 ter pognali ujetnike, med njimi tudi 600 Slovencev, na »marš smrti« proti Lübeškemu zalivu. Na tem maršu niso bili samo taboriščniki iz Hamburg-Neuengamma, temveč so se kolone izčrpanih in bolnih zlivale tudi iz Buchenwalda, Ravensbrücka in drugih taborišč. Vse, ki niso zmogli marša in so omagali na poti, so stražarji SS postrelili in zakopali ob poti. Umikali so se tudi nemški vojaki iz severovzhodne Nemčije, ki so bežali pred prodirajočo Rdečo armado. Zaporniki so prihajali tudi z vlaki in nastal je nepopisen kaos. V Lübeškemu zalivu Neustadtu je bilo zasidranih nekaj ladij, med njimi je bila največja Cap Arcona. V boljših časih je bila Cap Arcona ena od najrazkošnejših čezoceank, ki je plula na progi Hamburg–Rio de Janeiro–Buenos Aires. Na ladjo so vkrcali 4600 ujetnikov.

Nikdar ne bomo izvedeli, ali se je dr. Anton Krošl sploh vkrcal na ladjo ali je morda podlegel že na poti ali ob prihodu v пристanišče ali v podpalubju usidrane ladje še pred samo tragedijo. Mogoče je preživel celo do 3. aprila, ko se je zgodila tragedija, v analih druge svetovne vojne zapisana kot »katastrofa Cap Arcona«. Britanska letala, ki so tisti dan preletavala zaliv, so zaznala neko dejavnost SS-ovcev na palubah. Na Cap Arconi je bilo namreč vkrcanih tudi 700 stražarjev SS. Iz pričevanja Jožeta Derenčana, enega od treh preživelih Slovencev,¹¹³ so zavezniki 3. maja zavzeli Neustadt. Župan mesta je izobesil belo zastavo, nihče pa ni povedal zaveznikom, kdo je na usidranih ladjah. Britanska letala v izvidnici so opazila na palubah uniformirane Nemce in mislili so, da gre za konvoj ladij, pripravljenih za beg nacistov. Čez pol ure so prišli britanski bombniki in začeli bombardirati ladje. Tisti, ki so se uspeli rešiti z, v ogenj zavite, potapljajoče se ladje, so utonili v mrzlih baltičskih vodah. Samo najmočnejšim je uspelo priplavati do obale. Zagotovo vemo, da Anton Krošl ni znal plavati!

V časih, ko je še plula, je Cap Arcona sprejela okoli 1250 potnikov. Ko so Britanci 3. maja bombardirali ladjo, naj bi bilo na njej še 4200 taboriščnikov, od vkrcanih 4600 do, po nekaterih navedbah, celo 6000. Tragedijo je preživel 450 ujetnikov, od teh pa le trije Slovenci.

Življenje in delo duhovnika Jožeta Krošla Jože Krošl, predvojno obdobje do 1944: duhovnik in svetnik na banski upravi

Tudi življenje Antonijinega prvorojenca in Antonovega brata Jožeta Krošla (1894–1978) je zanimivo in ga kaže podrobneje raziskati. V Arhivu Slovenije hranijo njegov dosje, v katerem so zbrani štiri dokumenti: prvi je na roko napisan življenjepis, ki obsega dve strani, drugi je na sedmih straneh natipkan zapisnik z zaslišanja z 10. 2. 1949. Tretji je dopis škofa Rožmana, ko je 20. oktobra 1942

¹¹³ Poljanšek, *Sonce tisočertih je utonilo v morju*, str. 71.

*Fotografija 6: Jože Krošl
na strokovnem izpopolnjevanju
na Dunaju leta 1928. Iz družinskega
albuma Krošlov s Ptuja.*

posredoval za izpustitev bratov Krošl iz zapora pri italijanskem policijskem poveljstvu.¹¹⁴ Kot bomo videli potem, je to pismo dobila po vojni Ozna. Vsebina pisma bi bila zadosten razlog za smrtno obsodbo, vendar so ugotovili, da bi jim živ bolj koristil zaradi dobrih odnosov s Cerkvijo in njenimi visokimi dostojanstveniki ter s številnimi znanstvi pri ostankih meščanskih strank. Četrty zapis je 24 strani obsegajoč dokument, napisan s svinčnikom leta 1952, kjer je moral Jože v nedogled navajati možne razloge, zakaj je vatikanski nuncij Silvio Oddi posumil vanj in poročal škofu Vovku, da dela za obe strani. Tudi ta dokument bo v nadaljnjem besedilu citiran, vendar ne v celoti. Zanimivo je, da v dosjeju Jožeta Krošla ni bilo mogoče najti nobenih zapisov zasliševanj o njegovem bratu Antonu. To je toliko bolj nenavadno, ker vemo iz zasliševanj Janka Sokliča, da je Jože veliko vedel o vseh dogajanjih med vojno:

»Prof. Krošl Jože, brat navedenega Krošl-Benka, bivši šolski svetnik na banovini, star 50 let, visok 175 cm, že nekoliko siv, precej debel, samski, nazadnje je stanoval eno hišo

¹¹⁴ »Il sottoscritto Vescovo di Lubiana dichiara sul conto di Giuseppe ed Antonio Krošl, detenuti nelle carcere del Vostro Comando ...« Ko je škof Rožman navedel vzrok aretacije, zapiše, »da je bil Krošl 'Giuseppe' vedno proti komunizmu. Da je bil med prvimi, ki je lansko leto ob ustanovitvi OF prepoznal, da se pod idejo in nacionalno akcijo, rojeva komunizem. ... Da je zbiral dragocene informacije o vojaški naravi OF, posebno na Krimu, s katerimi so se služile vojaške oblasti v preganjanju partizanov. ... Dobro je vedel, da je s svojimi informacijami dajal dragoceno gradivo legitimni oblasti ... To je bil vzrok, da je posedoval 'Slovenskega poročevalca', saj je dobro vedel, da bi bilo brez poznavanja tiska OF nemogoče se boriti proti temu sovražniku. Ves tisk in spisi, ki so bili zaseženi pri njem ob aretaciji, so imeli samo en cilj, in sicer razkritje komunizma in legalen boj proti njem.»

pred kavarno Majcen. Z njim je stanovala tudi priležnica Krošl-Benka. On ve še več, pa tudi ona mora biti zelo dobro poučena o delovanju Plave in Bele garde v Ljubljani.«¹¹⁵

Lahko samo domnevamo, da se je natančno izpraševanje sicer zgodilo, a se je dokument potem prenesel v dosje dr. Antona Krošla. Kot vemo, ta je sicer obstajal, toda ARS ga ni dobil, ker je bilo ob imenu Antona Krošla zapisano »črtan«.

V svojem življenjepisu, zapisanem kot izjava na dveh straneh,¹¹⁶ razberemo najpomembnejše podatke. Leta 1913 je končal gimnazijo in maturo v Mariboru, kjer je jeseni 1913 vpisal bogoslovje. Leta 1916 je bil posvečen v duhovnika. Jože je v času študijskih in dijaških počitnic hodil k staršem v Brežice, kjer si je prislužil žepnino s poučevanjem otrok grofa Attemsa.¹¹⁷ Julija 1917 je nastopil prvo službo kot kaplan in katehet v Celju. Vpisal se je tudi na Teološko fakulteto v Gradcu, ki pa jo je ob koncu vojne prenehal obiskovati. Po koncu vojne je nadaljeval študij v Ljubljani, kjer je absolviral leta 1925. Leta 1923 je prevzel službo prefekta v dijaškem semenišču v Mariboru. Od leta 1924 do leta 1927 je kot profesor poučeval na mariborskem bogoslovju primerjalno veroslovje in cerkveno zgodovino. Zaradi popustljivosti do dijakov je bil premeščen leta 1927 na delovno mesta kaplana v Gornjem Gradu.¹¹⁸

Edvard Kocbek se ne more načuditi, ko omenja v svojem šestem pismu Antonu Trstenjaku, da je:

»Krošl Jože, gornjegrajski kaplan obesil službo na klin in šel v Avstrijo študirat za kmečijskega referenta pri velikem županstvu v Mariboru. Lepa reč!«¹¹⁹

Po strokovnem usposabljanju, ki je poleg Gradca obsegalo tudi Prago in Berlin, je leta 1928 prevzel referat kmečko-nadaljevalnega šolstva pri tedanji Oblastni samoupravi v Mariboru. Po razpustitvi Oblastnih samouprav leta 1929 se je zaposlil kot referent za kmečko poklicno šolstvo na upravi Dravske banovine v Ljubljani. Zelo aktiven je bil tudi v novi službi, kjer ga leta 1934 zasledimo kot tajnika Prosvetnega društva¹²⁰ in kmalu zatem kot višjega šolskega svetnika. Na banski upravi je delal do leta 1945, ko se je upokojil na lastno željo.

Tako kot obstaja zmeda pri zapisovanju imena in priimka Antona Krošla, tako je tudi z Jožetom. Jože se včasih zapiše kot Joško ali Jožko Krošelj. Seveda je tudi Joško Krošelj obstajal, celo istočasno je hodil v mariborsko gimnazijo skupaj z Antonom Krošlom in oba sta pisala za gimnazijsko glasilo. Vendar je bil ta Joško/

¹¹⁵ AS 1939, fasc. 549, dosje Janko Soklič, str. 3442. Identitete Krošlove ljubice in kurirke nam za zdaj ni uspelo razkriti. Vemo le, da se je po vojni poročila z nekim arhitektom Mačusom, da je živela v Rožni dolini in je šele pred smrtjo na prelomu stoletja izročila nekaj osebnih predmetov dr. Antona Krošla njegovim hčeram.

¹¹⁶ AS 1 931/428, list II 0024086, str. 27. Datum Krošlovega zapisa je 16. 12. 1948.

¹¹⁷ Jožetov nečak Ivan Krošl mi je povedal, da mu je to nekoč pripovedoval sam stric (pogovor z I. Krošlom 19. 4. 2011).

¹¹⁸ V Gornji Grad je bil premeščen za kaplana leta 1927, »ker se v svojem zasebnem življenju nisem dovolj rigorozno ravnal po cerkvenih predpisih in ker sem bil do gimnazijcev, ki so se zbirali okoli svojega lista Križ na Gori (krščanski socialisti), preveč popustljiv.«

¹¹⁹ Kocbek, *Enaindvajset pisem*, str. 933.

¹²⁰ Ponedeljski Slovenec, 1934, št. 53.

Jožko potem tajnik dr. Korošca v Beogradu in nato urednik Slovenca v Ljubljani. Gotovo pa je bil Jože Krošl sopodpisnik pogodbe o ustanovitvi Slovenskega ljudskega bloka SLB za štajersko SLS, ne pa Jožko Krošelj.¹²¹

Kot referent za kmečko poklicno šolstvo je organiziral tečaje za učitelje v ljudskih šolah, kjer je predaval kmečko pedagogiko, psihologijo in kmečko zgodovino. Organiziral in nadzoroval je tudi kmečke poklicne šole. V nadaljnjem opisu svoje življenjske poti pravi, da se je pri svojem delu strogo ravnal po načelu, da je kljub raznim političnim režimom podpiral in zagovarjal vedno in samo delo učitelja, ne glede na njegovo politično pripadnost:

»Ker so bili progresivni elementi med učiteljstvom najbolj delavni in je naravno, da so ti v vodstvu kmečko-poklicnih šol prevladovali in jih nisem v njihovem delu oviral, kar so mi pristaši SLS zamerili ... Četudi sem bil vedno pristaš SLS, se v političnem življenju SLS nisem uveljavljal, ker za politiko nisem čutil ne veselja in tudi nisem imel sposobnosti. Ko sem pod nemško okupacijo skušal na nekatere odločujoče člane SLS v Ljubljani vplivati pomirjevalno, so me nekateri naravnost sovražili (Stare, dr. Šmajd). Očital sem jim njihovo breznačelnost in njihove neiskrene politične metode in oboje obsojal. Tudi glede OF se nisem ravnal po navodilih intransigentnih voditeljev SLS. Sam sem postal član OF koncem leta 1941 in sem plačeval prispevke ter prejemal *Slovenskega poročevalca* od zaupnika OF Kežmana na kmetijskem oddelku Banske uprave oz. tedanjega Visokega Komisarjata.«

Jože Krošl, medvojno obdobje 1941–1945, Slovenski ljudski blok oz. Katoliški blok

Kot smo brali zgoraj, naj bi bil Jože Krošl že od konca leta 1941 član Osvoobodilne fronte – OF, za katero pa ni nikoli aktivno delal:

»Kežman, še sedaj uradnik na kmetijskem ministrstvu, je vstopil v sobo in dejal, če bom dajal denar za OF. ... Ko sem hotel iti na Rakitno, me je Kranjčeva opozorila, da ni varno iti in mi je natančno popisala, kje so partizani, kar sem si zapisal, vendar nisem nikomur tega izročil ... Poročevalca pa sem dal samo Kranjcu. Jaz sem o teh stvareh govoril samo s Kranjcem. On je na moj pristop dejal, dobro, če si v OF, vendar če bo do česa prišlo, mi ti ne bomo mogli pomagati.«

Italijani so avgusta 1942 našli dr. Franja Mačusa v stanovanju njegovega brata na Gradišču. Oba brata, Jožeta in Antona, so Italijani zaprli,¹²² ker so našli v Jožetovem površniku *Slovenskega poročevalca*. V zaporu sta bila do aprila 1943, ko sta bila zaradi pomanjkanja dokazov izpuščena.¹²³ Po izpustitvi je še vedno plačeval članarino za OF, a je tudi še delal za SLS. V zaslišanju pravi nadalje, da je prišel v izvršni odbor SLS na povabilo Kranjca, ker naj bi bile razmere zaradi dr. Šmajda nevdržne. Poleg Jožeta Krošla in Marka Kranjca so bili v izvršnem odboru še Miloš Stare, dr. Albin Šmajd, Mirko Bitenc in dr. Kotnik. Na sestanke izvršnega odbora

¹²¹ Prunk, *Slovenski narodni vzpon*, str. 369.

¹²² Po pričanju Janeza Kreka je bil Anton zaprt zaradi odkritja ilegalne tiskarne Mo-Ga, AS 1931/428.

¹²³ Zapisnik zaslišanja Jožeta Krošla, Ptuj, 10. 2. 1949: AS 1931/428, list II 0024048, str. 29–35.

je včasih hodil tudi Andrej Gosar, a se je pozneje umaknil. Njihov namen je bil, da izločijo dr. Šmajda in njegove privrženca ter da se približajo partizanom. Jože Krošl na zaslišanju izrecno poudarja, da je približevanje partizanom bil Gosarjev namen in istočasno nevede demantira Bitenčevo obtožbo, da je bil Jože tudi sam Stražar: »Mene so hoteli včasih izigrati Stražarji, da bi zastopal njihovo linijo, to je srednje-evropsko koncepcijo.«

Jože je na zaslišanju še povedal, da je z OF prekinil leta 1942, ker so ga »frapirali« umori na Dolenjskem, kjer so partizani pobijali Slovence, ne pa Italijane. Zato je dobil vtis, da to »ni nacionalna OF, ampak bolj politična OF.«

Na vprašanje zasliševalca, kje in kdaj je potoval po Sloveniji med okupacijo, je odgovoril, da je bil leta 1941 enkrat ilegalno na Štajerskem, kjer je nesel v Pekre Mačusovi ženi čevlje za njune otroke. Po izpustu iz zapora je bil leta 1943 v Črnomlju na zaključku gospodinjkega tečaja, ki ga je priredila Pokrajinska uprava. Nato je šel leta 1943, z dovoljenjem Italijanov, v Brežice, ker mu je umrla mati:

»To je bil glavni namen, poleg tega pa še, da bi videl kake so na Štajerskem razmere. Enkrat sem govoril s škofom Tomažičem. Z Zmagoslavom¹²⁴ nisem razgovarjal. Preden sem šel na Štajersko mi je Kranjc dejal naj škofa pozdravim. Škof mi je dejal, da so tukaj na Štajerskem druge razmere kot na Kranjskem in da je tukaj samo še narodna fronta. Nisem dobil naloge, da bi moral stopiti v stik z Zmagoslavom.«

Na vprašanje, ali je imel Gosar direktne zveze z Mihajlovičem, je odgovoril, da mu ni znano, se pa je Gosar pogosto sestajal z njegovim bratom (Antonom Krošlom). Vodilno vlogo na sejah Katoliškega bloka je imel Andrej Gosar. Po aretaciji dr. Šmajda in odhodu drugih v ilegalno so bili določeni v izvršni odbor, »eksekutivo«, Mirko Bitenc, Rudolf Smersu in Jože Krošl. Izvršni odbor SLS se je sestel kar v Krošlovi pisarni na Pokrajinski upravi. Na tem sestanku so bili še Špindler, dr. Česnik in še nekateri drugi. O ustanovitvi KB oz. Slovenskega ljudskega bloka pa Jože Krošl pravi tako:

»Nato je Bitenc v enem od naslednjih sestankov načel vprašanje sodelovanja z Gosarjevo skupino, mladimi intelektualci in s Stražarji. Tako je prišlo do ustanovitve Katoliškega bloka. Gosar se je nekaj časa branil, ker ga je motilo sodelovanje s SLS. Kolikor se spominjam so bili v odboru Bitenc, Smersu, Krošelj (Krošl op. av.), Gosar, dr. Leskovar in kot nevtralna osebnost dr. Lukman. Namen bloka je bila borba proti narodno osvobodilnem pokretu. Morda ni bilo čisto tako. Govora je bilo o tem, kako prevzeti oblast pred prihodom Angležev. ... Z Gosarjem sva resno upoštevala možnost, da bi se ob prihodu partizanske vojske, z njimi pogajali glede ureditve razmer. Vsi so mislili, da bodo še staro SLS (Mohorič), skupino disidentov ter Gosarjevo skupino partizani upoštevali. Gosar mi je povedal, da imajo zveze s partizani. V zunanem, političnem položaju, se je računalo na prihod Angležev.«

Tudi pričevanja Mirka Bitenca na procesu leta 1948 potrjujejo navedbe Jožeta Krošla. Bitenc s precejšnjo natančnostjo opisuje dogodke okoli SLS. Zase pravi, da je tudi bil član eksekutive SLS in da ga je k sodelovanju pritegnil Marko Kranjc, ki naj bi tudi skliceval seje. Po njegovem pričevanju so bili člani eksekutive oz. ožjega odbora SLS po kapitulaciji Italije Marko Kranjc, Miloš Stare, dr. Albin Šmajd in Rudolf Smersu.

¹²⁴ Jože Melaher - Zmagoslav.

V začetku leta 1944 pa so se začele seje širšega odbora SLS, katerega člani so bili, poleg omenjenih članov ožjega odbora, še Alojzij Mihelčič, Pavel Mašič, dr. Jože Lavrič, dr. Adolf Golia, Rigler, Spindler, dr. Anton Milavec, Milan Finec, Theuerschuh in Mirko Bitenc.¹²⁵ Nato so bili tu še člani pokrajinskih odborov, dr. Franc Kotnik za Koroško in Jože Krošl za Štajersko. Na eni od sej je bilo sklenjeno, da se oblikuje nova eksekutiva, ki naj bi imela največ deset članov.

Tako se je oblikoval novi izvršni oz. ožji odbor SLS, ki so ga sestavljali Marko Kranjc, Miloš Stare, Rudolf Smersu, dr. Albin Šmajd, Mirko Bitenc ter dr. Franc Kotnik in Jože Krošl kot zastopnika pokrajinskih odborov. Na sejah so se pogovarjali o organizaciji stranke po vojni. Marko Kranjc je zastopal stališče, da bi bile pokrajine čim bolj samostojne, število zastopnikov v osrednjem strankinem vodstvu pa naj bi bilo sorazmerno številu prebivalstva posameznih pokrajin, s čimer se večina ni strinjala. Največ časa se je na sejah razpravljalo o strankinih notranjih zadevah, o vprašanju Stražarjev in Gosarjeve skupine. Slednji je zahteval za svojo skupino dve mesti v eksekutivi, s čimer pa se člani odbora niso strinjali, ker je bila njegova skupina premajhna. Tudi Bitenc navaja, enako kot Jože, da so bile s Stražarji velike težave. Vendar tu Bitenc doda novo razsežnost, ki je Jože Krošl v zaslišanjih ne omenja, in sicer, da so Stražarji včasih nastopali kot Stražarji, včasih kot »mladi intelektualci«, včasih pa so svoje zahteve izrazili kar skozi usta štajerskega odbora: »Marko Kranjc in svetnik Jože Krošl sta bila itak Stražarja.«¹²⁶

Bitenc omenja, da so se na enem od sestankov s Stražarji, ki so na njem nastopili kot mladi intelektualci (ing. Ložar, prof. Verbič in Mirko Javornik), pogovarjali o vojski. Po Bitenčevem pričanju so bili Šmajd, Smersu in on za JV, medtem ko so Stražarji trdno stali na stališču, da bo bodoča slovenska vojska domobranska vojska. Tega vprašanja niso rešili, ker so prišle velikonočne aretacije, ko sta bila dr. Šmajd in Verbič aretirana.

Nadalje govori Bitenc malo bolj podrobno o delovanju pokrajinskih odborov, kjer omeni, da so Stražarji želeli poslati koga iz štajerskega odbora v Rim kot eksperta za slovensko-avstrijsko mejo. To naj bi bil dr. Ciril Žebot, tisti Čiro Žebot, ki je odpeljal pred slabimi dvajsetimi leti na mariborski gimnaziji ves podmladek dijaške zveze Jožetovega brata Antona Krošla k Jurčevim orlom.

Po aprilski seji okrnjenega širšega odbora SLS, kjer so manjkali aretirani člani, je delo zamrlo vse do začetka junija. Mirko Bitenc se spominja ustanovitve Katoliškega bloka v juniju 1944 tako:

»V Ljubljano je prišel posebni delegat vrhovne komande. Govorila sva v t.i. frančiškanski dvorani v Frančiškanski ulici. Govoril mi je o tem, da Mihajlovič želi, da pride v Slovenijo do enotnega političnega vodstva, da pa je to nemogoče, dokler ni enotnosti v katoliškem taboru in da bi bilo treba na neki način urediti medsebojne spore. O sestanku sem obvestil svetnika Krošla in Smersuja. Imeli smo sejo, na katero smo povabili tudi Mihelčiča, ker je šlo za važne stvari. Na tej seji je bilo sklenjeno, da se za ustvaritev enotnosti stopi v stik s Stražarji in z dr. Gosarjem. Prva naloga je bila poverjena Krošlu, ker je bil z njimi v dobrih odnosih, drugo nalogo, pogovor z dr. Gosarjem, sem prevzel

¹²⁵ AS 1931, fasc. 549, list A373745, str. 3611. Janko Soklič in Mirko Bitenc sta poleg še nekaj oseb, bila obsojena na smrt na istem procesu leta 1948.

¹²⁶ Ibid., str. 3613.

jaz. Tako se je ustanovila nova politična tvorba, ki je tedaj ali nekoliko kasneje dobila ime »Katoliška skupnost«. Za predsednika je bil določen univ. profesor dr. Franc Lukman kot nevtralna oseba, ki je mesto tudi sprejel. Drugi člani tega odbora so bili za SLS Krošl Jože,¹²⁷ Smersu Rudolf in jaz. Za Gosarjevo skupino dr. Gosar in prof. Šolar. Za Stražarje oz. »mlade intelektualce« dr. Leskovar Ludvik. Razen tega pa naj bi v ta odbor prišel, kot opazovalec, ne kot pravi član odbora, še eden od Katoliške akcije. Imena se ne morem spomniti. Dogovor, ki je bil podpisan 21. junija 1944, je poleg navedenih podpisal tudi Alojz Mihelčič ...

O stikih z drugimi strankami in skupinami je govoril dr. Gosar. Videlo pa se je, da se ti stiki niso ustvarili šele po ustanovitvi KB, marveč, da so obstajali že prej. Imena dr. Gosar ni omenil nikdar nobenega. Če ga je kdo vprašal kaj v zvezi s tem, je vedno odgovoril nekako: »To je že urejeno.« Ko pa je februarja 1945 Prezelj povedal, da je bil Gosar o Veliki noči 1944 imenovan za političnega šefa Slovenije, se je pokazalo, da je imel on res že prej razgovore z različnimi političnimi skupinami, jaz pa sem prišel do sklepa, da onega dne, delegata vrhovne komande ni poslal k meni Mihajlovič, marveč dr. Gosar.«

Spomnimo se, kdo je bila v tem času oseba, ki naj bi ji Mihajlovič najbolj zaupal v Sloveniji. To je bil dr. Anton Krošl, ki je že dolga leta tesno sodeloval z dr. Gosarjem. Navsezadnje je prav on predlagal Mihajloviču Gosarja za političnega šefa Slovenije. Vsega tega Bitenc očitno ni vedel, kar je zelo nenavadno ali pa je to namenoma zamolčal. Vrh vsega je Antonov brat Jože sedel poleg Bitenca v ožjem odboru SLS in nato še v KB oz. SLB. Jože Krošl ni bil samo brat Antona Krošla, ki »ni nič vedel« o delovanju svojega brata. Brata Krošl sta namreč živela skupaj v velikem stanovanju na Gradišču 1, vogalni hiši na Kongresnem trgu, ki je bila po vojni porušena. Da pa brata ne bi vedela za delovanje drugega, se zdi nemogoče, še manj verjetno je, da Bitenc ni vedel nič o Gosarjevih povezavah z Antonom Krošlom, saj je bil tudi poveljnik plave garde za vzhodno Slovenijo. Edina razlaga bi bila, da je Anton Krošl deloval v tako strogi konspiraciji, da nekateri o tem niso nič vedeli. Med njimi gotovo ni bil njegov brat Jože, saj tudi Janko Soklič pravi na enem od zaslišanj, da je Jože Krošl veliko vedel o delovanju plave in bele garde. Glede na družinske vezi in položaj pri SLS morda celo največ.

Jože Krošl je začel sodelovati v vrhu SLS kot štajerski delegat. Kot član prvega širšega odbora SLS je po seji januarja 1944 postal član nove eksekutive oz. izvršnega odbora stranke. Po velikonočnih aretacijah se je odbor zmanjšal za tri osebe, dr. Šmajda, ki je bil v zaporu, ter M. Stareta in M. Kranjca, ki sta šla v ilegalo. Ostali so samo trije, Jože Krošl, Rudolf Smersu in Mirko Bitenc, dr. Kotnik pa je že prej nehal hoditi na seje. Zato je bilo treba sklicati sejo širšega odbora, da se reši vprašanje eksekutive. Tako kot Krošl tudi Bitenc navaja, da so se sestali v Krošlovi pisarni na banski upravi. Bitenc se spominja, da se je sestanka udeležilo sedem oseb, poleg sebe in Jožeta Krošla omenja še R. Smersuja, J. Špindlerja, dr. Frumna, Riglerja in dr. Milavca. Na tej seji je bilo sklenjeno, da se eksekutiva ne poveča, tekoče posle bodo vodili preostali člani, če pa v čem ne bodo enotni, se bo za mnenje vprašalo Alojzija Mihelčiča, katerega odločitev bo dokončna. Vendar je po tej seji zavladalo popolno mrtvilo, ki je vladalo vse do zadnjega poskusa ustanovitve protikomunistične koalicije v juniju 1944.

¹²⁷ Tudi tukaj je Jože Krošl zapisan kot Joško Krošelj, kar so seveda poznejši raziskovalci le prevzeli, ker so zaupali viru.

V literaturi se navaja Jože Krošl kot podpisnik pogodbe o ustanovitvi Slovenskega ljudskega ali Katoliškega bloka kot član štajerske SLS. Iz Bitenčevega pričanja je razvidno, da je Jože Krošl sicer prišel v širši odbor in nato v eksekutivo kot štajerski delegat, kot sopodpisnik pogodbe KB oz. SLB pa je bil skupaj z Mirkom Bitencem in Rudolfom Smersujem predstavnik ožjega odbora SLS in ne predstavnik štajerske SLS.

V zgornjih odstavkih je delno citirana in delno obnovljena zgodba Mirka Bitenca, kot jo je on videl. Primerjajmo še zadnji del te zgodbe, kakor jo je videl Jože Krošl. Ob tem kaže poudariti, da Jože nikjer ne omenja Alojzija Mihelčiča, Mirko Bitenc pa ne Mohoriča.

»Poznano mi je, da je Gosar vzdrževal stike z Domazetovičem, ki je bil istočasno aretiran z ing. Sodjo in dr. Banom. Seje so se vršile do aretacije Gosarja, pozneje pa je vstopil Mohorič, ki je sicer trdil, da ni pooblaščen na mesto dr. Gosarja, ampak on predstavlja drugo skupino. V tem času je prišel Bitenc ponovno pod vpliv Šmajda, ki se s »Katoliškim blokom« ni strinjal. ... V bloku smo potem ostali Smersu, Mohorič, Leskovar, Lukman in jaz. ... Z Mohoričem sem bil v stiku tudi po osvoboditvi. Bilo je govora o tokrat aktualni opoziciji oz. ali bi osnovali opozicijo ali ne. Mohorič mi je leta 1946 povedal, da se Bitenc nahaja ilegalno v Ljubljani in da mu je po nekem posredniku poslal poziv, da pride k njemu na razgovor. Mohorič je po lastni izjavi to odklonil, ker, da noče imeti s takimi ljudmi več posla. Istočasno me je dvakrat obiskal dr. Marjan Dokler ter mi povedal, da se Bitenc želi pogovoriti z menoj. Dr. Hrastelj iz Maribora mi je prav tako pripovedoval, da je Bitenc tudi z njim iskal stike.

Glede opozicije mi je dr. Mohorič pripovedoval, da je vodil razgovore z gotovimi ljudmi glede tega. Imeli so celo nek sestanek, na katerem pa so sklenili, da ne bi osnovali opozicije. Mohorič je namreč stal na stališču, da bi bilo vendar dobro, da bi stara SLS še vedno ostala, da bi se osnovalo vodstvo ter da bi s tem odvrnili ljudi od mišljenja, da je strankino vodstvo v inozemstvu in da je treba od tam pričakovati navodila. O tem sva se z Mohoričem pogovarjala leta 1946. K Mohoriču je v zvezi s tem hodil na razgovore dr. Mrak (dr. Lončarjeva skupina), kdo vse je še bil na omenjenem sestanku pa se ne spomnim. Konkretno povedano: dr. Mrak je hodil k Mohoriču v imenu Lončarja. Lončarjeva skupina se je takrat smatrala kot skupina, ki se ni omadeževala v sodelovanju z okupatorjem ... Soklič je zahajal k mojemu bratu in ob tej priliki tudi od mene iskal podatke, kje se nahajata Šmajd in Stare. Soklič je bil agent Gestapa. Imel sem vtis, da hoče moj brat izrabiti Sokliča, da dobi informacije od Nemcev. S Sokličem sem obdržal stike tudi po aretaciji mojega brata od Gestapa. Preko njega sem skušal intervenirati oz. pomagati bratu. Dal sem mu kovček za brata, katerega naj bi spravil v Dachau. Soklič je bil bratov vohun pri Nemcih.

V času delovanja Katoliškega bloka, se je menda dr. Lujo Leskovar razgovarjal z nemškimi vojaškimi odposlancem, ki je imel nek poseben koncept zapadne ali južne Evrope. To mi je Lujo povedal osebno. Mislim, da gre tu za separatno akcijo »Mladih intelektualcev«. O tem ni poročal na sejah »Katoliškega bloka«.

»Stražarji« so me hoteli izkoristiti za razbijanje SLS. Na sejah SLS – eksekutive in plenuma sem dejansko nastopal destruktivno. To pa iz sledečih razlogov: v SLS sem bil pritegnjen preko Kranjc Marka, kakor sem že povedal. Kranjc mi je že takrat rekel, da ni vse tako, kot bi moralo biti. Na eni strani sem videl ambicioznost Stareta, ki se je hvalil, da ima zveze s Krekom, da je on edini pooblaščenec Kreka itd. (mislim, da je zveze s Krekom tudi imel). Na drugi strani Šmajd, ki je povzdigoval sebe, češ, da ima za seboj vojsko. Ostal je le Kranjc, ki je bil pravzaprav edini legitimni predstavnik SLS – tako je vsak vlekel na svojo stran – v delu je vladala politična amoralna. Jaz sem se v vsem strinjal s Kranjcem in sem tako nehote prihajal v opozicijo. To so skušali izkoristiti Stražarji, katerih pa so se vsi zgoraj navedeni zelo bali. Torej na eni strani samo borba za oblast brez vsake ideje, na drugi pa so se vsi bali Stražarjev.«

**Jože Krošl, povojno obdobje 1945–1978:
župnik, v primežu UDBE, predavatelj in častni doktor Teološke fakultete**

V zapisniku drugega zaslišanja beremo izjavo, da je bil član OF tudi po vojni, in sicer za I. teren Bežigrad, kjer so ga leta 1946 izvolili za »uličnega sekretarja«. Tega nikoli ni zares delal, saj se je želel ponovno zaposliti kot duhovnik. Ko je ministrstvo za notranje zadeve dalo pozitivno mnenje, ga je škofijski ordinariat nastavil za župnika pri cerkvi sv. Barbare v Cirkulanah v Halozah. Seveda je jasno, da se je Jože moral umakniti iz Ljubljane. Vemo, da je nekaj časa preživel v hiši staršev v Brežicah. Tam je verjetno čakal, da se uredijo administrativne zadeve okoli njegovega župnikovanja v Halozah. Po odobritvi sta s sestro Marijo zapustila domačo hišo sestram usmiljenkam in se podala v Cirkulane, kjer sta ostala do njegove smrti leta 1978. Kot bomo videli kmalu, Jože Krošl tudi v Halozah ni mogel ostati skrit. Kot upokojeni banovinski višji svetnik pri banski upravi za kmetijsko šolstvo in ponovno duhovnik je tudi v Cirkulanah organiziral tečaje »za kmečko šolsko učiteljstvo in na njih predaval kmečko pedagogiko, psihologijo in kmečko zgodovino«. Bil je tudi glasbeni navdušenec in je ustanovil cerkveni mešani pevski zbor,¹²⁸ ki ga je leta uspešno vodil. Ta še danes deluje v Cirkulanah in se imenuje »Cerkveni mešani pevski zbor Jože Krošl«.

V zaslišanju navaja še, da je kot župnik tudi v Halozah sodeloval z OF:

»Kot župni upravitelj pri sv. Barbari sem stopil takoj v stik s tukajšnjo OF in izjasnil svojo pripravljenost za sodelovanje. Jasno sem zagovarjal načela OF na volilnih shodih za ljudsko skupščino FLRJ i. s. v Poharju, Slatini in Okiču. Privatno pa vplivam na ljudi, naj sodelujejo pri gradnji zadružnega doma. Na sestankih deklet Marijine družbe, ki jo vodim pri sv. Barbari, sem dekletom prigovarjal, naj vstopijo v delovne brigade.«¹²⁹

Jožeta Krošla je pridobil za sodelavca Udbe pooblaščenec za Ptuj 4. decembra 1949. Takrat je v Halozah tudi podpisal izjavo o sodelovanju.¹³⁰ Kot sodelavec Udbe poroča pod imenom Drago Kranjc in Drago Toman.

Griesserjeva sicer omenja, da ni jasno, zakaj je bil Krošl takoj pripravljen na sodelovanje (str. 711). Morda zaradi poročila pooblaščenca Udbe, ki piše, da je imel občutek, da se jih Krošl boji, torej je pristal na sodelovanje iz strahu. Griesserjeva v nadaljevanju navaja, da so ga verjetno izsiljevali z nekim gradivom, ki se je nanašalo na medvojno obdobje. Morda na njegovo pomembno vlogo ob koncu vojne v SLS? V izjavi, ki jo podpiše kot Krošl Jože-Toman Drago, priznava, da je s svojim delovanjem v času okupacije zelo škodoval narodnoosvobodilnemu gibanju in je to želel popraviti tako, da bo še naprej sodeloval z organi UDV. Kakšno je bilo to škodljivo delovanje, pa Krošl ne navaja, razen, da na maratonskem zaslišanju izjavi, da se zaveda odgovornosti, ker je bil v vodstvu SLS.¹³¹ Po vsej verjetnosti je bilo najbolj obremenilno posredovanje škofa Rožmana, ki je v svojem pismu zapisal takšne trditve o Jožetu Krošlu, sicer namenjene njegovi izpustitvi iz italijanskih

¹²⁸ Pogovor avtorice s sedanjim župnikom v Cirkulanah, Emilom Drevom, februar 2011.

¹²⁹ AS 1931/428, list II 0024087, str. 28.

¹³⁰ Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 710.

¹³¹ AS 1931/428, list II 0024050, str. 43.

zaporov, da je bilo prav malo možnosti, da ne bi bil obsojen na zelo hudo, če ne celo na smrtno kazen. Ali so ga morda držali na kratkem zaradi brata Antona, ki naj bi po Sokličevih pričevanjih bil še živ in vodja jugoslovanskih emigrantov v Nemčiji tudi, če to ne bi bilo res?

Kot smo že omenili, je Jože Krošl postal uradno sodelavec Udbe leta 1949. Vsa ta tri leta po vojni je deloval kot župnik, sodeloval z okrajno OF, a je tudi imel pristne osebne stike, zlasti s škofoma Vovkom in Držečnikom. Še več, bil je njun zaupnik in sel, ki je vzdrževal stike med njima in nunciature ter z Josipom Ujčičem v Beogradu. Arhiv Slovenije hrani nešteto dokumentov in poročil, ki jih je napisal na to temo za Udbo Jože Krošl kot Drago Toman ali Drago Kranjc. Nekaj jih je navedenih v knjigi Tamare Griesser-Pečar *Cerkev na zatožni klopi*, saj mu je posvetila kar šest strani. Navajanje vseh virov bi daleč presegalo namen pričujočega besedila, zato sem se omejila le na njegov osebni dosje pri nekdanji Udbi in nekaj citatov iz zgoraj omenjene knjige. Slednji so mi služili le toliko, da sem pojasnila bistvene stvari, ki jih iz osebnega dosjeja sicer ne bi mogla.

Da je Udbi zelo koristil, izraža tudi poročilo njenega uslužbenca, ki ga je napisal o sodelavcu »Tomanu«, in med drugim pravi:

»da ima sodelavec izredne sposobnosti za obveščevalno. Je potujoči agent, ki dela v okviru širokih nalog ter izvaja kontrolo vseh ostankov bivših meščanskih strank.«¹³²

Jože je kot nekdanji lavantinski duhovnik dobro poznal razmere in ljudi v mariborski škofiji, kot vidni član SLS pa je poznal večino politikov iz predvojnega časa. Skoraj neverjetno se zdi, da ga na zaslišanjih niso nič spraševali o delovanju njegovega brata. Res je, da jih morda Tone ni preveč zanimal, ker ni bil več živ, a je vendar bil povezan z vsemi, ki so Udbo zelo zanimali. Morda so ga tudi spraševali, pa je bil ta del shranjen v osebni dosjeju Toneta Krošla. Tistem, že omenjenem dosjeju, o katerem ima Arhiv Republike Slovenije podatke, da je obstajal, a jim ni bil nikoli izročen, saj naj bi imel oznako »črtan«.

Jože Krošl je Udbi veliko bolj koristil kot agent pri visokih cerkvenih dostojanstvenikih. Ni namreč pogosto, da bi škofa Vovk in Držečnik enako zaupala samo enemu človeku, tako kot sta Krošlu. Zaupala sta mu celo takrat, ko ju je apostolski nuncij v Jugoslaviji Silvio Oddi opozoril, da Krošl dela za obe strani. Krošl je večkrat pikro ocenil nekatere duhovnike, za škofa Držečnika pa je menil, da je sveti mož.¹³³

Septembra 1952 je Jože Krošl za Udbo napisal 24 strani dolgo poročilo pod naslovom Oddi, kjer se je opravičeval oz. skušal razložiti, zakaj je apostolski nuncij Silvio Oddi prišel do zaključkov, da dela za obe strani. Branje tega poročila je dokaj mučno,¹³⁴ saj je moral Krošl sam analizirati stvar in se ves čas opravičevati.

¹³² Griesser-Pečar, *Cerkev na zatožni klopi*, str. 712. Seznam Krošlovih poročil samo pod imenom Kranjc vsebuje 261 imen (str. 713).

¹³³ Ibid., str. 711.

¹³⁴ Dr. Voduškova pravi (Slovenski špijoni in SOE, str. 413), da so prisile za sodelovanje z Udbo bile množične: »To je bil način, s katerim je Ozna oziroma Udba kot izvajalec politike nove oblasti najprej zlomila posamezne osebnosti, nato si je s prisego zagotovila nadzor nad njimi in naposled je, ker je teh vrbovk bilo že toliko, tako razbila ali onemogočila kakršno koli

Nekatere stvari obdeluje z vseh zornih kotov, se večkrat ponavlja, saj se vseskozi zagovarja:

»1. Zakaj sumiti v mojo zanesljivost.¹³⁵ Oddi ni niti med razgovorom samim, ki je trajal glede na njegov položaj zelo dolgo, niti neposredno po njem pokazal nikakršnega nezaupanja do mene in do moje misije. Nasprotno: bil je med razgovorom zelo odkrit in tudi pristrčen; poslovil se je zelo pristrčno in je bil z mojo misijo popolnoma zadovoljen. Isto je izjavil takoj po razgovoru tudi Ujčiču. Oba sta izjavila, da je bilo prav in potrebno, da sem prišel z vabilom naj še pridem.

Mislím torej, da je upravičeno trditi, da niti moj zunanji nastop niti način, kako sem postavljá razna delikatna vprašanja, nista bila povod za sum glede moje zanesljivosti. Kaj je torej vplivalo na Oddija, da je, po pripovedovanju Vovka, temu razburjeno in z veliko sigurnostjo izjavil: »Vaš odposlanec dela na obe strani« ... Že poprej je Oddi, kakor je sam izjavil Vovku, Ujčiču v Beogradu izrazil svoj sum glede moje zanesljivosti. Ujčič tega Vovku ni omenil. Oba, Ujčič in Vovk, sta tak in sploh vsak sum odločno zavrnila ...

2. Nekaj časa se mi je zdela možna in tudi verjetna naslednja utemeljitev Oddijevega suma. Kakor sem spoznal med razgovorom, je Oddi najtesneje povezan z ameriškimi veleposlaništvom, ima velik rešpekt pred njihovo obveščevalno službo in od nje prejema razne podatke. Ni se mi zdelo izključeno, da se bi bil Oddi po razgovoru na kakršenkoli način informirati pri tej obveščevalni službi o meni ...«

Jože je posvetil kar 15 strani temu, kako naj bi sploh prišlo do tega, da je nuncij Oddi posumil vanj in o tem obvestil škofa Vovka. V nadaljevanju pa Jože Krošl celo piše, da se mu zdi, da bi moral *Slovenski poročevalec* objaviti, da ga ima Udba za sumljivo osebo, ter podrobno razlaga, kako naj bi bilo to obvestilo sestavljeno, da ne bi vzbudilo nasprotnega učinka. Da je imel Jože Krošl stike s SLS sedem let po koncu vojne, pa potrjuje tudi:

»K njima (škofoma Držečniku in Vovku, op. av.) moram hoditi po informacije, ker zahteva vodstvo SLS v inozemstvu, da ostanemo v domovini v stalnih stikih s škofi in da delamo sporazumno z njimi.«

Zaradi z doživetji tako bogatega, a tudi tragičnega življenjepisa duhovnika Jožeta Krošla nekako nerealno izzveni opis o zadnjem delu njegovega življenja, ki pa ni nepomembno, saj je javnosti znan predvsem kot pionir na področju pastoralne sociologije¹³⁶ v Sloveniji. Leta 1968 je postal predavatelj tega predmeta na Teološki fakulteti v Mariboru v svojem 74. letu. Leta 1973 je napisal in objavil knjigo *Uvod v pastoralno sociologijo*. Knjiga je izšla natanko 50 let po objavljeni diplomski nalogi *Centralno svetišče pri Izraelcih pred Josipom*¹³⁷ in 32 let po izdaji *Kmečke izobrazbe*,¹³⁸ ki jo je napisal kot višji svetnik za nadaljevalne kmetijske šole pri banski upravi Dravske banovine. Kot član škofijskega pastoralno-sociološkega sveta je sodeloval z mednarodno zvezo versko-socioloških raziskovalnih inštitutov (FERES) in se udeleževal mednarodnih strokovnih kongresov. Bil je tudi član

povezovanje med somišljeniki, nekdanjimi političnimi sodelavci in prijatelji.«

¹³⁵ Vsi podčrtani stavki v tem besedilu so podčrtani tudi v izvorniku.

¹³⁶ Krošl, *Uvod v pastoralno sociologijo*, 1973.

¹³⁷ Krošl, *Centralno svetišče pri Izraelcih pred Josipom*, 1923.

¹³⁸ Krošl, *Kmečka izobrazba*, 1939.

Fotografija 7: Župnik in profesor pastoralne sociologije na Teološki fakulteti v Mariboru Jože Krošl s sestro Marijo. 1972 (iz družinskega albuma Krošlov s Ptujja).

mednarodne konference za versko sociologijo s sedežem v francoskem Lillu.¹³⁹ Leta 1964 je postal častni kanonik mariborskega kapitlja, leta 1975 pa mu je bil podeljen častni doktorat iz teologije. Bil je tudi *decanus emeritus*, zaslužni dekan završke dekanije. Predvsem pa je bil eden od najbolj prizadevnih podpornikov in vnetih izvajalcev pokoncilске prenovе Cerkve.

Leta 1978 sta umrla duhovnik Jože Krošl in škof Maksimilijan Držičnik, človeka, s katerima se je usoda v turbulentnih povojnih časih kruto poigrala, a sta ostala do konca življenja zgledna sodelavca in dobra prijatelja.

Viri in literatura

Arhiv Republike Slovenije

Krščanski socialisti, Ačkov zapis Zgodovina JSZ, str. 10.

AS 1768, mapa Ernest Vilfan, TE 1: Pismo Toneta Krošla E. Vilfanu it Pariza 7. 10. 1929.

AS 1914 Četniki, fasc. 120A.

AS 1931, tehn. enota 428, mapa Janez Krek.

¹³⁹ NŠAM: Kartoteke duhovnikov, Krošl, Jože. V sporočilu, ki ga je poslal ob Jožetovi smrti škofijski ordinariat duhovnikom mariborske škofije, piše tudi, da je objavljajl Jože Krošl strokovne razprave v *Bogoslovnem vestniku*, v *Cerkvi v sedanjem svetu* in v enciklopediji krščanskega sveta *Bilan du Monde* (Leuven, 1963).

- AS 1895, MVAC (Milizia voluntaria anticomunista/Prostovoljna protikomunistična milica), 120/I.
- AS 67 fond Kraljevina banska uprava Dravske banovine, splošni oddelek, personalna mapa Anton Krošl.
- AS 1931 – Janko Soklič, tehnična enota 549, mape XVI 1-3 ter XVI 4.
- AS 1931, proces Šolar-Fabijan, teh. enota 565.
- AS 1931/428 mapa Jože Krošl.
- AS 67, fond Kraljevina banska uprava Dravske banovine, splošni oddelek, personalna mapa Jože Krošl.

NŠAM: Nadškofjski arhiv Maribor

Matični listi družine Krošl.

Kartoteke duhovnikov: Krošl Jože.

Šolski muzej Slovenije

Trgovske šole v Ljubljani.

Trgovska akademija v Ljubljani.

Dopisna zasebna trgovska šola v Ljubljani.

Informatorji

Krošl Ivan, nečak dr. Antona in Jožeta Krošla, Ptuj.

Šidjanin Marko, vnuk dr. Antona Krošla, Ljubljana.

Boštjan Pajntar, pravnuk Jožefe (Pepce) Kreačič por. Šolinc.

Dr. Ivanka Počkar, Posavski muzej Brežice.

Dr. Vinko Potočnik, Teološka fakulteta, Maribor.

Emil Drev, župnik v Cirkulanah.

Monografske publikacije

Bajt, Aleksander, *Dosje Berman*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999.

Borci. Ljubljana: Krščansko socialistični akademski klub »Borba«, 1933.

Borštnik, Pavle, *Pozabljena zgodba slovenske nacionalne ilegale*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998 (zbirka Spomini in izpovedi).

Ferenc, Tone, *Dies irae: četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943*. Ljubljana: Modrijan, 2002.

Gašparič, Jure, *SLS pod kraljevo diktaturo: diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.

Griesser-Pečar, Tatjana, *Cerkev na zatožni klopi*. Ljubljana: Družina, 2005.

Griesser-Pečar, Tatjana, *Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007 (zbirka Žepnice).

Dornik Šubelj Ljuba, *Oddelek za zaščito naroda za Slovenijo*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1999.

Jan, Ivan, *Korenine zla. Odstrte zavese I*. Ljubljana: samozaložba, 1995.

Jurčec, Ruda, *Skozi luči in sence, 1. del (1914–1929)*. Buenos Aires: Edittorial Baraga S.R.L. 1965. Slovenski ponatis: Ljubljana: Prešernova družba, 1991.

Jurčec, Ruda, *Skozi luči in sence, 3. del (1935–1941)*. Buenos Aires: Edittorial Baraga S.R.L. 1969.

Inkret, Andrej, *In stoletje bo zardelo*. Ljubljana: Modrijan, 2011.

Kranjc, F. Marijan, Kljakić, Slobodan, *Plava garda: slovenski četniki*. Maribor: Pro-Andy, 2006.

- Kremenšek, Slavko, *Slovensko študentsko gibanje 1919-1941*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1972.
- Krošl, Jože, *Centralno svetišče pri Izraelcih pred Josipom*. Celje: samozaložba, 1923.
- Krošl, Jože, *Kmečka izobrazba*. Ljubljana: Merkur, 1939.
- Krošl, Jože, *Uvod v pastoralno sociologijo*. Celje: Mohorjeva družba, 1973
- Lajovic, Dušan, *Med svobodo in rdečo zvezdo*. Ljubljana: Nova obzorja (Kranj: Gorenjski tisk), 2003.
- Machiedo Marinić, Norka, *Jadranska straža 1922–1941*. Zagreb: Dom i svijet, 2005.
- Poljanšek, Miloš: *Sonce tisočerih je utonilo v morju: koncentracijsko taborišče Hamburg-Neuengamme 1938-1945*. Ljubljana: samozaložba, 2002.
- Prunk, Janko, *Pot krščanskih socialistov v osvobodilno fronto slovenskega naroda*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1977.
- Prunk, Janko, *Slovenski narodni vzpon: narodna politika 1768–1992*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992.
- Saje, Franček, *Belogardizem*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1952.
- Simičič, Tomaž, *Andrej Gosar; krščanstvo in socialno gibanje*. Ljubljana: Slovenec, 1992.
- Vidic, Jože, *Po sledih črne roke: dokumentarno-reportažni zapis*. Ljubljana: Borec, 1982.
- Vidovič-Miklavčič, Anka, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom: pregled razvoja dejavnosti mladinskih organizacij, društev, gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru 1927–1941*. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, 1994.
- Vodušek Starič Jerca, »*Dosje*« *Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo, 1994.
- Vodušek Starič, Jerca, *Slovenski špijoni in SOE: 1938/1942*. Ljubljana: samozaložba, 2002.
- Žitnik, Davorin, *Zbornik pričevanj o slovenski nacionalni ilegali 1941–1945*. Ljubljana: samozaložba, 2001.

Časopisni članki

- Bunc, Stanko, Marin Andersen Naxö: Proletarske novele. *Ljubljanski zvon*, 1930, letn. 50, str. 6.
- Dolenc, Ervin, Krekova mladina. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 38, 1990, št. 1/2, str. 49–70.
- Domovina*, letnik 16, št. 38 (2. 4. 1906).
- Enaindvajset pisem Edvarda Kocbeka dr. Antonu Trstenjaku. *Sodobnost*, 34, 1986, št. 10, str. 925–953.
- Grum, Janez, Zakaj ni četniška ilegala v letih 1942/43 dosegla večjega razmaha? *Zaveza*, 1994, št. 12, str. 68–71.
- Kocbek, Jože, Moj brat Edvard Kocbek. *Sodobnost*, 35, 1989, št. 8/9, str. 828–842.
- Krošl, Tone, Temelji, naloge in delo krščanskega socializma. *Ogenj krščanske socialistične mladine*, 1, 1928, št. 12, str. 202–204.
- Krošl, Tone, Quid statis otiosi? *Ogenj krščanske socialistične mladine*, (prvi del), 2, 1929, št. 1, str. 26–28.
- Krošl, Tone, Quid statis otiosi? *Ogenj krščanske socialistične mladine*, (drugi del), 2, 1929, št. 2, str. 41–43.
- Leskovar, R., Skozi meglo in z navori k soncu: o dijaškem planinskem društvu »Skuta« na mariborski gimnaziji. *Planinski vestnik*, 88, 1988, št. 9, str. 376–378.
- Mastnak, Tomaž, Obravnavanje marksizma v delih slovenskih teologov. Prispevek k razrednemu boju v »slovenski kulturi«. *Časopis za kritiko znanosti*, 5, 1977, št. 23–24, str. 72–74.
- Podbevšek, Anton, Tri neplodne knjige: Rosna jutra. *Ljubljanski zvon*, 46, 1926, št. 9, str. 552.
- Slovenski narod*, letnik 10, št. 59 (14. 3. 1877).
- Spindler, Ciril, Rosna jutra. *Dom in svet*, 40, 1927, št. 3, str. 122–123.

Trstenjak, Anton, Edvard Kocbek, ekstatična osebnost, ne politik. *Sodobnost*, letn. 34, 1986, št. 8/9, str. 925–953.

Učiteljski tovariš, 1930, št. 32.

Spletni viri

Debeljak, Tine, S spominom med mrtvimi slovenskimi pisatelji. Spletni vir. Url naslov: http://www.foto.com.ar/td/s_spominom_med_mrtvimi_slovenskimi_pisatelji.pdf.

Mahmutović, Jasmin, Četništvo na Slovenskem 1941–1945 kot vojaška formacija. Diplomsko delo: Ljubljana, 2003. URL naslov: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Mahmutovic-Jasmin.PDF>.

SUMMARY

Accounts. Brothers Jože and Dr. Anton Krošl

Goranka Kreačič

Focusing on the life and work of Jože and Anton Krošl from Brežice, the article covers a time span between 1926 and 1945 and in the case of the older brother Jože until his death in 1978.

It is the aim of this text to expound neither the generally well-known historic facts of that period nor events in which the brothers had participated but instead to explore their lives and work at large. Although mentioned in a number of sources the data on them is very fragmented. There have been no attempts to reconstruct the lives of these intellectuals who, due to various reasons, had largely remained unacknowledged, and ultimately forgotten.

There is considerable inconsistency in the manner in which their surname, and in the case of the older brother, Jože, also his first name, has been mentioned in sources. A careful reader would surely be unable to link Tone (also mentioned as Anton) Krošl, a Christian socialist, author, and in the period prior to the Second World War a professor, with Anton Krošelj, the head of the *JVvD* (Yugoslav Army in the Homeland) and the founder of the *Pobratim* organization and of the National Legion. Yet the confusion does not end here, as the same occurred also in the case of his brother Jože. Even when referring to Jože Krošl some researchers mistakenly wrote his name as Joško or Jožko Krošelj. Just as there had been Anton Krošelj, a Gestapo official working for Paul Duscha, there was also Joško (or Jožko) Krošelj, but he worked as the secretary to Anton Korošec in Belgrade and was later the editor of *Slovenec*, a Slovene newspaper. Rather than Joško Krošelj, it was Jože Krošl, a priest and a member the Drava Province Council, who was unquestionably the person who cosigned the agreement on the founding of the Slovene People's Bloc. In the same vein, it was certainly Tone (a.k.a. Anton) Krošelj - and not Anton Krošelj - who was a leader of the Slovene Chetniks.

Contrary to expectations, it was possible to reconstruct the work of Anton Krošelj in the period prior to the Second World War. Written by his classmates, co-workers, and contemporaries, a number of fragments could be found in magazines and in a book. All of these conveyed a rough picture of his participation, both as a high-school student and as an undergraduate, in the Slovene crusade and Christian Socialist movement in the 1920s and the 1930s. His *Weltanschauung* is clearly visible in the few articles he had written as a student of history at the University of Ljubljana and as editor-in-chief of *Ogenj* in 1928. Due to the preserved records of his agent Janko Soklič, which were written during the hearings after the end of the war, it is clear that the world-view of the young Anton remained unchanged even in Tone Krošl's mature years.

With the exception of a reference written by Ruda Jurčec in his book, Krošl's cooperation with Dr. Andrej Gosar has so far not been researched nor mentioned anywhere. It is particularly unfortunate that their joint program has not yet resurfaced in any source even though it must have been recorded in writing. Although not mentioning the program in his book, Jurčec reported on it

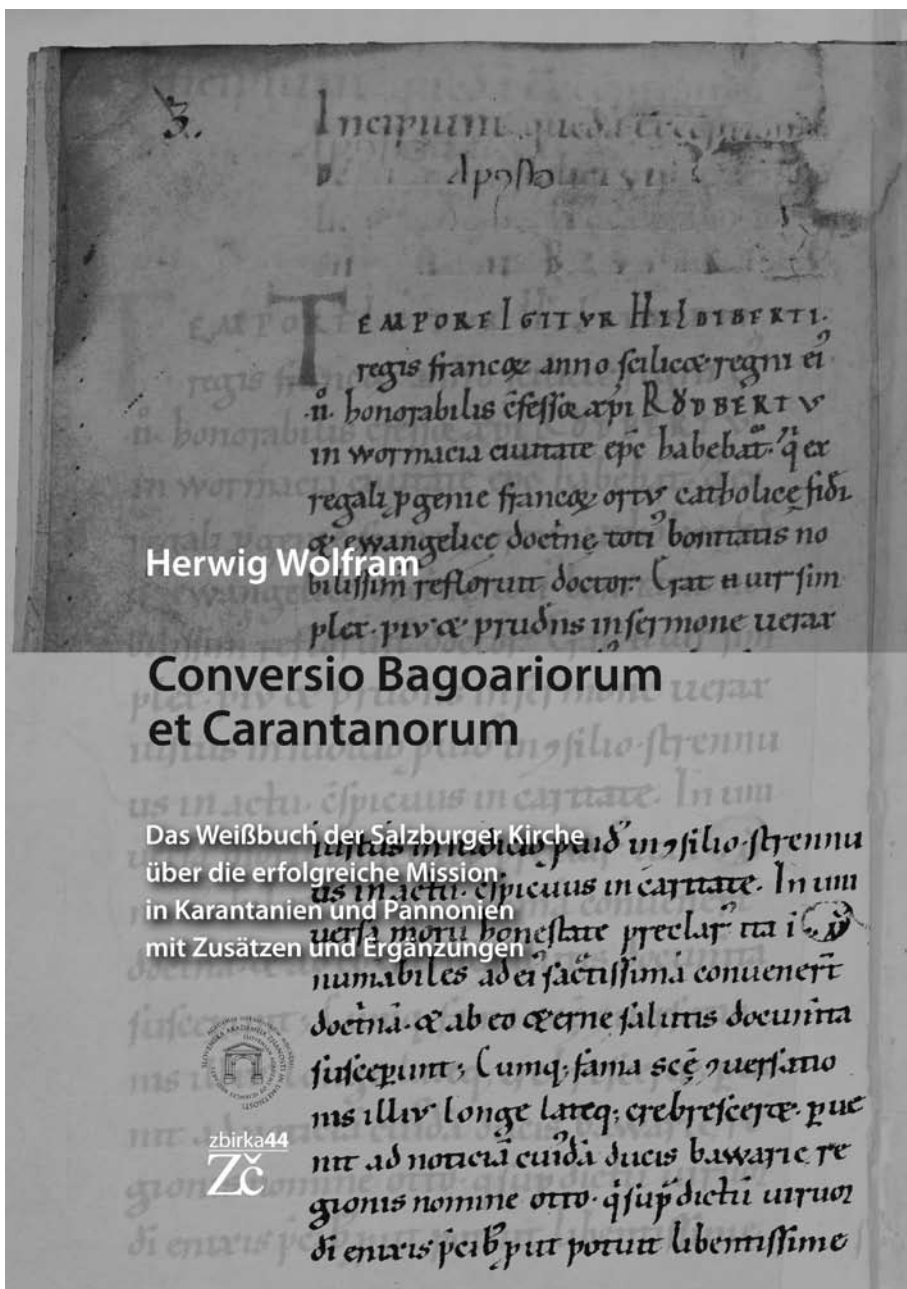
in his capacity of correspondent of the Havas News Agency, stating that the program must have been mentioned in French newspapers. It is certain that Krošl and Gosar, who shared identical political views, collaborated also during the Second World War. Both of them represented the political middle flanked on each side by a much stronger national underground movement, which is why they had repeatedly been shunned aside – but occasionally also placed in the limelight. This occurred in 1935, when they represented the only serious political alternative to Dr. Anton Korošec, and again when Krošl managed to persuade Draža Mihajlović to appoint in 1944 Dr. Andrej Gosar President of the National Committee for Slovenia.

There have been several versions as to who had betrayed, and thus decapitated, the leadership of the Chetniks in Slovenia in the spring of 1944. Tone Krošl was captured in the so-called Vidovdan arrests and, together with Major Andrej Glušič and Nikola Vujošević, sent first to Dachau and later to the Hamburg-Neuengamme concentration camp. How, and where, the life of Tone Krošl ended when he was not yet forty years old, shall probably remain unknown. It is certain, however, that this was either at the beginning of May 1945 when he might have been one of concentration camp inmates force marched to make a deadly journey of eighty kilometers to Lübeck, or else he lost his life in what is now known as the “Cap Arcona Catastrophe”. The latter took place in May 1945 when the allies mistakenly bombarded the anchored Cap Arcona ship that instead of German soldiers carried concentration camp prisoners.

It was also possible to reconstruct Jože Krošl’s interwar activities. Although remaining in the background in comparison with Tone, who was eleven years younger, he had been supporting his brother from the very start. This was true even in the period when Jože was the subtle leader of the teenage crusaders of the theological seminary in Maribor, which earned him a penal transfer to Gornji Grad. This might have been the reason why he decided to terminate his priesthood and advance his studies in Vienna and Berlin. Upon his return to Slovenia he retained until 1945 his councilor post at the Provincial Administration Office in Ljubljana where his field of expertise pertained to advanced agricultural schools. At the onset of the Second World War he was a member of the Liberation Front as well as of the Slovene People’s Party. When the war ended, and the majority of the Party leaders were already in prison, he took a more prominent role and became a member of the executive committee of the Slovene People’s Party. He was one of the cosignatories of the Slovene People’s Bloc, founded in June 1944, which was the last, as well as failed, attempt of various factions to unite in their joint struggle against partisans and against the foreign aggressor.

After the war ended, Jože again donned his priestly robes to work as a parish priest in Haloze. In 1949 he signed an agreement to collaborate with the Yugoslav State Security Service, known as the UDBA. As its travelling agent he was responsible for the remnants of all bourgeois political parties, and was also a confidant of bishops Anton Vovk and Maksimilijan Držičnik. As their envoy, he maintained contacts between them, the nunciature, and Archbishop Josip Ujčić in Belgrade, and reported on their activities to the UDBA. When the pressure of the state security abated in the 1960s he eagerly set to work on the spiritual renewal and modernization of the Church discussed at the Second Vatican Council. He was the first to introduce pastoral sociology and had lectured on this subject at the Faculty of Theology in Maribor since 1968. In 1975, the Faculty awarded him with an honorary doctorate.

An attentive reader has undoubtedly noticed that this author has not used any sources provided by the Liberation Front. By omitting an entire chapter, namely the relation between the Chetniks and the Liberation Front, another aspect of this story has been purposefully left out. The decision not to examine Gestapo archives has been deliberate as well. In view of a multitude of sources, whose number increased on a daily basis throughout this research, it was imperative to draw a line somewhere. It is so far unclear whether the story would have been very different. It is, however, certain that the subject of the lives and work of the Krošl brothers has not been exhausted yet.

Herwig Wolfram

Conversio Bagoariorum et Carantanorum

Das Weißbuch der Salzburger Kirche
über die erfolgreiche Mission
in Karantanien und Pannonien
mit Zusätzen und Ergänzungen

zbirka44

ZČ

Osman Keskiner and Mehmet Yavuz Erler Ottoman Migrants to America Left to Their Fate in the Ports of Trieste and Rijeka (1896–1914)

UDK 314.745.25(7=943.5)"1896/1914"

KESKİNER Osman, asistent, 19 May University, Faculty of Divinity, Kurupelit/Samsun, osmankeskiner@gmail.com

ERLER Mehmet Yavuz, dr. prof., 19 May University, Faculty of Science and Literature, Department of History, Kurupelit/Samsun, myerler@omu.edu.tr

Otomanski migranti v Ameriko in njihova usoda v tržaškem in reškem pristanišču (1896–1914)

Zgodovinski časopis, Ljubljana 66/2012 (145), št. 1-2, str. 212–227, cit. 42

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., En., Sn.)

Prispevek govori o usodi otomanskih migrantov na tujem. Izguba teritorijev kot posledica pojemajoče moči Otomanov je povzročala notranje migracije, ki naj bi vzpodbudile življenje v državi. Razlogi, zaradi katerih so migranti iskali zatočišče v Ameriki, so bili popolnoma upravičeni. Prispevek opredeljuje razloge za migracijo in tihotapljenje ljudi. Otomani, ne glede na njihovo versko in rasno pripadnost, so bili žrtev prevar ladijskih družb in kot taki zapuščeni v pristaniščih v Trstu, na Reki in drugod. V prispevku bomo predstavili njihovo usodo po migraciji. S pomočjo otomanskega arhivskega gradiva bomo osvetlili njihove dosežke ali neuspehe izven otomanske države. Naše raziskave temeljijo zgoj na otomanskem in arabskem arhivskem gradivu. Nadaljnje rezultate bo prinesla nadgradnja študije z raziskavami v ameriških arhivih ter arhivih, ki hranijo dokumente, ki pričajo o pomorski zgodovini Trsta in Reke.

Ključne besede: Otomani, Amerika, Makedonija, Libanon, Trst, Reka

Avtorski izvleček

UDC 314.745.25(7=943.5)"1896/1914"

KESKİNER Osman, Assistant, 19 May University, Faculty of Divinity, Kurupelit/Samsun, osmankeskiner@gmail.com

ERLER Mehmet Yavuz, Prof. PhD., 19 May University, Faculty of Science and Literature, Department of History, Kurupelit/Samsun, myerler@omu.edu.tr

Ottoman Migrants to America Left to Their Fate in the Ports of Trieste and Rijeka (1896–1914)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 66/2012 (145), No. 1-2, pp. 212–227, notes 42

Language: Sn. (En., En., Sn.)

The article deals with the Ottoman migrants' destiny abroad. The diminishing of the Ottomans' strength resulted in the loss of their territories, which caused internal migration which was to stimulate the domestic life. The migrants' reasons for taking refuge in America were full and just. In this article we describe the reasons for migration, along with the human smuggling. Ottomans, regardless of their differences in race and religious manner, were deceived by shipping companies and abandoned at the ports of Trieste, Rijeka and elsewhere. Their fate following the migration will be presented in this article. State policy and the migrants' success or their failure outside the Ottoman sovereignty will be enlightened by means of Ottoman archival materials. Our search is based solely upon the Ottoman and Arabic archival materials. The study could be upgraded and would bring further results by research in archives in America(s) along with research in archives where the documents regarding naval history of Trieste and Rijeka are kept.

Key Words: Ottomans, America, Macedonia, Lebanon, Trieste, Rijeka.

Author's Abstract

Introduction

The Ottoman Empire entered into the 20th century with a great loss of prosperity. As time went by, the Ottomans were losing their position of an empire due to territorial losses in North Africa and the Danube region, along with a decrease in number of subjects regardless of their religion and race. By 1908 the only remaining piece of the Ottoman Balkan Peninsula had been the Balkan midland stretching from Bosphorus to the Albanian Adriatic shores across Macedonia, Kosovo and Albania. The military coup of 1908 cancelled the imperial policy and put an end to the title of empire and replaced it with the national agenda. 1908 witnessed a substantial change of the administrative structure which had been caused by the political turmoil in the Ottoman sovereignty. The loss of the Empire's prestige resulted in the upset among the state-fond Ottomans and the idea of regaining the lost fame of Ottoman Empire.¹ However, their ideology was amid a dilemma. They could not demonstrate themselves as pro-Islamic since the conflict of the Arab national behavior divided a large portion of the community within the state. Comprehension of Islam among the Muslims was world-wide strongly tied to the Caliphate that was under the possession of the Sultan who was the focus of their opponent. Therefore they identified their ideology as Turkish-oriented; they named themselves "Young-Turks". However, their ideology was not based on any ground (ideological)²; the main problem was that the Turks did not support this ideology since the Sultan was again the representative of the Turkish community. Thus the "Young-Turk" group was mainly based on the citizens of non-Turk (non-Sunni) and non-Arab origin. Therefore, Young-Turks consisted of Ottoman subjects, such as Kurds and non-Sunni Turks (they did not recognize the Sultan neither as the representative of the Turks nor as a Caliph) and also their subjects converted into Islam among Albanians, Armenians, Bosnians, Caucasians (Circassia and Georgians), Jews and Greeks.³ These oriented subjects of Ottomans (Young Turks) struggled to put the state back in line with the glorious heritage. When the "Young-Turk" policy gained

---

¹ Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, pp. 316–324.

² Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, pp. 126–127.

³ Ottoman archival materials prove the origin of the Young-Turks. However these manuscripts were not published yet. Nevertheless some authors mention their origin to some extent. See. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, pp. 310–314.

power in the military coup in 1908, the Sultan was exiled to Thessaloniki, where he stayed for several years.⁴

The Ottomans did not obtain the imperial title any longer and turned out to be merely a simple regional state in the aftermath of 1908 (not in territory but in the matter of administration). The ruling class was thus redesigned mostly based on the converted Islamic subjects of the state (excluding the Turks – Sunni- and Arabs). However, the national movement and anxiety left some of the Islamic subjects outside, e.g. Albanians in the remaining part of the Ottoman Balkans and Arabs who were spread all over the mid-east. This fatal mistake caused the fall of the trust among the state-fond Albanian and Arab subjects, and eventually granted easy access to the Ottoman-ruled Arabia and Albania for the allied troops of Great Britain and France during World War I in 1914.⁵

When the Ottoman subjects resented and lost their hopes of being a part of the Ottomans in future, they turned to the American continent which was to nourish their destiny. Especially those who had economic difficulties decided to find flourishing jobs and ease their suffering which had been caused by the political turmoil of the Ottomans. There were two disputed territories at that time within the Ottoman lands: the first being Macedonia and Lebanon the second. The Ottoman Macedonia was oppressed by Bulgaria, the Greek Kingdom, Serbia and of course Ottomans.⁶ Each side tried to influence the people of Macedonia and to cooperate with the chosen groups of that area. The armed groups, which Ottoman referred to as “bandit”, stimulated the region and exercised pressure on the natives.⁷ Therefore, the Macedonian natives, who did not want trouble and did not get involved into this tricky game, decided to seek their refuge in America and migrated to this continent. The scheme in the Ottoman Lebanon was not different from the conditions of Macedonia. Nevertheless, all over the state peaceful people found themselves on the verge of suffering under the shadow of the military coup of 1908 and the approaching maelstrom of the Balkan War (1912–1913). At this stage human smugglers emerged and offered an easy exit for those who sought a remedy for their miserable poverty and for their circumstances that engulfed them into the political turmoil. Nevertheless, the Ottoman state had a great deal of unemployed population due to its failure in the industrial development. Vast Ottoman lands all over the country were not prosperous. Mountains, deserts, swamps and inadequate irrigation did not give opportunity for earning a living or wealth. Ottoman lost territories due to wars and that caused an increase of the population in the remaining territories. Unlimited source of employment was melted soon by new migrants. The Ottomans had to deal with political and national uprising along with the religious differences. The bleak conditions within the state forced the desperate subjects to move abroad.

⁴ “Young Turk based government Progress and Union exiled the Sultan and enthroned the Sultan V. Mehmet.” Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, p. 340.

⁵ Erickson, *I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, p. 168.

⁶ Adanır, *Makedonya Sorunu*, pp. 260–265.

⁷ Curtis, *The Turk and His Lost Provinces*, pp. 30–31.

We try to find answers for the existence of human smugglers and for the eagerness of migration to America among the Ottoman subjects from 1908 to 1914, along with the question of how some of those migrants who were headed to America ended up in the quays of Trieste⁸, Rijeka and other big European ports. In order to classify our search, the following topics will be dealt with: Human Smugglers, The Departure Cites of the Ottoman Migrants and Their Reasons for Migration, The Destiny of the Ottoman Migrants and Ottoman Official Approach for the Migration, The Goal of Ottoman Migrants and their Achievements.

Human Smugglers

In 1910–1911 Corc Nabedo appeared as an individual for human smuggling in the Ottoman Balkans. Corc Nabedo promised to the Ottoman migrants to provide transport to Buenos Aires via Bitola (Macedonia), Thessaloniki, Genoa and then Buenos Aires. Obviously he charged them the fare of 240 francs a person. In Genoa (Italy) the migrants would be passed to the Italian Navy-Time Agency's ship named "Regina Elena" in order to embark for Buenos Aires according to the promises given by Corc Nabedo. There is not much information about Corc Nabedo. However, we can identify Corc Nabedo as a human smuggler by looking into his deeds since he deceived the Ottoman Macedonian migrants and left them helpless at the Rijeka port. So he did not fulfill his promises.⁹

On the verge of the first Balkan War, in 1912 another human smuggler performed his false deeds in Beirut (Lebanon). As we can infer from the Ottoman manuscripts, his name was "Hanini", but no further information on his identity is reachable. "Hanini" promised to the Ottoman migrants (from the region of Syria and Lebanon) to transport them to America by one of Conrad-Line ships with the fare of 360–400 crowns a person. As in the case of the Balkan migrants, he deceived the docile people and abandoned them helpless at the port of Trieste (Austria). As it can be inferred from the "Conrad-line"¹⁰ he worked for an Austrian navy-time agency and received the fare from the migrants in the Austrian currency.¹¹

According to the Ottoman Ambassador in New York, USA and in Buenos Aires, Argentina, the number of Ottoman migrants increased each passing year and work-power continuously lacked in the Ottoman lands because of the migration to America. The Ottoman Ambassador (in Buenos Aires) estimated that the numbers of migrants only in Argentina exceeded the number of 100,000.¹² One of the official investigation reports describes the reason, how human smugglers

⁸ Italian migrants to America used the port of Trieste in 1911 as Ottoman migrants. Barbieri, *Per un programma di ricerche*, pp. 25–40.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (The Prime Ministry Ottoman Archive, further: BOA), Dahiliye İdare (Internal Affairs, further: DH. ID.), Nr. 11/9, 1332 Z. 5 Rumi (September 25th, 1914) "mentions on the events of 1911".

¹⁰ Lee, *Avstrijski pomorski razvoj*, pp. 467–489.

¹¹ BOA., DH. ID., Nr. 11/9, 14 Teshrin-i Sani 1328 (November 27th, 1912).

¹² BOA., DH. ID., Nr. 11/9, 21 Zilhicca 1330 (October 1st, 1912).

tempted the public for the labour migration. Ottoman investigators found out that the smugglers gave a booklet to the Ottoman newspapers and were successful in reaching the Ottoman public on a wide scale. The ambassadors of the Ottoman (London, Washington, New York and Buenos Aires) requested that the ministry of the internal affairs searched for the booklet in order to determine whether it was true or not. One of the identified booklets (given by the branch of American Maritime Company in Galata Istanbul,) offered to the intenders to work abroad with a daily wage of 2–5 dollars (10–25 franks).¹³ That was a very promising wage to the hopeless peasants and required no qualifications apart from the skill how to use shovel and spade. However, the Ottoman railway construction (Berlin–Medina, completed in 1909) required labour of such kind as well.¹⁴ Contrary to the American railway waged labour, Ottomans preferred to get the labour to work for the cost of tax exemption or presumably lower wage.

The Departure Sites of the Ottoman Migrants and their Reasons for Migration

Almost all over the Ottoman country, people who had no ability to earn for a living with the exception of their muscle power tended to migrate for a better wages. The rumour of returned workers from abroad¹⁵ and booklets, which were found in newspapers, lured the helpless from the Ottoman countryside. Mainly Ottoman Balkans, Syria, Lebanon and the vicinity of Jerusalem were the pioneers of the labour-migration. At the return of those cheap labours from abroad and their visible wealth among the society hastened the vast labour transfer to the promising countries. However, some of those labours destiny ended up with sad stories and confused the adventurers' bias for migration. Whatever the results of those sad migration stories and home-sick folks, the Ottomans sustainable labour migration to the prosperous countries kept going. The Ottoman officials warned the local authorities to stop the labour migration. If that was not possible, the representatives of the Ottoman State abroad asked the local authorities to take care of proper labours and eased their migration process rather than crooks. One of the official warnings of Ottomans gives us an elaborate list of the migrants' home-towns in the Ottoman state. According to this warning telegraph, issued for the governors of migrants' home-towns of Thessaloniki, Bitola, Skodra, Kosovo, Edirne (Adrianople) and Istanbul were the Balkan cities listed on the schedule along with the other cities of the Ottoman domain in the period from 1900 to 1914.¹⁶

The Ottoman migrants had their reasons for justifying their plea to move abroad. Some complained about the heavy burdens of taxation over the olive trees;

¹³ BOA., DH. ID., Nr. 11/9, August 5th, 1913.

¹⁴ BOA, Yıldız Tasnifi, Maruzat Defteri, (Yıldız = Star Palace, Petition Book), Defter No: 9994, 23 kanun-u sani 317 (February 5th, 1902), from Sadriazam Said (Prime Minister Said).

¹⁵ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, V. 28, p. 364–365.

¹⁶ BOA, DH. İD., NR. 11/9, 26 Eylül 328 (December 9th, 1912), lef: 10.

some came forward with the reason of poverty and unfertile land not allowing them to earn enough to cover their life expenditures. Apart from these complaints, Ottoman investigations suggest that the reason of the plots of national up-rising was the real fact at least in the case of some migrants¹⁷. For example, some migrants from the Balkans went to America and returned armed with their earnings to the Ottoman Bulgaria and Macedonia to fight against the government.¹⁸ One of the official correspondences on the migration was about the Macedonian migrants; the document states that 30 Macedonians did not regard themselves as Bulgarian and intended to migrate to America via Austria (via the port of Trieste), they claimed poverty and the Bulgarian pressure upon their region to accept the Bulgarian identity rather than the Ottomans.¹⁹

Last but not least, the Ottoman lands were emptied because of the migrations. Some caused by the labour transfer, some because of the emerging of the national differences which took place at the verge of the 19th century. The loss of the territories in the war with Russia (1808, 1815, 1853–1856, 1876) accelerated the process of migration within the Ottoman state. However, the destinies of those migrants did not end happily and the government was not eager to see the loss of their own subjects regardless of their religious or national identities.

The Destiny of the Ottoman Migrants and the Ottoman Official Approach to the Migration

Those who succeeded to embark aboard and grasped the opportunity for a safe access to reach America or Europe came across some serious handicaps. First of all, the migrants had difficulties to reach America due to the dependable transport company. Those who were deceived by false agencies faced the problems of being abandoned in the nearest port outside of the Ottoman shores. In many cases, they were abandoned in the ports of Austria–Hungary (Trieste, Rijeka), Italy (Genoa), France (Marseille) and Great Britain (London, Liverpool).²⁰

Those Ottomans who were abandoned in foreign ports suffered due to lack of resources. Some of them begged to ease their hunger and some offered their cheap labour to carry out heavy burden at the cost of a small fee. For instance the case of Trieste is described in the Ottoman manuscript as follows:

---

¹⁷ BOA., İrade Hususi (Private Decree), Nr. 65, s.21, 11 Mart 324 (March 24th, 1908), “Armenian, Albanian and Bulgarian migrants who migrated to the continent gather donations for their case against the Ottoman government.”

¹⁸ BOA., TFR. I. MN. (Documents from Macedonia), Nr. 10593, 1324 8 21 (November 3rd, 1908). “Bulgarian militants armed themselves in America and return to the mountains of Bulgaria.”

¹⁹ BOA, Yıldız Tasnifi, Maruzat Defteri, NR. 9994, 26 L. 1319, 23 K.S. 317 (February 5th, 1902).

²⁰ Emin, *Amerika'da Türk Muhacirleri*.

“From Foreign Ministry to Internal Ministry, Respected Master of State, Mr. Hanini who is one of the residents of Beirut, issued fake ticket using the name of a navy agent of Conrad Line without having the right of representation or agent. He charged the fee of 360–400 crones each of those Syrians who aimed to migrate to America. He then sent those Syrians to the port of Trieste and paid the Conrad-Line 120 crone for each passenger in order to transport them to America. However Conrad-Line asked 180 crones for each of them as a fare of shipping from Trieste to America. Ottoman Syrian migrants could not afford to give the missing sum of 60 crones. (They had already paid 360–400 crones and Mr Hanini sent them to Trieste and paid the Conrad-Line 120 crones for each passenger to get them transported to America. He then disappeared with the rest of money. The Ottoman Foreign Ministry, via a representative in Trieste asked the ruler of the Conrad-Line and Trieste Police Head-Quarter about the conditions of the abandoned Syrians. The deceived migrants at the port of Trieste were sent back to Beirut by Conrad-Line. However, some of the migrants preferred to be refunded the fee of 120 crones which had been intended for their transfer to America on the part of the Conrad-Line. After having been refunded their pre-paid fare they wasted all the money they had. Some of them started begging on the streets of Trieste after having run out of the 120-crone fund which had been received from the Conrad-Line ...”²¹

Those who were not satisfied with their earnings abroad applied to the Ottoman ambassadors for help to obtain the fare in order to return to their homes in the Ottoman land. Many of those deceived labour migrants received the Ottoman aids to compensate the transport cost back home. However, the cost of those Ottoman victims turned out to be a serious burden for the Ottoman budget, and had the Ottoman government took precautions. We will deal with the matter of this Ottoman policy further in this section of our paper.

Those who gained the privilege of stepping on the land of America for a new start in their lives had to cope with initial obstacles there. First of all, they had to prove if they were needed in this remote country. They had to be examined according to the devised health conditions. The United States custom officers asked them to have a proper body for the labour work and not to carry any epidemic diseases as regulations applied for newcomers. The Ottoman migrants had to cope with the same applications as other destiny-sharers. However, some of the Ottoman migrants had influenza, epidemics or some diseases and they even appeared deteriorated because of the improper long-distance sea voyage. On Ellis Island (in New York) Ottoman labours were examined by the customs officers. Some of them were discarded due to their improper health conditions. It was a turning point for some of the Ottoman adventurers; they could not explain their needs and conditions because of the lack of language. In Ellis Island, there was another obstacle which was caused by the improper documents. Some of the migrants could not obtain any official passports from the Ottoman state since they had been regarded as culprits.²² They could not find any explanation for their fault (without passport)

²¹ BOA., DH. İD., Nr. 11/9, 14 Teşrin-i sani 328 (November 27th, 1912): *“Migrants from Syria and Beirut of Ottoman state could not speak any apart from their native language”*. Ottoman Manuscript: Illustration A. Glej sliko dokumenta na str. 225.

²² *“First Ottoman migrants in America were prison-break culprits, deserted soldiers ...”*, Emin, *Amerika’da Türk Muhacirleri*, p. 180.

and kept quiet against the decision of being turned away from the threshold of a new start. Those who were discarded by the US custom service returned to the British ports rather than Ottoman ones. They were scared to return to the Ottoman lands for fear of being arrested and did not have any proper funds either to live abroad or to return home. The miserable life was beyond them at the ports of Great Britain.²³ We have no further information how many of them succeeded to survive in their dream for a better life.

The Ottoman migrants who had an affiliation via relatives or neighbours before the journey succeeded in stepping on the American soil safely. Some relatives, friends or neighbours from the former city or district eased the process of migration. Especially those who migrated to the USA have benefited from the advantage of being of Ottoman origin. The Ottoman subjects, Greeks and Armenians had long before migrated to the USA. The Turks from Naslic, Kirebine (the Ottoman Macedonia) and neighbours to Greeks or Armenians learned much on the prosperous condition of earning in the US. Those who were able to communicate with Greeks or Armenians asked their assistance in the migration and were helped by the pioneer Ottoman settlers. In 1904–1905 some Turks who had Greek or Armenian friends migrated to the USA and founded prosperous business.²⁴ Then they started to encourage their relatives to migrate in order to be able to lead a proper life. The Ottomans, mainly Christian Arabs, followed their example.

Armenians and Greeks could also speak Ottoman along with some of the Arabs (especially in Syria and Beirut). Ottoman was hence the common language of communication and united the Ottoman subjects abroad. Ottoman Greeks and Armenians infiltrated easily into the Christian society in America and held the corner stone. Greeks mainly preferred to move to the USA and Armenians moved to Latin America (mainly Argentina, Brazil and Central America). Consequently Turks who lived with Greeks asked their neighbours a favour to help them find earnings abroad. Therefore, Turks from the Balkans and Anatolia with its existing Greek community were at the top of the list of migrants to the USA. The Armenians largely departed from the Ottoman Syria and Beirut after the 1890s. The Arabs who knew them followed their path with their ex-neighbours' guidance and migrated largely to Argentina and Brazil. In America, both Arabs and Turks were regarded as Muslims and obviously Ottomans. However, they diverted from each other owing to their culture and their guides (Greeks for Turks and Armenians for Arabs).²⁵ In our research we have also found out that Christian Arabs took part in the migration guidance. In 1866 and 1879 the American University and Saint Joseph University, along with some institutes were founded in the Ottoman Egypt and missionaries were affiliated with the local Arab Christians. The Ottoman Arabs

---

²³ Ibid, p. 182.

²⁴ "Some of the Turkish migrants were guided by the Ottoman Armenian subject who had already settled in America. Those Armenians migrated from the Anatolian town Harput.", ibid, p. 180.

²⁵ "Turks in the Ottoman Balkans worked at the Greek Kingdom as farm labour and know how to speak in Greek as well", Emin, *Amerika'da Türk Muhacirleri*, p. 179–180.

were enlightened with the western civilization by means of missionary works performed around the Ottoman Jordan, Syria, Lebanon and Egypt. In 1860 Muslims and Christian Arabs engulfed into a civil disorder and many Christian Arabs fled from the Ottoman lands to the continent. Christian Arabs hence reached the number of 60,000 between in the period from 1899 to 1910. The Lebanese represented a large portion of the Ottoman Arab migrants. The Ottoman Arab migrants were mainly visible around New York, Detroit, and Boston in the USA, and Sao Paulo and Rio de Janeiro in Brazil, Buenos Aires in Argentina along with Venezuela, Mexico, Canada and Chile.²⁶

The Ottoman Turks gained initially the Greek neighbours' funds and guidance on the road to America. They benefited from each other. Those who migrated and established their own factories or business employed the migrants who originated from the former country. In return for their goodness, they enjoyed cheap labour and gained surplus in business with less expenditure. The Turks were employed in shoe, timber, and manufacture factories in Peabody (coal mining industry), Wooster, Providence, Chicago, Massachusetts, Manchester, Lovell, Nachivo (as it was written in the Ottoman text) and largely in New Hampshire.²⁷ As soon as Turks or Arabs managed to stand on their own feet, they began to land a hand to their community. They kept cooperating with the pioneers from their native lands (Greek and Armenians) but turned to newcomers of their kind and developed their stronghold for future.

In time Turkish migrants from the Ottoman lands reached the number of 40,000 (this number presumably covered all Ottoman subjects who were in the USA).²⁸ Ottomans in the USA had their own way of solidarity. The first settler helped those who came after them. One of the well-known individuals (mentioned in the official Ottoman texts) was Hasan Efendi (he engaged in husbandry before his migration). He was one of the residents of Manchester in the Hampshire province. When he landed in the USA he worked at a timber factory. When he earned enough, he opened his bakery and baked bread. He also opened a coffee-house with his Greek companion. Hasan Efendi was involved into the estate business and made 15,000 Ottoman liras within ten years. He was a well-known individual who gave a hand to needy migrants from the Ottoman lands. He had an extensive network and good connections with the USA officers both within the security forces and custom services. Many of the migrants in need received his voluntarily aid in the time of trouble. Last but not least, in 1897 Mustafa Ağa from the Anatolian town of Harput (in Elazığ) settled down in Wuster and earned his wealth. He opened butchery and an ice-cream shop in the luxurious district of Wuster (in the USA). He gathered his relatives around him (one of his nephews worked at the wire factory for 30 dollars per week) and employed Turks who spoke English well and dressed like USA citizens in one of his shops.²⁹ Although they had good relations with any

²⁶ Encyclopedia of Islam, V. 28, p. 364–365.

²⁷ Emin, *Amerika'da Türk Muhacirleri*, p. 179.

²⁸ Ibid, p. 179.

²⁹ Ibid, p. 186.

kind of Ottoman patriots at their arrival or even later, the flames of the Balkan War ruined the good solidarity abroad of those who were once forming so to speak an Ottoman Commonwealth. Especially Greek patriots despised the Ottoman Turks in USA and offended the Turkish labour.

The Ottoman Government's attitude towards the migration was not positive. The Ottoman administration did not like to lose their subjects since the fields were left deserted and the rural husbandry works shattered, the olive gardens were abandoned. Ottomans with large territory under their sovereignty needed cheap labour more than the New World. However, the Ottoman market could not offer satisfactory wages to the labour. The loss of the workers and peasants possessing taxable fields and husbandry resulted in decreasing revenue to the state. The Government took precautions to stop the flow of labour migration to the New World. One of the migrants' pleas for fleeing and leaving the lands unploughed was high taxation. Especially those who were settled in the Ottoman East Mediterranean lands claimed that the government levied unjust taxes on olive trees. The Ottoman officials made an investigation and discovered that the taxation regime needed to be considered. The Ottomans charged each olive tree a reasonable tax. However, the trees which no longer bore fruit were taxed as if they had brought profits. It was an unjust burden for the producers of olives. The Ottoman officers declined to lift the taxes on unfruitful olive trees. Nevertheless the investigators argued that the migrants' pleas should not be granted since the taxes on unfruitful olive trees did not represent a heavy burden to them.³⁰

Some of the migrants' pleas stated as the reason for their departure the environment which failed to provide means for survival. Especially the reasons of those who left the region in the Balkan Peninsula due to the unfertile lands and rocky terrain were regarded as justifiable in the eyes of the officials. The Ottoman investigator approved their case and found out that there was nothing but rocky mountain ranges around the migrants' villages. When the Ottomans had vast territories under their sovereignty, those who had living difficulties moved to Istanbul and Egypt for a labour work. The labour from the Aegean Islands and some villagers round Thessaloniki and Macedonia preferred to work in the house or heavy labour in the Ottoman wealthy towns.³¹ However, the residents of the Balkans tended to offer their labour power to the continent; in the aftermath of the 1908 Military Coup caused the national bias over the foreign workers around the wealthy towns. Egypt did not offer the labour for the Ottoman Greeks and Albanians any longer. When Great Britain gained the ultimate strength over Egypt in 1882, they preferred to bring cheap labour from India and hindered the opportunity of earning more wages for labour originating from the Ottoman lands in Egypt.³² Great Britain also introduced the industry which required less muscle power and replaced the human

---

³⁰ BOA., DH. ID., 11/9, 9 August 328 R. (22 August 1912), written by Governor of Syria.

³¹ Erler, *Osmanlı-Yunan Sınırında Ordunun*, pp. 50–51.

³² *Ibid.*, pp. 34–35.

labour with the mechanics. For example, one of the tobacco factories in Egypt used the Anatolian tobacco, but did not need labour from the Ottomans at all.³³

More or less all migrants' pleas for the departure gathered around the matter of the question of security. In 1876–78 the Ottoman Balkans and Caucasus witnessed formidable power advancing through the inland. Russian forces found an easy gain within the Ottoman Balkans and North–East provinces. Therefore the Ottoman residents on the Balkans were scared of a bleak future for their existence as a part of Ottoman world. The weakness of the Ottomans flared the national independence mood which was spread across the Balkans and caused the internal turmoil thus leaving the Balkans insecure.³⁴ The intervention of the European states (France, Great Britain and Piedmont) and Russia within the Jerusalem province and Syria (Lebanon), over the disputed struggle of Holy places diverted the locals to prove their authority over the Holy lands.³⁵ Either side gained the supremacy, but their fight irritated the peaceful subjects and hastened the migration. The Ottoman precaution backing the security and peace to the chaotic region was too harsh and the military iron fist crashed the weak national groups. The strong backlash from the Ottoman authorities pushed the national demands to the underground and terrorized the territory. The tensions increased steadily and people of the disputed regions were forced to choose sides. Regardless of their selection, peaceful subjects were accused of being traitors by the opposite side. Those who sought refuge and did not get involved preferred to leave the country and migrate.

The Ottoman government encouraged travellers who were included in trade activities. However, the Ottoman migrants were confused by the regulations and foreign countries made stricter conditions for those who came from the Ottoman lands. Therefore, merchants suffered because of such strict customs and complained against the state. The government regulated emigration and separated migrants from merchants. Thus, the government freed the merchants of any kind of regulations on two conditions: they had to prove their trade matter and their connections abroad, along with the adequate capital to trade. The government accepted the regulations on basis of those which were in use in Hungary. According to the Ottoman ambassador in the USA, the Hungarian instructions for the migrants were proper and the Hungarian migrants did not meet any difficulties in the New World. The Ottoman government decided to apply the same regulations on those who intended to migrate. In short, these regulations were based on the following:

1. Migrants should get proper passports.
2. In order to get the passport, migrants' health conditions should be examined according to the USA customs care.
3. Migrants should prove to have a sum of currency to live by.

---

³³ “13.000.000 kg tobaccos each year send to Egypt ...” Tüccarzade, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlasi*, pp. 143–144.

³⁴ Bozhinov, Paneho Dorev's speech at the Ottoman parliament in 1909, p. 97.

³⁵ Thomson, *Europe Since Napoleon*, pp. 245–250.

4. Migrants should not demand any aid for their migration costs from the government.

That regulation was tried to be applied to the Ottoman migrants. However, migrants were eager to migrate on their own and tended not to inform the government. Although the state declared not to take any responsibility for the uninformed migration, the state provided assistance to those migrants who had been deceived during the migration. The state had the ambassadors investigate the conditions of the Ottoman labour abroad. Some of the ambassadors' investigation reports proved the state's inefficiency regarding the migration problems. Their reports included depictions of unpleasant conditions of the Ottoman citizens abroad. They confessed that the Ottoman state, unlike USA authorities, did not have a proper list of migrants.

The Goal of the Ottoman Migrants and their Achievements

The Ottoman migrants innately aimed to find a safe place away from all the disputes concerning their domestic affairs. As comes for the living, they were initially all reluctant to work for not more than just for their daily bread. As time went by, they learned how to gain wealth and they found their way into marketing business for a better life. Those migrants who gained enough wealth and put a reasonable sum aside attempted to run their own small-scale business. Some of those entrepreneurs opened their shops or butcher-houses and some of them found themselves on the streets selling ice-cream, pop-corn, chestnuts, kebabs, lemon juice or any kind of beverages (apart from alcohol). The Ottoman migrants did not have any ambitions to learn the language or culture since the migrants largely carried the humble idea of returning home in their minds. Indeed large numbers of the Ottoman migrants returned home after having gained a sum which would enable them a shelter in their home-towns.³⁶

Nevertheless, some of the migrants decided to stay longer contrary to their initial expectations. Those exclusive individuals among the Ottoman migrants succeed to infiltrate among the society, found wealth and benefited from the estate business. At first, they were employed as labour in the field of the construction and even worse in the railway works struggle, later they turned out to be in charge of their own businesses. Later on they started employing their relatives or patriots at their properties. They no longer looked like the Ottomans, changed the way of dressing and learned the language. Their families were influenced by the adaptation; they sent their children to proper schools and received higher education. Their workers from the Ottoman lands were also required to learn the language fluently in order to satisfy their customers.³⁷

---

³⁶ "Those who migrates to America has returned back instantly with a large sum up money and thought the sum earned by forgery" BOA., DH. İD., 11/9, 21 Zilhicce 330 (1 October 1912), "to the interior ministry by the ministry of foreign minister."

³⁷ Emin, *Amerika'da Türk Muhacirleri*, p. 180.

The Ottoman migrants rested and settled around their initial working place. Some railway workers preferred to stay in the wagons. Some shared their rooms with at least six people. However, they learned to have their own shelters and some of them brought their families to their vicinity. Their family life and districts (shanty-towns) were much better if compared to that of the Italians, Slavs (loud, noisy crowd and the smell of fried pork covering the shanty-towns) and other labour districts on the continent.³⁸ However, some of the Ottoman migrants from Lebanon (Christian Arabs) got involved into forgery and deceived some warehouses. They asked the owner of warehouses to provide them some tradable goods in order to sell them on the streets. Once they convinced the merchants without paying any cash (paying back after the sale on the streets), they sold their goods in the streets and bargained the tradable goods at low prices. Because of their low price offer, the goods were sold very rapidly. Those street sellers or bargainers escaped to their hometowns as soon as they had reached the satisfactory sum for the non-paid tradable goods in the countries of the Latin America (mainly Brazil and Argentina). In some cases store owners complained to the Ottoman ambassadors and asked for compensation of their rights from the deceptive Ottoman migrants. The Ottoman officials investigated the matter and compensated the store-owners and attempted to get back the property of deceivers but failed to deliver. However, the Ottoman government admitted that the deceivers' easy gain and their wealth invited new crooks to raid the continent³⁹ and ruined reputation of the Ottoman labour.⁴⁰

The Ottoman migrants, at least the wealthy ones, participated in the educational system abroad. They sent their children to colleges or missionaries to improve their language. However, the Ottoman migrant community gathered and wasted their free time apart from work in coffeehouses by enjoying alcohol, dancing with girls and reading the Ottoman newspapers which were sent from their home-towns. However, the Ottoman Arabs and other minorities had their own way. The Greek, Armenian and other former Ottoman Christian subjects benefited from the language and cultural courses given by the city halls. They adapted easily into the foreign civilization because of their family life⁴¹ However, the Ottoman Christian Arabs preferred to maintain their own culture and established a private association in Sao Paulo (Brazil) to print their journal in Arabic. They issued the poetry book entitled "Tezkarü'l Muhacir" written by Kayser Ma'luf. The Arabic society on the continent carried out their cultural mission even after the chief establisher of the association, Naum Lebeki, returned to Beirut in 1908. The Ottoman Arabs who migrated to the New World introduced the Arabic culture and language and kept maintaining their cultural heritage by issuing news papers, journals and books in Arabic. According to one of the investigations, their regular journal and newspapers issued in New York and Brazil reached the number of 250. They also became creators

³⁸ Ibid, p. 181.

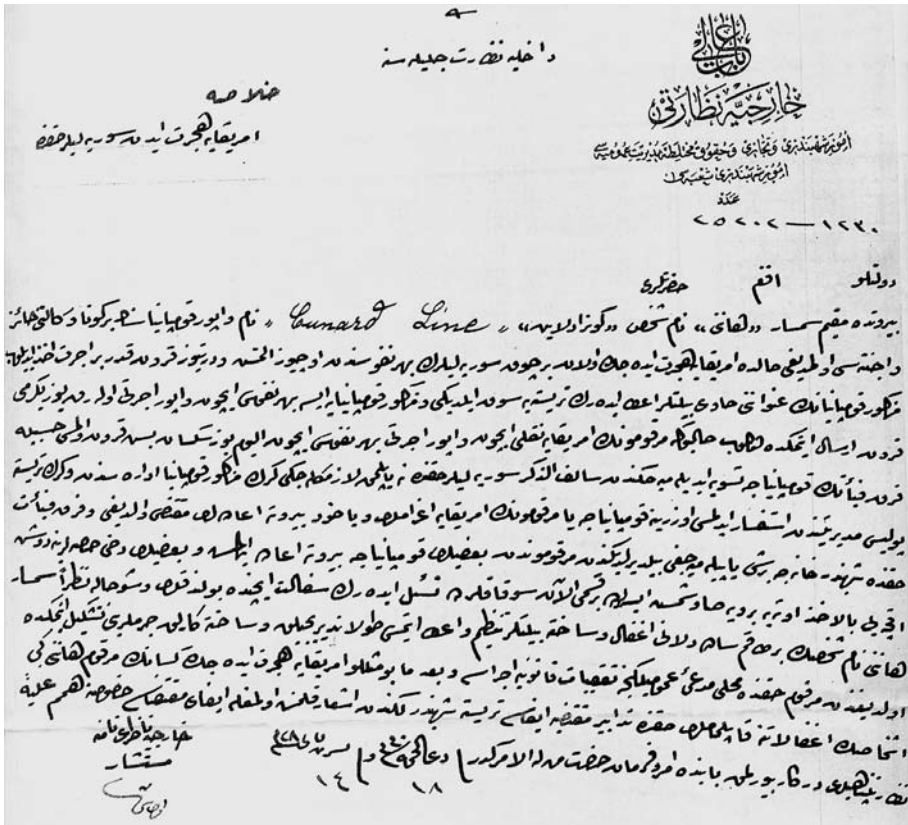
³⁹ BOA., DH. İD., 11/9, 21 Zilhicce 330 (1 October 1912).

⁴⁰ Whereas Ottoman labours accepted as trustworthy ones in the mining camps of South Africa (especially diamonds) in 1889. *Ankara Gazetesi* (Ankara Newspaper), 1889.

⁴¹ Emin, *Amerika'da Türk Muhacirleri*, p. 187.

of the migrants folk and poems in the Arabic literature (the Mehcer “= migration place” literature).⁴²

“BOA., DH.ID., Nr. 11/9, 14 Teshrin-i Sani 1328 > (November 27th, 1912).”

Conclusion

The Ottoman failure in governing, vast population and territories created the waves of migration from the beginning of the 1800s. Lost wars (the Ottoman and Russian wars) and the territories of the Ottomans lured those who led humble lives to join the migration. Therefore, Europe and the American continent attracted the Ottoman migrants into the labour markets. As time went by, those labours turned to be citizens of the new states, which tempted the migrants. However, they remained being a part of the Ottoman soils and souls as well as the migration destinations. They did not forget their past, cultural habits, and their roots. Thus, migrants performed an imported role as a bridge in order to transfer the cultural and politic agreements between the East and West. The human smugglers’ false

⁴² Encyclopedia of Islam, V. 28, s. 365.

deeds caused the emergence of the helpless individuals around the ports of Trieste and Rijeka. The poor, who had been deceived in the ports of Europe, ruined the Ottomans reputation. The state tried to save the unpleasant situation of the Ottoman subjects and attempted to rescue the abandoned migrants. However, the Ottoman migrants' sufferings and miserable lives shaped the outside communities' opinion towards the state.

Sources

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (BOA)
Funds: Prime Ministry (the Republic of Turkey)
Dahiliye İdare
Yıldız Tasnifi, Maruzat Defteri
İrade Hususi, TFR. IMN.
Ankara Gazetesi (Ankara Newspaper), 1889

Bibliography

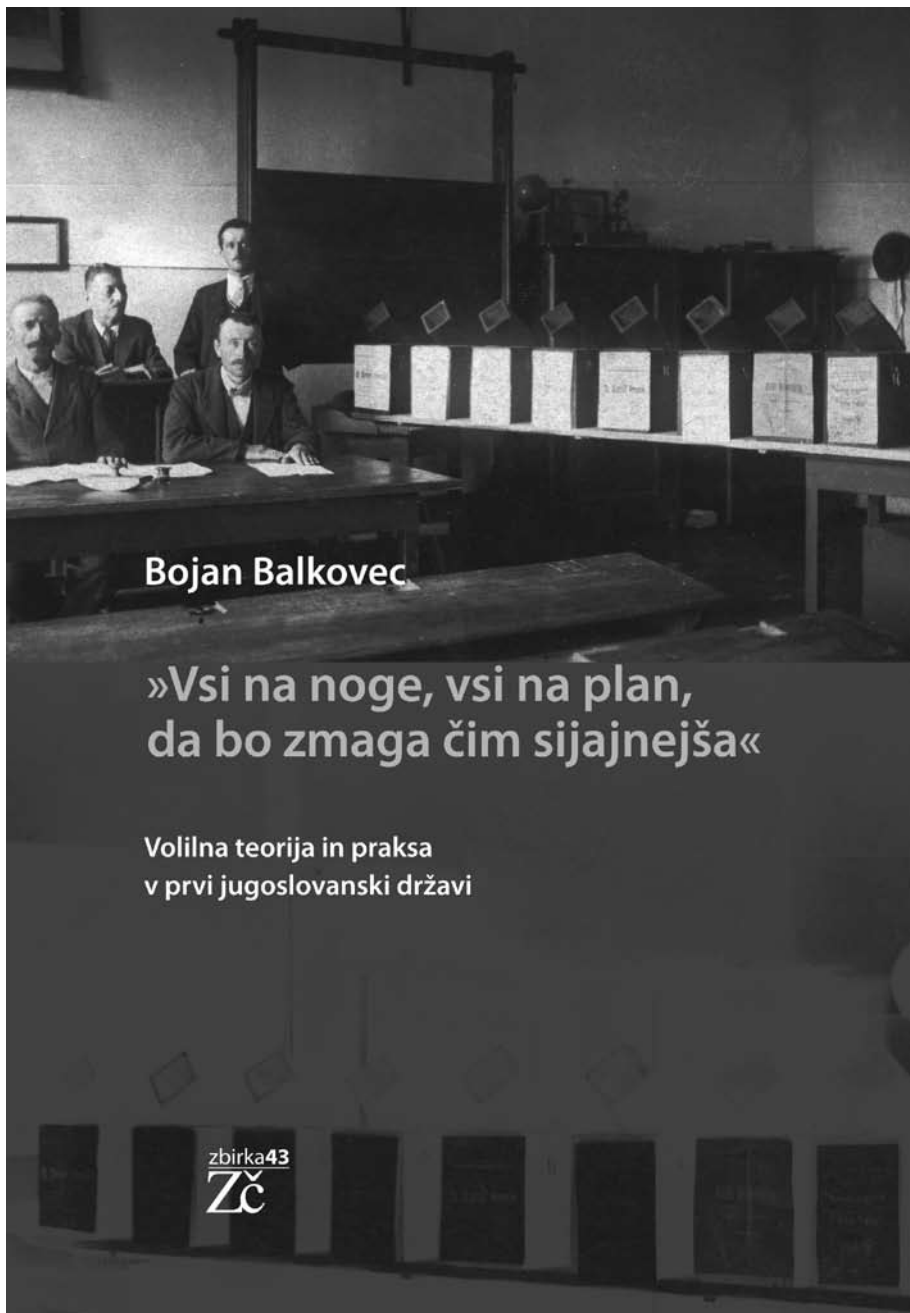
- Adanır, Fikret, *Makedonya Sorunu* (The Question of Macedonia), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Ahmet Emin (In Ottoman, there is not any surname), Amerika'da Türk Muhacirleri (Turkish Migrants at America), *Dar-ül Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* (in exact translation: The Dore for Science = University, Journal of Faculty of Literature), sayı: 2, Mayıs 1332 (May 1916).
- Barbieri, Giuseppe, Per un programma di ricerche sulla emigrazione italiana in America, *Gli Italiani negli Stati Uniti e l'opera degli italiani negli Stati Uniti d'America*, Firenze: Istituto di Studi Americani, Università di Firenze, 1972, pp. 25–40
- Bozhinov, Voin, Paneho Dorev's speech at the Ottoman parliament in 1909, *Macedonia, (Documents and Material)*, Sofia: Bulgarian Academy of Sciences, Institute of History, 1978. Edebiyat Fakültesi Mecmuası, Issue: 2, Mayıs 1332 (May 1916).
- Curtis, William-Eleroy, *The Turk and His Lost Provinces*, London: Fleming H. Revell Company, 1903.
- Erler, Mehmet Yavuz, *Osmanlı-Yunan Sınırında Ordunun Sosyal ve Ekonomik Gözlemleri (1897–1899)* (The Military Investigation report of social and economic on the border of Ottoman and Greece 1897–1899), İstanbul: Milenyum Yayınevi, 2008.
- Erickson, Edward J., *I. Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2009.
- Lee, Chinyun, Avstrijski pomorski razvoj v Vzhodni Aziji 1869–1914 (Austrian Maritime Development in East-Asia 1869–1914), *Zgodovinski časopis*, let. 61 (2007), 3-4 (136).
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri* (The Young-Turks opinions), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Shaw, Stanford J., *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (History of the Ottoman Empire and Modern Turkey), İstanbul: E-Yayınları, 1983.
- Thomson, David, *Europe Since Napoleon*, London: Penguin, 1965.
- Tüccarzade İbrahim Hilmi, *Memalik-i Osmaniye Cep Atlası*, Bab-ı Ali, 1323 (1907). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Turkish Religious Affairs Endowment, Encyclopedia of Islam), Ankara, 2003, V. 28.

POVZETEK

Otomanski migranti v Ameriko in njihova usoda v tržaškem in reškem pristanišču (1896–1914)

Osman Keskiner and Mehmet Yavuz

Množična brezposelnost v otomanski državi je bila posledica neuspešnega industrijskega razvoja. Obsežna območja po vsej deželi so stagnirala. Gorski in močvirnat svet, puščave ter neustrezna irigacija so onemogočali tako preživetje kot bogatenje. Izguba otomanskih teritorijev je posledica vojn, ki naj bi doprinesle k povečanju prebivalstva na obstoječih območjih. Novi migranti so izčrpali neomejene vire zaposlitve. Otomani so se poleg verskih razlik soočali tudi s političnimi in narodnimi upori. Neugodne razmere v državi so obupano prebivalstvo prisilile v selitev na tuje. Priljubljeni cilj otomanskih izseljencev je bila Amerika, kamor so jih zvalili otomanski misijonarji ter pionirji. Število migrantov je po 1853 letno naraščalo v skladu z nemiri in revščino znotraj države, v Ameriki se je tako znašlo več kot 100.000 otomanskih migrantov. Težave, s katerimi so se srečevali v procesu migracije, so segale od težav s transportom do težav pri iskanju zaposlitve ter nastanitve. Pričujoči prispevek predstavlja pregled migracijskega procesa v poglavjih z naslovi: Tihotapci ljudi, Izhodišča otomanskih migrantov ter razlogi za migracijo, Usoda otomanskih migrantov ter uradno otomansko stališče do migracije, Cilj in dosežki otomanskih migrantov. Naše raziskave so pokazale, da sta pristanišči Trst in Reka otomanskim migrantom predstavljali odpre duri do Amerike.

Bojan Balkovec

**»Vsi na noge, vsi na plan,
da bo zmaga čim sijajnejša«**

**Volilna teorija in praksa
v prvi jugoslovanski državi**

zbirka43
ZČ

Jubileji

Nevenki Troha ob šestdesetletnici

Leta 2011 je okroglo obletnico rojstva praznovala znanstvena svetnica dr. Nevenka Troha, zgodovinarica s pestro in bogato kariero. Najini poti sta se prvič križali leta 1969, ko je v Trbovljah zaključevala gimnazijo, drugič pa leta 1997, ko sva se zaposlili na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Kmalu sem spoznala, da njena uspešna in jasno začrtana kariera temelji tako na pronicljivem umu kot tudi trdem delu, ki se ga iz dneva v dan loteva z veseljem in veliko mero volje in energije.

Nevenka Šentjurc, poročena Troha, se je rodila 15. junija 1951 v Ljubljani, otroška in najstniška leta pa je preživela v zasavskih Revirjih. Po maturi na trboveljski gimnaziji leta 1969 se je odločila za študij zgodovine in sociologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer je diplomirala leta 1980. V času študija, septembra 1974, se je zaposlila v Revirskem muzeju v Trbovljah kot kustosinja. Od leta 1977 do jeseni 1986, ko je sprejela mesto arhivistke v Zgodovinskem arhivu Centralnega komiteja ZKS v Ljubljani, je bila direktorica muzeja. Kljub temu da je večino naporov usmerjala v modernizacijo muzeja oziroma razvoj strokovne muzejske dejavnosti, je že v prvi tretjini svoje službene poti jasno izkazala svojo naklonjenost do raziskovanja sodobne zgodovine in publiciranja.¹

Po zaposlitvi v arhivu je bila njena osnovna naloga urejanje gradiva t. i. jugoslovanskih političnih organizacij v Julijski krajini in na Svobodnem tržaškem ozemlju (1945–1954), za objavo je pripravila inventarja Zbirka Arhiv informacijske službe in protifašističnega boja – Trst (1943–1948) in Glavni odbor Komunistične partije Julijske krajine in Centralni komite Komunistične partije Svobodnega tržaškega ozemlja (1945–1954). Ker pa se je ob delu z arhivskim gradivom njena raziskovalna žilica samo še krepila, je začela s proučevanjem problematike dogajanja v Julijski krajini po letu 1945. Zaradi dobrega poznavanja arhivskega gradiva in že omenjenega veselja do znanstvenega dela se je leta 1988 odločila za podiplomski študij iz novejša zgodovine, ki ga je na Filozofski fakulteti uspešno zaključila jeseni 1993. S svojim magistrskim delom z naslovom Politično življenje v coni A Julijske krajine z vidika italijansko-slovenskega sodelovanja (SIAU od osvoboditve

¹ Leta 1984 je v soavtorstvu z Brankom Omahnetom izdala strokovno monografijo Gladovna stavka revirskih rudarjev, leta 1986 je izšla njena monografija Španski borci iz revirjev, bila pa je tudi urednica strokovne monografije 50 let Čebin, ki je izšla leta 1987.

do uveljavitve mirovne pogodbe)² je postavila temelje za svoje znanstveno delo, ki jih je 1996 nadgradila z doktorsko disertacijo z naslovom Slovensko-italijanski odnosi v coni A Julijske krajine v luči dokumentov progugoslovanskih sil.³

Delo arhivistke, ki ga je Trohova opravljala še nekaj let po priključitvi Zgodovinskega arhiva CK ZKS k Arhivu Republike Slovenije leta 1990, je leta 1997 zamenjala za znanstveno-raziskovalno – zaposlila se je na Inštitutu za novejšo zgodovino, kjer je v trinajstih letih napredovala od asistentke do znanstvene svetnice za področje sodobne zgodovine.

Na inštitutu je vključena v raziskovalni program Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, od leta 2009 pa vodi projekt o represiji v Sloveniji med letoma 1945 in 1963. Poleg tega je sodelovala v več drugih projektih, mdr. v dveh mednarodnih. Kot članica znanstvenega odbora, imenovana s strani Inštituta za novejšo zgodovino, je sodelovala v italijansko-slovenskem projektu z naslovom Na ozemlju, kjer meja pomeni most : delitve in sodelovanja na mejnem območju med Italijo in Jugoslavijo po 2. svetovni vojni (1945–1965). Vodila je tudi slovensko skupino sodelavcev projekta ERA (European Resistance Archive, Arhiv evropskega odporništv), ki ga je financirala Evropska komisija v času od septembra 2006 do maja 2007.

Dr. Nevenka Troha je zelo komunikativna in vedno pripravljena deliti svoje znanje in spoznanja s kolegi, še posebej mlajšimi, zato me ni presenetilo, ko so jo zamikale pedagoške vode; na podlagi njenih tovrstnih rezultatov jo je senat Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem leta 2004 izvolil v naziv docentke.

Za jubilentko – muzealko, arhivistko in raziskovalko – velja, da ima konstantno dinamiko pisanja. To odražajo tako že omenjene strokovne in znanstvene monografije, vključno z najnovejšo knjigo Fojbe,⁴ za katero je prispevala poglavje Fojbe v slovenskih in italijanskih arhivih, v katerem obravnava vzroke za dogajanje maja 1945 v Julijski krajini in delu Videmske pokrajine po zasedbi s strani jugoslovanske oblasti, kot tudi njeni številni znanstveni prispevki, ki jih je objavila v slovenskih in italijanskih publikacijah (Zgodovinski časopis, Prispevki za novejšo zgodovino, Acta Histriae, Annales, Qualestoria, Storia contemporanea, idr.). V svojih razpravah je na začetku znanstvene kariere obravnavala problematiko Slovansko-italijanske antifašistične unije in Komunistične partije Julijske krajine (1945 in 1947), kasneje pa je pozornost posvetila zlasti raziskavi slovensko-italijanskih odnosov na tem območju in odnosov znotraj posameznih narodov in socialnih skupin. Raziskuje tudi vprašanje migracij v Julijski krajini po drugi svetovni vojni, dogajanje na Svoobodnem tržaškem ozemlju (1947–1954) ter vprašanje slovenske manjšine v Italiji

² Magistrska naloga je leta 1998 izšla v knjižni obliki z naslovom Politika slovensko-italijanskega bratstva. Slovensko-italijanska antifašistična unija v coni A od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe.

³ Doktorska disertacija je izšla leta 1999 v knjižni obliki z naslovom Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama in leta 2009 v italijanskem prevodu Chi avrà Trieste? Sloveni e italiani tra due stati.

⁴ Jože Pirjevec, Darko Dukovski, Nevenka Troha, Gorazd Bajc, Guido Franzinetti: Fojbe. Ljubljana 2012.

in italijanske v Sloveniji med letoma 1945 in 1990. Z referati ali kot razpravljavka je sodelovala na več znanstvenih posvetovanjih in okroglih mizah doma in v tujini, predvsem v Italiji, kjer še dandanes različnim javnostim poleg problematike »fojbc«, položaja Slovencev v coni A Julijske krajine, odnosov med političnimi strankami in organizacijami idr., kot nepogrešljiva članica Slovensko-italijanske kulturno-zgodovinske komisije, ki je delovala v letih 1993–2000, pa predstavlja vsebino poročila Slovensko-italijanski odnosi (1880–1956).⁵

Jubilantka je veliko svojega (prostegega) časa posvetila društvenemu strokovnemu življenju. Vrsto let je bila odbornica Zgodovinskega društva Ljubljana, dve mandatni obdobji (2000–2004) pa njegova predsednica. Eno mandatno obdobje, od oktobra 2006 do oktobra 2008, je bila predsednica Zveze zgodovinskih društev Slovenije. V času njenega vodenja je ZZDS izpeljala odmeven mednarodni znanstveni sestanek Meje na papirju, meje v glavah. Meje Slovenije po 2. svetovni vojni. Svoj predsedniški mandat je zaključila z bienalnim 34. zborovanjem vseh slovenskih zgodovinarjev z naslovom Evropski vplivi na slovensko družbo, v zvezi pa je kot podpredsednica aktivna še danes.

Draga Nevenka, ob življenjskem jubileju ti iskreno čestitam in ti želim, da bi še naprej z zanimanjem in radostjo tako uspešno oplajala slovensko zgodovino-pisje ter širšo zgodovinsko znanstveno in stanovsko sfero. In da bi se najini poti še velikokrat križali.

Mojca Šorn

---

⁵ Besedilo je kot trojezična znanstvena monografija z naslovom Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije = Slovene-Italian relations (1880–1956). Report of the Slovene-Italian historical and cultural commission izšlo leta 2001.

Kongresi in simpoziji

17. letna konferenca IIHA »German Intelligence History from Bismarck to present«, Marburg , 17.–19. Junij 2011.

17. letna konferenca mednarodne zveze za zgodovino obveščevalnih služb (IIHA – International Intelligence History Association) je bila letos v Marburgu, mestu, v katerem sta živela med leti 1802 in 1806 pravljicarja brata Grimm, ki jim zato drugo leto – 2012 – pripravljajo svečano 200 letnico dela.

Konferenca se je odvijala prvi dan na gradu nad mestom, drugi dan pa v prostorih stare univerze, danes evangeličanske teološke fakultete, katerih spodnji del je krasila razstava vseh žensk, diplomantk in predavateljic na teološki fakulteti v Marburgu od leta 1900 dalje. Posebej svečana je dvorana, v kateri smo drugi in tretji dan delali in ki je namenjena promocijam diplomantov in doktorantov, okrašena je s čudovitimi freskami, ki prikazujejo življenje in delo Martina Luthra.

Konferenco sta organizirali skupaj IIHA in Urad za vojaško zgodovino zvezne nemške vojske iz Potsdama (Bundeswehr Office of Military History). Namen konference je bil pregledati zgodovino nemške vojaške obveščevalne službe tako v mednarodnem, institucionalnem kot tudi v političnem kontekstu. Kar se tiče mednarodnih okoliščin je bila posebna pozornost posvečena uporabi obveščevalne službe pred in med obema svetovnima vojnama in prav tako med hladno vojno. Institucionalna razmerja se ne nanašajo le na oborožene sile ampak tudi na druge institucije, ki so bile vpletene v nastajanje nemške zunanje in vojaške politike. Raziskave o protiobveščevalni službi se nanašajo na domačo obveščevalno službo in na pravno ureditev. V Zvezni republiki Nemčiji in od leta 1990 v združeni Nemčiji je vojaška obveščevalna služba v veliki meri združena z zunanjo obveščevalno službo. Seveda se je politični okvir nekajkrat dramatično menjal, zato je ideologija igrala pomembno vlogo v času vzpona nacizma na oblast v letih 1933–1945. V komunistični Vzhodni Nemčiji je vojaška obveščevalna služba tekmovala z bolj ideološko orientiranimi »oboroženimi silami« in varnostnimi službami. Iz tega izhaja, da ima posebna »obrt« vojaške obveščevalne službe določeno tradicijo, kakor tudi, da se mora prilagajati hitrim spremembam v tehnologiji. Vse to so razlogi, zaradi katerih je potrebno raziskovati nemško obveščevalno službo tudi izven njenih institucij in tudi z vidika drugih specialnih ved.

Stanje zgodovinskih raziskav na tem področju ima tudi mnoge temne lise tako glede virov kot tudi glede raziskanosti. Dokumenti vojaških poveljstev iz časa I. svetovne vojne so bili v veliki meri uničeni. Za ostala področja so viri le delno ohranjeni. Za čas po letu 1945 je dostop do arhivskih virov zelo omejen, razen za

Vzhodno Nemčijo, se pa hitro izboljšuje. Problem pa je v tem, da nemški arhivski viri niso dovolj za dopolnitev manjkajočih lukenj v zgodovinskih raziskavah. Mnogi nemški raziskovalci se izogibajo te teme in tudi diplomatska zgodovina je skeptična do njenih spoznanj, medtem ko nemški avtorji pogosto vodijo v odpiranju novih perspektiv v zvezi s temi vprašanji. Širša zgodovinska javnost danes že zna ceniti prednosti zgodovine obveščevalnih služb na mnogih področjih, posebno pri pisanju zgodovine o vojnah in oboroženih spopadih. Namen tega srečanja je bil ravno v dopolnitvi nekaterih praznin na tem področju.

Delo konference je bilo razdeljeno na naslednja časovna obdobja: obdobje do leta 1914, obdobje prve svetovne vojne 1914–1918, obdobje med obema svetovnimajima vojnama 1919–1939, obdobje druge svetovne vojne 1939–1945, čas po drugi svetovni vojni do združitve obeh Nemčij 1945–1990 in zadnjih dvajset let od 1990 do 2010.

Konferenca se je začela v petek popoldan s pozdravnima govorama predstavnikov organizatorjev: Wofganga Kriegerja v imenu IHA in Winfieda Heinemana iz Potsdama, ki je bil hkrati delovni predsednik prvega panela. Prvi je predstavil delo agentov Karlsrurške postaje nemške tajne vojaške obveščevalne službe IIIB ob začetku I. svetovne vojne upokojeni obveščevalec BND Hilmar-Detlef Brückner. Sledil mu je Markus Pöhlmann (MGFA) z raziskavo o institucionalni kulturi vojaške obveščevalne službe v nemškem cesarstvu do leta 1918. V drugem delu sta bila dva pogleda iz tujine. Wim Klinkert (Breda) je predstavil nemško obveščevalno službo na Nizozemskem 1914–1918. Sledila mu je Jerca Vodušek Starič iz univerze Maribor, ki je pobratena z univerzo v Marburgu. Predstavila je obveščevalno službo tretjega rajha ob začetku II. svetovne vojne, njena sredstva, oficirje in aktivnosti. Panel se je zaključil s predavanjem Shloma Shpira iz univerze Bar-Ilan iz Izraela, ki je predstavil obveščevalno službo imperialne Nemčije in protiteroristično dejavnost na Bližnjem vzhodu ob koncu 19. stoletja.

Drugi dan je predstavitev referatov potekala v stavbi stare univerze. Drugi panel sem vodila podpisana. Začel ga je Tilman Lüdke iz inštituta Arnold-Bergträsser s predstavitvijo vloge obveščevalne službe med nemškim vpletanjem na Srednji Vzhod v letih 1914–1918 in še naprej. Florian Altenhöner, raziskovalec iz Berlina, je predstavil dejavnost nemške obveščevalne službe v prekomorskih deželah »Sonderdienst Nuntia« in nemško vojaško obveščevalno službo v 1920-ih.

Marcus Faulkner iz King's College iz Londona je govoril o politiki pomorske obveščevalne službe in evoluciji Marinennachrichtendienst (pomorske obveščevalne službe) v letih 1928–1939. Po odmoru je Kristie Macraikis, profesorica kemije iz ZDA, predstavila tajne vojne v tajnopisju: vojne med Britanci in Nemci med obema vojnama in kako se je to odražalo na uspeh obveščevalnih služb.

Popoldanski tretji panel je vodil Wolfgang Krieger. Začel ga je Erwin Schmidt (HGM Dunaj) s predstavitvijo vdorov nemških agentov v severno Afriko. Po kosilu mu je sledil Winfried Heinemann (MGFA) s predstavitvijo obveščevalno varnostne dimenzije nacionalno konzervativnega upora (proti Hitlerju 1944). Magnus Dahl (MGFA) je predstavil Fremde Heere Ost (obveščevalno službo za tujino), Falko Bell iz univerze v Mainzu pa kaj so nemški vojaki govorili o obveščevalnih službah (1939–1945).

Četrty panel je vodil Gerhard Schmidt iz Berlina in v njem je Sigurd Hess, upokojeni mornariški admiral prikazal vpliv organizacije Gehlen na ponovno oborožitev zahodne Nemčije. Zadnji ta dan je bil Bodo Hechelhammer iz zvezne obveščevalne službe (BND), ki je govoril o začetkih operacije Rusty. Po večerji je bil članski sestanek IIHA.

Zadnji dan v nedeljo je peti panel vodila Gabriele Frohwein-Roschinski. Peter Hammerschmidt iz univerze v Mainzu je govoril o klavcu iz Lyona (Klaus Barbie) na plačilni listi BND in CIE. Michael Hermann iz Oxforda je predstavil kakšne spremembe je v pogledu na hladno vojno povzročila obveščevalna služba. Matitiahu Mayzel je predstavljal izraelski pogled na nemško obveščevalno službo. Zadnji pa je nastopil najmlajši udeleženec Tamir Libel iz Dan Shomron centra. Naslov njegovega referata je bil Talec tujih interesov: vmešavanje nemške obveščevalne službe v sovražnosti med Arabci in Izraelci 1980–2010.

Konferenca se je končala z zaključnima govoroma W. Heinemanna in W. Kriegerja, v katerih sta poudarila interdisciplinarnost konference, dejstvo, da je še pred desetimi leti redko kdo govoril o obveščevalni zgodovini v času pred prvo svetovno vojno oz. pomen kontinuitete na tem področju. V Nemčiji je mnogo zgodovinarjev, ki se ukvarjajo ali samo z zgodovino druge svetovne vojne in delo končajo z letom 1945 in drugih, ki se ukvarjajo le s časom hladne vojne in jih ne zanima nič, kar je bilo pred letom 1945. Kot pomanjkljivost so izpostavili, da na tej konferenci ni bilo nobenega referata, ki bi se dotikal DDR, pa ne le njene tajne policije – STASI, o kateri se zadnjih dvajset let tako v Nemčiji kot drugod po svetu veliko piše, ampak tudi vojaške zgodovine Nemške demokratične republike.

Kot poseben dosežek pa sta izpostavila dejstvo, da na konferencah sodeluje mnogo mladih raziskovalcev in vedno večje število žensk, česar si še pred desetimi leti nihče ni mogel niti zamisliti.

Konferenca se je končala s povabilom na sestanek naslednje leto, ki bo predvidoma v Združenih državah Amerike, vendar kraj in tema sestanka še nista določena.

Ljuba Dornik Šubelj

Ocene in poročila

Matjaž Bizjak – Aleksander Žižek, **Knjiga obračunov celjskih mestnih sodnikov 1457–1513**. Celje : Zgodovinski arhiv, Ljubljana : Založba ZRC SAZU, 2010. XLVII + 164 strani.

S knjigo obračunov celjskih mestnih sodnikov smo končno tudi Slovenci dobili prvo objavo računske knjige enega svojih srednjeveških mest, vrhu tega ne le v nemškem izvorniku, ampak tudi v vzporednem slovenskem prevodu. Medievist Matjaž Bizjak, odličen poznavalec računskega gradiva, in arhivist Aleksander Žižek, trenutno vodilni raziskovalec starejše zgodovine mesta ob Savinji in drugih mest slovenske Štajerske, sta združila moči pri projektu, ki je ležal na duši že prenekateremu njenemu predhodniku. Odkar je Ignac Orožen leta 1854 v *Celski kroniki* prvi opozoril na izjemni vir s prehoda iz srednjega v novi vek, je namreč minilo več kot poldrugo stoletje. Upravičeno smemo trditi, da bi se zgodovinarji veliko prej lotili njegove temeljite analize, če ne tudi objave, ko knjiga obračunov ne bi že leta 1818 pristala v graškem Joanneumu (kjer jo je Orožen našel) oziroma pozneje v Štajerskem deželnem arhivu, kjer je shranjena še sedaj. Raziskovalcem celjske in slovenske preteklosti je (bila) s tem od rok, tako kot zelo veliko drugega starejšega arhivskega gradiva, nastalega na slovenskem Štajerskem, ki je v zadnjih desetletjih dvojne monarhije romalo v hrambo v deželno prestolnico. Avstrija gradiva mesta Celje kljub sklenjenemu arhivskemu sporazumu z Jugoslavijo ni nikoli vrnila državi, na katere tleh je nastalo, pa tudi možnosti za reproduciranje v avstrijskih arhivih tako kot v preteklosti niti danes, navzlic izjemnemu tehničnemu napredku, nikakor niso optimalne. Knjiga obračunov 1457–1513, iz katere so celjski zgodovinarji – zlasti oba Orožna in A. Gubo – stoletje in pol črpali razne parcialne podatke (največ o mestni upravi in topografiji), avstrijski zgodovinar N. Weiss pa je njeno vsebino pred slabim desetletjem (2002) objavil v obliki izvlečkov, se je razkrila strokovni in širši javnosti s svojo celovito izpovedno vrednostjo šele leta 2011 (z letnico izdaje 2010), ob 560-letnici formalne povzdignitve trga Celje v mesto. Njen pomen je tem večji, ker gre za edini vir te vrste s slovenskega ozemlja, če izvzamemo nekaj osamljenih mestnih letnih obračunov iz druge polovice 15. stoletja.

Kot v uvodu poudarjata avtorja, spada računska knjiga celjskih mestnih sodnikov med serijske vire, pri katerih se je mogoče dokopati do optimalnih rezultatov šele ob zadovoljivi količini gradiva. Celjska knjiga pogoje za takšne raziskave izpolnjuje in osvetluje poslovanje, s tem pa tudi življenje poznosrednjeveškega mesta s praktične plati, kar pri virih, ki danes v medievistiki veljajo za »klasične«,

največkrat pogrešamo. Daljši uvod v objavo vira najprej v slovenščini in nato še v nemščini predstavi razvoj celjske meščanske naselbine in njene (samo)uprave, računске knjige oziroma srednjeveško računsko dokumentacijo nasploh, kodikološke in tipološke značilnosti objavljenega rokopisa, čemur sledijo zelo koristen ekskurz v mere in denar, vpogled v celjsko knjigovodsko prakso ter edicijska načela.

Tipološko se računska knjiga celjskih mestnih sodnikov uvršča med knjige letnih obračunov. Enkrat na leto so vanjo vpisali obračune, tj. poročila o upravljanju in poslovanju z mestnimi prihodki in izdatki, ki so jih sodniki predlagali mestnemu svetu v potrditev. Tak način nadzora je uvedel cesar Friderik III., potem ko je mesto leta 1457 prešlo pod njegovo oblast. Po mnenju objaviteljev ni preveč verjetno, da bi princip izviral še iz časa vladavine Celjskih, saj se je mestna avtonomija uveljavila šele leta 1455. Knjigi, namenjeni nadzoru nad poslovanjem sodnikov kot mestnih predstojnikov, so namenili tudi trajno hrambo, zato ne preseneča, da se je ohranila v poznejšem prepisu, dejansko čistopisu. Sprotno poslovanje mesta so sicer dokumentirali v različnih specialnih registrih, od katerih ni ohranjen nobeden, je pa iz navedb v obračunih mogoče sklepati na dokaj kompleksno knjigovodsko dokumentacijo. To so upoštevali pri izdelavi vsakoletnega obračuna, ki je bil v obliki, kot jo ponuja knjiga obračunov, po vsem sodeč zapisniški produkt seje mestnega sveta, na kateri so obračun sprejeli. Obračune so vpisovali v papirni kodeks, ki obsega 65 folijev in izvira iz druge polovice 15. stoletja, verjetno z začetka osemdesetih let, ko je prvi, po imenu neznani pisar, vanj prepisal obračune za preteklega četrto stoletja, nadaljnji zapisi pa so sprotni, delo osmih »anonimnih« mestnih pisarjev. Zajeto je obdobje dobrega pol stoletja med letoma 1457 in 1513, natančneje povedano 54 obračunskih let, kajti obračuni za tri leta v knjigi manjkajo. Vsi obračuni so napisani v gotski kurzivi in nemškem jeziku in ohranjajo do konca 15. stoletja skoraj nespremenjeno obliko. Vsakega sestavljata dva glavna dela – popisa sodnikovih prihodkov in izdatkov – s povsem preprosto strukturo.

Uporabna prednost knjige je tako za sodobnike kot za današnje bralce njena zelo dobra preglednost, ki brez težav omogoča najrazličnejše primerjave. Objavitelja sta uporabnike opremila z nujno potrebnim védenjem o mestnem knjigovodstvu, merah in denarju, obravnavo vsebine pa sta za zdaj pustila ob strani. Ta doslej v največji meri še neizkoriščen potencial bo lahko vedno znova dajal navdih raziskovalcem in klical k iskanju odgovorov na zelo različna vprašanja. Kako koristna je v tem pogledu objava, razkrije že bežen pogled na imensko in stvarno kazalo. V stvarnem bomo našli tudi gesla, kot so: plašilna ograda, zatiči, ognjiščna greblja, rebula ali fekalije. Imensko kazalo pa zastavlja nova in stara nova vprašanja. Tako na primer, ali je Klaus v devetdesetih letih 15. stoletja osebno ime ali priimek in je mož potemtakem morda član celjske rodbine, iz katere je izvirala druga žena Primoža Trubarja? Pa Jud iz leta 1500? Gre za domačega ali nedomačega Juda, omenjenega štiri leta po ukazu o izgonu Judov s Štajerske in skoraj sto let zatem, ko naj bi celjska judovska skupnost prenehala obstajati? Ne nazadnje, bo zdaj končno mogoče locirati v obračunih nič kolikokrat omenjeni toponim *Padraw*? Nanaša se na zemljišče, ki ga je cesar prepustil mestu za pašo, A. Gubo pa ga je razlagal kot »Festwiese« (sejmišče).

Objava celjske obračunske knjige ni dobrodošla samo v ozkih zgodovinskih krogih. Zaradi »dodane vrednosti«, tj. prevoda integralnega besedila v slovenščino, je njena uporabna vrednost veliko večja, krog potencialnih uporabnikov pa nepriemerljivo širši kot pri edicijah virov, ki se omejujejo le na jezik izvirnika. Skupaj z dvojezično objavo ptujskega mestnega statuta iz leta 1513 odpira v slovenskem prostoru novo poglavje principov objavljanja starejših zgodovinskih virov. Poleg tega je preveden v nemščino celoten uvod, dejansko krajša spremna študija obeh avtorjev. Pričakovati je mogoče, da bodo po knjigi s pridom posegali zlasti študenti zgodovine in raziskovalci začetniki, saj gre za neke vrste učbenik oziroma študijsko gradivo za seznanjanje s staro pisarniško nemščino, opremljeno z več kot koristnim dvojezičnim stvarnim kazalom. Iz objektivnih razlogov je reprodukcija izvirnega teksta omejena le na prvo, uvodno stran. Sicer pa ponuja pestra vsebina dovolj snovi za različne teme seminarских in diplomskih nalog, ne nazadnje tudi za raziskovalne naloge srednješolcev in raziskave ljubiteljskih zgodovinarjev. Prednosti, ki jih objava prinaša, je treba samo osmisliti.

Boris Golec

Ignacij Voje, **Starodavni Dubrovnik v besedi in sliki**. Celje : Celjska Mohorjeva družba, 2011. 331 strani.

Ignacij Voje je dovršen del svoje raziskovalne pozornosti posvetil dubrovniški zgodovini. Med številnimi zgodovinarji, ki se ukvarjajo z raziskovanjem te aristokratske republike, velja za enega njenih najuglednejših gospodarskih zgodovinarjev srednjega veka, v Sloveniji pa velja vsekakor za najboljšega poznavalca dubrovniške zgodovine v celoti. Doma in v tujini je objavil celo vrsto razprav in člankov ter dve pomembni monografiji o trgovini Dubrovnika v srednjem veku (Kreditna trgovina u srednjevekovnom Dubrovniku. Sarajevo 1976; Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku. Ljubljana 2003 / ocena v Zgodovinskem časopisu, 58, 2004, št. 3/4, str. 536–539/). V knjigi o naravnih in kulturnih znamenitostih Jugoslavije (Svetovna dediščina v Jugoslaviji. Ljubljana 1990), ki je kot nekakšna slutnja pred prihajajočo vojno, in možnim uničenjem na svetovni seznam Unesca uvrščenih kulturnih spomenikov, izšla tik pred njo, pa je Voje napisal pregledno obširno poglavje o Dubrovniški republiki. Sedaj je pred nami »povzetek« Vojetovega desetletja dolgega raziskovanja dubrovniške zgodovine v obliki celostne monografije, ki zaobjema čas od nastanka dubrovniške naselbine v 7. stoletju do ukinitve Dubrovnika kot samostojne države v začetku 19. stoletja.

O konceptualni strukturi knjige in njeni obetavni vsebinski polnosti povedno nagovarja bralca (poleg uvoda) devetindvajset poglavij: Nastanek mesta in njegov urbanistični razvoj, Samostojen politični razvoj pod tujo zaščito, Mestno obzidje – simbol svobode, Državna ureditev, Zunanji znaki dubrovniške državnosti in samostojnosti, Družbena razmerja, Organizacija diplomatsko-konzularne službe, Šolstvo, vzgoja, pomen knjige, Etnična individualnost in državljanska zavest, Dubrovniška nadškofija in redovne skupnosti, Glavne gospodarske panoge, Trgovske povezave s slovenskimi deželami in Hrvaško, Pomorstvo in ladjedelništvo, Denarne enote, merske enote, cene in plače, Kesanje dubrovniškega trgovca Mihajla Martinušića, Za Ljubljančane privlačen Dubrovnik, Prvi znani slovenski glasbenik, organist v Dubrovniku, Higijenske razmere – ekološka ozaveščenost, Skrb za prehrano, Zdravstvena služba, Otroška sirotišnica, Zabave in komedije v času renesanse, Dota – ženina varščina, Propad renesančnega Dubrovnika, Zlata doba dubrovniške diplomacije, Baročni Dubrovnik, Recesija gospodarstva, razkroj moralnih vrednot, Ukinitve republike in Neuklonljivi Dubrovnik. Poglavja obravnavajo politično, vojaško, gospodarsko, družbeno in kulturno zgodovino »republike trgovcev, ki nosijo

plemiški naslov«, kot je dubrovniško državo sredi 15. stoletja poimenoval rektor dubrovniške šole Filip de Diversis. Na eni strani je v poglavjih zajeta pahljača zgodovinskih procesov mestne državnice in njenih razmerij do večjih in velikih državnih organizmov, ki so jo v stoletjih njenega obstoja obkrožali, ščitili in(al) ogrožali. Na drugi strani pa poglavja ponujajo vsebinski vpogled v življenje dubrovniškega vsakdana na vsej družbeni vertikali in horizontali, to je, poglavja ponujajo vpogled v razmerja med hierarhično strukturiranimi sloji in v razmerja znotraj posameznih družbenih in poklicnih skupin (med kmeti, meščani, trgovci, obrtniki, plemstvom in drugimi različnimi prebivalstvenimi in poklicnimi skupinami).

Knjiga govori o vitalizmu, o življenjski moči državne skupnosti, ki je – ne glede na negotovosti v določenih obdobjih vrtiljaka zgodovinske stvarnosti – ohranjala vero v njeno temeljno vodilo: obdržati samostojnost in svobodo. Z izoblikovanim institucionalnim ustrojem in razvejano družbeno strukturo je ta majhna državnica oblikovala tako sociokulturno okolje, ki je njeno samostojnost ohranila od srede 14. stoletja za štiristopetdeset let. Iz knjige je moč jasno razbrati, kako je Dubrovniška republika razvila vse tiste bistvene sociokulturne značilnosti, ki so ostale pomembne za vsako suvereno državo vse do danes: pravo (institucionalni državnopravni okvir), strategijo (zunanja politika, vojaška obramba) in zgodovino (lastna tradicija, identiteta, samozavest). Življenjsko filozofijo države in njeno dejavno uresničevanje pa je zagotavljala gospodarska podjetnost Dubrovčanov. Dolgotrajno cvetoče gospodarstvo (prevladujoče pomorstvo in posredniška trgovina med osmanskim zaledjem in jadranskim ter širšim sredozemskim bazenom) je omogočalo več kot golo preživetje. Prav zaradi motivacijske državne politike je bil možen tisti trgovski »creatio«, ki je z ustvarjeno materialno in duhovno presežnostjo prinesel blaginjo številnim posameznikom, državi v celoti pa visok standard za njeno delovanje. Kljub naravnim nesrečam (potresi, bolezni, požari), občasnim notranjim konfliktom, klanovskim interesom, gospodarskim zastojem ipd., je skozi stoletja veljala državna samostojnost za nekaj samoumevnega. Aristokratska elita je namreč ostajala notranje homogena, kar je omogočalo, da je nadzorovala in usmerjala politične procese.

Če je bila dubrovniška država, tako kot pač vsaka, nekakšen organiziran pohlep po rasti in moči, je bila njena odločujoča podstat trgovina. Trgovina je v dobršni meri oblikovala mentalno podobo, življenjski slog in vrednote Dubrovčanov. Ko Voje piše o trgovini in pomorstvu, poda ob tem tudi ilustrativno življenjsko zgodbo trgovca, kako je deloval v praksi (Kesanje dubrovniškega trgovca Mihajla Martinušića). Zgodba je imenitno povedna in večplastna, saj govori o človeku, ki ga pri njegovem delu žene pohlep. Ob iztekanju življenja in ob strahu pred onostranskim breznom večnosti je Mihajlo Martinušić, bogat trgovec in spoštovan dubrovniški plemič, napisal testament, v katerem se je širokogrudno pokesal ob priznanju svojih grehov. Deloval je oderuško, goljufal družabnike in državo, veseljačil in kockal. Vendar pa pri tem ni vidna le njegova narava, ampak tudi njegova razvejana trgovska dejavnost, ki je zajemala posredništvo, družabništvo, kreditno poslovanje, trgovino s tkaninami, s kožami, platnom, menične posle idr., skratka ukvarjal se je z vsemi tistimi dejavnostmi, od katerih je dubrovniška

država večinoma dobivala svoje dohodke, če je njeni državljani niso goljufali. Med ideali in dejanji, je bil torej razkorak, a Dubrovniški republiki, kot izhaja tudi iz omenjenega poglavja ter neposredno in posredno iz vseh poglavij knjige, je med njimi uspevalo vzpostavljati takšno razmerje, da temeljna načela državnosti niso bila ogrožena, niti oslABLJena.

V vsaki knjigi praviloma lahko najdemo tudi kakšno napako, ali ji očitamo kakšno pomanjkljivost. Pozoren bralec bo lahko v Vojetovi knjigi morda našel le dve. Ob koncu 18. stoletja so Dubrovčani naročili 300 pušk s pripadajočo opremo, kot piše avtor, »pri tovarni Ferlak v Ljubljani« (str.288). Verjetno gre pri tem za to, da je šlo naročilo v Ljubljano za puške iz koroškega Ferlacha (Borovelj), kjer je bila razvita kakovostna puškarska proizvodnja. Drug »očitek« pa se nanaša na trditev, ki bi zahteval v knjigi dodatno pojasnilo. Na str. 8 in 10 je zapisano, da je Dubrovniška republika obstajala do leta 1815, a knjiga se končuje z imenitno napisanim dramatičnim dogajanjem ob njeni ukinitvi leta 1808 (str. 300–301). Umanjka torej le nekaj pojasnjevalnih stavkov o tem, da Dubrovčani po tem letu niso obupali, saj je po splošno priznanih pravilih mednarodnega prava obstajala Dubrovniška republika do leta 1815. Šele na Dunajskem kongresu, kjer so velike sile naredile novo politično karto Evrope, je bila Dubrovniška republika izločena iz mednarodno-pravnega prizorišča in dokončno izbrisana iz evropskega geografskega zemljevida kot država. Tedaj je tudi upanje Dubrovčanov ugasnilo. Voje konča knjigo s poglavjem o vojni po letu 1990 (Neuklonljivi Dubrovnik), ko je bilo mesto – kljub vsem zaščitam in mednarodnim zahtevam po njegovi nedotakljivosti – deležno barbarskega obstreljevanja jugovojske. Danes je mesto s pomočjo mednarodne skupnosti spet obnovljeno.

Ko Voje »sprehaja« bralca po mogočnem obzidju Dubrovnika in med ulicami mesta, se z razlago umetnostnega zgodovinarja ustavlja pred samostani, palačami in najrazličnejšimi pomembnimi zgradbami. Ilustrativno pojasnjevalno podobo posameznih poglavij pa dopolnjuje še premišljeno izbrano slikovno gradivo; preko stoštirideset fotografij, ki jih je avtor naredil večinoma sam. Tako je pred bralca postavljena odlična monografija, napisana poljudno, tekoče in vsebinsko zanimivo, ki temelji na avtorjevih raziskavah in širokem znanju. Avtor je zapisal: »Kadarkoli se ustavimo v Dubrovniku, vedno odkrivamo nove lepote in se navdušujemo nad njegovimi starinami, a ko odhajamo, si želimo, da bi ga kmalu spet obiskali.« (str.258). Po prebrani knjigi si bodo želeli obiskati Dubrovnik tudi tisti, ki ga doslej še niso.

Vasko Simoniti

Rade Petrović, **Ruski konzulat u Dubrovniku od osnivanja do 1878. godine.** Dubrovnik : Srpska pravoslavna crkvena opština Dubrovnik, 2010. 192 strani, ilustr.

Avtor v uvodu pojasnjuje, da je bil v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja na večmesečnih študijskih potovanjih v Moskvi, kjer je kot gostujoči profesor predaval na več zgodovinskih institucijah. Bivanje v Moskvi pa je izkoristil tudi za raziskovalno delo v tamkajšnjih arhivih in bibliotekah. Poleg sistematičnega zbiranja arhivskega gradiva v zvezi z razmerami v Bosni in Hercegovini za obdobje od 1850 do 1875, je odkril tudi gradivo o ruskem konzulatu v Dubrovniku. To gradivo je našel v Arhivu zunanje politike carske Rusije. Gradivo je bilo predstavljeno na Tretjem programu radia Rarajevo še v času Jugoslavije, pozneje pa je izšlo v posebnem zborniku »Radio Sarajevo – treći program« leta 1991 v Tuzli. Avtor se je odločil, da ponovno izda študijo o ruskem konzulatu v Dubrovniku opremljeno z opombami ter doda del gradiva.

Težišče razprave je omejeno na čas po krimski vojni, ko se oblikuje ruska zunanja politika do razmer na Balkanu v deželah v okviru Osmankega imperija. V delovanju ruskih konzulav v Dubrovniku razlikuje dve obdobji. Prvo obdobje do leta 1806 je vezano na obstoj Dubrovniške republike, drugo obdobje pa zajema čas po Dunajskem kongresu leta 1815 in sega vse do Berlinskega kongresa leta 1875. V drugem obdobju sicer ni več Dubrovniške republike, je pa njen nekdanji teritorij postal sestavni del novo oblikovane avstrijske Dalmacije. Vsako obdobje ima svoje zgodovinske okvire in specifične karakteristike.

Po Kučuk-Kanardžijskem miru, ki je sledil rusko turškim vojnám od 1768 do 1774, je dobila Rusija pravico do zaščite kristjanov na področju Osmanske države. Posledica tega je bilo tudi vzpostavitev diplomatsko-konzularnih odnosov med carsko Rusijo in Dubrovniško republiko. Določeni kontakti med Rusijo in Dubrovniško republiko so obstajali sicer že prej. Že v času carja Petra Velikega se je Rusija preko ruskega konzulata v Trstu brigala za zaščito ruskih interesov na beneškem teritoriju v Dalmaciji in v Dubrovniški republici.

Prvi ruski konzulat v Dubrovniku je bil ustanovljen leta 1788, za prvega konzula pa je bil imenovan grof Anton Ghika. Iz obdobja prvega konzula je ohranjeno precej arhivskega gradiva. Izrednega pomena pa je poročilo, ki govori o ureditvi Dubrovniške republike, ki ga je konzul Ghika zelo pazljivo napisal leta 1792. Napisal ga je na zahtevo iz Petrograda. To poročilo je pisal več kot štiri leta, ko je

bil v konzulski službi v Dubrovniku. Imel je dosti časa, da se je seznanil z zgodovino in življenjem male toda pomembne državice ob Jadranskem morju. Carsko Rusijo je zanimal model te male republike, ki je uspela da se obdrži skozi stoletja obrožena od velikih sil. Dobro poznavanje strukture Dubrovniške republike naj bi služilo ruski zunanji politiki. Potrebovala ga je v pregovorih z Osmansko državo, kjer bi model Dubrovniške republike lahko služil pri reševanju vprašanja egejskih otokov, s katerim jim je nameravala zagotoviti neko avtonomijo.

V poročilu je konzul Ghika prikazal teritorij Dubrovniške republike, geografske karakteristike tega področja s posebnim ozirom na meje. Poudarek je na opisu utrd in obzidja ter označbi obrambnih sposobnosti. Pomembni so podatki o prebivalstvu, kjer posebej analizira socialno strukturo. Posebej in dokaj podrobno so prikazani vsi vidiki gospodarstva, podrobneje kopenska in pomorska trgovina. Zanimajo ga finančni odnosi z državami ob Sredozemskem morju, pa tudi z Osmanskim cesarstvom in Avstrijo. Zaustavlja se ob virih dohodkov države in predvsem pri dobrodelnih ustanovah (*Opera pia*) in volilih, ki so bili nedotakljivi. Omenjeni dohodki so bili pod neposredno upravo Senata. V poročilu konzul podrobneje prikaže državno ureditev, glavne institucije in zakonodajo. Govori tudi o položaju verskih organizacij, pri čemer poudarja, da je katoliška vera edina uradno priznana religija. Edina izjema so Judje, ki jim država dovoljuje izvrševanje verskih obredov v sinagogi. Kot je razvidno iz korespondence z enim od svojih naslednikov, si je Ghika prizadeval, da bi napravil od ene sobice v svojem stanovanju kapelo, v kateri bi se k bogoslužju zbirali maloštevilni pravoslavci v Dubrovniku, vendar je oblast to prepovedala. V zadnjem času je bil odkrit Ghikov testamen iz katerega je razvidno, da je bil pravoslavne vere.

Po konzulu Ghiki je sledilo še šest konzulov v Dubrovniku. Vsi niso bili Rusi, bili pa so ruski podaniki. V času obstoja Dubrovniške republike je bil za ruskega konzula imenovan še Karl Fonton, po poreklu Francoz. On ni bil v dobrih odnosih z dubrovniško oblastjo. Čeprav je bil katolik, mu je končno uspelo, da je prišlo do granje pravoslavne cerkvice sv. Đurđa na Posatu. Fonton je ostal na položaju do ukinitve Dubrovniške republike.

Novi ruski konzul v Dubrovniku je bil imenovan šele leta 1815. To je čas po Dunajskem kongresu, ko je prišel Dubrovnik v državni okvir Avstrije. Ruski konzulat v Dubrovniku je obdržal vse one naloge, ki jih je opravljal prvi konzul Ghika. Med konzule naj v tem obdobju posebej omenim Srba Jeremija Mihailovića Gagića, ki je že prej deloval na ruskem konzulatu. Iz njegovega časa je znana zgodba o listini bosanskega bana Kulina iz leta 1189. Nenavadna je bila usoda ene najbolj znanih in najpogosteje objavljenih ter navajanih cirilskih listin. V Dubrovniškem arhivu so prvotno hranili tri primerke Kulinove listine: izvornik in dva prepisa. Leta 1817 naj bi bil na nek način usoden tudi za enega izmed treh primerkov te listine. V noči med 5. in 6. majem je nastal v knežjem dvoru požar, ki je uničil veliko arhivalij, kajti arhiv Dubrovniške republike je bil hranjen v dvoru. Nadaljna usoda enega od primerkov Kulinove listine je bila povezana prav s tem dogodkom. Ta primerek listine naj bi rešil "presvetljeni" človek, ruski konzul Jeremija Gagić. V pismu Pavlu Safariku aprila 1832 je »natvezil«
zgodbico, da so po požaru v dvoru

dubrovniški branjevci nagrajali arhivalije in v posamezne liste na tržnici zavijali svoje blago. Na ta način naj bi Gagiću prišla v roke Kulinova listina. Podatkom, ki jih je navedel Gagić so znanstveniki dolgo verjeli. Šele Ljuba Stojanović je podvomil v Gagićevo razlago. Gagić namreč Kulinove listine ni mogel dobiti od branjevcev po požaru leta 1817, ker jo je prota Đ. Nikolajević pri prepisovanju imel še v rokah, predno so listine romale na Dunaj. Gagićev primerek Kulinove listine, ki so ga dolgo smatrali za original, je v neugotovljenem času (verjetno leta 1848) in na neznan način – s prodajo ali darilom – prišel v posest Akademije znanosti v Sankt Peterburgu. V času konzula Gagića je bil v Dubrovniku prvi okrožni glavar baron Locella, ki se ni zavedal o zgodovinski vrednosti Dubrovniškega arhiva. Prijateljem je dovolil, da so po mili volji brskali po arhivu in kradli dokumente. Kulinovo listino pa naj bi prodal Gagiću. Znano je, da je konzul Gagić posredoval Franu Miklošiću več cililskih listin, ki so izvirale iz Dubrovniškega arhiva. Šele leta 1957 je Gregor Čremošnik po skrbni analizi ugotovil, da se original nahaja v Dubrovniškem arhivu in da je Sankt Peterburški primer prepis listine.

Delo konzulata je prišlo še posebej do izraza po letu 1856, ko si je carska Rusija prizadevala, da si povrne omajan položaj na Balkanu po krimski vojni. Aktivnost konzulata je bila vezana na dolgoletni reševanje t.i. vzhodnega vprašanja. Višek naj bi dosegla aktivnost v času uporov v Bosni in Hercegovini. Obdobje generalnega konzula Aleksandra Semjanovića Jonina je bilo znano po številnih aktivnostih. Konzul Jonin je pripadal tisti generaciji ruskih diplomatov, ki so se redno šolali ter znani tuje jezike, predvsem francoščino in jezike narodov na Balkanu. Bil je človek, ki je odlično poznal razmere in ljudi v Črni Gori, Hercegovini, Bosni in Dalmaciji. Ker se v zvezi z ruskim konzulom v Dubrovniku pogosto omenjajo pravoslavci na Balkanu in predvsem Srbi v Dubrovniku, kjer so oni predstavljali neke vrsto lokalno bazo. Zato je avtor kot poseben vložek dodal rezultate svojih raziskav o pravoslavnem življu v Dubrovniku in Dalmaciji od začetka 19. stoletja v povezavi s statističnimi podatki o prebivalstvu. Na področju Dubrovnika so še posebno vlogo igrali Srbi katoliške vere, ki sicer niso bili številni, bili pa so bogati, izobraženi in zelo vplivni. To so pomembni elementi pri ocenjevanju vloge in pomena ruskega konzulata v Dubrovniku.

Rade petrović objavlja še oceno italijanskega diplomata Cesara Duranda iz začetka 1876 o značaju in vlogi ruskega konzula Janina v Dubrovniku. Ugotavlja, da se je ruski konzulat v Dubrovniku pretežno ukvarjal s hercegovskimi in črnogorskimi uporniki in njihovo problematiko. Angleški predstavnik v Istanbulu pa je leta 1875 menil da je ruski konzulat v Dubrovniku glavni štab hercegovskih upornikov.

Ruski konzulat v Dubrovniku je bil ukinjen po Berlinskem kongresu leta 1878, ker je odigral svojo vlogo.

V knjigi je objavljen celoten tekst Ghikinega poročila iz leta 1792 v srbskem prevodu, dodan pa je faksimile originala v francoskem jeziku.

Na koncu je dodan še seznam ilustracij, beležke o piscu ter register osebnih imen.

Peter G. Tropper, **Ordnung der Frömmigkeit – Normierung des Glaubens. Kirchliche Ordnungsvorstellung und katholisches Laienchristentum in Kärnten zwischen 1848 und 1938.** Klagenfurt/Celovec–Ljubljana/Laibach–Wien/Dunaj : Hermagoras Verlag/Mohorjeva založba, 2011. 236 strani.

Celovški cerkveni zgodovinar dr. Peter G. Tropper se je lotil predstavitve verskega življenja v Krški škofiji (Gurk [Krka] – Celovec) v letih 1848–1938. V središče svojega zanimanja je postavil ureditev pobožnosti in normiranje verovanja s strani tedanjih krških škofov, ki je v obravnavanem obdobju potekala še povsem v duhu smernic Tridentinskega koncila, nov ton pa jim je dajal razcvet verskega življenja v drugi polovici 19. stoletja. Nekdanji koroški verski vsakdan avtor posrečeno postavlja v avstrijski kontekst, hkrati pa seveda ne pozabi na širši okvir rimskokatoliške Cerkve oziroma na pomen smernic tedanjih papežev. Skozi celotno knjigo, ki je plod avtorjeve raziskave, ga zanima razmerje med cerkvenim vodstvom in njegovim sprejemanjem rimskih navodil na eni strani ter aplikacijo le-teh oziroma njihovo sprejetje pri vernih laikih na drugi strani. Avtor se zaveda prevladujočega hierarhičnega vpliva na versko življenje vernih laikov, določene pojave in odklone pa razloži s pomočjo statističnih podatkov oziroma njihovo analitično interpretacijo.

Vsebinsko je knjiga urejena z »nemško natančnostjo«. Avtor želi prikazati, kako so krški škofje spodbujali, razvijali in uravnavali versko prakso katoliških Korošcev na prelomu obeh stoletij s posebnim poudarkom na liturgiji, duhovnosti (zlasti osebni pobožnosti) in verskih združenjih. Na začetku predstavi obravnavanemu času predhodno obdobje, ki ga je na področju verskega življenja še vedno preveval hladni jožefinski duh. Obravnavano obdobje okvirjata za avstrijsko zgodovino pomenljivi letnici marčne revolucije in Hitlerjeve priključitve Avstrije III. Reichu. Šlo je za čas razcveta avstrijskega katolištva (katicizma), ki ga je omogočila dokončna zavrnitev jožefinistične tradicije državnega cerkvenstva, kateri je napravil konec avstrijski konkordat leta 1855, po drugi strani pa je odnos Cerkev – država pogojevala civilna in verska zakonodaja iz let 1868 in 1874, ki je okvirjala delovanje katoliške Cerkve v avstrijskem delu monarhije do njenega razpada leta 1918. Obdobje 1. avstrijske republike je bilo v cerkvenem življenju še dodobra zaznamovano z dediščino minulih desetletij, vendar pa so se v njem že dodobra izkristalizirali nekateri specifični pojavi (npr. verski indiferentizem, brezboštvo, komunizem, nacionalsocializem), ki so vplivali na upad verskega

življenja, zlasti v mestih. Pravni položaj katoliške Cerkve v Avstriji naj bi ponovno utrdil konkordat iz leta 1933.

Predstavitvi zgodovinskega konteksta sledi predstavitev krških škofov in njihovih pastoralnih aktivnosti. Naj v povezavi z manjšinsko problematiko na tem mestu omenim le dva. Škof Balthazar Kaltner (1910–1914) je skušal pomanjkanje duhovščine rešiti tako, da je v škofijo poklical dobra dva ducata duhovnikov iz nemško govorečih škofij. Škofovanje Adama Hefterja (1914–1939) so obremenjevali mednacionalni spopadi med Nemci in Slovenci. Po plebiscitu so bili številni slovenski duhovniki zaprti in izgnani. Pričakovanje slovenskih vernikov po domačih duhovnikih je skušal izpolniti tako, da je že od semeniščnikov zahteval znanje obeh deželnih jezikov.

V obsežnem drugem delu avtor predstavi različne tematike in problematike iz pastoralnega življenja škofije. Zaustavi se ob problemu izstopov iz katoliške Cerkve in prestopov k starokatoličanom in evangeličanom. Nato opiše vpliv, ki ga je na bogoslužje imelo liturgično gibanje. Le-to je spodbudilo tiskanje novih molitvenikov in pesmaric, predvsem pa je ljudi poučevalo o skrivnosti sv. maše, o zgradbi liturgičnega leta ... K temu so sodile tudi prenovljene mašne knjige in paramenti. Posebne pozornosti je bilo deležno podeljevanje zakramentov, zlasti sv. evharistije in spovedi. Avtor je s tem v zvezi objavil nekaj preglednih tabel, iz katerih je razvidna intenzivnost duhovnega življenja v obravnavanem obdobju. Škofje so skušali dvigniti raven verskega življenja z bolj načrtnim razlaganjem katoliškega nauka ter zlasti z ljudskimi misijoni in duhovnimi obnovami, ki so jim sledile. Vsaj del prebivalstva je prakticiral poglobljeno duhovno življenje s pomočjo duhovnih vaj. Severni in južni del škofije s pretežno kmečkim prebivalstvom sta ostajala tradicionalno verna, v osrednjem delu z večjimi mesti pa je vernost upadala.

Avtor nato predstavi stare oblike duhovnega življenja. Posebno se pomudi pri izvoru in prakticiranju molitve rožnega venca, pobožnosti križevega pota ter ostalih pobožnostih. Nato obravnava izvor in prakticiranje nekaterih novejših oblik duhovnosti. Vplivanje verske prakse na pobožnost vernikov so omogočale zlasti bratovščine in verska združenja. Prvo mesto med njimi so na začetku preteklega stoletja zavzele Marijine družbe, ki so bile ustanovljene za vse štiri stanove. Med cerkvenimi zvezami so se po 1. svetovni vojni najbolj uveljavile: veselo otroštvo, fantovske, moške, ženske in dekliške zveze ter v 30-ih letih Katoliška akcija in župnijski odbori.

Zadnji del knjige avtor posveča pomenu božjih poti, češčenju svetnikov (zlasti sv. Heme) in privatnim pobožnostim ter razodetjem. Čisto na koncu povzema Hefterjeva petletna poročila (relacije) o stanju škofije Svetemu sedežu, iz katerih veje škofova skrb nad cvetočim liberalizmom in verskim indiferentizmom ter upadom verske prakse. V prilogi avtor postreže še z dodatnimi statističnimi podatki.

Naj omenim, da avtor na str. 53 posebej izpostavi knjigo libeliškega župnika Antona Vogrinca *Nostra maxima culpa* iz leta 1904, ki je takoj po izidu prišla na *Index*. V njej je Vogrinec predstavil tedanje nezavidljivo stanje v Cerkvi; vzroke in možne rešitve. Knjiga je še danes vredna branja, vendar je relativno težko dostopna.

Slovenski bralec bi v knjigi *Ordnung der Frömmigkeit – Normierung des Glaubens* pričakoval nekoliko več podatkov o pastoralnem stanju v slovenskem in narodnostno mešanem delu škofije. Zlasti bi avtor lahko omenil tudi asimilacijo slovenskega življa in vpliv ali nevpiliv škofijskega vodstva na ta proces. Dejstvo je, da se je asimilacija koroških Slovencev s Slomškovo predstavitvijo sedeža Lavantinske škofije v večjem obsegu začela dogajati v Velikovškem okrožju, šolska zakonodaja iz leta 1869 je v šole privedla nemško govoreče učitelje, ki so nadomestili slovensko govoreče duhovnike, plebiscitarne razmere v letih 1919–1920 pa so v Kraljevino SHS pognale cvet koroške slovenske cerkvene katoliške inteligence (dr. Lambert Ehrlich, dr. Gregorij Rožman, dr. Janko Arnejc). Avtor sicer korektno omenja, da so po plebiscitu oblasti številne slovenske duhovnike zaprle in kasneje tudi izgnale.

Jezik knjige je strokovno-poljuden in nudi zadosten pogled v obravnavano materijo. Zelo dobrodošle so razlage strokovnih izrazov in pojmov, ki si jih je avtor izposodil iz starega Herderjevega *Kirchenlexikona*. Na ta način bralcu omogoči njihovo razumevanje v duhu tedanjega časa, saj se nekateri cerkveni pojmi in izrazi po 2. vatikanskem koncilu nekoliko drugače interpretirajo. Predstavil je tudi kratke historiate posameznih pobožnosti in verskih združenj. Knjiga je vsekakor dobrodošla za slovenske zgodovinarje in zainteresirane bralce, saj govori o podobnih tematikah in problematikah, ki so se v obravnavanem obdobju dogajale tudi na ozemlju današnje Republike Slovenije. Zlasti to velja za 13 župnij v Mežiški in Dravski dolini, ki so bile po letu 1859 del krške škofije, nato od leta 1923 v upravi lavantinskega škofa, leta 1964 pa so bile priključene mariborsko-lavantinski škofiji. Del krške škofije sta bili tudi župniji na Jezerskem. Knjiga bo služila kot dobra opora pri raziskovanju tovrstnih tematik v slovenskem prostoru in bo omogočala primerjavo z dogajanjem onstran Karavank.

Matjaž Ambrožič

Davide Toffolo, *L'inverno d'Italia*. Bologna : Coconino Press, 2010. 146 strani.

Pri italijanski založbi Coconino Press iz Bologne in zadrugi Immaginarìa iz Vidma, je leta 2010 izšel strip z naslovom *Zima v Italiji*, ki ga je oblikoval v Italiji že priznan avtor stripov Davide Toffolo. V stripu je obravnavano obdobje druge svetovne vojne in je po obliki in vsebini pomembno umetniško delo, ki obravnava vprašanje italijanskih koncentracijskih taborišč za Slovence in Hrvate na severu Italije v letih 1942–1943. Na osnovi dialoga med dvema slovenskima otrokoma zaprtima v koncentracijskem taborišču Gonars, se na povsem izviren način loti obravnave te problematike. K odločitvi izdaje tega dela, ga je napeljalo dejstvo, da se je, kot pravi v intervjuju za tržaški časopis *Il Piccolo*, šele sedaj, v zrelih letih, prvič srečal z omembo italijanskih koncentracijskih taborišč iz druge svetovne vojne v severni in srednji Italiji. Znano je, da se je v italijanskih šolah desetletja po drugi svetovni vojni pouk zgodovine zaključil z letnico 1920. Na ta način so generacijam zakrivali del preteklosti, ki je spodbijala mit o Italijanu »dobrem človeku« in je obdobje fašizma in druge svetovne vojne prikrižala. V zadnjih desetih letih pa je bilo v Italiji le storjenih kar nekaj premikov v smeri objave knjig in tudi simpozijev, kjer so spregovorili o tej problematiki. Velika zasluga gre za to nekdanjemu županu mesta Gonars Ivanu Cignoli, pa zgodovinarjem Carlu Spartacu Capogrecu, Alessandri Kersevan, ter Posoškemu raziskovalnemu in dokumentarnemu centru L. Gasparini iz Gradišča ob Soči, kjer je še posebej aktiven zgodovinar Dario Mattiussi. Ta slednji je že leta 2004 organiziral mednarodni simpozij v Tržiču (Monfalcone, Italija) z delovnim naslovom *Deportacije slovenskih in hrvaških civilistov v italijanska taborišča 1942–1943, Taborišča na italijanski vzhodni meji* in tudi objavil zbornik najprej v italijanščini, potem pa je zbornik v sodelovanju s Skladom Dorče Sardoč, izšel tudi v slovenščini. Temu je sledila leta 2005 razstava »Ko je umrl moj oče«, Risbe in pričevanja iz koncentracijskih taborišč na italijanski vzhodni meji 1942–1943, kjer so se združili v sodelovanju Center L. Gasparini, Arhiv Republike Slovenije, Muzej novejšje zgodovine in Narodni muzej. Razstava beleži preko dvajset postavitev po Italiji (Gorica, Benetke, Trst itd.), v Avstriji (Celovec in Dunaj), na Hrvaškem (Rab), in v Sloveniji (Nova Gorica, Koper, Maribor, Ljubljana). Razstavo spremlja dvojezični katalog.

Osnovno temo za strip *Zima v Italiji* predstavlja prijateljstvo med dvema otrokoma Dragom in Judito. Imeni je avtor izbral na seznamu otrok iz Slovenije

interniranih v Gonarsu. Dragov spis z naslovom Moj oče pa je našel v katalogu »Ko je umrl moj oče«. To je pričevanje deset letnega Draga Kalčiča iz Osilnice, ki je leta 1944, v partizanski šoli, tako kot številni drugi otroci, ki so se vrnili iz italijanskih koncentracijskih taborišč, zapisal: »Moj oče. Jaz nimam očeta. Ustrelili so ga Italijani. Nekega dne so prišli v vas. Vsi smo zelo jokali, posebno mama. Očeta so zaprli. Zaprtih je bilo dosti mož. Vse so odpeljali v Zamost in 12 mož ustrelili. Mojega očeta tudi. Ko smo zvedeli, smo vsi zelo jokali. Hišo so nam zažgali, nas pa so odpeljali v internacijo«. V skopih stavkih Drago opisuje svojo zgodbo in za enak način podajanja vsebine se je odločil tudi avtor stripa Zima v Italiji.

D. Toffolo je za rekonstrukcijo dogodkov izbral originalno arhivsko gradivo, pričevanja otrok, ki so leta 1944 zapisali spomine na življenje v koncentracijskih taboriščih na Rabu, Gonarsu, Trevisu. Iz ohranjenega arhivskega gradiva italijanskih okupacijskih oblasti vidimo, da je bila italijanska politika do internirancev prav tako kruta kot nemška.

Zaradi odpora proti italijanskemu okupatorju so spomladi 1942 pričeli Italijani z ofenzivo, ki se je končala šele novembra 1942. V njej so ostro nastopili proti civilnemu prebivalstvu. Že konec avgusta je bilo na Rabu okoli 1000 otrok mlajših od 16 let. Nasilno odtrgani od doma, iz svojega okolja, so bili otroci prestavljeni v tuje, nepoznano okolje, tam pa so bili izpostavljeni lakoti, brezupnim bivalnim razmeram, splošnemu pomanjkanju ter telesnemu in duševnemu mučenju. Risbe in spisi otrok so nastali leta 1944, ob tretji obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte. Med pomembne dosežke tekmovanja, ki ga je ob tej priložnosti organiziralo vodstvo Osvobodilne fronte, sodijo spisi s temama »Otroci nam govorijo« in »Naš otrok v internaciji«. V AS 1796 Zbirki okupatorjevi zapori in taborišča, ki se hrani v Sektorju za varstvo arhivskega gradiva druge svetovne vojne Arhiva Republike Slovenije, je zbranih 21 spisov, ki so poseben dokument časa, saj podajajo doje-manje zgodovine s strani otrok in njihovih izkušenj.

Spremno besedilo v knjigi je dodala profesorica umetnostne zgodovine na univerzi v Bologni Paola Bristot, ki je D. Toffoli tudi pripravila gradivo za zgodbo. Zapisala je osnovna zgodovinska dejstva o okupaciji Ljubljanske pokrajine 1941–1943, o italijanskih koncentracijskih taboriščih, o številu interniranih, o slovenskih umetnikih, ki so ustvarjali tudi v koncentracijskih taboriščih. Ob svojem delu je namreč naletela na risbe Nikolaja Pirnata, ki jih je umetnik ustvarjal v Gonarsu in jih poklonil zdravniku Mariu Cordari, ki je služboval v tem taborišču. Pirnat in Cordaro sta ohranila stike še tudi leta po končani drugi svetovni vojni in v zapuščini družine Cordaro so se ohranile Pirnatove risbe, ki jih Bristotova pripravlja za razstavo. Tema je Bristotovo pritegnila predvsem zato, ker se je čutila dolžna poiskati resnico o dogodkih iz druge vojne, ki jih ni poznala in do katerih se je zelo kritično opredelila.

Toffolo se je odločil za predstavitev dialoga med dvema otrokoma Dragom, ki prihaja iz kmečkega okolja in Judito, ki je mestni otrok. Vsak od njiju ima tragično izkušnjo, Dragu so očeta ustrelili italijanski vojaki, Juditi pa je mama umrla v taborišču na Rabu. Tako z besedo kot z risbo je avtor izredno racionalen. V risbi izstopata bodeča žica in govornica oči obeh otrok. Z pomočjo risbe, ki že

meji na abstrakcijo in pa s kratkimi stavki ali samo s posameznimi besedami, je Toffolo predstavil ves obup, strah, trpljenje in brezizhodnost življenja otrok med vojno, v koncentracijskem taborišču. Na izviren in svojstven način je Toffoli uspelo pokazati, kako se obnašajo otroci v tako ekstremnih razmerah, ter tako opozoriti in obsoditi dogodke, ki se v svetu ponavljajo tudi danes.

Metka Gombač

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis

1. Temeljne usmeritve

Zgodovinski časopis objavlja razprave v slovenskem, angleškem, nemškem, francoskem, italijanskem in hrvaškem jeziku. Ostale prispevke (krajše članke, ocene, poročila ipd.) objavlja v slovenskem jeziku.

Prispevki naj bodo po možnosti napisani v pisavi Times New Roman. Običajna velikost črk je 12, razmak med vrsticami pa 1,5.

Za jezikovno korektnost prispevkov so dolžni poskrbeti avtorji, prav tako so odgovorni za strokovno in znanstveno korektnost prispevkov.

Vsak prispevek mora vsebovati poštni in elektronski naslov avtorja ter njegovo telefonsko številko.

Prispevke je potrebno oddati v tiskani in elektronski obliki na naslov uredništva:

Uredništvo Zgodovinskega časopisa, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskecasopis.si ali peter.stih@guest.arnes.si. Naslov datoteke sestavljata ime in priimek avtorja.

Prispevkov, ki jih uredništvo Zgodovinskega časopisa sprejme v objavo, avtorji ne smejo hkrati poslati drugi reviji.

Za prevod izvlečkov in povzetkov v tuj jezik poskrbi uredništvo.

Razprave so recenzirane, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo prispelega gradiva ne vrača.

2. Navodila za pripravo prispevkov

Uredništvo bo v postopkih za objavo upoštevalo le prispevke, ki bodo pripravljene v skladu s sledečimi navodili.

Razprave:

Razprava mora vsebovati naslednje elemente, ki si sledijo po navedenem vrstnem redu:

- glavni naslov razprave (male tiskane črke, velikost črk 16, okrepjeno, središčna poravnava);
- ime in priimek avtorja (velikost črk 12, okrepjeno, središčna poravnava);
- izvleček oz. sinopsis (velikost črk 10), ki naj v prvem odstavku vsebuje: priimek in ime avtorja (okrepjeno), avtorjeva izobrazba in strokovni/znanstveni naziv, avtorjev poštni in elektronski naslov. Drugi odstavek naj vsebuje naslov razprave (okrepjeno). Tretji odstavek naj vsebuje izvleček vsebine (skupaj s presledki do okvirno 600 znakov), četrti odstavek pa do 5 ključnih besed;
- besedilo razprave (velikost črk 12), v katerem naj bodo jasno označena mesta za slikovno gradivo, ki ga je potrebno predložiti ločeno. Odstavki naj bodo brez vmesnih vrstic in se začinjajo z zamikom od levega roba. Naslovi (pod)poglavji so okrepjeni in pisani z malimi tiskanimi črkami;
- povzetek razprave, ki naj vsebuje njen naslov (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno) ter ime in priimek avtorja, naj skupaj s presledki okvirno obsega do 6000 znakov.

Poročila, krajši zapisi, knjižne ocene:

- poročila s simpozijev, konferenc in drugih dogodkov vsebujejo točen naslov dogodka ter datum in kraj prireditve (male tiskane črke, velikost črk 12, okrepjeno);

– knjižne ocene vsebujejo ime in priimek avtorja ali urednika (razprto, velikost črk 12), naslov knjige (okrepljeno), založbo, leto in kraj izida, število strani.

Pri tem tipu prispevkov sta ime in priimek avtorja prispevka navedena na njegovem koncu na desnem robu.

Pri vseh prispevkih naj avtorji zelene poudarke v besedilu označujejo s *poševnimi črkami* in ne s podčrtavanjem ali okrepljeno.

3. Citiranje

Citiranje je obvezno v opombah pod črto (velikost črk 10). Na koncu prispevka mora slediti seznam uporabljenih virov in literature (velikost črk 12), ki vsebuje vse v prispevku citirane vire in literature.

V opombah se določeno delo ali vir citira samo na skrajšan način in sicer na sledeč način: priimek avtorja, *kratka oznaka citiranega dela (naj ne presega treh besed in v poševnih črkah)*, navedba strani (okrajšano) (npr. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, str. 11). Smiselno se ta določba uporablja tudi pri citiranju arhivskih in objavljenih virov ter gradiva z medmrežja.

V seznamu virov in literature na koncu ločeno navedemo vire (arhivske, objavljene, ustne, časopisne ipd.) in literaturo (naslovi sklopov so pisani z malimi tiskanimi črkami, okrepljeno). Znotraj teh sklopov je gradivo navedeno po abecednem redu priimkov avtorjev (urednikov, fondov itd.); enote istega avtorja pa so razvrščene kronološko. Seznam vsebuje samo popolne navedbe citiranih del oziroma gradiva:

- pri arhivskih virih navedemo ime arhiva, ime fonda ter po potrebi številke fasciklov ali škatel;
- pri monografijah navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) (v poševnem tisku) monografije*. Naslov serije, v kateri je monografija objavljena (po potrebi). Kraj izida: ime založbe, leto izida (npr. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.);
- pri člankih navedemo: priimek in ime avtorja: naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v poševnem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, strani celotnega članka (npr. Grafenauer, Bogo, Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. *Goriški letnik* 3, 1976, str. 9–19.). Pri zborniku za naslovom članka navedemo: (po potrebi ime in priimek urednika). *Naslov zbornika*. Kraj, leto izida, strani celotnega članka (npr. Janša-Zorn, Olga: Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). *Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana, 1996, str. 78–95.).

4. Slikovno gradivo

Zgodovinski časopis načeloma objavlja le črno-belo slikovno gradivo.

Slikovno gradivo sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF.

Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom.

Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.

Uredništvo Zgodovinskega časopisa

Instructions for authors

1. Basic Submission Instructions

Zgodovinski časopis (Historical Review) publishes papers in Slovene, English, German, French, Italian, and Croatian languages. Other contributions (short articles, reviews, reports, etc.) are published in Slovene.

Contributions should be written in Times New Roman, size 12, with 1,5 line spacing.

The authors are solely responsible for linguistic and scientific accuracy of their contributions. Each contribution should contain postal and E-mail address of its author, together with his/her phone number.

Contributions should be submitted in printed format as well as by e-mail to the editorial office: Uredništvo *Zgodovinskega časopisa*, Oddelek za zgodovino, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SI-Ljubljana; info@zgodovinskicasopis.si or peter.stih@guest.arnes.si. The name of the submitted file should consist of its author's name and surname.

Contributions that have been approved for publication by the editors should not be submitted for publication elsewhere.

Translation of abstracts and summaries into a foreign language shall be provided by the editors.

The papers are subject to peer review evaluation; the reviewers remain anonymous.

Contributions submitted for publication shall not be returned to their authors.

2. Submission Information

In order to be considered for publication all submissions should be prepared according to the following guidelines:

Papers:

All papers must conform to the style guide below and should contain the following elements listed in the following order:

- Title (lowercase letters, font size 16, bold, center)
- Author's name and surname (font size 12, bold, center)
- Abstract (font size 10). Its first paragraph should contain author's surname and name (bold), education, professional/academic title, postal and e-mail address. The second paragraph should contain the paper's title (bold). The third paragraph should contain an abstract of the paper's contents (not to exceed approximately 600 characters, including spaces). The fourth paragraph should contain up to 5 key words.
- Text (font size 12) with clearly indicated spaces for illustrations (which should be submitted separately). There should be no double spacing between paragraphs. Each paragraph should start with indentation for the left margin. Chapter (and subchapter) titles should be written in lowercase letters, bold.
- Summary should contain the paper's title (lowercase letters, font size 12, bold) and author's name and surname. The summary should not exceed 6000 characters, including spaces.

Reports, Short Articles and Notes, Book Reviews:

- Reports from conferences and other events should contain the exact title, date, and location of the event (lowercase letters, font size 12, bold).
- Book reviews should contain the name and the surname of the author or editor (expanded spacing, font size 12), book title (bold), publisher, year and place of publication, number of pages.

The name and the surname of the author of contributions of this type should be listed on the right-hand side at the end of the text.

Desired emphases should be written in *italics* rather than underlined or in bold letters.

3. Citations (Footnotes)

Citations should be written as footnotes at the bottom of the page (font size 10). The text should be concluded with a list of all sources and literature (font size 12) that have been cited within the text.

When citing a work or a source in a footnote the following (abbreviated) format is used: author's surname, *a short title of the cited work (written in italics, it should not exceed three words)*, and page number (abbreviated) (i.e. Grafenauer, *Mesto Simona Rutarja*, p. 11). The same format is used for the citing of archival, published, and online sources.

Alphabetical listing of all references should be placed at the end of the text, with sources (archival, published, oral, newspaper, etc.) and literature listed separately (titles of each type of references should be written in lowercase letters, bold). Within each reference type, material should be listed alphabetically according to the surname of the author (editor, fund, etc.); several works of the same author should be listed chronologically. The listing of references should contain only complete citations of cited works or material:

- Archival sources: archive name, fund name, and (when necessary) number of file storage folder or box.
- Monographs: author's surname and name, *title of monograph (and subtitle) in italics*. Title of the series in which the monograph has been published (when necessary). Place of publication: publisher, date (i.e. Gestrin, Ferdo, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1991.).
- Articles: author's surname and name: title of article. *Title of periodical or miscellany (in italics)*; in case of periodicals, the title should be followed by volume number, date, cited page(s) (i.e. Grafenauer, Bogo, *Mesto Simona Rutarja v slovenski historiografiji. Goriški letnik* 3, 1976, pp. 9–19.). In an edited miscellany the title of the article should be followed by: (surname and name of editor – when necessary). *Title of miscellany*. Place of publication, date, cited page(s) (i.e. Janša-Zorn, Olga: *Turizem v Sloveniji v času med vojnama (1918–1941). Razvoj turizma v Sloveniji. Zbornik referatov*. Ljubljana, 1996, pp. 78–95.).

4. Graphic Materials

Zgodovinski časopis generally publishes graphic materials only in black and white. They should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format.

Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname.

Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.

Editors